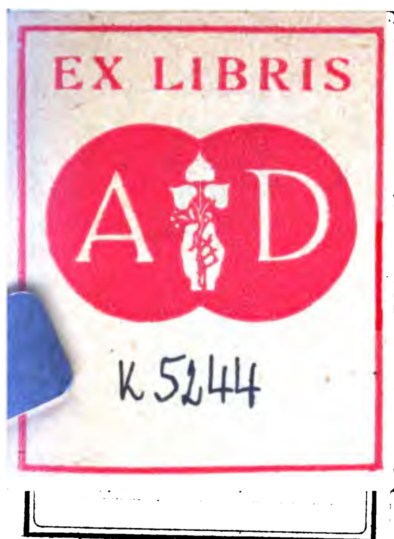
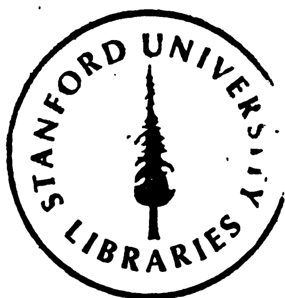
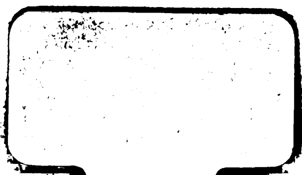
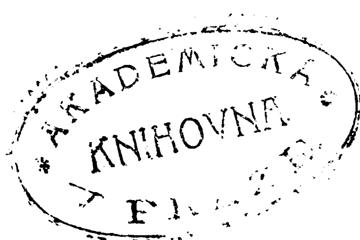
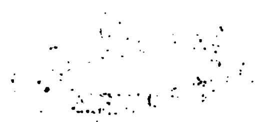

EX LIBRIS
A D
K 5244

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

AKADEMICKA
KNIHOVNA

GRAMATYKA
JÓZEFA MUCZKOWSKIEGO.

GRAMATYKA
JĘZYKA POLSKIEGO

PRZEZ

JÓZEFA MUCZKOWSKIEGO,

PROF. I BIBL. UNIW. JAGIELL.

WYDANIE CZWARTE PRZEROBIONE.

PETERSBURG.
NAKŁADEM I DRUKIEM B. M. WOLFFA.
1860.

WOLNO DRUKOWAĆ

z warunkiem złożenia w Komitecie Cenzury prawem przepisanéj liczby egzemplarzy. St. Petersburg, 10 czerwca, 1859 r.

Cenzor, P. Dubrowski.

WSTĘP.

1. Grammatyka polska, jest nauką dobrego mówienia i pisania polskim językiem.

2. Do mówienia i pisania używamy wyrazów. Wyrazy składają się z pewnych brzmień czyli głosów, a znaki tych brzmień *głoskami* lub z łacińskiego *literami* nazywamy.

3. Język polski liczy 45 głosek, których zbiór od początkowych jego liter *abecadłem* nazywamy. Głoski te są:
Aa, Ąą, Bb, B'b', Cc, Ćć, CZcz, Dd, DZdz, DŹdź, DŻdż, Ee, Éé, Ęę, Ff, F'f', Gg, Hh, CHch, Ii, Jj(e)), Kk, Ll, Łł, Mm, M'm', Nn, Ńń, Oo, Óó, Pp, P'p', Rr, RZrz, Ss, Śś, SZsz, Tt, Uu, Ww, W'w', Yy, Zz, Źź, Żż.*

4. Głoski są dwojakie: *samogłoski* i *spółgłoski:*

a) *Samogłoskami* nazywają się te, które same, tojest bez pomocy innéj głoski, wymówić można, np. *a, e, u, y.*

b) *Spółgłoskami* zowią się głoski tylko spólnie z jakąś samogłoską wymówić się mogące, np. *b*(*e*), (*e*)*f*, *k*(*a*); a te są *pojedyncze*, kiedy się jednym znakiem wyrażają, np. *c, d,* i *złożone* czyli *dwójki*, kiedy ich dwie tworzy jedno brzmienie. Dwójek siedm liczymy: *ch, cz, dz, dź, dż, rz, sz.*

5. Kilka głosek połączonych z jedną samogłoską, lub samogłoska sama, czyni *zgłoskę* czyli *sylabę*, np. *koń, stół, iść, i, o, u.*

6. Jedna lub więcéj zgłosek tworzy wyraz, który według liczby zgłosek *jednozgłoskowym (pan, chléb)*, *dwuzgłoskowym (mat-ka, sto-łek)*, *trójzgłoskowym (na-pi-sać, przy-wo-łać)*, lub *wielozgłoskowym (roz-pa-mię-ty-wać)* nazywamy.

*) Głoskę *j* dla odróżnienia jéj od *i* nie jota ale *je* nazywamy.

7. Wyrazy uważane pod względem ich postaci są: albo niezmienne, a te toż samo zakończenie zawsze zachowują, np. *od* ojca, *od* siostry, *od* miasta; *blizko* siedzi, *blizko* stoi, *blizko* leży; *żeby* przyjechał, *żeby* przyjechała, *żeby* dali; *o* ludzie! *o* ojcze! *o* cnoto!; albo według okoliczności ulegają różnéj odmianie, np. *ojciec*, *ojca*, *ojcem*, *ojców*, *ojcami; matce*, *matkom; piszę*, *piszesz*, *pisze*, *piszą; kochałem*, *kochali*, *kochamy; twardy*, *twardszy*, *najtwardszy; słaby*, *słabego*, *słabszy*, *słabszym*, *słabszymi; mój*, *mojéj*, *mojemu; was*, *wam*, *wami; nas*, *nam*, *nami*.

8. Wyrazy nie zmieniające swéj postaci *nieodmiennemi*, te zaś, które ją rozmaicie zmieniają *odmiennemi* nazywamy.

9. Tak odmienne jak i nieodmienne wyrazy, ze względu na ich znaczenie, dzielą się na cztéry różne części, które szczególnemi nazwiskami oznaczamy. Nazwiska odmiennych części mowy są: *Imię*, *Zaimek*, *Słowo*, *Imiesłów;* a nieodmiennych: *Przyimek*, *Przysłówek*, *Spójnik* i *Wykrzyknik*. Jest więc ośm części mowy: z tych cztéry są odmienne, a cztéry nieodmienne.

Imię oznacza osobę, rzecz, liczbę lub przymiot, np. *Bóg*, *pan*, *ojciec; stół*, *ławka*, *krzesło; dwa*, *trzy*, *pięć*, *dziewięcioro; okrągły*, *czarna*, *wysokie*. Imię oznaczające osobę lub rzecz *rzeczownikiem*, oznaczające liczbę *liczebnikiem*, a to, które przymiot oznacza, *przymiotnikiem* nazywamy.

Imiona rzeczowne odpowiadają na pytanie *kto? co?* przymiotne na pytanie *jaki? jaka? jakie?* a liczbowe na pytanie *ile? który?* i t. d.

Zaimek kładzie się zamiast imienia czyli za imię, np. *ja* zamiast mojego imienia, *ty* zamiast twojego, *on* zamiast tego, o którym mówimy. Podobnie *my*, *wy*, *oni; ten*, *ta, to*, zamiast imienia osoby lub rzeczy, którą wskazujemy.

Słowo czyli Czasownik oznacza stan lub działanie osoby lub rzeczy w pewnym czasie, i dla tego czasownikiem je nazwano, np. *siedzę*, *siedziałem; czytał*, *czytała*, *przeczytasz*.

Imiesłów jest wyraz ze słowa urobiony, podobnie jak i ono stan lub działanie wyrażający, a przytém jak imię odmieniający się, np. *chodzący*, *chodząca*, *chodzącego*, *chodzącemu; zawołany*, *zawołani; zbity*, *zbici; osiwiały*, *osiwiała*, *osiwiałe; ubiegły*, *ubiegła*, *ubiegłe; ugodzony*, *ugodzona*, *ugodzone*.

Przyimek kładzie się przy imieniu dla oznaczenia jakiegoś

względu, którego przez samę imienia odmianę wyrazić nie można, np. *na* stole, *w* stole, *przy* stole; *za* książką, *przed* książką, *nad* książką, *pod* książką.

Przysłówek kładzie się przy słowie dla oznaczenia okoliczności, których przez samę słowa odmianę wyrazić nie można, np. *pięknie* piszesz, *pięknie* mówi, *pięknie* gra, *pięknie* rysuje; *rano* wstaje, *rano* budzi, *rano* czyta.

Spójnik jest wyraz łączący czyli spajający dwa lub więcéj zdań. I tak dwa zdania: *Ojciec siedzi. Ojciec czyta*, za pomocą spójnika *i* spoimy czyli złączymy mówiąc: Ojciec siedzi *i* czyta. *Brat leży. Brat nie spi.* Brat leży, *ale* nie spi.

Wykrzyknik od głośniejszego wymawiania tak nazwany, wyraża jakieś uczucie np. *o! oho! héj! niestety!*

10. Wyrazy mogą być:

1) *Niezłożone*, tojest takie, które się z kilku wyrazów nie składają, np. *miasto, miód, płynąć, który.*
2) *Złożone*, które się z kilku wyrazów składają, np. *przedmieście, miodo-płynny, który-kolwiek, jąć, zjąć, rozjąć.*
3) *Pierwotne*, które od innych nie pochodzą, np. *ojciec, rola, wół.*
4) *Pochodne*, które od innych wyrazów pochodzą, np. *pan, pański; ojciec, ojczyzna; rola, rolnik; wół, wołowy; zacząć, zaczynać.*
5) *Swojskie*, czyli właściwie polskie, np. *król, świecznik, Bogdan, potwierdzić.*
6) *Cudzoziemskie*, tojest z cudzoziemskiego języka do polskiego przybrane, np. *monarcha* (z gr.), *lichtarz* (z niem.), *aprobować* (z łacińsk.).
7) *Przestarzałe*, czyli takie, których niegdyś używano, ale je teraz całkiem zarzucono, np. *za się* (zaś), *lepak* (zaś), *jątrew'* (bratowa), *swak* (szwagier).

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

O GŁOSKACH.

11. Spółgłoski i samogłoski w odmianie wyrazów polskich szczególnéj ulegają zmianie, bo się często jedne na drugie przekształcają. Ta atoli między niemi zachodzi różnica, że spółgłoski

tylko się zmieniają, ale nigdy w wyrazie nie giną, np. *brat*; *bracie*; *pociecha*, *pociesze*; *dąć*, *dmę* (bo w głosce *ą* było *m* ukryte); samogłoski zaś często z niego ustępują, np. *łeb*, *łba*; *bez*, *bzu*. Aby więc dokładnie pojąć odmiany wyrazów polskich, trzeba wprzód poznać zachodzący między głoskami związek i zmiany jakim ulegają.

I. O SPÓŁGŁOSKACH.

Podział spółgłosek na twarde i miękkie.

12. Porównywając wyrazy:

grab, grab'; wyrąb, wyrąb'; pogrzeb, pogrzeb'; żłób, żłób';
traf, traf'; zapał, zapal; stał, stal; plam, plam';
pan, pań; len, leń; dzwon, dzwoń; czyn, czyń;
łap, łap'; lep, lep'; kup, kup'; więz, więź;
pas, paś; pies, Pieś; nos, noś; przymus, przymuś;
staw, staw'; krzew, krzew'; mów, mów'; żyw, żyw';

widzimy: że każdy z dwóch obok siebie stojących, pomimo że z tych samych składa się głosek, co innego oznacza. Różnica tego znaczenia wynika z odmiennego brzmienia ostatniéj głoski. I tak w wyrazie *grab* inaczéj *b* wymawiamy, aniżeli w wyrazie *grab'*; tamto bowiem ma twarde, to zaś miękkie brzmienie. Tę różnicę miękkiego brzmienia wskazujemy kréską położoną nad głoską miękko wymawiać się mającą, np. *b'*, *m'*, oprócz *ł*, z którém przeciwnie sobie postępujemy; bo, kiedy się ma miękko wymawiać, kréskę jego odrzucamy.

13. Uważajmy znowu brzmienie tych samych głosek na początku lub w środku wyrazów, gdzie miękko wymawiane kréską są oznaczone:

baba, bab'a; w grube, w grub'e; bór, b'ór.
łata, lata; powała, powala; łeż (kłamstwo) leż; łudzi, ludzi.
mara, m'ara; mały, m'ały; mech, m'ech; mód, m'ód.
kona, końa; toną, tońą; piękne, piękńe; radosne, radośńe.
pasek, p'asek, paśek; perzyna, p'erzyna; pęta, p'ęta; łapę, łap'ę.
na sanie, na śanie; lisa, liśa; sadło, śadło.
wąż, w'ąż; wodę, w'odę; wara, w'ara; wał, w'ał.

Z tych przykładów przekonywamy się, że i w środku wyrazu zmiana brzmienia téj saméj głoski zmienia wyrazu znaczenie: bo co innego znaczy *pana*, *pasek*, *sanie*, a co innego *p'ana*, *p'asek*, *paśek*, *śanie* i t. p.

14. Ponieważ zmiana brzmienia spółgłoski zmienia wyrazu znaczenie, wypada zatém:

1) Że spółgłoski w języku polskim są najcelniejszą częścią i podstawą jego układu czyli mechanizmu.

2) Że kiedy różne téj saméj spółgłoski wymawianie zmienia wyrazu znaczenie, potrzeba w pismie odróżniać każdéj spółgłoski brzmienie; inaczéj bowiem nie możnaby wielu słów polskich pismem wyrazić. Dla tego też, według tego dwojakiego brzmienia spółgłosek, dzielimy je na twarde i miękkie. Miękkie spółgłoski dla odróżnienia ich od twardych oznaczamy kréską, którą *znakiem miękczenia* nazywamy, np. *lep, lep'; pas, paś* i t. p.

15. To różne jednéj spółgłoski brzmienie wprowadziło potrzebę odróżnienia w języku polskim brzmień dwóch samogłosek *i, y,* z których pierwsza zowie się *cienką*, dla tego, iż się z nią łączą cienkie czyli miękkie spółgłoski, drugą zaś *(y) grubą* nazwano, bo na nię tylko grube czyli twarde spółgłoski spływają, np. *bił, był; wić, wyć; siny, syny.*

16. Ponieważ *i* jest cienką samogłoską, zatém każda spółgłoska miękka na nie spływająca traci swój znak miękczenia dla tego, i łącząc się z cienkiém *i*, koniecznie miękko wymawiać się musi, a więc niepotrzebny jest znak o jéj miękczeniu ostrzegający, np.:

wić, kadź, koń, pierś, maź,
wici, kadzi, koni, piersi, mazi, zamiast wići i t. d.

O głosce *i* jako znaku miękczenia.

17. Ta własność samogłoski *i*, że na nię tylko miękkie spółgłoski spływają, była powodem, iż dla uniknienia zbyt szpecącéj pismo pstrocizny, jakaby z częstego powtarzania znaku miękczenia wynikła, zamiast niego głoski *i* używamy w środku wyrazu wtenczas, kiedy spółgłoska mająca się miękko wymawiać spływa na jaką samogłoskę, np. *kuźnia, ładnie, koniec.* Stąd wypada, że głoska *i* w ortografii naszéj ma dwojakie znaczenie, bo: 1ód. Jest samogłoską, kiedy sama lub z inną spółgłoską, przed nią lub po niéj stojącą, czyni zgłoskę, np. *i-ma, i-dę, in-ny, ni-gdy, mi-ły, pi-wo.* 2re. Jest znakiem miękczenia poprzedzającéj spółgłoski, kiedy nie zaczyna ani nie kończy zgłoski, ale po niém jakaś samogłoska następuje, np. *ka-nia, pa-nie, ta-nio, pa-wiu.*

18. Ponieważ to *i* stojące przed samogłoską jest tylko znakiem miękczenia poprzedzającéj spółgłoski, nie masz zatém w języku polskim *dwugłosek*, tojest z połączenia dwóch samogłosek powstającego brzmienia; albowiem w polszczyznie, prócz *i* stojącego

przed samogłoskami jako znak miękczenia, nigdy dwie inne samogłoski nie zlewają się w jedno brzmienie.

Tylko w wyrazie *miau-czy* i cudzoziemskich, np. *August, Eu-ro-pa*, znajdują się dwugłoski *au, eu*.

19. Jeżeli spółgłoska miękka kończy wyraz lub przed inną stoi spółgłoską, natenczas kréskuje się; bo przybrana głoska *i*, o miękczeniu poprzedniéj spółgłoski ostrzegać mająca, zmieniłaby wyrazu znaczenie, jak to z następujących okazuje się przykładów:

Co innego znaczy:	grab, nic, traf, grom, len, kop, nos, raz,
co innego:	grab', nić, traf', grom', leń, kop', noś, raź,
a co innego:	grabi, nici, trafi, gromi, leni, kopi, nosi, razi.

20. Podobnież, gdybyśmy spółgłoskę miękką przed inną spółgłoską stojącą nie znakiem miękczenia, ale położoną po niéj głoską *i* oznaczali, zmieniłoby się wyrazu znaczenie; bo

co innego znaczy:	kiść, kość, rość,
a co innego:	kisić, kosić, rosić.

Stąd wypada, że spółgłoska miękka w środku przed spółgłoską lub na końcu wyrazu stojąca, dla uniknienia niezrozumiałości, nie głoską *i*, ale znakiem miękczenia oznaczać się powinna.

Zmiana spółgłosek przez miękczenie.

21. Gdy odróżnianie dwojakiego spółgłosek brzmienia jest zasadą znaczenia i wszelkich odmian polskich wyrazów, wszystkie zatém twarde spółgłoski miękczyć się powinny. Jakoż wszystkie się miękczą, z tą atoli różnicą, że jedne z nich w swéj postaci są niezmienne, drugie zaś i postać i brzmienie swe zmieniają. Jakoż odpowiadają:

1) twardym: *b, d, f, g, h, ch, k, ł, m, n, p, r, s, t, w, z.*
miękkie *b', dź, f', dz, ź, ż, sz, ż, c, cz, l, m', ń, p', rz, ś, ć, w', ź.*

2) I głoski *dż, j*(e) są miękkie. Ale głoska *j*, najmiększa ze wszystkich spółgłosek, nie ma odpowiedniéj twardéj i z samemi tylko samogłoskami łączyć się może, np. *maj(a), kléj(u), kij(a), rój, roju, wuj(a), stryj(a).*

3) Głoski *c, ż*, tudzież dwójki z *z* złożone (4), tojest *cz, dz, dż, rz, sz*, lubo się nigdy nie łączą z cienkiem *i*, ale zawsze na grube *y* spływają, np. *nocy, wieży, tęczy, twierdzy, dżdżysty, burzy, suszy*, są jednak miękkie względem odpowiednich im głosek twardych, jak się o tém z następujących przykładów przekonać można:

Ryba, ryb'e; zdrada, zdradże.	**brama, bram'e; braha, braże.**
szafa, szaf'e; pociecha, pociesze.	strona, strońe; męka, męce.
stodoła, stodole; noga, nodze.	kępa, kęp'e; pora, porze.
stały, stalszy; suchy, suższy.	chromy, chromi; bogaty, bogaci.
uczony, uczeńszy; lichy, liższy.	tnę, tńesz; tłukę, tłuczesz.
słaby, słabi; chudy, chudzi.	rwę, rw'esz; mogę, możesz i. t. p.

Jak bowiem w wyrazach *ryba*, *szafa*, i t. d. *stały*, *uczony*, *tnę*, *rwę*, przed zakończeniem *e*, *i*, lub *szy*, spółgłoski twarde miękczymy, tak też w wyrazach *zdrada*, *pociecha* i t. d. *lichy*, *bogaty*, *tłukę*, *mogę* i t. d. dla téj saméj przyczyny głoski twarde, miękczyć się powinny. Jak więc w wyrazach, *ryb'e*, *szaf'e*, *stodole*, *tńesz*, *rw'esz*, głoski, *b'*, *f'*, *l*, *ń*, *w'* sa miękkie względem odpowiednich im twardych, *b*, *f*, *ł*, *n*, *w*, tak też w wyrazach *braże*, *pociesze*, *nodze*, *tłuczesz*, *możesz*, głoski *ż*, *sz*, *dz*, *cz*, za miękkie uważać należy, względem odpowiednich im *h*, *ch*, *g*, *k*.

4) I przeciwnie głoski *g*, *k*, lubo się tylko z cienkiem *i* łączą, np. *ubogi*, *drogi*, *miałki*, *nizki*, a na *y* spływać nie mogą, nie są jednak miękkiemi, jak się o tém z porównania odmian wyrazów przekonać można. Nadto głoski te w języku polskim nigdy się nie łączą bozpośrednio z samogłoską *e*, ale je zawsze *i* poprzedza, np. *ubogie*, *ogień*, *bagien*, *okien*.

Podział spółgłosek według narzędzi mownych.

22. Tak twarde jak i miękkie spółgłoski ze względu na narzędzia mowne, któremi je urabiamy, dzielą się na:

Wargowe:	twarde:	*b*, *f*, *m*, *p*, *w*.
	miękkie:	*b'*, *f'*, *m'*, *p'*, *w'*.
Językowe:	twarde:	*d*, *ł*, *n*, *r*, *s*, *t*, *z*. *)
	miękkie:	*dź*, *l*, *ń*, *rz*, *ś*, *ć*, *ź*.
Podniebienne:	twarde:	*g*, *k*, *ch*, *h*.
	miękkie:	*dż*, *dz*, *ż*, *c*, *cz*, *sz*, *ż*, *ż*, *j(e)*.

*) Głoski te od niektórych gramatyków podniebiennemi nazywane, ze względu na to, że urabiają się za pomocą języka, i że je wszyscy filologowie w gramatykach greckich językowemi nazywają, do téj klasy policzyłem. I głoski *g*, *k*, *ch*, *h*, z tego względu podniebiennemi nazywam, bo lubo je jedni za gardłowe, drudzy za podniebienne uważają, stémwszystkiém ostatnia nazwa, jako powszechniejsza, tym stósowniejszą być mi się zdaje w gramatyce naszéj, że ten podział, zgodny z gramatyką grecką, nie tylko że nie pomiesza i nie zmorduje pamięci młodzieży, która obok swojego i greckiego języka, a za-

23. Spółgłoski twarde kiedy się mięknczą, zamieniają się na odpowiednie sobie miękkie, tojest na miękkie tegoż samego co i one narzędzia mownego, np. *b* na *b'*, *ł* na *l*, *t* na *ć*, *k* na *c*.

24. Podniebienne twarde *g*, *k* i *h*, mają po dwie, a *ch* ma trzy odpowiadające sobie głoski miękkie, na które się zamienia. Jakoż zamienia się:

g na
- *dz*: w odmianie imion np. ***noga, nodze; droga, drodze:*** w trybie bezokolicznym słów: *mógł, módz; legł, ledz.*
- *ż*: w odmianie słów przed *e*, np. *mogę, możesz; strzygę, strzyżesz;* w urabianiu jednego wyrazu z drugiego, np. ***noga, nóżka; trwoga, trwożny; ostroga, ostrożny;*** nakoniec w stopniowaniu przymiotników, np. *ubogi, uboższy.*

k na
- *c*: w odmianie rzeczowników i przymiotników np. *ręka, ręce; łaska, łasce; nizki, nizcy; prędki, prędcy;* i w trybie bezokol. słów, np. *tłukł, tłuc; piekł, piec.*
- *cz*: w odmianie słów przed samogłoską *e* lub *o* np. *tłukę, tłuczesz, tłuczony; piekę, pieczesz, pieczony;* w urabianiu jednego wyrazu z drugiego, np. *wiek, wieczny; ręka, ręcznik, ręczniczek; mąka, mącznik, mączniczek.*

ch na
- *sz*: ilekroć się miękczy przed *e* lub jaką spółgłoską, np. *pociecha, pociesze; mucha, musze, muszka; duch, duszny; strach, straszny; posłuch, posłuszny.*
- *ś*: kiedy w odmianie wyrazu ma spłynąć na cienką samogłoskę *i*, a wtedy odstępuje od ogólnéj miękczenia zasady, bo się nie na podniebienną miękką, ale na językową *ś* zamienia, np. *stelmach, stelmasi; mnich, mnisi; płochy, płosi.* Tożsamo dzieje się z jéj powinowatą miękką *sz*, bo i ta się przed *i* na *ś* zamienia, np. *starszy, starsi; śmielszy, śmielsi; kontusz, kontusik; kapelusz, kapelusik.*
- *ż*: w stopniowaniu przymiotników przed *szy*, np. *lichy, liższy; suchy, suższy.*

h na
- *ż*: w odmianie rzeczowników przed *e* np. *Sapieha, Sapieże; braha* (wywar gorzałczany), *braże.*
- *ś*: w odmianie przymiotników przed *i* np. *błahy, błasi.*

---

tém i jego podziału głosek, uczyć się musi; ale téż uogólni w gramatyce naszéj prawidło: że *spółgłoski twarde miękcząc się, zamieniają*

Głoski syczące i ich zamiana.

25. *Syczącemi*, ze względu na ich brzmienie, nazywamy trzynaście następujących głosek: *c*, *ć*, *cz*; *dz*, *dź*, *dż*; *s*, *ś*, *sz*; *z*, *ź*, *ż* i *rz* z *r* powstałe; z tych kréską oznaczone tudzież *rz*, są językowe miękkie, wszystkie zaś inne do podniebiennych miękkich należą.

26. Syczące językowe miękkie *ć*, *dź*, *ś*, *ź* w odmianie i urabianiu czasowników jednych z drugich przed *a*, *ą*, *ę*, *o*, zamieniają się na podniebienne miękkie (22):

ć, na *c*, np. *tracić*, *tracę*, *cą*, *cony*, *utracać*; *płacić*, *cę*, itd.
dź, *dz*, » *utwierdzić*, *dzę*, *dzą*, *dzony*, *utwierdzać*; *zagrodzić*, *zagrodzę*, *zagrodzą*, *zagrodzony*, *zagradzać*.
ś, *sz*, » *zaprosić*, *zaproszę*, *szą*, *szony*, *zapraszać*; *ogłosić*, *szę*, *ogłoszą*, *ogłoszony*, *ogłaszać*.
ź, *ż*, » *zagrozić*, *żę*, *żą*, *żony*, *zagrażać*; *wyrazić*, *żać*.

27. Syczące gloski, ze względu na sposób wymawiania ich tak są z sobą spowinowacone, że tylko językowe przed językowemi (np. *paść*, *wieść*, *leźć*), a podniebienne przed podniebiennemi (np. *płaszcz*, *niszczę*), stać mogą. Dla tego téż jeżeli z dwóch obok siebie stojących syczących głosek językowych, następująca w odmianie lub urabianiu słów na podniebienną przechodzi, to i poprzedzająca takiéj zamianie uledz musi, np. *obwieścić*, *obwieszczę*; *gnieździć*, *gnieżdżę*. Źle zatém niektórzy piszą *nieszczęśliwy*, *sczyt* i t. p. bo tu *cz* jest podniebienną, a więc i językowe *s* na podniebienne *sz* zamienić się powinno; należy więc pisać *nieszczęśliwy*, *szczyt* i t. p.

28. Jeżeli w słowach przed *d*, *dź*, *t*, *ć*, stoi głoska sycząca, natenczas przed *e*, *ę*, *ą*, głoskę *d* na *dż*, a *t* na *cz* zamieniamy, *ć* zaś przed *a*, *o*, *ę*, *ą*, na *cz*, a *dź* na *dż* przechodzi, np. *gwizdać*, *gwiżdże*, *gwiżdżę*, *gwiżdżą*; *gwazdać*, *gważdżę*, *gważdżą*; *świstać*, *świszcze*, *świszczę*, *świszczą*; *chełstać* (szeleścić), *chełszcze*, *chełszczę*, *chełszczą*; *mieścić*, *umieszczać*, *umieszczony*, *mieszczę*, *mieszczą*; *czcić*, *czczę*, *czczą*, *czczony*; *zagwoździć*, *zagważdżać*, *zagwożdżony*, *zagwożdżę*, *zagwożdżą*.

---

się na odpowiednie sobie, *tojest tém samém narzędziem mowném urabiane, głoski miękkie.*

29. Podobnie twarde językowe *d*, *s*, *t*, w odmianie wielu słów przed *e*, *ę*, *ą*, zamieniają się na takie podniebienne miękkie, na jakie przechodzą ich syczące miękkie. Zamienia się więc:
d, na *dz*, np. *głodać* (gryźć), *głodzę*, *głodze*, *głodzą*.
s, » *sz*, » *pisać*, *sze*, *szę*, *szą*; *kołysać*, *szesz*, *szę*, *szą*.
t, » *c*, » *deptać*, *pcę*, *pce*, *pcą*; *kłopotać*, *cę*, *ce*, *cą*.

30. Podniebienne miękkie syczące *c*, *dz*, w urabianiu wyrazów na spowinowacone z sobą podniebienne miękkie *cz*, *ż*, zamieniają się:
c na *cz*, np. *chłopca*, *chłopczyk*; *miesiąc*, *miesiączek*, *miesięczny*; *świéca*, *świéczka*; *sprząc*, (tak dawniéj pisano), *sprzączka*, powinno być *sprządzka* od *sprządz*; *palc(a)*, *palczasty*; *koniec*, *kończyć*; *gońca*, *gończy*.
dz, na *ż*, np. *ksiądz*, *księży*; *mosiądz*, *mosiężny*, *mosiężnik*; *piéniądz*, *piéniążek*.

31. Głoski *s*, *z*, w odmianie wyrazów stósują swe brzmienie do twardego lub miękkiego brzmienia spółgłosek *d*, *ł*, *n*, *t*, które po nich następują, np. *masło*, *maśle*; *krzesło*, *krześle*; *sosna*, *sośnie*; *tłusty*, *tłuści*; *gniazdo*, *gniaździe* lub *gnieździe*; *zjazd*, *zjeździe*; *trząsł*, *trzęśli*; *gryznę*, *gryźnie*; *radosny*, *radośniejszy*; *jasny*, *jaśni*; *miasto*, *mieście*; *wiózł*, *wieźli*; *prosty*, *prości*; *zły*, *źli*.

32. Głoska *rz*, przed językowemi (22) i podniebiennèm *c* traci swe brzmienie syczące, np. *orzeł*, *orła*; *karzeł*, *karła*; *kanclerz*, *kanclerski*; *korzec*, *korca*; *marzec*, *marca*.

Spółgłoski chwilowe i trwające.

33. Ze względu na czas brzmienia spółgłosek, dzielimy je na *chwilowe* czyli takie, których brzmienie długo trwać nie może, jakiemi są *b*, *b'*, *c*, *cz*, *p*, *p'*, *d*, *t*, *g*, *k*, i *trwające*, których brzmienie tak długo trwać może, jak długo powietrze z płuc pędzimy. Takiemi są: *f*, *f'*, *h*, *ch*, *s*, *ś*, *w*, *w'*, *r*, *rz*, *sz*, *ż*.

34. Dwie spółgłoski chwilowe nie mogą się w języku naszym łączyć z poprzedzającą samogłoską. Aby więc każdą z nich wymówić można, głoskę *e* między nie wtrącamy, np. *babka*, *babek*,

nie *babk; chustka, chustek*. I przeciwnie kilka spółgłosek trwających z pośrednią chwilową bez trudności na poprzedzającą samogłoskę spłynąć może dla tego, że trwająca głoska ułatwia wymawianie pośredniéj chwilowéj, np. *starostwo, starostw; łgarstwo, łgarstw; bogactwo, bogactw*.

Miękczenie twardych spółgłosek.

35. Twarde spółgłoski miękczą się:

1) Ilekroć w odmianie wyrazu przed *i* staną, np. *hardy, hardzi; bogaty, bogaci; otyły, otyli; bosy, bosi; ubogi, ubodzy; nizki, nizcy*.

2) Przed *e*, gdy je bądź samo, bądź z innemi głoskami, jakoto: *esz, emy, ecie*, złączone, jako końcową wyrazu odmianę przybieramy, także przed *ej*, gdy je w wyraz wtrącamy (48 *b*); np. *naród, narodzie; stół, stole; mąka, mące; noga, nodze; mucha, musze; mogę, możesz, może; strzygę, strzyżesz; siekę, sieczesz, siecze, sieczemy; pracowity, pracowicie; piękny, piękniejszy; ostry, ostrzejszy; śmiało, śmieléj*.

Ale do przymiotników bądź samo, bądź z innemi głoskami przydane *e*, jakoto: *ego, emu, em*, także w odmianie rzeczowników, gdy z *m* jest połączone; nadto zgłoski *em, eś*, z jakiemikolwiek wyrazami lub słowami związane; nakoniec gdy *e* przed zakończeniami słów *śmy, ście* wtrącamy, nie miękczy poprzedzającéj twardéj spółgłoski, np. *dobre, dobrego, dobremu; wesołe, wesołego, wesołemu; panem, dworem, kołem, piętrem, wiadrem, wiosłem; byłem, byłeś; stadem* wziął; *majątek*eś stracił; *las*eście przedali; *teraz*eś zginął.

3) Niekiedy przed témże *e*, gdy je dla złagodzenia zbiegu spółgłosek lub dla wskazania zmiany znaczenia wyrazu między spółgłoski wtrącamy, np. *studnia, studzien; trumna, trumien; płótno, płócien; sosna, sosien; brać, bierać; prać, pierać*.

4) W urabianiu wyrazów przed pewnemi zakończeniami, o których niżéj wspomnimy, np. *juki, juczny; trwoga, trwożny; droga, drożyna; kożuch, kożuszek; łańcuch, łańcuszek; barki, barczysty*.

5) Spółgłoski językowe *ł, n*, miękczą się przed syczącemi, np. *trwały, trwalszy; ukochany, ukochańszy; pan, pański; goniec, gońca; wieniec, wieńca*.

36. Jeżeli z wyrazu usuwa się powód dla którego głoska została zmiękczoną, natenczas głoska ta na twardą przechodzi, np. *cnota, cnocie, cnotą; rada, radzie, radą*.

Spółgłoski słabe i mocne.

37. Spółgłoski dzielimy jeszcze na słabe i mocne dla tego, że, lubo tak jedne jak i drugie tém samém narzędziem mownėm urabiamy, słabe inaczéj brzmią na końcu zgłoski lub wyrazu, bo tak, jak odpowiadające im mocne, a inaczéj gdy spływają na następującą samogłoskę, np. *wódka* (*wótka*); *ławka* (*łafka*); *drwa*, *drew* (*dref*); *łeb* (*łep*,) *łba*; *ród* (*rót*), *rodu*; *wąż* (*wąsz*), *węża*; *miedź* (*mieć*), *miedzi*; *drąg* (*drąk*), *drąga*.

38. Następujące głoski twarde z odpowiadającemi im miękkiemi są:

słabe: *b, d, g, w, z, ż, rz, dz, dż, h.*

mocne: *p, t, k, f, s, sz, c, cz, ch.*

39. Głoski *l, ł, m, m', n, ń, r, rz*, tak ze słabemi jak i mocnemi spółgłoskami łatwo łączyć się mogą, i dla tego je *płynnemi* lub *niezmiennemi* nazywamy, np. *brat, prąd, grad, kret*, *gnój, knuj, grób, kret* i t. p.

40. Dwie spółgłoski obok siebie stojące albo obie są słabe, albo obie mocne. I tak:

Słabe są: wbić, dwa, dzwon, zgoda, wgnieść, dźwięk.
Mocne: ptak, staw, kto, spód, ckni, dreszcz, ciskać.

41. Spółgłoska słaba obok mocnéj stojąca zawsze się mocno wymawia, i dla tego téż niekiedy w pismie postać jéj zmieniamy, np. *ścierać* za *zcierać*.

Przykłady. Słabe przed mocnemi: *wpaść* (fpaść), *wskoczyć* (fsk.), *z tobą* (stobą), *różdżka* (rószczka), *wtrącić* (ftr.), *spodku* (spotku), *odpisać* (otpisać).

Słabe po mocnych: *twój* (tfój), *kwiat* (kfiat), *chwała* (chfała), *swatać* (sfatać), *cwał* (cfał), *czworo* (czforo).

Na téj zasadzie w wyrazie *dech*, skoro, po wyrzuceniu samogłoski *e*, słabe *d* zetknie się z mocném *ch*, głoska *d* na mocne *t* przechodzi; bo mówimy i piszemy *tchu, tchnienie, natchnąć*.

42. Przyimek *z* w wyrazach złożonych przed mocnemi spółgłoskami, oprócz *c, cz, s, ś, sz*, i w brzmieniu i w pismie na *s*, a przed *ć* na *ś* zamieniamy, np. *skąd, stąd, skupić, spytać się, ściąć, ściągnąć*.

43. Przed mocnemi głoskami, *c, cz, s, ś, sz*, przyimek *z* wcale się nie zmienia np. *zcedzić* (scedzić), *zczernieć* (szczernieć), *zsypać* (ssypać), *zsinieć* (ssinieć), *zszyć* (sszyć).

44. Niekiedy i mocne na slabe zamieniają się. Na téj zasadzie z przyimka *ku*, skróconego na *k* (np. *k sobie*, *k temu*) i wyrazów *wola, rzecz*, powstały wyrazy, *gwoli*, *grzeczny, prosić*, stąd *prośba* lub *proźba*. I w wyrazie *kiedy*, po wyrzuceniu *e*, mocne *k* zamieniło się na słabe *g*; stąd powstało *gdy*.

45. Jeżeli przez odmianę wyrazu lub w urabianiu go, słaba spółgłoska z mocną się zetknie, natenczas słaba mocno się wymawia, np. *świadek* (sfiadek), *świadka* (sfiatka).

46. To zmieniające się brzmienie słabych głosek na końcu zgłosek czyli sylab jest przyczyną, iż niektóre wyrazy dwojako piszemy, np. *deżdż*, *dżdżu* i *deszcz, deszczu; drzazga*, *trzaska; różdżka*, *rószczka; ścieżka, ścieszka; trętwieć*, *drętwieć, nogieć, nokieć; paznogieć*, *paznokieć*, *bliż, blizki i bliski; bryzgać*, *pryskać;* a w niektórych pochodnych lub złożonych, słabą, ze względu na jéj końcowe brzmienie, na mocną zamieniamy, przez co ślad ich pochodzenia zacieramy, np. *łeb* (łep), stąd *łepek, łepski; otwierać, przetwierać się*, *otwarty*, zamiast *odwierać, przedwierać się, odwarty;* bo w przyimku *od* głoska *d* brzmi jak *t*, i dla tego ją na nie zamieniamy, oraz brzmienie *w* do tego brzmienia stosujemy, gdyż mówimy *otfierać*.

O spółgłosce *j*(*e*).

47. Spółgłoska *j*(*e*) ze wszystkich spółgłosek jest najmiększa i najpełniejsza. Brzmienie jéj spowinowacone jest z brzmieniem cienkiéj samogłoski *i*, i dla tego téż częstokroć jedna zlewa się w drugą i pozornie znika.

48. Spółgłoska *j*(*e*) służy często:

a) Do połączenia przykrego dla naszych uszu zbiegu dwóch samogłosek, a wtedy, jeżeli na początku wyrazu zetknie się z cienkiem *i*, to się w nię zlewa. I tak zamiast *kochaą* mówimy *kochają; leę, leję; bię*, *biję; szyę*, *szyję;* zamiast *póiść, pójść; zaiść, zajść; przyiść, przyjść*.

Ale kiedy na końcu wyrazu względne zgłoski za pomocą *j*(e) z nim wiążemy, natenczas z samogłoską *i* stykające się *j*(e) opuszczamy, bo, zlewając w nie tę samogłoskę, zniszczylibyśmy cechę względu przez nię wyrażonego, np. *stoję*, *stoisz* nie *stojsz* lub *stojisz*, *stoi* nie *stoji* lub *stoj*, bo to inny wzgląd oznacza; *stroję*, *stroisz*, *stroi; Anglia, Anglii* nie *Anglij* lub *Angliji**).

*) Niektórzy gramatycy to opuszczanie *j*(e) przed *i* uważają za wielkie krzywdzenie języka w jego foremności. I bez wątpienia,

b) Do złagodzenia zbiegu kilku spółgłosek, a wtedy za pośrednictwem samogłoski *e* łączymy ją z poprzedzającą spółgłoską, np. *europejski* za *europski; alpejski* za *alpski; piękny, piękniejszy* za *pięknszy; przezorny, przezorniejszy* za *przezornszy*.

Podobnie czynimy w słowach z *iść* złożonych, bo i tu przybrane *j*(e), w które samogłoska *i* spłynęła z przyimkami na spółgłoski zakończonemi przez *e* wiążemy. Jakoż mówimy za *odiść, odejść; obiść, obejść; roziść, rozejść; wiść, wejść.*

c) Do oznaczenia niektórych odmian, np. *stale, staléj; pięknie, piękniéj; rwie, rwiéj; tnie, tniéj.*

d) W wielu wyrazach tak w środku jak i na końcu głoskę *j*(e) dodajemy lub nie. Jakoż mówimy *ociec* i *ojciec; wczora* i *wczoraj; miejsce* i *miesce*, stąd *mieścić*. Czynimy to szczególniéj w niektórych wyrazach, kiedy z nich głoski *d, dź, ś, st, ż*, wyrzucamy. I tak, zamiast *zdradca* mówimy *zdrajca; radca* dawniéj *rajca; zwadca, zwajca; ogrodziec, ogrojec; wieś, wiejski* za *wieśski; miasto, miejski* za *miestski; przedaj, przedaż.* Podobnie mówimy *płajca* za *płaćca.*

W złożonych z *źrzéć* (patrzyć) w miejsce opuszczonego *ź* przybieramy *j*(e), a tak z *doźrzéć* powstało *dojrzéć; zajrzéć* zamiast *zaźrzéć; wejrzéć* za *weźrzeć* i t. p.

49. Ostatnią spółgłoskę we wszystkich wyrazach odmiennych, bądź na końcu stojącą czyli odkrytą, bądź jaką samogłoską zasłonioną, *przybierającą* nazywamy dla tego, iż ona w przetwarzaniu

---

gdyby zasada téj wyrzutni nie była pewna, opuszczanie to byłoby wielce szkodliwe; boby niepodobném czyniło wykrycie uronionéj spółgłoski. Ale kiedy nieomylne jest w języku naszym prawidło, iż w wyrazach nieskładanych dwie samogłoski z sobą stykać się nie mogą, ale je spółgłoską *j*(e) przedzielamy, tudzież że spółgłoska *j*(e) opuszcza się, kiedy ma spłynąć na cienkie *i*: nie masz zatém wątpliwości, że gdziekolwiek z dwóch zbiegających się samogłosek druga jest *i*, tam z przyczyny téj *j* opuszczono, które po usunięciu głoski *i* znowu się wraca, np. *żmija, żmii, żmiją; szyi, szyją; kraina, skrajny; tai, tają; ukroi, ukroją*. Lepiéj więc będzie trzymać się tak pewnego i jasnego prawidła, aniżeli przez zachowanie spółgłoski *j* przed samogłoską *i*, razić oko licznym zbiegiem głosek podobnego brzmienia i wejrzenia, np. *żmiji, koleji, moji*, oraz utrudzać czytanie. Kiedy bowiem w języku naszym żadnéj spółgłoski w wymawianiu nie pomijamy, a *j*(e) połączone z następującém *i* pozornie znika, czytający zatém, nie nawykły do opuszczania spółgłosek w czytaniu, to *j*(e) odniesie do poprzedzającéj samogłoski, skąd wyniknie niewłaściwe wyrazu brzmienie; zatrzymując bowiem *j*(e) mimowolnie czytać będzie: *klej-i, moj-i, kraj-iny, żmij-i, stoj-isz, stoj-i* i t. p.

ich lub odmianie przybierą nowe zgłoski, i według ich własności, albo w wyrazie pozostaje, albo się na inną zamienia.

Przykłady.

pan,	wóz,	trud,	mydło,	dobry,	nauczyć.
pana,	wozu,	trudu,	mydła,	dobrego,	naucze.
panicz,	wozowy,	trudny,	mydlany,	dobroć,	nauczyciel.
pański,	wozić,	trudność,	mydlarz,	dobrotliwy,	nauczycielka.
panować,	wożenie,	trudnić,	mydliny,	dobrotliwość,	nauczycielski.

II. O SAMOGŁOSKACH.

50. Do połączenia w wyraz spółgłosek, które są najcelniejszą częścią naszego języka, służą samogłoski; są więc one tylkó cząstką pomocną: dla tego w wyrazach często je opuszczamy lub przybieramy; w niezłożonych nigdy dwóch obok siebie nie kładziemy, ale je spółgłoską *j* przedzielamy; nie wiele wyrazów od nich zaczynamy; i nakoniec często jedne na drugie w piśmie, a najczęściéj w mowie zamieniamy, np. *pies, psa; lew, lwa; ludźmi, końmi, matki, matek; panny, panien; gry, gier; tkać, utykać; urwać, urywać; wić, wiję; szyć, szyję; kochać, kochają; chmura, chmara; każdy, kuždy; tłumacz, tłomacz* i t. p.

51. Samogłoski *a, ą, ę, o* i *ó* ściśnione tak w odmianie jak i urabianiu wyrazów często jedne na drugie zamieniają się; *e* otwarte w jednych wyrazach wyrzucamy, w drugich przybieramy, ściśnione zaś *é* i *ó* na otwarte zamieniamy.

I tak zamienia się:

a na *e* np. *ciało, ciele; lato, lecie; wiara, wierze; jadę, jedziesz.*
ą na *ę* np. *błąd, błędu; okrąg, okręgu; swąd, swędu.*
ę na *ą* np. *otręby, otrąb; cielęta, cieląt; siędzie, siądź; będzie, bądź.*

e } *o* } *ó* } zamieniają się na *a* w urabianiu słów częstotliwych, np. *jeść, jadać; sieść, siadać; zamieść, zamiatać; ogłosić, ogłaszać; zaprosić, zapraszać; zatrwożyć, zatrważać; zamówić, zamawiać.*

o } *ó* } na *e* np. { *rodzony, rodzeni; wiodę, wiedziesz; wiódł, wiedli; niósł, nieśliśmy.*

ó na *o* np. *naród, narodu; rów, rowu; gniótł, gniotę; wiódł, wiodę.*

e { wyrzucamy: np. *lew, lwa; sen, snu; mech, mchu; pies, psa; dzień, dnia; krew', krwi; marchew', marchwi.*
przybieramy: np. *łza, łez; dratwą, dratew; krzesło, krzeseł; dno, den; ławka, ławek; trumna, trumien.*

Zamiana samogłosek *a, o, ó,* między dwiema miękkiemi spółgłoskami.

52. Jeżeli samogłoski *a, o, ó*, przez odmianę wyrazu staną między dwiema spółgłoskami, lub od następującéj miękkiéj spółgłoską chwilową (33) są przedzielone, natenczas zamieniają się na *e*; wracają się zaś, skoro przyczyna miękczenia usuniętą została, np. ***biały, bieli; las, lesie, lasem; miasto, mieście; sąsiad, sąsiedzie; kwiat, kwiecie; wiara, wierze; ciało, ciele; zjazd, zjeździe*** (21 i 31); ***niewiasta, niewieście*** (21 i 31); ***miał, mieli; widział, widzieli; śmiało, śmiele; godzony, godzeni; uczony, uczeni; proszony, proszeni; kościół, kościele; popiół, popiele; wiózł, wieźli*** (31); ***niósł, nieśli*** (31); ***jadł, jedli*** (33); ***wiódł, wiedli; wlókł, wlekli*** (33); ***gniótł, gnietli*** (33); ***światło, świetle; wiatr, wietrze.***

53. To prawidło lubo dosyć powszechne, nie jest jednak ogólne, bo nie tylko teraz w wielu wyrazach głosek *a, o,* dla uniknienia dwuznaczności, na *e* nie zamieniamy, chociaż je dawniéj zamieniano, kiedy pisano i mówiono na *sienie, (sianie), ścienie (ścianie), biesiedzie (biesiadzie), rozbierze (rozbiorze), w miedzie, (miodzie), żenie (żonie)* i t. p. ale nawet statecznie głoskę *a* zatrzymujemy: 1) W narzędniku l. m. np. *uczniami, ziemiami, polami.* 2) W rzeczownikach na *ana, ano,* i słownych na *anie*, np. *pianie, sianie, pobielanie.* 3) W liczbie mnogiéj przymiotników i imiesłowów z końcówką *i*, np. *rumiani, maślani, rozlani, rozsiani.* 4) W osobie trzeciéj l. m. czasu przeszłego słów pierwszéj odmiany, tudzież jednozgłoskowych na *ać* do odmiany trzeciéj należących, np. *rozprawiali, zaganiali, lali, piali, siali.*

E ściśnione i otwarte.

54. Samogłoska *e* pochyla się i ma ściśnione brzmienie:

1) Kiedy stojące po niéj spółgłoski *b, dź, g, j, r, rz*, bądź same, bądź z następującemi po sobie spółgłoskami, na niéj się opierają, np. ***chléb, pogrzéb, śledź, miédź, brzég, śniég, oléj, kléj, zawiéj, koléj, lepiéj, lżéj, sér, skwiér, stér, żér, bohatér, paciérz, kołniérz, więciérz, zmiérzch, wiérsz.***

Mają *e* otwarte: *łeb, bieg, ber* (gatunek prosa podłego), *koper, wicher, kierz, Zgierz* (miasto nad Bzurą) i cudzoziemskie na *er* np. *spacer, kawaler:* oprócz *imbiér, papiér,* które je pochylają.

2) Następujące lubo się kończą na inne głoski mają *e* ściśnione: ***Brzéść, biés, chléw, chmiél, gniéw, grzéch, jéż, mlécz, Nieświéż, papiéż, powiéw, siéć, śmiéch, śpiéw, świércz, trzmiél, wyziéw.***

Wpływ samogłoski *e* na stojące przed nią spółgłoski.

55. Samogłoska *e* szczególniéj zasługuje na uwagę w odmianie rzeczowników polskich, bo: albo ją z nich wyrzucamy, albo przed przybierającą spółgłoską (49) w wyrazy wtrącamy, albo na końcu z nią wiążemy. — Dla tego téż głoska ta trojako wpływa na zmianę wyrazów. Kiedy ją bowiém z nich wyrzucamy, natenczas stojąca przed nią spółgłoska miękka na twardą się zamienia, np. *dzień, dnia; mędrzec, mędrca; kupiec, kupca; karzeł, karła; kocieł, kotła; kozieł, kozła; kwiecień, kwietnia; stopień, stopnia;* wtrącając zaś *e* przed przybierającą spółgłoską lub je z nią wiążąc, jedne spółgłoski przed niém miękczymy, drugie niezmienione zostawiamy, np. *studnia, studzien; krosna, krosien; panna, panien; wanna, wanien; pałka, pałek; matka, matek; ławka, ławek; wół, wole; brat, bracie; dom, domem; był(em), był(eś).*

Ale w przymiotnikach przed *szy* wtrącone *e(j)*, tudzież w końcu przysłówków przydane (48, b, c), zawsze miękczy poprzedzającą spółgłoskę, np. *światły, światlejszy; ostry, ostrzejszy; śmiało, śmieléj; hardo, hardziéj; ostro, ostrzéj.*

O ściśnione i otwarte.

56. Samogłoska *o* ma zwykle brzmienie ściśnione i kreskuje się:

a) Gdy stojąca po niéj spółgłoska słaba (38), płynna *l, ł, r*, (39) lub najmiększe *j*(e) kończąc wyraz, na nię spływa, np. *bób, głód, wód; głóg, nóg; rów, parów, krów; wóz, kóz; nóż, stróż; mórz; módz; strój, bój, rój, stój.*

b) Gdy ma po sobie spółgłoskę słabą z płynną *r* np. *bóbr, dóbr.*

c) Gdy ma po sobie jakąbądź spółgłoskę z płynną *ł*, np. *mógł, wiódł, niósł, wiózł, mókł, gniótł, plótł.*

Od powyższych prawideł odstępują i mają *o* otwarte, chociaż na nie spływają głoski pochylające: *dob, dzięcioł, gruczoł, kwiczoł, mozoł, pachoł, sokoł, żywioł, gąsior, jawor, jezior, kaczor, por, sikor, sobol, piskorz, węgorz,* i obce na *or*, np. *aktor, rektor, fawor.*

57. Jeżeli spółgłoska pochylająca poprzednie *o* odłącza się od niego przez spłynienie na następującą po niéj samogłoskę przybraną, natenczas *o* odzyskuje brzmienie otwarte, np. *nóż, noża; stół, stołu.*

Tylko w imionach *chór, chróst, drót, Jakób, król, mól, mózg, ogół, podróż, róż, stróż, szrót, szczegół, tchórz, wójt, żółć, żółw,* głoska *o* ma zawsze brzmienie ściśnione.

Zamiana *ą* na *ę* i odwrotnie.

58. Samogłoska *ą* zamienia się na *ę*:

1) W ostatniéj zgłosce rzeczowników, kiedy urabiając z nich imiona przymiotne dodajemy *ny* lub *y*, przed którém podniebienne twarde na miękkie, a syczące podniebienne miękkie *c*, *dz* (22), na spowinowacone z niemi podniebienne miękkie *cz*, *ż* zamieniamy, np. *ksiądz, księży; mosiądz, mosiężny; miesiąc, miesięczny; zaciąg, zaciężny; łąg, łężny* (leśny); *zając, zajęczy.* Ale *tysiąc* ma *tysiączny.*

2) W przymiotnikach dwuzgłoskowych przed zgłoską *szy*, np. *skąpy, skępszy; mądry, mędrszy; wązki, węższy; rączy, rętszy;* także *gorący, gorętszy.*

3) W odmianie lub urabianiu wyrazów, kiedy spółgłoska opierająca się na *ą*, spływa na przybraną samogłoskę, np. *rząd, rzędu; gołąb', gołębia, gołębnik; głąb', głębi; gałąź, gałęzi; ząb, zębaty; urząd, urzędowy, urzędować; wzgląd, uwzględnić; trąd, trędowaty: dąb, dębu, dębowy; błąd, błędu; swąd, swędu; okrąg, okręgu; ksiądz, księdza; żołądź, żołędzi; wąż, węża.*

Zatrzymują *ą*: *głąb, ląd, prąd, przegląd, przesąd, rząd* (władza), *sąd, trąd, wielbląd; ciąg* ze złożonemi, *drąg, dziwoląg, posąg, pstrąg, siąg, szeląg, wąsąg, zimoląg, mosiądz, pieniądz, wiąz, Grudziąż* (miasto), *Odrowąż* (herb). Także *mąka, mąki,* i t. d. *pąk* (na drzewie) *pąkiem,* dla odróżnienia od *męki, pękiem.*

59. Samogłoska *ę*, zamienia się na *ą*:

1) Kiedy przez odmianę wyrazu jedna lub kilka spółgłosek na niéj się wesprze, np. *gęba, gąb; otręby, otrąb; kurczęta, kurcząt; cielęta, cieląt; mięso, mięs; będzie, bądź; siędzie, siądź; zaprzęże, zaprzążż; tędy, stąd; ręka, rąk.*

Następujące rzeczowniki nie zmieniają głoski *ę*, bo się mówi: *klęsk, męk, nędz, pęt, pięt, ponęt, potęg, tęg* (tęsknot), *tęcz, zięb.*

2) Gdy urabiając z rzeczowników inne imiona przez dodanie zakończenia *ka*, głoski miękkie *ć*, *ś* przed *k* na twarde zamieniamy, np. *pieczęć, pieczątka; pięć, piątka; gęś, gąska.*

ROZDZIAŁ DRUGI.

RZECZOWNIKI.

60. Rzeczownikami nazywamy imiona oznaczające osoby, zwierzęta lub rzeczy, np. *ojciec, matka, dziecię; koń, kaczka, kiełb'; dom, laska, pióro.*

Rzeczowniki ze względu na ich znaczenie mają rozmaite nazwiska. I tak:

1) *Żywotne* znacza rzeczy żyjące. Z tych oznaczające osoby, np. *pan, uczeń, matka,* — *osobowemi;* gdy zaś zwierzęta oznaczają, *koń, ptak, karp', pająk,* — *zwierzęcemi* nazywamy.

2) *Nieżywotne* wyrażają rzeczy nieżyjące, np. *stół, ława, krzesło, pole.*

Pytając się o osoby, używamy pytania *kto?* a o zwierzęta i rzeczy *co?* np. *Kto* idzie? *Ojciec, siostra, dziecko. Co* tam stoi? *Koń, owca, cielę; stół, ławka, krzesło.*

3) *Zmysłowe* oznaczają rzeczy pod zmysły podpadające, np. *pan, dom, koń, pióro.*

4) *Umysłowe* przedstawiają rzeczy, których zmysłami ogarnąć nie możemy, ale je tylko umysłem pojmujemy, np. *Bóg, dusza, pojęcie, czas.*

5) *Własne* czyli *szczególne*, a te jednę rzecz szczególną oznaczają, np. *Kochanowski, Poznań, Polska, Wisła, Gopło.*

6) *Pospolite* czyli *ogólne* wskazują wiele rzeczy jednego gatunku, np. *człowiek, miasto, kraj, rzéka, jezioro.*

7) *Zbiorowe* przedstawiają zbiór wielu rzeczy pojedyńczych jednego gatunku, np. *naród* (zbiór wielu ludzi jednéj mowy), *pułk, gromada, trzoda* (zbiór bydląt), *stado; żyto, pszenica, żelazo, miedź, ołów'.*

8) *Przymiotowemi* nazywamy imiona rzeczowne z przymiotników urobione, np. z *mężny, męztwo; niedbały, niedbalstwo; tęskny, tęsknota; cny, cnota; cierpliwy, cierpliwość; stary, starość**).

*) Rzeczowniki przymiotowe znaczą rzeczy, które sobie w umyśle naszym tworzymy z odrębnego uważania tego samego przymiotu w wielu osobach lub rzeczach znajdującego się. I tak z uwagi że śnieg jest biały, płótno jest białe, papier jest biały, przymiot biały uważany sam w sobie, bez względu na rzeczy w których się znajduje czyli, jak to mówią, wzięty w oderwaniu go od rzeczy, daje nam białości pojęcie. Podobnie dzieje się i z innemi tak urobionemi rzeczownikami,

9) *Liczbowe* znaczą ilość rzeczy i odpowiadają na pytanie *ile?* a gdy samę liczbę wyrażają na pytanie *co?* np. *Ile* jest? *Pięć, sześć, dziesięć, trzydzieści; dwoje, troje, czworo, pięcioro. Co* to jest? *dwójka, trójka, dziesiątka.*

10) *Słowne* są te, które urobiono z imiesłowów (9) na *any, ony, ty, ły*, zakończonych, np. *pisany, pisanie; ugodzony, ugodzenie; wzięty, wzięcie; osiwiały, osiwiałość; wybladły, wybladłość.* Takie rzeczowniki znaczą *stan* lub *działanie* jako rzecz uważane, np. *spanie* (stan), *leżenie* (stan), *pisanie* (działanie), *ugodzenie* (działanie), *zbicie* (działanie).

11) *Zdrobniałe* lub *pieszczotliwe* oznaczają małość rzeczy lub pieszczenie, np. *synek, konik, książeczka, chłopczyna, dziecina, dzieciątko.*

12) *Zgrubiałe*, których używamy mówiąc o rzeczy z litością lub odrazą, np. *chłopczysko, babsko, konisko.*

Rodzaje rzeczowników.

61. Dwojaka płeć istot żyjących, szczególniéj osób i zwierząt domowych, jest powodem, że ją w mowie albo przez różne imiona (np. *mąż, żona; ojciec, matka; brat, siostra; koń, klacz; pies, suka; wół, krowa),* albo téż przez odmienne tych samych imion zakończenia (np. *pan, pani; stryj, stryjenka; stróż, stróżka; lis, liszka; kot, kotka; paw, pawica; wilk, wilczyca),* odróżniamy, i znaczące mężczyzn lub samców rzeczownikami rodzaju męzkiego lub *męzkiemi*, znaczące zaś niewiasty lub samice *żeńskiemi* nazywamy.

62. I nieżywotne imiona (60, 2) lubo rzeczy przez nie oznaczone żadnéj płci nie mają, jako téż i żywotne zwierząt, w których jéj ściśle nie odróżniamy, ze względu na podobieństwo ich zakończeń z żywotnemi do męzkiego lub żeńskiego odnosimy rodzaju, np. *pan, bocian, stan; wół, kwiczoł, stół; krowa, sowa, sprawa; pawica, synogarlica, piwnica; kotka, myszka, ławka; lew, cietrzew', śpiew; chłopiec, głuszec, palec.*

63. O imionach oznaczających istoty żyjące, w których dla ich niedojrzałości żadnego względu na płeć nie mamy, np. *dziecię, jagnię, szczenię, gąsię, kurczę; dzieciątko, jagniątko, szczeniątko, kurczątko,* mówimy, iż są *nijakiego* tojest ni męzkiego, ni żeńskiego rodzaju.

I rzeczowniki nieżywotne z podobnemi zakończeniami do rodzaju nijakiego odnosimy, np. *strzemię, ciemię; piórko, biodro, wiadro.*

---

które niektórzy gramatycy ze względu na ich początek *rzeczownikami oderwanemi (abstracta)* nazywają.

64. Z powyższych uwag wynika:

1) Że przez *rodzaj* imion rozumiemy w osobowych i niektórych zwierzęcych wzgląd na płeć istot, które oznaczają; we wszystkich zaś innych wzgląd na ich zakończenie.

2) Że rodzajów trzy tylko być może: *męzki, żeński* i *nijaki*, np. *ojciec, matka, dziecię; wót, krowa, cielę; zając, liszka, kurczę; nóż, brzytwa, pióro.*

3) Że rodzaj imion poznaje się z ich *znaczenia* lub *zakończenia; z wyjątku* zaś wtedy, kiedy nie odpowiada ich znaczeniu lub zakończeniu.

Uwaga. W oznaczeniu rodzaju imion żywotnych zbiorowych (60, 7) nie mamy względu na płeć rzeczy w zbiór wchodzących, ale na zakończenie rzeczownika. I tak: *gmina, gromada, straż, trzoda, wojsko, rycerstwo, pospólstwo, stado*, są rodzaju, jaki wskazuje ich zakończenie.

65. Rodzaju męzkiego są:

1) Ze znaczenia: Imiona oznaczające mężczyzn i wszelkie istoty pod postacią męzką uważane, także nazwiska miesięcy, np. *Bóg, Jehowa, Jowisz, Stefan, ojciec, teść, sędzia, sługa, podstoli, podczaszy, Jagiełło, styczeń, luty* i t. d.

2) Z zakończenia: a) Imiona kończące się na spółgłoski twarde, np. *dąb, ogród, traf, róg, znak*, i t. p.

Jednozgłoskowe na *um* np. *sum, kum, rum, um* i złożone z niego *rozum*, są rodzaju męzkiego; wielozgłoskowe zaś pochodzą z łacińskiego języka i są rodzaju nijakiego, np. to *gimnazyjum, to kolegijum.*

b) Zakończone na *rz* i syczące podniebienne miękkie, prócz *ż* (22), np. *kołnierz, kierz, deżdż, pieniądz, koc, płacz, grosz.*

Następujące są rodzaju żeńskiego:
na c: *noc, moc* i z nich złożone.
cz: *ciecz, dzicz, gorycz, kicz* (wiązka witek), *klacz, krocz* (człap'), *obręcz, odsiecz, poręcz, posmycz* (szybkie posuwanie się), *rozpacz, rzecz, słodycz, smycz, tarcz, tęcz, tucz* (tusza), *tycz, ubocz, wrotycz* (rodzaj rośliny), *zdobycz.*
rz: *twarz, potwarz.*
sz: *kokosz, mysz, rozkosz, wesz.*

c) Zakończone na spółgłoski miękkie *b', j, l, m', ń, p', ś*, np. *kiełb', kraj, ból, Radom', Oswiecim', koń, karp', ryś.*

Wyjmują się i są rodzaju żeńskiego:
na b: *głąb* (głębia), *żób* (posypka dla ptaków.)
j: *kolej, kuczbaj.*

l: *butel, grazel* (pierścień żelazny u włoka czyli niewodu), *kądziel, kąpiel, kobiel* (kobiałka), *miel* (mielizna), *pościel, pogorzel, sól, stal, topiel, topól* i wszystkie, które przed *l* mają spółgłoskę, np. *myśl, porośl, latorośl.*

m': *karm'.*

ń: *czerwień, goleń, kieszeń, jesień, pieczeń, przestrzeń, sień;* także *dłoń. broń, jabłoń, płoń* (dziura w lodzie na rzece), *pogoń, skroń, toń, ustroń, woń,* i te, które przed *ń* mają samogłoskę *a* lub jaką spółgłoskę, np. *grań* (węgieł), *dań, krtań, czerń, darń, pieśń, bojaźń,* i t. p., oprócz imion miast na *ń,* które są rodzaju męzkiego, np. *Humań, Poznań.*

p': *człap'* (spory krok koński), *konop'* (konopie).

ś: *gęś, oś, pierś, cieś* (ciosane drzewo, belka), *pacześ* (wyczoski), *przycieś, wieś, Kieś* (miasto w Kurlandyi), *Ruś, spaś,* (spasienie w zbożu).

Z wyjątku: Zob. pod rodzajem żeńskim.

66. Rodzaju żeńskiego są:

1) Ze znaczenia: Imiona niewiast i wszystkich istot, które pod postacią niewiast uważamy, np. ***Józia, Aniela, Stąsia, Maryja. Juno, Wenus, pani, gospodyni,*** *wojewodzina.*

2) Z zakończenia: a) Kończące się na samogłoskę *a,* np. *głowa, torba, owca.*

Męzkiego są imiona mężczyzn i ich urzędów na *a* zakończone, np. *Numa, Zawisza, starosta, wojewoda, zdrajca, dozorca;* ale zbiorowe są rodzaju żeńskiego, np. *szlachta, gromada, gmina, tłuszcza.*

b) Zakończone na miękkie *ć, dź, w', ź, ż,* np. *nać, nić, miłość, chęć, Pakość* (miasto), *kadź, krew', rzeź, straż.*

Wyjmują się i są rodzaju męzkiego:

na ć: *dziegieć, gość, kłykieć, kopeć, liść, łokieć, papeć, nokieć,* i *nogieć* (nikczemnik), *paznokieć, paznogieć, pierść* (szczypta), *pierwoć, połęć, pypeć, spłacheć* (płat), *wiecheć, Brześć, Zamość.*

dź: *gwóźdź, łabędź, niedźwiedź, śledź.*

w': *paw', szczaw', cietrzew', modrzew'.*

ź: *fontaź, paź.*

ż: *anyż, czyż, ekwipaż, jeż, jarmuż, krąż* (krąg), *kruż* (dzbanek), *kuraż* (odwaga), *maiż, negliż, nóż, oręż, ostrzyż* (roślina), *paraliż, ryż, śliż* (rybka mała), *spiż, trzebież* (grunt oczyszczony), *wąż, wojaż,* i imiona miast, np. *Nieświeź, Paryż, Raciąż, Międzybóż.*

Z wyjątku: Zob. pod rodzajem męzkim.

67. Są też imiona męzkiego lub żeńskiego rodzaju: z tych jedne według różnicy rodzaju zmieniają skłonienie; drugie, a te są niemal wszystkie osobowe, w obu rodzajach według jednego odmieniają się skłonienia.

a) Zmieniają skłonienie według rodzaju: *biel* (*lu*, *li*); *cierń*, (*nia*, *i*); *darń*, (*nia*, *ni*); *expens*, (*su*, *sy*); *gardziel*, (*la*, *li*); *gleń*, (*nia*, *ni*); *krtań*, (*nia*, *ni*); *magiel*, (*gla*, *gli*); *plec*, (*cu*, *cy*); *paiż*, (*ża*, *ży*) tarcza krótka u konnych; *plesz*, (*u*, *y*), korona duchowna na głowie, wierzchołek owocu; *pobocz*, (*u*, *y*) lejc, którym konie z boku przywiązujemy; *przywięź*, (*ziu*, *zi*) postronek do przywiązania; *zuzel*, (*zla*, *zli*).

b) W obu rodzajach według jednego odmieniają się skłonienia: *bzdura*, *gaduła*, *gamuła*; *gawęda*, *gdyra*, *kaleka*, *niecnota*, *niedołęga*, *niemowa*, *papla*, *parepa* (lichy mały koń), *sierota*, *sknera*, *sługa*, *szkapa*, *zrzęda*. Chcąc w tych imionach płeć oznaczyć, zgadzamy dany przymiotnik z domyślnym rzeczownikiem płeć wyrażającym, np. *wierny* (*mąż*) *sługa*, *wierna* (*niewiasta*) *sługa*. Także z greckiego pochodzące *kometa*, *planeta*, są męzkiego i żeńskiego rodzaju.

68. Rodzaju nijakiego są:

1) Kończące się na *e*, *ę*, *o*, np. *słońce*, *cielę*, *imię*, *słowo*, oraz pogardliwe lub litościwe na *isko*, *ysko* z rzeczowników jakiegobądź rodzaju urobione, np. *chłopisko*, *babsko*, *dziewczysko*, *ścierniško*.

2) Imiona głosek, wszystkie wyrazy i zdania wzięte w znaczeniu rzeczowników, są rodzaju nijakiego, dla domyślnych wyrazów, *brzmienie*, *słowo*, *zdanie*, *wyrażenie*, np. *e* ściśnione; *i* cienkie; twoje *oddam*; moje *widzi mi się*.

3) Liczebniki główne zacząwszy od *pięciu* jakoto: *pięć*, *sześć*, *dziesięć*, *sto*, *tysiąc* i t. d., a *pięciu*, *sześciu*, *siedmiu* i t. d. z osobowemi męzkiemi; nieoznaczone: *ile*, *tyle*, *kilka*, *siła*, *wiele*, a z osobowemi męzkiemi: *ilu*, *tylu*, *kilku*, *wielu*; zbiorowe oznaczone: *dwoje*, *troje*, *czworo*, *pięcioro* i t. d. i nieoznaczone *kilkoro*, np. było *pięć* złotych; przyjechało *siedmiu* panów; *siedm* koni; *ile* było? umarło *dwoje* ludzi.

Odmiana rzeczowników.

69. Rzeczowniki polskie odmieniają się według *liczb*, *spadków* i *skłonień*.

I. Liczbą nazywamy w gramatyce końcową imion odmianę, dla oznaczenia jednéj lub wielu rzeczy, np. *ojciec*, *ojcowie*; *książka*, *książki*; *pióro*, *pióra*.

Liczb jest dwie: *pojedyncza*, gdy o jednéj, i *mnoga*, gdy o wielu rzeczach mówimy, np. *koń*, *konie*; *stół*, *stoły*.

Dawniéj używano téż liczby *podwójnéj*, gdy o dwóch rzeczach mówiono, np. *obiedwie żyle*. Crescent str. 540. 6. *te dwie skrzydle*. Alex. a Jesu *Gniazdo* i t. d. str. 38.

II. Spadkami nazywamy końcową imion odmianę w obu liczbach, dla wyrażenia przez nię różnych względów rzeczy jednych do drugich, np. *koń*, *konia*, *koniowi*, *koniem*, *piórem*, *w domu*.

1) Język polski ma w obu liczbach po siedm spadków, którym, od względów jakie oznaczają, szczególne dano nazwiska. Spadki te odpowiadają na następujące pytania:

Spadki i ich nazwiska	Pytania	
	o imiona osób	o imiona rzeczy
1. Mianownik	kto?	co?
2. Dopełniacz	kogo?*) czyj? ja? je?	czego? czyj? ja? je?
3. Celownik	komu?	czemu?
4. Biernik	kogo?	co?
5. Wołacz	—	—
6. Narzędnik	kim?	czym? czém?
7. Miejscownik	w kim?	w czym? w czém?

Pytania dopełniacza *kogo? czego? czyj? czyja? czyje?* tém się od siebie różnią, że dwoma pierwszemi wzgląd działania czyli słowa do osoby lub rzeczy, ostatniém zaś wzgląd rzeczy do rzeczy wskazujemy. Że zaś imiona rzeczy mogą być trojakiego rodzaju, zatém i to pytanie na każdy rodzaj inne ma zakończenie np. *czyj koń? czyja laska? czyje pióro?*

2) Spadki te używają się jak następuje:

a) W *mianowniku* kładzie się osoba lub rzecz, o któréj się coś mówi, np. *ojciec* czyta, *matka* siedzi, *brat* śpi. Rzeczownik w tym spadku położony w gramatyce *podmiotem* nazywamy.

b) W *wołaczu* kładzie się przedmiot, do którego mówimy, np. *ojcze* czytaj! *bracie* śpij!

c) W *dopełniaczu* kładzie się przedmiot, do którego coś należy, albo od którego coś pochodzi, np. książka *ojca*, miłość

*) Aby uczący się nie mieszali dopełniacza z biernikiem, wprawiać ich należy, żeby przy słowach dopełniaczem rządzących pytania *kogo? czego?* a przy słowach rządzących biernikiem pytania *kogo? co?* powtarzali. Tym bowiem sposobem drugie pytanie *czego? co?* ostrzegać ich będzie o różnicy spadków, np. *kogo, czego* szukasz? *kogo, co* widzisz?

matki, pióro *brata*. Nazywamy go dopełniaczem dla tego, że zdanie dopełnia.

d) W *celowniku* kładzie się przedmiot, dla którego się coś dzieje, czyli przedmiot celem działania będący, np. przysłał zegarek *ojcu*, darował książkę *matce*, kupił konia *bratu*.

e) W *bierniku* kładzie się przedmiot, na którym się czynność jakaś dokonywa, czyli który jakąś czynność bierze, np. przeprosił *ojca*, kocha *matkę*, uczy *brata*.

f) W *narzędniku* kładzie się przedmiot narzędziem stanu lub działania będący, np. uderzył *kijem*, przebił *włócznią*, napisał *piórem*, sparzył się *świecą*, zmartwił się *szkodą*.

g) W *miejscowniku* kładzie się przedmiot, kiedy go uważamy jako miejsce, w którém lub wedle którego coś się znajduje, np. pan jest *w pokoju*, ptak siedzi *w klatce*, brat jest *w szkole*, leży *przy piecu*.

Mianownik i *wołacz* nazywają się spadkami *bezwzględnemi*, bo się kładą bez względu na inne wyrazy; pozostałe zaś pięć, tojest *dopełniacz*, *celownik*, *biernik*, *narzędnik* i *miejscownik* zowią się *względnemi*, bo się kładą względnie na inne wyrazy od których zawisły.

III. Skłonieniem czyli spadkowaniem imion nazywamy jednostajność spadkowania w wielkiéj liczbie rzeczowników.

1) W języku polskim ze względu na trzy rodzaje rzeczowników jest skłonień trzy: pierwsze dla imion męzkiego, drugie dla żeńskiego, a trzecie dla nijakiego rodzaju.

2) Rzeczowniki według tych skłonień spadkujące się *wzorowemi*, odstępujące zaś od nich *niewzorowemi*, a te, którym kilku spadków lub jednéj liczby braknie *ułomnemi* nazywamy.

Zmiany samogłosek i spółgłosek w skłanianiu rzeczowników.

70. W rzeczownikach szczególniéj zasługuje na uwagę dopełniacz liczby pojedynczéj. Zmiany bowiem, jakim imiona w nim uległy, pozostają we względnych spadkach obu liczb, wyjąwszy te, które są podobne do mianownika liczby pojedynczéj, np. *ojciec*, *ojca*, *ojcu*, *ojcem*, *ojcowie* i t. d.; *starzec*, *starca*, *starców*; *krew*, *krwi*, *krwią*; *okrąg*, *okręgu*, *okręgi* i t. d.

71. W skłanianiu rzeczowników uważać trzeba na spółgłoski przybierające (49), bo się te, podobnie jak i stojące przed niemi samogłoski *a*, *ę*, *ó* i *e* ściśnione, w wielu imionach zamieniają, i

nakoniec na *e* otwarte, które w jednych rzeczownikach wyrzucamy, w drugich zaś przybieramy. I tak:

1) Przybierająca spółgłoska miękka we wszystkich spadkach nie zmienia się, twarda zaś przed przybraném *e* (35. 2) na miękką przechodzi, np. *koń, konia* (17), *koniem; karp', karpiowi, karpiami; leń, lenia, leniu; wół, wole* (21, 1); *brat bracie; strzecha, strzesze; sér, serze; noga, nodze; ręka, ręce.*

2) Nosowe *ą* zamienia się na *ę*, kiedy opierająca się na niém słaba spółgłoska przybierająca (38) w odmianie rzeczownika spłynie na przybraną zgłoskę względną (74, 5), np. *mąż, męża; ząb, zęba; żołądź, żołędzi.* (Porównaj § 58).

3) Nosowe *ę* zamienia się na *ą*, jeżeli na nie spływa jakabądź spółgłoska słaba lub mocna, oprócz *p* (38), bo przed niém prawie powszechnie nie zmienione zostaje, np. *ręka, rąk, pręga, prąg; stępa, stęp.* (Porównaj § 59).

4) Ściśnione *ó* zamienia się na otwarte, kiedy opierająca się na niém przybierająca spółgloska słaba (38) spływa na przybraną samogłoskę, np. *róg, rogu; ród, rodu* (zob. 55 i 56).

5) Imiona męzkie i żeńskie mające *e* przed przybierającą, jedne je w odmianie zatrzymują, drugie zaś je wyrzucają.

A. Pozostaje *e;*

a) Jeżeli w mianowniku było ściśnione, bo to w dalszych spadkach na otwarte zamieniamy, np. *chléb, chleba; kléj, kleju; miédź, miedzi; śniédź, śniedzi; śpiéw, śpiewu; chmiél, chmielu.*

b) W osobowych (60, 1) na *el*, np. *obywatel, nauczyciel*, tudzież *chmiel, chróściel, chrzciciel, daniel, dzięgiel, fortel, gardziel, karmel, kisiel* (potrawa z mąki rzadka), *mędel, model, ortel* (wyrok), *szmermel, wiertel* i nakoniec *ogier.*

c) Jeżeli przed niém stało kilka spółgłosek, np. *teść, świekr.*

d) Cudzoziemskie na *r* i *s*, np. *oficer, spacer, adres, proces.*

Wyjmują się: *cukier, kufer, kwakier, szyper, Niger, Tygier, Tyber.*

e) W rzeczownikach, których bez *e* wymówićby nie można, np. *bek, brzeg, cień, Czech, człek, człowiek, gleń* (kawał chleba), *kamień, kmieć, kres, korzeń, krzemień, Lech, lemiesz, leń, lep, meczet, miech, miecz, modrzew', oddech, ściek,*

Sieciech, siew, skielet, sklep, stek, Swiętopełk, wiek, Wojciech, zbieg.

f) Litewskie nazwiska osób, podobne do imion naczyń lub zwierząt, zatrzymują *e* dla odróżnienia ich od tych imion, i dla tego téż w mianowniku podwajają spółgłoskę przybierającą, np. *Kociełł, Kociełła, Koziełł, Koziełła.*

B) Wyrzuca się *e.*

a) W rzeczownikach męzkich, jeżeli w mianowniku jest otwarte, a zbieg spółgłosek nie utrudza ich wymawiania, np. *łeb, łba; mech, mchu; len, lnu; przychodzień, przychodnia* (54); *ocet, octu; poseł, posła; deżdż, dżdżu.*

b) Z żeńskich tylko *butel, brązel* (pierścień żelazny u włoka), *łeż* (kłamstwo), *magiel, płeć, reż* (żyto), *wieś, wesz* oraz na *ew'* zakończone głoskę *e* wyrzucają, np. *butli, grąźli,* (31), *rży, krwi, marchwi* i t. d.

Wyrzucają *e* z poprzedzającą lub następującą spółgłoską: *czyściec, czyśca; garnek, garka; garniec, garca; gościec* (kołtun) *gośca; ojciec, ojca; chrzest, chrztu; cześć, czci.*

6) Jeżeli w odmianie wyrazu przybieramy *e,* co się tylko zdarza w dopełniaczu l. m. niektórych rzeczowników żeńskich i nijakich, np. *panna, panien; matka, matek; bagno, bagien; okno, okien; wiosło, wioseł;* natenczas tylko głoski *m, n, w,* przed niém się miękczą np. *trumna, trumien; gumno, gumien; wanna, wanien; drewno, drewien;* także *d* i *t,* w rzeczownikach *studnia, studzien; płótno, płócien;* we wszystkich zaś innych wyrazach, tak te, jak i inne głoski, przed przybraniem *e* bynajmniéj się nie zmieniają, i wtedy tylko są miękkie, kiedy przed przybraniem głoski *e* miękkie były, np. *wiśnia, wisien. Krosna* ma téż *krosien.*

7) Przybierają *e:*

a) Rzeczowniki jednozgłoskowe, np. *ćma, ciem; łza, łez; gra, gier; pchła, pcheł; cło, ceł; dna, den; drwa, drew.*

b) Zakończone na przybierającą spółgłoskę chwilową (33) *k,* i płynne (39) *l, ł, n, r,* gdy przed niemi stoi spółgłoska, np. *ciotek, fajek, panienek, denek, czółko, czółek, grobel, mioteł, zgrzebeł, wioseł; płótno, płócien, trumien, panien, drewien, gumien.* Ale *łaska* ma *łask,* a kiedy znaczy zwierzę *łasek.*

Rzeczowniki pochodne.

72. Pochodnemi nazywamy rzeczowniki, które się urabiają z innych wyrazów przez dodanie im jakiegoś zakończenia.

73. Rzeczowniki pochodne urabiają się:

a) Z innych rzeczowników, np. *Kraków, krakowianin; owca, owieczka, owczarnia.*

b) Z przymiotników i liczebników, np. *dobry, dobroć; siwy, siwizna; cny, cnota; malarski, malarstwo; gorący, gorączka; trój, trojak, trójka; piątka, dziesiątka; pięcioro, dziesięcioro.*

c) Ze słów, np. *poganiać, poganiacz; zbawić, zbawiciel; począć, początek, młócić, młocka; przyczynić, przyczynek.*

d) Z imiesłowów, np. *kochany, kochanek; bywały, bywalec; oblubiony, oblubieniec; potępiony, potępieniec; uszyty, uszycie.*

e) Z przyimków i przysłówków, np. *śród, środek; rano, ranek.*

Urabianie rzeczowników.

74. W rzeczownikach, podobnie jak i w innych wyrazach odmiennych, ze względu na ich tworzenie się i postać, pięć szczegółów uważamy: 1) *Rdzeń* czyli treść wyrazu. 2) Zgłoski które dla utworzenia wyrazu ze rdzeniem łączymy. 3) Zgłoski, które przyczepiamy do połączonych ze rdzeniem zgłosek, dla oznaczenia przez imię nowych rzeczy. 4) Zgłoski, które w składaniu wyrazu przed rdzeniem kładziemy. 5) Zgłoski, które bądź ze rdzeniem, bądź z przydanemi doń zgłoskami wiążemy, aby przez nie rozmaite oznaczyć względy.

1) *Rdzeniem* nazywamy tę jedno lub kilko-zgłoskową część wyrazu, która pozostaje po odrzuceniu zgłosek dla urobienia go bądź na początku położonych, bądź na końcu przydanych. I tak w wyrazach:

od prze do wy nad pod	*pis*	ać mo any anie arz ar(ka ar(ski ar(stwo	*gospod*	a ny yni arz ar(ski ar(stwo arować

rdzeniami są zgłoski *pis*, *gospod*.

2) *Rdzenne* są zgłoski, które łączymy z przybierającą rdzenia spółgłoską (49), dla utworzenia jakiegoś wyrazu. W powyższych przykładach rdzennemi są: *ać, mo, any, arz, a, ny, arować* i t. d.

3) *Pordzennemi* zowią się zgłoski, które przyczepiono do rdzennéj, całéj lub skróconéj, nowe wyrazowi nadając znaczenie. Takiemi w powyższych przykładach są zgloski *ka, ski, stwo.*

4) *Przedrdzennemi* są zgłoski w wyrazach złożonych przed rdzeniem stojące, jak np. *od*(pisać), *prze*(pisać), *do*(pisać) i t. d.

5) *Względnemi* nazywamy zgłoski tak ze rdzeniem, jak i z połączoną z nim rdzenną lub pordzenną w odmianie wyrazów wiążące się i względy przypadków, liczb, osób, czasów i trybów lub innych okoliczności oznaczające, np. koch-*am*, koch-*asz*, koch-amy, koch-*ałem*, i t. d., ojc-iec, ojc-*a*, ojc-*em*, ojc-*owie*, ojc-ow-ski, ojc-ow-ski*ego*, ojc-ow-ski*emu;* tward*y*, tward-*ego;* tward-szy, twardsz-*ego*, niż, niz-ki, nizk-*iego*.

Urabianie rzeczowników za pomocą rdzennych.

75. Wiele jest zakończeń rzeczowników, ale z nich tylko rdzenne i pordzenne na uwagę zasługują: bo one tylko w urabianiu imion pewne zakreślają im znaczenie.

Jest około 45 różnie kończących się rdzennych z pordzennemi, o których w krótkości tu wspomnimy.

Rdzenne i pordzenne rzeczowników z innych rzeczowników urobionych.

76. Od rzeczowników pochodzą imiona na rdzenną **ę**, tylko żywotne, na **al, anin, anka, czyk, arz, sko, ska** i pordzenną **ka** zakończone.

ę. Zakończone na ę rzeczowniki są dwojakie: ***nieżywotne,*** **a te kończą się na *mię*, np. *imię, brzemię, strzemię,* i t. d. i *żywotne*, które przed *ę* nie *m* ale jakąbądź inną miękką mają spółgłoskę, np. *cielę, panię, niemowię,* pospolicie *niemowlę*. Te imiona, znaczące młode t. j. dzieci, pisklęta i szczenięta, urabiają się z dopełniacza, l. p. końcową samogłoskę zamieniając na *ę*, np. *wróbl(a)ę, wyż(ła)lę, gołęb(ia)ię, lwa, lwię, kur(ka)czę,* (24); *kaczę* od *kacz,* skąd *kaczy* i *kaczyca; książę* od *ksiądz* (30); *niebożę* od *nie* i *Bóg,* że jest od Boga opuszczone; *pachoł* (chłop), *pacholę* (chłopiec); *ptak, ptaszę* zamiast *ptaczę* (24).**

Jest jednak kilka imion nieżywotnych z podobném zakończeniém, a te tylko w liczb. mn. na wyrażenie pieszczenia lub słabości rzeczy przez nie oznaczonych niewłaściwie użyte znajdujemy. Takiemi są: *karcięta* (karty), *kiełczęta* (kiełki), *nożęta, rączęta, praszczęta* (24 i 26) (od *prask* cios, bicie), *ślepięta* i t. d.

al oznacza osobę posiadającą nad miarę części ciała przez pierwotnik oznaczone, np. *nosal, brzuchal, nogal, okal, wąsal, gębal.* Podobnie mówimy *synal* (pogardliwie), *drągal, drwal,* przedający drwa.

Rzeczowniki *gontal, bretnal, hufnal,* są złożone ze skróconego niemieckiego *nagel,* (gwóźdź), i dla tego pod to prawidło podciągać ich nie można.

anin znaczy osobę należącą do zwolennictwa lub miejsca jakiego, np. *chrześci(anin), machomet(anin), bisurm(anin), ameryk(anin).* W swojskich miękczą się przed *a* spółgłoski twarde, np. *Elbląg, elbląż(anin), warszaw(ianin), mieszcz(anin)* od miasta; dawniéj mówiono téż *wieśnianin* lub *wsianin.*

Tak należy kończyć wszystkie imiona miejsce pochodzenia oznaczające, np. *Konstantynopol(anin), Neapol(a)nin,* nie *Konstantynopolitańczyk, Neapolitańczyk;* bo te formy, niezgodne z właściwym językowi naszemu sposobem urabiania imion tego znaczenia, powstały z łacińskiego *Constantinopolitanus* i t. d. Ale od imion własnych zakończonych na *o, n,* lub *ń,* pochodne urabiają się na *czyk, czanka,* lub tylko *enka, anka,* np. *Hippończyk, Londyńczyk, Londyńczanka* lub *Londynka; Poznań(czyk), Wileń(czyk), Wiedeń(czyk).* I te lepiéj byłoby kończyć na *anin, anka.*

anka dodana do osobowych męzkich znaczy niewiastę lub córkę, np. *chłopianka, kasztelanka, sędzianka, podstolanka;* ale w urobionych ze słów znaczy działanie jako np. *chapanka, hulanka, pogadanka.*

arz, prócz kilku imion nieżywotnych z łacińskiego, np. *formularz, dykcyjonarz, exemplarz,* znaczy osobę robiącą to, lub chodzącą około tego, co pierwotnik wyraża, np. *mydlarz, studniarz, kominiarz, młynarz, druciarz, pisarz.*

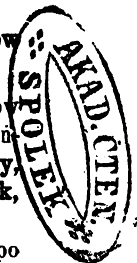
sko. Niezgrabność, odrazę rzeczy, a bardzo często i litowanie się nad niemi, wyrażamy przez rzeczowniki z zakończeniem *isko, ysko,* (*yska,* z rzeczownikami tylko w l. m. używanemi), które *zgrubiałém* nazywamy *). Są one rodzaju nijakiego. Zakończenie to, według natury przybierającéj spółgłoski która się zawsze miękczy, dodaje się do dopełniacza liczby pojedynczéj, np. chłop(a)*isko;* chłopca, chłopczysko (30); ryb(y)*isko,* piec*(a)ysko,* kon(ia)*isko,* kożucha, *kożuszysko,* (24); miasta, *mieścisko* (57); niewiasty, *nie-*

*) Ponieważ imiona z tém zakończeniem nie zawsze w pogardliwém biorą się znaczeniu, np. kochane *matczysko,* najlepsze *ojczysko,* dobre *chłopczysko,* biedne *dziecisko,* wierne *psisko,* zatém lepiéj jest nazywać je zgrubiałemi niż pogardliwemi.

wieścisko, źrebięc(ia)*isko*, cielęc(ia)*isko*; *dud*, *dudziska*; *piersi*, *piersiska*, *sanie*, *saniska*.

Zakończenie *isko*, *ysko*, znaczy też: 1) Miejsce w którém się rzecz przez pierwotnik wyrażona odbywała lub znajduje, np. *bojowisko* od bój, *pogorzelisko*, *stawisko*, *ognisko*, *legowisko*, *mrówisko*, *źródlisko*, *tarnisko*, *targowisko*, *obozowisko*, *śmiecisko*. 2) Trzonek jakiego narzędzia np. *biczysko*, *wędzisko*, *grabisko*, *toporzysko*. 3) Od słów znaczy rzeczy z działania wynikłe np. *pośmiewisko*, *stanowisko*. *przezwisko*, *nazwisko*, *igrzysko*, *wysypisko*, *zamulisko*, *zwalisko*.

Rdzenne rzeczowników z rzeczowników, przymiotników, słów lub imiesłowów urobionych.

77. Rzeczowniki z innych rzeczowników, przymiotników, słów lub imiesłowów urobione kończą się na **acz** (męzkie), **aczka** (żeńskie), **anie, enie, cie, ec, eń, ic, icz, ica, yca, ina, yna, iny, yny, iwo, ywo, izna, yzna, iś, nia, lnia, rnia, ownia, nik, ość, ota, stwo, (ctwo, dztwo, ztwo), uch, us.**

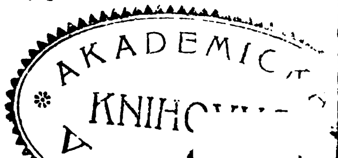
acz (żeńskie **aczka**) do pierwiastku słów ną *ać* zakończonych po odrzuceniu téj zgłoski przydana, tworzy rzeczowniki oznaczające osoby trudniące się tém, lub rzeczy służące do czynienia tego, co pierwotnik wyraża, np. *krzykacz* od krzykać, *tkacz*, *matacz*, *wyjadacz*, *tułacz*, *pieniacz*, *pogrzebacz*, *siekacz*, *cieracz*.

Na wzór tych imion ze słów urobionych i innym od rzeczowników pochodzącym przydajemy zgłoskę *acz*, a takie znaczą posiadanie tego nad miarę, co pierwotnik oznacza, np. *brodacz*, *gębacz*, *głowacz*, *brzuchacz*. (Porównaj wyżéj zakończenie **al**).

anie, enie, cie, są zakończeniami rzeczowników słownych z imiesłowów na *any*, *ony*, *ty*, urobionych, i stan, działanie, lub rzecz zdziałaną wyrażających, np. *pisan(y)ie*, *czytan(y)ie*, *myślany*, *myślenie*; *robienie* (57); *proszony*, *proszenie*; *ścięty*, *ścięcie*; *zbity*, *zbicie*; *poszyty*, *poszycie*. Od *iść*, *iście*, *przyjście*, *wyjście* i t. d.

ec, przed którą się miękczy twarda spółgłoska, z różnemi łączy się wyrazami i tak rozmaite nadaje im znaczenie, iż to nie zawsze poznaje się z pierwotnika. Jakoż imiona tego zakończęnia urabiamy: 1) Z rzeczowników, np. *chłopiec* od *chłop*, który też znaczy dojrzałego człowieka, *skarbiec*, *szczerbiec*, *zakalec*, *popielec*, *tylec*. 2) Z przymiotników, np. *starzec*, *calec* od *cały*, ziemia twarda nieruszona, *świadomiec*, *samiec* od sam; *goły*, *golec*, *różaniec*, *siwiec*, *malec*, *mędrzec*. 3) Z zaimków np. *naszyniec*, *waszyniec*. 4) Ze słów np. *jeniec* (od jąć), *łowiec*, *czyściec*, *żeniec* (od żąć), *goniec*, *wędrowiec*. 5) Z imiesłowów biernych lub nijakich, np. *szarganiec*, *krajaniec*, *siekaniec*, *zwyciężeniec*, *potępieniec*, *zawitalec*, *służalec*, *ospalec*, *bywalec*, *szaleniec*.

Zakończenie to oznacza osoby: *(niedbalec*, *wołowiec* **(wolarz)**, *kozłowiec* **(koziarz); zwierzęta i ptaki:** *(jaźwiec*, *jeżowiec*, *łusko-*

wiec, miodowiec; owady: *(szczodrzeniec, olszeniec, mączyniec);* kamienie: *(sopleniec, mydleniec, cedzeniec).*

W urabianiu niektórych z tych imion odstąpiono od ogólnego prawidła. I tak, pochodzące od słów na *ować*, zakończamy na *ulec*, np. *krępulec* kij do krępowania, *szpikulec, strychulec, budulec* drzewo budowlane. Podobnie mówimy: *sękulec* kij sękaty i t. d. Inne niewzorowo urabiamy: *czołganiec* (płaz), *czuchraniec, szturchaniec, rylec, wisielec, gołębiniec* (gołębnik), *strażyniec* (dom straży), *babiniec, krainiec* (na kraju czyli granicy mieszkający) stąd *ukrainiec, wieprzyniec* (chlew), *zwierzyniec, ptaszyniec* (ptaszarnia). Od *ogród* pochodzi *ogrodziec* lub *ogrojec;* ostatni znaczący osobliwie ów ogród, w którym modlącego się Chrystusa pojmano. Dla czego mówimy *ogrojec* zob. 48 d.

eń. Z niewielkiéj liczby imion tego zakończenia jedne od rzeczowników pochodzą, drugie się ze słów urabiają. Jakoż w rzeczownikach z przybierającą (49) odkrytą lub zasłonioną, a w słowach po odrzuceniu zakończenia trybu bezokolicznego, zgłoskę *eń* łączymy, np. *ość, oścień* (bodziec); *sierp, sierpień; wrzos, wrzesień* (57), bo w tym miesiącu kwitnie; *gruda, grudzień; pierst* (po słowiańsku *palec* stąd *naparstek), pierścień* (21); *piersi, podpiersień; stykać, styczeń,* bo się w nim nowy rok ze starym styka: *dziać, dzień; leżéć, leżeń; więzić, więzień; uczyć, uczeń; piąć, pień.*

Nie wiele jest takich, które się z przymiotników urabiają, zamieniając *ony* na *eń*, a te rzecz ten przymiot posiadającą oznaczają, np. *ziel(ony)eń, czerw(ony)ień, przestrony, przestrzeń.*

ic, icz, znaczy synów. Imiona tego zakończenia urabiają się z imion ojców, ich urzędów lub tytułów, albo téż z pochodzących od nich przymiotników na *ów* lub *icz* zakończonych, np. *Zygmuntow(icz), królew(icz)* (52), *cesarzew(icz), pan(icz), kasztelan(ic), wojewodz(ic), prezesow(icz), hrab(icz), generałow(icz), sędz(ic).* Odpowiedne im żeńskie, córki oznaczające i od przymiotników na *ów* pochodzące, kończymy na *wna, cesarzewna, królewna, prezesówna, generałówna;* te zaś które się urabiają z rzeczowników na *a, an, i, y* lub *anin* zakończonych, do spółgłoski stojącéj przed temi zgłoskami przybierają *anka*, np. *wojewodzianka, hrabianka, sędzianka, kasztelanka, podskarbianka, podkomorzanka, podczaszanka, słowianka, powiślanka.*

ica, yca, służy dla rzeczowników żeńskich, bo tylko *burzyca* burzyciel, *pijanica* i *woźnica* są męzkie, i oznacza rzeczy żywotne i nieżywotne. Imiona tego zakończenia urabiają się to z rzeczowników, to z przymiotników. Z rzeczowników urobione są dwojakie: jedne, które się tworzą z dopełniacza żywotnych męzkich, a te oznaczają kobiety lub samice, np. *grzeszn(ik)ica, zwolenn(ik)ica, służebn(ik)ica, zakonn(ik)ica, psotn(ik)ica, oblubień(iec)ica, lataw(iec)ica, siostrzen(iec)ica, synow(iec)ica, posłan(iec)ica; olbrzymica, mężyca* kobieta przymioty męzkie mająca, *karlica*,

lwica, wilczyca, oślica, koźlica, pawica, orlica i inne; drugie, które się urabiają z żywotnych żeńskich i innych nieżywotnych rzeczowników przez zmianę ich końcówki na *ica*, a te zgrubiałość, wielkość lub obrzydliwość rzeczy oznaczają, np. *pann(a)ica, małp(a)ica, płoć(ica), przepióra, przepierzyca, kurzyca* (21); *łb(a)ica, dusz(a)yca, stron(a)ica, szabl(a)ica, poła, polica, straw(a)ica* licha strawa, *głow(a)ica.*

Jest jednak kilka z rzeczowników urobionych, które nie mają zgrubiałości znaczenia, np. *okolica*, od *okół*, *polędwica*, od *lędźwie*, *podgarlica, synogarlica, płużyca, dziewica*.

Najwięcéj atoli jest rzeczowników tego zakończenia z niektórych przymiotników na *ny* z poprzedzającą spółgłoską, tudzież na *wy* z poprzedzającą samogłoską, urobionych przez zmianę *y* lub *ny* na *ica*. Imiona te oznaczają osoby i rzeczy mające przymiot przez pierwotnik wyrażony, rzeczy z tego zrobione lub służące do tego, co pierwotnik oznacza, albo téż miejsce sposobne do czynienia lub zachowania ich, np. *obłudnica, swawolnica, psotnica, złośnica, nieznośnica, pochlebnica, ślizgawica, nawalnica, bawełnica, włosiennica, kamienica, ładownica, przecznica* ulica poprzeczna, *węgielnica* od węgieł, węgielny, *gromnica, modlnica, spowiednica, mownica, dzwonica, czeladnica, piwnica, winnica, książnica, kostnica, omacnica* ćma podczas zmierzchu latająca, *ulownica* miejsce gdzie ule stoją.

Kilkanaście jednak znajduje się imion z tém zakończeniem, które są niewzorowe, jakoto: *czczyca* czczość, *terlica, rękawica, ulica, uździenica*, i inne. Ze słów urobiono *międlica* od *międlić*, *przęślica* od *prząść*, *dranica* od *drzéć*; *błyskawica* od *błyskać się*; *łyskawica* od *łyskać się*.

ina, yna. Imiona z tą rdzenną urabiają się z rzeczowników lub przymiotników i rozmaite mają znaczenie. 1) Oznaczają niewiasty lub żony, kiedy się urabiają z imion męzkich własnych i urzędowych na *a* tudzież urzędowych na *i*, *y*, lub osobowych na *ca*, a te i na *czyni* zakończamy, np. *Sapie(ha)żyna* (23), *Zaremb(a)ina, wojewodzina, starościna, sędzina, podstolina, podkomorzyna, krajczyna, łowczyna, władczy(na)ni, sprawczy(na)ni, dawczy(na)ni*. 2) Natężają pierwotne rzeczowników znaczenie, albo rozciągłość, małość, niedołężność lub stan politowania godny wyrażają; a te urabiają się ze wszystkich innych rzeczowników, byle nie słownych, jakiegobądź rodzaju i zakończenia, w dopełniaczu liczby pojedynczéj do ich przybierającéj spółgłoski, która się tu zawsze miękczy, dodając *ina* lub *yna*, np. *chłopa, chłopina; chłopca, chłopczyna* (30); *ryby, rybina; deski, deszczyna*(24 i 27); *łyżki, łyżczyna; kobiety, kobiecina; woza, wozina; drogi, drożyna* (24); *strzechy, strzeszyna; krzesełka, krzesełczyna; głąb', głębina* (58, 3); *szérz (yna), wyż(yna), gęstw(a)ina, połow(a)ina; dołu, dolina; czle(k)czyna, człowie(k)czyna, kupczyna, szewczyna, robaczyna, nożyna, fraczyna, dziecina. Ptak* nie ma *ptaczyna* ale *ptaszyna*.

Żywotne z tém zakończeniem zachowują rodzaj swych pierwotników, np. *biedny chłopczyna, nędzny wołowina, stara krowina,*

słabe cielęcina. I po tymto rodzaju w niektórych imionach zwierząt odróżniamy wzgląd litości od znaczenia mięsa z nich; bo i nazwy mięso oznaczające i na *ina, yna*, zakończone, które się pospolicie z przymiotników urabiają, niekiedy do powyższych wyrazów zupełnie są podobne, np. *barani, baranina*, i *baran, baranina; cielęcy, cielęcina*, i *cielęcia, cielęcina; sarni, sarnina* i *sarny, sarnina.* Ale *skopowy* ma *skopowina; skop, skopina; wieprzowy, wieprzowina; wieprz, wieprzyna; wołowy, wołowina; wół, wolina.*

Niektóre zbiorowe mają znaczenie: *druh* *) (towarzysz, przyjaciel), *drużyna* towarzystwo, *jar* (z gr. *ear* wiosna), *jarzyna*, wszystko co się na wiosnę sadzi lub sieje, szczególniéj warzywo. Inne co innego oznaczają niż ich pierwotnik, np. *gość, gościna* odwiedziny, *pęto, pęcina* część nogi końskiéj, na którą pęto zakładają, *pąj(ąk)ęczyna;* i dla tego w niektórych dwa różne zakończenia znajdujemy, np. *dziad, dziadowina* i *dziedzina, kret, krecina* i *kretowina* ziemia przez kreta wysypana.

Urabiane z rzeczowników słownych na *anie, cie*, zakończonych, tém się od nich różnią, iż te szczególny, tamte zaś zbiorowy tojest wielokrotnie powtórzony stan, czyn lub rzecz zdziałaną oznaczają, np. *latanina, gadanina, łatanina, kapanina, szarpanina, dłubanina, bazgranina. Z cębrowanie* utworzono *cębrowina, truc(ie)ina* i *trucizna, ryc(ie)ina.* Od *lić* tojest *lać, lity, lic(ie)ina* i *zlicina* posąg lany.

Od imion słownych na *enie* pochodzące, zgłoski te na *ina* zamieniają, np. *rozwal(enie)ina, płonić* (wysuszać, wysilać), *płon(ienie)ina* rola wygorzała, *wędz(enie)ina wędl(enie)ina. Z wylinienie* utworzono *wylina* wężowa skóra po wylinieniu.

Od imion drzew pochodzące ich zbiór, las lub cały gatunek oznaczają, np. *dębina, buczyna, brzezina, olszyna.*

Urabiane z przymiotników dzierżawczych od imion zwierząt i niektórych ryb pochodzących, ich mięsiwo oznaczają, np. *baranina, skopowina, wieprzowina, wyzina, jesiotrzyna;* urabiane zaś z przymiotników od imion nieżywotnych pochodzących, co do ich znaczenia nie dadzą się w ogólne ująć prawidło, np. od *dziesiąty, dziesięcina, ogrodowina* znaczy włoszczyzna, *twardzina* rzecz twarda, *puchlina* nadęcie, nabrzmienie, *czernina* czarna polewka, *słonina, ozimina*, od *ozimi*, zboże na zimę zasiane.

iny, yny. Rdzenna ta rzeczownikom z imion roślin urobionym nadaje znaczenie ich łodygi zbiorowo uważanéj, np. *grochowiny, makowiny, bobowiny, wykowiny.* Z innych imion urabiane nie

---

*) Piszemy ***druch*** (od drugi, niby drugi *ja)* i ***druh***. Ostatni sposób pisania jest lepszy, bo tu powinno stać ***h*** nie ***ch***, dla tego, iż to brzmienie w innych dyjalektach słowiańskich naszemu ***g*** odpowiada, któreśmy téż tylko w tym wyrazie tudzież w ***hańba*** za ***gańba*** zachowali. Że nie należy pisać ***druch, druchna***, wskazuje w pochodnych zgłoska ***ż***, bo ***g*** na ***ż***, a ***ch*** na ***sz*** zamieniamy np. ***Sapieha, Sapieżyna, drużka*** towarzyszka, ***drużyna, drużba*** (przyjaciel, imiennik); ***palu(ch)szek, miech, mieszek***.

dadzą się pod ogólne podciągnąć prawidło, np. *imieniny*, *skorupiny*, *oskominy* ślinka na co, trętwienie zębów po kwasach, *woszczyny*.

I imionom z przymiotników, lub imiesłowów urobionym rdzenna *iny* nie daje ogólnego znaczenia, np. *mokrzyny* od *mokry*, miejsca mokre, *włochaciny, kosmaciny, gronowiny, ogrodowiny, srokaciny, odrapaniny* łachmany.

Rzeczowniki z tą rdzenną ze słów urobione znaczą: albo jakiś obrząd, uroczystość lub czynność, np. *chrzciny, urodziny, przeprosiny, obłóczyny, okupiny, wyzwoliny, zaręczyny, zmówiny, postrzyżyny;* albo zbiorowe rzeczy z działania wynikłe, kiedy rzeczowniki słowne samo tylko działanie jako rzecz przedstawiają. I tak różne mają znaczenie: *obaliny, obalenie; ostrużyny, ostruganie; cedziny,* męty pozostałe, *cedzenie; męciny* męty, *mącenie; wypłóczyny, wypłókanie; wytłoczyny, wytłoczenie.*

iwo, ywo. Nie liczne imiona z tą rdzenną z rzeczowników lub słów urobione (prócz kilku, np. *krzesiwo, leziwo* drabina u bartników), zbiorowe mają znaczenie, np. *grosiwo, kaszywo* leguminy, *łuczywo* od używanego w innych dyjalektach *łucz* szczypa, *mleczywo, mięsiwo, żelaziwo, pieczywo, piwo* ogólnie znaczy napój, *mliwo, doiwo, przędziwo, warzywo.*

izna, yzna. Rzeczowniki z tą rdzenną urabiają się z przymiotników, imiesłowów, i przysłówków, np. *jałowy, jałowizna; dziki, dziczyzna; zgnilizna, odzieblizna, poprzek, poprzeczyzna, dłużyzna.*

Rzeczowniki tego zakończenia tém się różnią od imion na *ość* zakończonych, iż te przedstawiają przymiot w oderwaniu od rzeczy *(abstracte)* jako rzecz uważany, np. *białość, surowość, starość, starszość, męzkość,* te zaś, tojest na *izna, yzna,* oznaczają: 1) Rzecz jakby przesyconą przymiotem czyli posiadającą go w znacznéj ilości, np. *bielizna, surowizna, starzyzna, mężczyzna, żeńszczyzna, i żeńczyzna* (kobieta) od *żeński, siwizna, golizna, mielizna, puścizna* od pusty. 2) Wskazują miejsce w rozciągłości mające przymiot, z którego imienia są urobione, np. *płaszczyzna, płytczyzna, szerzyzna, dłużyzna.* I w tymto duchu mowy ojczystéj lud wolnego okręgu miasta Krakowa, krainę tę *wolnizna* nazywał. 3) Należenie do rzeczy, z której przymiotnika dzierżawczego są urobione lub pozostałość po niéj: np. *królewszczyzna, ojczyzna, macierzyzna, babizna, pańszczyzna* grunt pański, *dworszczyzna* dworskie życie lub powinności dworowi należące się. Dawniéj daninę lub robotę wyrażające rzeczowniki pospolicie na *szczyzna* kończono, bez względu na to, że się nie znajdowały odpowiednie im przymiotniki na *ski,* z którychby imiona te utworzyć można, np. *daremszczyzna* od darmo, *powołowszczyzna* podatek od rogacizny, *główszczyzna* lub *główczyzna* od głowa, *stawczyzna* od staw, *pojemszczyzna, trzecizna, czwarcizna;* ale się mówi *dziesięcina.* 4) Języki, lub pojęcie wszystkiego, co stanowi szczególną narodowość lub właściwość, a takie urabiają się z przymiotników narodowych lub miejscowych, np. *słowiańszczyzna, niemczyzna,*

arabszczyzna, greczczyzna *), *polszczyzna*. Z *łacińskí* tworzymy *łacina*. 5) Mają niekiedy zbiorowe znaczenie, np. *drożyzna, dziczyzna, gotowizna, młodzizna, rołocizna, humańszczyzna* (dobra humańskie), *rogacizna, jałowizna, twardzizna* znaczy rzecz twardą, *bielizna* w ogólności zbiór białych rzeczy, a zatém małe rybki, chusty, biały kolor, *norymberszczyzna* towary norymberskie.

iś znaczy udawanie lub przestrzeganie tego, co pierwotnik wyraża, np. *grzeczniś, skromniś, nabożniś, modniś, wygodniś, wstydniś*.

nia połączona z rzeczownikami znaczy miejsce gdzie się znajdują lub robią rzeczy przez pierwotnik oznaczone, np. *szatnia, koleśnia, papiernia, cegielnia, młotnia* za hamernia, *rzeźnia* zamiast szlachtuz. Jeżeli się wiąże z rdzeniami słownemi wyraża rzecz od pierwotnika znaczenie biorącą, np. *spojnia, przenośnia, tajnia, domyślnia, włocznia* dzida stąd tak nazwana, iż uwiązana u łęka przy koniu włóczyła się, *wyobraźnia, rzutnia, stajnia, zamiennia*.

Niektóre imiona tego zakończenia tworzą się z przymiotników i liczebników, np. *jaśnia, równia, pustynia, dziesiętnia, setnia*.

lnia łączy się ze słowami, po odrzuceniu *ć* zakończenia trybu bezokolicznego, i znaczy miejsce działania, np. *jadalnia, sypialnia, strzygalnia, kopalnia, pralnia, ujeżdżalnia*.

arnia. Nie wiele jest rzeczowników z tą rdzenną z imion urobionych i znaczących miejsce, w któréin się robi lub znajduje rzecz przez pierwotnik oznaczona, np. *kawiarnia, drukarnia, sieczkarnia, królikarnia, szafarnia, śpiżarnia* lepiéj *strawnia*. Mówimy *drwalnia*, za *drwarnia*, podobnie jak *mularz* za *murarz*.

ownia. Nie liczne rzeczowniki na tę rdzenną zakończone lepiéj byłoby kończyć na rdzenną *nia*, bo się z innych imion urabiają i znaczą schowanie na rzeczy przez pierwotnik oznaczone, np. *lodownia, wozownia, prochownia, zbrojownia, szynkownia*, z niemieckiego, lepiéj *napojnia; warnia* od *wara* miejsce schronienia się w kopalniach.

nik (żeńskie **nica**) wyraża osoby lub rzeczy posiadające przymiot przez pierwotnik oznaczony, albo téż trudnienie się tém, co oznacza wyraz pierwotny, którym jest rzeczownik, przymiotnik lub słowo, np. *psotnik, pomocnik, przewodnik, gnuśnik, barć* (wydrążenie w drzewie na schronienie dla pszczół), *bartnik, rzeźnik, rzemieślnik, godownik, hurtownik, lubownik, liczbownik* (który liczy), *nożownik, rytownik, stołownik, ulicznik*.

ość, ota, stwo, (ctwo, dztwo, ztwo), są zakończeniami przymiotowych czyli z przymiotników urobionych rzeczowników, a zatém oznaczają przymiot oderwanie uważany, to jest bez względu na rzeczy, w których się znajduje.

---

*) Źle piszą *greczyzna*, bo wyraz ten nie od *Grek* ale od *grecki* pochodzi.

Lubo rzeczowniki na *ość, ota,* urabiają się tak ze zmysłowych jak i umysłowych przymiotników, stémwszystkiém między zakończonemi na *ota* więcéj znajduje się takich, które pochodzą od zmysłowych z imionami osobowemi zwykle łączących się przymiotników, a te wady lub chorobliwy stan człowieka pospolicie oznaczają, np. *cierpliw(y) ość, stał(y)ość, mił(y)ość, tkliw(y)ość, grub(y)ość, styczn(y)ość, otył(y)ość, goły gołota* lub *hołota, pust(y)ota, głup(i)ota, ślep(y)ota, istota* od *isty* pewny, niewątpliwy, *szczer(y)ota, cn(y) ota, szczodr(y)ota. Nudność* i *nudota* mają różne znaczenia, bo to pochodzi od *nudzić*.

Są téż rzeczowniki na *ota* ze słów urobione, a w tych przybierająca w słowach głoska miękka zamienia się na twardą, np. *psuć, psota; brudzić, brudota; podlić, podłota; pieszyć* (iść pieszo), *piechota* (24) iście pieszo i wojsko piesze; *dziwić, dziwota; robić, robota; tęsknić, tęsknota; zgryźć, zgryzota.*

Zakończenie *ość* wyraża częstokroć własność lub stan rzeczy, np. *opuchłość, przepuchłość.* To znaczenie niekiedy z przymiotu na rzecz przenosimy, np. *żywność* znaczy stan życia i rzeczy do żywienia; *skamieniałość* znaczy stan skamienienia i rzecz skamieniałą.

Rzeczowniki na *ość* urabiają się ze wszystkich trzech stopni, np. *blizkość, bliższość, wyższość, najwyższość.*

Rzeczowniki na *stwo, (ctwo, dztwo, ztwo),* tém się różnią od imion na *ość* i *ota* zakończonych, iż się najpospoliciéj urabiają z przymiotników dzierżawczych od imion żywotnych pochodzących i na *cy, czy, cki, dzki, ski, zki,* zakończonych. Oznaczają ony w ogólności przymiot oderwany, odnoszący się do osób; a jeżeli od przymiotników dzierżawczych pochodzą, to najpowszechniéj powołanie, stan, zbiór osób i rzeczy obojéj płci lub rzecz posiadaną od imienia urzędu posiadającego nazwaną wyrażają, np. *sieroc(y) two, budowni(czy)ctwo, strażni(czy)ctwo, rękodzielni(czy)ctwo, bałamuc(ki)two, prostac(ki)two, pieniac(ki)two, kupiec(ki)two, pańs(ki)two, ptas(i)two, roba(czy)ctwo, bos(ki)two, gospodars(ki) two, panieńs(ki)two, kasztelańs(ki)two; ksiądz* dawniéj tożsamo co *książe,* stąd *księży* (t. j. *książęcy*) a od tego *księztwo; wojewódz(ki) two; sędzia, sędz(ski), sęski, sęstwo; mąż, męz(ki)two.*

Są téż urobione z przymiotników innych zakończeń, ale takich, które szczególniéj z rzeczownikami osobowemi łączyć się zwykły lub od nich pochodzą, np. *biskup(i)stwo, przekup(ny)stwo, skąp (y)stwo, łakom(y)stwo, niedołę(żny)ztwo, ochędo(żny)ztwo, ubogi, ubóstwo; mnogi, mnóstwo.*

Zakończone na *ny* z poprzedzającą spółgłoską, prócz *l, ż,* przybierają *e* przed *n*, np. *bezecny, bezeceństwo; okrutny, okrucieństwo,* (21); *bezpieczny, bezpieczeństwo; przeciwny, przeciwieństwo; dostojny, dostojeństwo; duchowny, duchowieństwo;* także *pierwszy, pierwszeństwo; starszy, starszeństwo; pospólny, pospólstwo; niedołężny, niedołęstwo.*

4

uch jest zakończeniem rzeczowników jedno i wielo-zgłoskowych, np. *ruch, słuch, duch, leżuch, obżartuch.* Wielozgłoskowe najpospoliciéj pogardliwe mają znaczenie, np. *paluch, dzieciuch, piecuch, kopciuch, leniuch, mieszczuch, niewieściuch, smoluch, staruch, poddańczuch, pietuch* (od piać) kogut, *śmierdziuch, leżuch, pleciuch.*

us nadaje imionom pogardliwe znaczenie i wyraża, iż osoba w wielkim stopniu jest tém lub ma to, co pierwotnik oznacza, np. *babus, dziadus, sługus, garbus, derus, wielgus* od wielki, a jak lud mówi *wielgi* (46), *wisus* od wisieć, *oberwus, umizgus.*

Rdzenne rzeczowników ze słów urobionych.

78. Rzeczowniki ze słów urobione kończą się na **a, ba, ca** męzkie, a pochodzące od nich żeńskie **czyna** lub **czyni, ciel,** żeńskie **cielka, dło, unek, ynek.**

a łączy się ze rdzeniem słów, gdy z nich rzeczowniki tworzymy, a wtedy się głoski miękkie przed *a* na twarde zamieniają, np. *zgub(ić)a, sław(ić)a, pocie(szyć)cha, zaraz(ić)a, chwa(lić)ła, zawa(lić)ła; wierzyć, wiara; poko(rzyć)ra, zad(rzéć)ra, mo(rzyć)ra, nau(czyć)ka, mścić, msta; obron(ić)a; radzić, rada; zdradzić, zdrada; zgodzić, zgoda; zagrodzić, zagroda; służyć, sługa; mitrężyć, mitręga; założyć, załoga; prężyć, pręga; ostrzedz, ostroga; wspomódz, wspomoga; drożyć* (żłobić) *droga; podłożyć, podłoga.*

ba. Zakończone na *ba*, jedne są pierwotne, np. *torba, ryba, żaba,* drugie urabiają się ze słów, przydając do ich rdzenia zgłoskę *ba*, np. *prośba, służba, drużba* od *drużyć* (towarzyszyć), *liczba, skiba* od *skidać* (drzeć, rwać) zamiast *skidba,* bo *d* przed *b* wyrzucamy, np. *izba* za *izdba,* ale mówimy *izdebka.*

Rzeczowniki te znaczą zawsze rzecz, np. *rzeźba, liczba, żałoba* lub zbiorowe działanie, a takie tém się różnią od rzeczowników słownych (60, 10), iż te tylko działanie malują, np. *rzezanie, strzelanie, liczenie, żałowanie.* Co innego więc jest *wróżba, strzelba, żałoba, wożba,* a co innego, *wróżenie, żałowanie, strzelanie, wożenie;* te bowiem działanie, tamte zaś skutek działania malują. Tak więc *proszenie* znaczy działanie a *prośba* to, o co prosimy. I dla tego *strzelba* znaczyło dawniéj strzały i broń palną.

ca. Imiona na *ca* z poprzedzającą spółgłoską urabiamy ze słów którejbądź odmiany, po odrzuceniu trybu bezokol. przydając tę zgłoskę, przed którą miękkie, oprócz *ś, ć,* na twarde, a *dz* na *ż* zamieniamy (30), np. *oszczerca* (oszczerzać), *siewca* (siewać), *pochlebca, łomca, kłamca, następca, wierca* (wierzyć), *rozmnożca, sprawca, donośca, potwarca, przemożca* (przemódz), *oblężca, sprzysiężca* (sprzysięgać), *odżeńca,* (odżenąć), *objemca* i *przejemca* od (jąć), *dzierżawca* (dzierżawić), *łomca,* (np. *wiarołomca*), *przechwalca, kaźca, władca, pochlebca, drapieżca* od drapieżyć.

Odpowiednie im żeńskie na oznaczenie niewiast, ale nie żon, służące, kończą się pospolicie na *yna*, np. *sprawczyna, dzierżawczyna, zbawczyna, zdrajczyna, rządczyna*. Lepiéj atoli byłoby kończyć je na *yni*, jak to już z niektóremi czynimy, np. *mistrzyni, twórczyni, następczyni*; zakończenie bowiem *yna* przydaje się téż rzeczownikom męzkim kiedy przez nie litość lub pogardę wyrazić chcemy. Porównaj zakończenie *ina* (str. 33).

W niektórych imionach tego zakończenia wyrzucamy *d*, a dla połączenia zbiegających się samogłosek *j* przybieramy (49, *d*). I stądto powstały dawniéj używane wyrazy: *krajca* za *kradca* w złożonych, np. *świętokrajca, obwajca* (od *wadzić*), *osajca* (źle *oszajca* od *osadzić*), *przewojca, przywojca, szkojca, włajca, zachojca* (człowiek, który gdzie zaszedł, także *zastępca*), *zwajca, zwojca*. To *j* wyłącznie dotąd używa się w imionach *rajca, zdrajca*.

Podobnie urobiono: *obłojca* (żarłok od *obłokać* żreć), *płajca* i *płaćca* (od płacić), *chlebojejca* i *chlebojedźca*.

Jednozgłoskowym słowom z jedną spółgłoską, przed zamienieniem ich na rzeczowniki tego zakończenia, głoskę *j*, więcéj zaś spółgłosek mającym *e* przydajemy, np. *siejca* (siać), *lejca* (lać), *pijca* (pić), *żerca* (żréć), *dzierca* (drzéć), *pierca* (przéć).

Następujące za niewzorowe uważać można: *bluźnierca, morderca, szyderca, jęca* (od jąć, jeniec), także *odporca, poborca, wyborca, zaborca, podporca, jednowolca, winowajca* i w złożonych używany *bójca*, np. *zbójca, zabójca, bratobójca*, które z rzeczowników, *łakomca* zaś, *łaskawca* i *wiadomca* z przymiotników są urobione.

Imiona tego zakończenia znaczą osoby i są rodzaju męzkiego, prócz *trójca*. Zaledwie kilkanaście jest takich, które znaczą rzeczy, a te są rodzaju żeńskiego: *lanca, menca, minca* i *mynca* (z niem. pieniądz), *owca, pęczca, penca* i *pętca* (pęciny, rzemień do przytrzymania ptaka łowczego), *stańca* mieszkanie, *szwajca, trząśca* febra, *wierzbca* łyko wierzbowe i pewna miara; ale *jedlca* i *jelca* (zasłona rękojeści u szabli) tylko w l. mn. używane, dopełn. *jelec*, jest rodzaju nijakiego.

ciel męzkie, **cielka** żeńskie, tworzą się ze słów 5-téj i 6-téj odmiany i znaczą osoby, np. *nauczyciel(ka), zbawiciel(ka), pocieszyciel(ka), pogromiciel(ka), właściciel(ka)*.

Jest prócz tego kilka rzeczowników z tém zakończeniem niewłaściwie ze słów innych urobionych, dla tego, iż z zakończeniami sobie właściwemi trudnoby się wymawiały, np. *truciciel* za *trućca, zetrzyciel, okaziciel* za *okaźca, użyciel, wychowywaciel* i *wychowywacz*.

dło. Imiona z tą rdzenną urobione ze słów wszystkich odmian przez zamianę *ć* na tę zgłoskę, znaczą rzeczy służące do czynienia tego, co słowo wyraża, np. *kowadło* od kować, *czerpadło, przykrywadło, prześcieradło* od *prześcielać*, bo *l* i *r* niekiedy jedno na drugie zamieniamy (porówn. *arz* i *arnia*), *pieścidło, bawidło, mydło, żądło* od *żąć; stadło* od *stać; prawidło* od *prawić, moto-*

widło od *mot* i *wić*. Ale od *smarować* pochodzi *smarowidło*, jeść *jadło; godzić, godło*, i t. p.

Są jednakże niektóre niewłaściwie z tém zakończeniem użyte, bo inne mają znaczenie, np. *widziadło* widzenie, *śmierdziadło* rzecz śmierdząca, *plewidło* i *pielidło* pielenie, *posiadło*, *siadło* (od siąść) miejsce znajdowania się, stąd *siedlisko*, *świecidło* to co się lśni, *trzęsidło* rzecz trzęsąca się, *stajadło* stajanie, *wierszydło*, *żydło* (od żyć, życie) i inne.

Niektóre z tém zakończeniem nie są pochodne, jakoto: *sidło, radło, gardło, pudło, szczudło.*

unek. Rzeczowniki z tą rdzenną urabiają się ze słów na *ować* zakończonych, tak swojskich, jak i z niemieckiego przybranych, np. *pocałunek, ładunek, frasunek, rachunek, stósunek, ratunek, szacunek, rysunek.* Niektóre, lubo się ze słów tego zakończenia urabiają, na *ynek* kończymy, np. *budynek.*

Zakończenia rzeczowników z języków obcych do polskiego przybranych.

79. Zakończenia rzeczowników z obcych języków do polskiego przybranych są następujące: **al, cyja, f, fa, t** (z poprzedzającą spółgłoską lub samogłoską **a, e, i, y**), **arz, er, es, ens, ista, ysta, men, og, or, uła, um, unek.**

al. odpowiada łacińskiemu *ale, alis*, np. *mszał* (missale), *kancyjonał* (cantionale), *pastorał, generał, oryginał, uniwersał.* Jest téż wiele imion właściwie polskich na *ał* zakończonych, ale te są jednozgłoskowe, np. *strzał, wał, dział, cwał, miał(u), kał* i t. p.

cyja z łaciń. *tio*, np. *racyja* (z łac. *ratio*), *dysputacyja, stacyja, stancyja, instrukcyja.*

f i fa. Imiona z tém zakończeniem, których nie wiele liczymy, są cudzoziemskie t. j. z greckiego (na *phus, pha, phum*), łacińskiego lub niemieckiego języka przybrane, np. *filozof, cyrograf,* (z gr. *chirographum*), *tryumf, nimfa, kufa, rafa* (skała pod wodą).

t, z poprzedzającą spółgłoską, oraz na *at, et, it, yt* zakończone. Imiona z temi końcówkami, prócz nader małéj liczby polskich, są cudzoziemskie, np. *gwicht, pacht, haft, sztyft, afekt, instynkt, punkt, jurgielt,* (z niem. *Jahrgeld*), *indult, tryngielt, kształt, gwałt, bunt* (z niem. *Bund* połączenie), *elegant, familijant, adwent, gust, giest, manifest, koszt, kunszt, maszt, kandydat, opat, szpagat, dukat, sekret, sygnet, impet, kwit, ambit, sznit, depozyt, kredyt, apetyt.*

arz. Prócz imion polskich z tém zakończeniem (76), znajduje się wiele przybranych z łacińskiego na *arius, arium, ar*, a z niemieckiego na *er*, np. *bibliotekarz, aniwersarz* rocznica, *komisarz, inwentarz, exemplarz; ślusarz* z niem., po polsku *zamecznik*,

konwisarz z *Kanengisser* od *Kanne* dzban, po polsku *dzbannik*, *ludwisarz* z niemieckiego *Rothgisser*, skąd i w języku pols. *rodgisarzem* zwany (porównaj *arnia* str. 36) lejący rzeczy mosiężne i spiżowe np. dzwony, armaty; po polsku możnaby go nazwać *spiżnik*, jak się mówi *mosiężnik*, a miejsce wyrabiania *spiżnia*; *lichtarz* (Leichter) świecznik; *ołtarz* (altare).

er. To zakończenie, prócz nie wielu imion polskich np. *sér*, *szmér*, właściwe jest rzeczownikom z łaciń., francuzk. lub niemieck. języka przybranym, np. *oficer*, *bankier*, *spacer*, *kuryjer*, *kasyjer*, *szacher*, *majster*.

es i **ens** jest zakończenie rzeczowników z łacińskiego przybranych, np. *adres*, *sukces*, *reces*, *proces*, *expens*, *konsens*.

ista, **ysta**, według natury poprzedzającéj spółgłoski, jest zakończenie rzeczowników z języków obcych przez niemiecki do naszego przybyłych. Znaczy ono osobę trudniącą się tém, co imię pierwotne w języku obcym wyraża, np. *fortepijanista*, *kapitalista*, *kawalerzysta*, *infanterzysta*, *dentysta*, *oberzysta*.

men jest zakończenie imion greckich lub łacińskich, np. *fenomen*, *examen*.

og z greckiego *ogos*, np. *astrolog*, *filolog*, *teolog*.

or, z otwartém *o*, zakończenie łacińskich rzeczowników, np. *doktor*, *profesor*, *kantor*, *honor*, *humor*, *kalkulator*.

uła, z łacińskiego *ula*, *ola*, lub fran. *ouille*, np. *bibuła*, *formuła*, *reguła*, *stuła* (z greck. *stole*) suknia długa od szyi do kostek, *szkatuła* z fran. *chatouille*. Ale *gaduła* jest wyraz polski.

um mają rzeczowniki niezmiennie z łacińskiego przybrane, np. *gimnazyjum*, *forum*, *dominijum*. Jednakże *um* i z niego złożony, *rozum*, są polskie.

unek zakończenie imion z niemieckiego języka na *ank* lub *ung*, np. *trunek*, *rachunek*, *ładunek*, *trafunek*, *kierunek*, *werbunek*, *warunek*, *obstalunek*, *posterunek*. (Porównaj wyżéj str. 40).

Zakończenia rzeczowników złożonych.

80. Złożonemi nazywają się rzeczowniki, z któremi przedrdzenne (74, 4) łączymy. Przedrdzennemi mogą być rzeczowniki, przymiotniki, liczebniki, zaimki, słowa, przyimki i przysłówki. Tak więc rzeczowniki złożone urabiają się łącząc:

1) Rzeczownik z rzeczownikiem, a w takich imionach pierwszy z nich na *o* zakończamy, np. *bogomodlca*, *cudotworca*, *dziejopis*, *dziwoląg*, *prawodawca*, *wodociąg*.

2) Przymiotnik z rzeczownikiem, np. *Białystok*, *Krasnystaw*, *Wielkanoc*, *Czarnolas* (wieś).

3) Liczebnik z rzeczownikiem, np. *dwukropek, trójkąt, czworokąt, sześcian, stulecie.*

4) Zaimek z rzeczownikiem, np. *Jegomość, Jéjmość, Waszmość* z *Jego (Jéj, Wasza) miłość; swawola; tydzień* za *ten* (dawniéj *ty) dzień, tygodnia* za *tegodnia,* jak téż dawniéj pisano; bo po upływie siedmiu dni wraca się *ten dzień,* od którego czas oznaczono, np. przyjdę za *tydzień,* t. j. kiedy nadejdzie ten dzień, co jest dzisiaj.

Rzeczownik *nicpoń, nicponia,* powstał ze skróconego zaimka *nim* związanego z przyimkiem *po* t. j. *poń* i drugiego zaimka *nic,* i znaczy człowieka złego zachowania się, a zatém do niczego użyć się nie dającego.

5) Słowo z rzeczownikiem; a takie imiona, których wiele liczymy, zawsze oznaczają osoby złych skłonności. W tak złożonych rzeczownikach pierwszą częścią jest słowo, które tu na *i* lub *y* zakończamy, np. *wydmikufel, lizyobrazek, pasibrzuch, wyłżygrosz, obieżyświat, włóczykij, rzezimieszek, wiercipięta.* Do tych przydać należy imiona z *sława* i *wój* (t. j. *bój)* złożone, ale te nie mają złego znaczenia i pospolicie używają się jako imiona osób, np. *Stanisław, Wodzisław, Mścisław, Grzymisław, Bolesław* za *Bolisław,* tojest który boli czyli cierpi dla sławy, *Bożywój, Sędziwój* i t. p.

6) Przyimek z rzeczownikiem, np. *bezsenność, odgłos, przeciąg, przydatek, nadmiar, wykaz, rozbój, zabieg.*

7) Przysłówek z rzeczownikiem, np. *darmojad, łatwowierność, lekkomyślność, nieczułość, niedbalstwo.*

81. Na szczególniejszą uwagę zasługują:

1) Rzeczowniki z *pół* złożone, oznaczające osoby lub sprzęty o połowę mniéj znaczące lub wynoszące od tych, które pierwotnik wskazuje. Rzeczowniki te albo się wcale nie zmieniają, np. *półrolnik, półsukno;* albo, bez względu na rodzaj pierwotnika, kończą się na *ek,* jako cechę zdrobniałości (88); boć połowa mniejsza czyli drobniejsza jest niż całość, np. *półpanek, półgłówek, półbożek, półkadek, półkopek, półrękawek, półkoszulek, półkwaterek, półmisek, półsetek* (od sto): albo téż zakończenie *e* przybierają, a takie środek miejsca lub czasu przez pierwotnik oznaczonego określają, np. *półodwieczerze, południe* za *półdnie, półpoście, półobozie, półmile, półwiersze.*

2) Rzeczowniki z przyimków złożone, gdyż te, jeżeli miejsce lub czas oznaczają, zawsze się kończą na *e,* przed którém się

twarde głoski miękczą, np. *bezdroże, dożywocie, naproże, nadwiśle, odwieczerze, powietrze, pojutrze, podworze, popiersie, podwale, podzamcze, podniebie, podbrzusze, poddasze, przedmieście, przedpiersie, przedjutrze, przybrzeże, rozdroże, środopoście* za *śródopoście*, tj. środek postu, *ustronie, wybrzeże, wyboeze, wzgórze, zacisze, zalesie, zamurze, zanadrze*, (od *nadra* pierś), *zaporoże* (od *próg* *) kraj za progami dnieprskiemi **), *zarzecze, zakracie* ***).

Na wzór powyższych imion urobiono: *bezprawie, nadprawie, narzędzie, naręcze, podarze, przymierze, przysłowie, wezgłowie*.

Podobnie i w imionach urzędowych, tworząc z nich złożone z przyimka *pod*, końcówki pierwotników rozmaicie zmieniamy lub *i, y*, przybieramy, np. *podstarości, podhetmani, podkanclerzy, podwojewodzy, poddziekani, podstoli, podsędek*.

3) Niektóre zbiorowe (60, 7), które lubo są niezłożone, zakończamy na *e* z poprzedzającą miękką. Takiemi są: *bucze, bucza* zbiór drzewa bukowego, *dąbrowie* las dębowy, *drzewie, kamienie, kędzierze, kędzierza*, (źle u Lindego dopeł. *kędzierzy* lub *ów), kłosie, kole* zbiór kołów, *korzenie, kwiecie, liście, mrowie, obuwie, oręże, ostrowie*, od *ostrów* kępa, wyspa, *pniewie* chróst, *poroże* rogi na głowie, *rożdże* rózgi, gałęzie, *śmiecie, snopie, strącze, ściernie, szczepie, węgle, włosie*.

4) Kilkanaście niezłożonych na *iszcze*, miejsce znajdowania się rzeczy przez pierwotnik oznaczonéj, działania lub odległość oznaczających, jakoto: *poboiszcze* pobojowisko, *horodziszcze* miejsce grodu, *rzeczyszcze* dawne koryto rzeki, *strzelbiszcze* (odległość strzału) od *strzelba, zgliszcze* (od *zglić* tlić, utrzymywać żar) miejsce do palenia umarłych lub pogorzelisko. A że niektóre z nich brano też w znaczeniu zgrubiałém (60, 12), np. *rzeczyszcze* i *rzeczysko*, poszło zatém, że na oznaczenie kilku osobowych zakończenia tego niewłaściwie użyto. Jakoż trafia się: *kapłaniszcze, ministrzyszcze, zborzyszcze* zbór. Do tych przydajmy *siedliszcze* siedlisko, *skrowiszcze* skarb, *dalecze* oddalenie.

5) Nakoniec w znaczeniu rzeczowników wzięte przymiotniki: a) Na *ne* i *owe*, które myto lub jakąbądź opłatę oznaczają, a te są niezłożone lub złożone, np. *pogłówne, podymne, komorne, pokładne, przewozowe, mostowe, należne*. b) Na *skie*, jako miana całych krajów lub ich części, np. *Holsztyńskie, Hanowerskie, Poznańskie, Krakowskie, Lubelskie, Neapolitańskie* i t. p. Na wzór takich imion urobiono *pańskie* (domyśl. grunty), a stąd *pańszczyzna*.

*) *Próg*, po starosłowiańsku *poroh*, znaczy téż skały w rzece, z których woda z wielkim szumem spada.

**) Stąd nazwa *kozacy zaporozcy*.

***) Nie *zakrata*, jak Linde w swym słowniku niewłaściwie utworzył ten wyraz, rozłączywszy złożony przyimek *zza* w wyrazie *z za kraty* i drugą jego część związawszy z rzeczownikiem *krata*.

82. Co się tyczy sklaniania rzeczowników złożonych, uważać należy, że wtedy tylko spadkują się oba wyrazy według właściwych sobie skłonień (69, III, 1), kiedy stoją w mianowniku; w przeciwnym bowiem razie ten się tylko odmienia, który w mianowniku jest użyty, np. *Białacerkiew'*, *Białéjcerkwi*; *Białystok*, *Białegostoku*; *wielkanoc*, *wielkiéjnocy* i *wielkanocy*; *hreczkosiéj(a)*, *ostrosłup(a)*, *sztukmistrz(a)*, *trójkąt(a)*, *darmojad(a)*, *sztukamięsa*, *sztukimięsa*.

Zgłoski w tworzeniu rzeczowników tak ze rdzeniami jak i ze rdzennemi łączące się.

83. Zgłoski **ak**, **ek**, **ik**, **yk**, **ka**, **ko**, **ica**, **ina**, **yna**, **isko**, **ysko**, w tworzeniu rzeczowników tak ze rdzeniami jak i ze rdzennemi (74, 1. 2) łączyć się mogą.

Zgłoska *ak* jako zakończenie pochodnych.

84. **ak** łączy się ze rdzeniem i rdzenną:

1) W urabianiu rzeczowników z innych rzeczowników, a tak utworzone imię znaczy:

a) Pochodzenie, a takie rzeczowniki urabiają się z imion miejsc, np. *ślązak*, *kujawiak*, *krakowiak*; trudnienie się tém, co pierwotnik wyraża, np. *rybak*, *skotak* od *skot* bydło, *pismak*, *dworak*, *wojak* od *wój* t. j. *bój*, *żniwak*, *smolak*.

b) Posiadanie, usposobienie do tego, lub składanie się z tego, co pierwotnik oznacza, np. *mleczak*, *ik(ra)rzak*, *miedziak*, *dziwak*, *świstak*, *serdak* kaftan, od *serce*, w którém *d* przed c opuściliśmy, ale je przywracamy w pochodnych, np. *serdeczny*; *dereniak*, *maliniak*, *wiśniak*, *biedak*.

Na téj zasadzie konie od ich maści i różnego biegu rozmaicie nazywamy: *dereszek* (czerw. lub czarn. maść z białą), *człapak*, *szłapak* od *człap'*, *szłap'* spory krok koński, *kroczak* od *krocz* dobra lecz prędka człap', *stępak*.

c) Z żywotnemi połączona ta zgłoska znaczy młode dorosłe, np. *chłopak*, *żydziak*, *prosiak*, *cielak*, *kurczak*.

2) W urabianiu rzeczowników z liczebników, a takie imiona znaczą rzeczy z oznaczonéj liczby jednostek złożone, np. *dwojak* garczek podwójny; najpospoliciéj zaś wyrażają pieniądze, np. *półtorak*, *trojak*, *piętak*, *szóstak*, *ósmak* i t. p.

3) W urabianiu rzeczowników z imion przymiotnych lub imiesłowów, np. *nowy*, *nowak*; *rok*, *roczny*, *roczniak*; *las*, *leśny*, *leśniak* człowiek w lesie mieszkający. Tak utworzone rzeczowniki

znaczą osoby lub rzeczy mające przymiot lub usposobienie do tego, co pierwotnik wyraża, np. *próż(ny)niak, prost(y)ak, ślep(y)ak, swoj(ak), łoński, łońszczak* (27) przeszłoroczny, *zmarz(ły)lak, zdech(ły)lak, nieborak* za *niebożak*, od *nieboży* biedny (stąd *nieboszczyk*), gdzie *ż* na *r* zamieniono, jak to w niektórych dyjalektach słowiańskich widziéć można.

4) Tworząc rzeczowniki ze słów, a z tych jedne znaczą osoby trudniące się tém, lub wykonywające to, co pierwotnik wyraża, np. *żebrak, pijak* od *pijać, śpiewak, stojak* (próżniak), *wychrzciak, proszak* od prosić, *skubak, hulak;* drugie wskazują usposobienie lub narzędzie do czynienia rzeczy przez pierwotnik oznaczonéj, np. *przetak* od przetaczać, *wijak, obijak, czerpak, dzierżak, rzezak* nóż, *deptak* młyn, *pływak.*

Zgłoski *ek, ka, ko,* jako zakończenia rzeczowników pochodnych.

85. Końcówki **ek, ka, ko,** pod trojakim względem w imionach uważać należy:

a) Jako zakończenia rzeczowników pierwotnych, a takich nie wiele liczymy, np. *człowiek, człek, ciek, wiek, lek, skowronek, piasek; męka, ręka, sroka, łąka; mléko, wieko, oko, jabłko.*

b) Jako końcówki imion z rzeczowników lub innych części mowy urobionych, ale takie tylko na *ek* lub *ka* zakończamy, np. *Janek, Tomek, Szymek, Jędrek, masłek* od masło *), *podbródek, półkoszulek, datek; składka, zmiotka, drzymka.*

c) Jako przydatki do imion rzeczownych dla nadania im pieszczotliwości lub zdrobniałości znaczenia (60, 11), np. *syn, synek; dom, domek; ryb(ka), ław(ka), piór(ko), piw(ko).*

Tu tylko o dwóch ostatnich własnościach tych zgłosek mówić będziemy.

86. **ek.** Pochodne imiona z tém zakończeniem urabiają się:

1) Tylko ze złożonych rzeczowników jakiegobądź rodzaju, bo niezłożone, prócz *masłek*, któreby wyrażały rzeczy bez względu pieszczotliwości, wcale się nie zdarzają, np. *nagrobek, przydomek, odludek, nadgłowek, półgębek, podbrodek, wzgórek* od góra, *policzek* od lice, *naparstek* od *parst* palec.

---

*) *Masłek*, którego znaczenia Linde wskazać nie umiał, znaczy syna tegoż samego co i ojciec powołania, któremu biegłość rodzica ułatwia zawód i sprawia, iż mu, jakto mówią, idzie jak z masłem.

2) Z przymiotników, liczebników, imiesłowów, przyimków i przysłówków, np. *śmiałek, wiernek, miłek, czwartek, piątek, setek, półsetek, tysiączek;* podobnie z *sobie* urobiono *sobek* t. j. człowiek dla siebie żyjący; *posłanek, wychowanek, nalezionek; namiestek* (od *na* i *miasto* t. j. *namiast* czyli *zamiast* na miejscu czyjém będący); *środek* od *śród, ośrodek* chleba, zboża; *latosek* od *latoś* tego roku; *ranek* od rano.

3) Ze słów, a to *w* ten sposób, iż w jednozgłoskowych słowach *ek* przyczepia się do zakończenia trybu bezokolicznego, które się w wielozgłoskowych odrzuca, i że głoski *ch, h,* zwykle się przed *ek* miękczą (35, 2), miękkie zaś *ć, dź, l, rz, ź* na twarde przechodzą, np. *cząć* tylko w złożonych używane *zacząć, począć, zacząteк, początek; dać, datek; upić, upitek, dorość, dorostek* (21, 1), ale od *ściec* pochodzi *stek; smucić, smutek; wyrodzić wyrodek, skwarzyć, skwarek; shyłek; przytulić, przytułek; nurzać, nurek; schylić, wzdychać, wzdyszek; płakać, płaczek.*

4) W niektórych rzeczownikach po zamianie przed *ek* miękkiéj na twardą, stojącą przed nią samogłoskę *e* w jednych na *a,* w drugich na *o* przekształcamy, np. *wynaleźć, wynalazek, przemienić, przemianek; ziemia, ziomek; sień, przysionek, gnieść, gniotek,* stąd i złożone *odgniotek, wygniotek; wnieść, wniosek.*

87. **ka.** Pochodne imiona tego zakończenia urabiają się z rzeczowników, przymiotników, liczebników, słów i imiesłowów.

1) Z osobowych znaczą niewiasty, a niektóre i żony, np. *chrześcijanin, anka, warszawianin, anka; słuchacz, aczka; prostak, aczka; kramarz, arka; żołniérz, erka.* Ze wszystkich innych części mowy tudzież z rzeczowników nieżywotnych urobione, prócz kilku niewiasty oznaczających, np. *dworka, plotka, szczebiotka, przekupka, rozwódka, ziomka* (od *ziom* bo się mówi *poziom, ziomek); żydówka, uwiedzionka, uniesionka* i t. p., wszystkie inne wskazują rzeczy, a od liczebników porządkowych pochodzące liczby oznaczają, np. *głoska, podziałka, rogówka, wełnianka, śledziówka. solówka, pustka, prostka, gorączka; trójka, piątka, dziesiątka,*

2) Pochodzące od słów urabiają się w ten sposób, iż odrzuciwszy zakończenie trybu bezokolicznego, przydajemy *ka,* przed którém się *ć* na c, *l* na *ł, ź* na *z* lub *ż* zamienia, np. *młocka, pomyłka, podwałka* (ziemia lemieszem podwalona), *dowózka, porażka, pogróżka, podwijka* od podwijać, *łapka, dójka* od *doić* (48), *stójka,* od stojéć), *wymówka, posyłka.* Z imiesłowów urabiają się *dętka, bitka, śpiączka* (30), *uleżałka, drobionka* zwyczajnie *drobianka, trzęsionka, parzonka* kapusta parzona i t. d.

3) W słowach na *czyć* zakończonych zgłoskę tę na *ka* zamieniamy, np. *zwłóczyć, zwłoka; walczyć, walka; pomroczyć, pomrok; zatoczyć, zatoka; posoczyć* (od *sok), posoka. Z pożyczyć* powstało *pożyczka; sprządz, sprzążka* (30) i *sprzączka* od *sprząc,* jak dawniéj pisano; ale oba te rzeczowniki co innego znaczą.

Niewzorowo urabiają się: *dmuchawka*, *strzykawka*, *sikawka*, *pijatyka*, *zabijatyka*.

Zgłoski *ek*, *ik*, *yk*, *ka*, *ko*, jako cechy zdrobniałości i pieszczenia.

88. Aby znaczyć zdrobniałość rzeczy lub pieszczenie ich, łączymy zgłoskę ***ek*** z mianownikiem imion męzkich na przybierającą twardą (21) zakończonych, a z przybierającą miękką zgłoskę ***ik*** lub *yk* wiążemy *); żeńskim zaś ***ka***, a nijakim ***ko*** w dopełniaczu l. m. przydajemy, np. *dom(ek)*, ***staw(ek)***, ***koń(ik)***, ***pal(ik)***, *gwoźdz(ik)*, ***miecz(yk)***, ***noż(yk)***, ***żab(ka)***, ***ryb(ka)***, ***ław(ka)***, ***bród(ka)***, ***trumien(ka)***, ***krzeseł(ko)*** ***piór(ko)***, ***mydeł(ko)***, ***płócien(ko)***, ***cieląt(ko)***, ***kurcząt(ko)***, *ziarn(ko)*, ***mięs(ko)***.

89. Nie wszystkie rzeczowniki przybierają te zdrobniałości cechy. Jakoż osobowe męzkie na *anin*, *arz*, *ca*, *ciel*, żeńskie na *owa*, rzeczowniki słowne na *anie*, *enie*, *cie*, także *yna*, *yzna*, *two*, *ista*, *ysta*, i wiele na *nia*, nie używają się z temi zakończeniami.

90. Rzeczowniki jakiegobądź rodzaju z przybierającą *g*, *k*, *ch*, zawsze miękczą te głoski przed *e* i *k*, w końcówkach pieszczenia znajdującemi się, np. *róg*, *rożek*, *rożeczek*; *rok*, *roczek*; *miech*, *mieszek*, *mieszeczek*; *noga*, *nóżka*, *nóżeczka*; *mucha*, *muszka*, *muszeczka*; *ucho*, *uszko*, *uszeczko* (24).

91. Są imiona rodzaju męzkiego z przybierającą twardą, które w pierwszém zdrobnieniu na *ik*, a z przybierającą miękką, które na ***ek*** i nakoniec takie, które na *ik* i *ek* kończymy.

1) Na *ik* kończą się: wiele na *t*, np. *dukat*, *dukacik*; *surdut*, *surducik*; wiele na *s*, np. *wąs*, *wąsik*; *pulares*, *pularesik*; na *r*, np. *ceber*, *cebrzyk*; *wiatr*, *wietrzyk*; tudzież następujące: *głaz*,

---

*) Zakończenia imion osobowych na ***czek***, ***czyk***, także u ludu wiejskiego z nazwiskami osób łączone ***szczyk***, ***szczak***, nie są cechami pieszczenia dla tego, iż rzeczowniki z temi zakończeniami inne osoby a nie te, co ich pierwotniki oznaczają. Są one cechą pochodzenie, zależność, lub podwładność wyrażającą, która się do niektórych imion osobowych powołanie lub nazwisko oznaczających dodaje, i synów, czeladników lub uczniów osób przez pierwotnik wyrażonych wskazuje, np. ***ogrodniczek***, ***cukierniczek***, ***powroźniczek***; ***kupczyk***, ***szewczyk***, ***krawczyk***, ***stolarczyk***, ***siodlarczyk***, ***włodarczyk***, ***zamorczyk***, ***Żółkiewszczyk*** lub ***Żółkiewszczak***, ***Kurlandczyk***, ***Poznańczyk***, ***Wileńczyk***.

kaftan, żupan, kram, rostruchan, parawan, sejm, sklep, staw, tom, urząd, grosz, kapelusz, kontusz, maryjasz, pałasz, szałasz.

2) Przybierają *ek*: *gołąb', lej, olej*; także na *el* z otwartém *e*, i na *ć*, *eń*, które się na twarde zamieniają, a głoska *e* w niektórych na *o* przechodzi. Mówimy więc: *gołąbek, lejek, olejek, rądelek; łokieć, łokietek; wiecheć, wiechetek; połeć, połetek; kmieć, kmiotek; dzień, dzionek; gleń, glonek; jeleń, jelonek; korzeń, korzonek; pień, pieniek; pacierz, paciorek; więcierz, więciorek; zwierz, zwiorek.* W niektórych zgłoskę *eń* całkiem wyrzucamy i na *yk* je kończymy, np. *grzebień, grzebyk; krzemień, krzemyk; promień, promyk.*

I rzeczowniki żeńskie na *ć, dź, ń, ś*, i niektóre na *l* zakończone, głoski te przed *k* na twarde, a samogłoskę *e* na *o* zamieniają, np. *chęć, chętka; mać, matka; pamięć, pamiątka; pieczęć, pieczątka; pięść, piąstka; miłośc, miłostka, czeladź, czeladka; kukła, kukiełka* (21, 4); *szla, szelka; pościel, pościołka; kądziel, kądziołka; kobiel, kobiałka* zamiast *kobiołka; kąpiel, kąpiołka; sień, sionka; pieczeń, pieczonka; kieszeń, kieszonka; pieśń, piosnka* (31) i *piosenka; przycieś, przyciosko; wieś, wioska. Dziecię* ma *dziecko; gęś, gąska; beczka, beczułka; izba, izdebka;* bo w pierwotniku *b* przed *d* wyrzuciliśmy, jak się z innych dyjalektów przekonać można, w których jest *izdba.* Źle zatém niektórzy mówią i każą pisać *izbetka,* bo nie *tka* ale tylko *ka* jest zdrobniałości cechą.

Niektóre przybierają *ek* i *ik*, a to według różnego ich znaczenia. Takiemi są: *głąb(ek-ik), guz(ek-ik), hak, haczek, haczyk; klej(ek-ik), ogień, ogienek* i *ognik; pas(ek-ik), stół, stołek, stolik; węgiel, węgielek, węglik.*

92. Niektóre rzeczowniki na oznaczenie mniejszéj zdrobniałości lub pieszczenia, przybierają rdzenne *aszek, iszek, uszek, uszko*, np. *niemiaszek, wujaszek, stryjaszek, ziętaszek* od zięć, *wilczaszek, pępuszek, placuszek, ojcuszek, koruszek* od *korzec, wianuszek.*

Podobnie mają *jabłuszko, serduszko.*

93. Pieszczenie w imionach krewieństwa niekiedy przez zakończenie *unio* w męzkich, a *unia* w żeńskich wyrażamy, np. *dziadunio, tatunio, ojcunio, bratunio; babunia, mamunia, ciotunia, siostrunia;* niekiedy je na *ulo, ula, ulek, uleńka, uś, usia* zakończamy, np. *dziadulo, tatulo, dziadulek, tatulek; babula, matula, babuleńka, matuleńka; dziaduś, tatuś; babusia;* bo właśnie w imionach miłością związane rodzeństwo szczególniéj téż dzieci i części ich ciała oznaczających, i nader liczna i bardzo dowolna rozmaitość pieszczenia widzieć się daje, jak np. *oczęta, oczeńki, rączęta, nożęta* i t. p. Toż samo rozumié się o imionach chrzestnych, które to na *ek*, np. *Tadeuszek, Stefanek*, to na *o* żeńskie na *a* z poprzedzającą miękką zakończamy, np. *Tadzio, Stefcio, Józia, Stasia.*

Zgłoski *czek*, *czka*, *czko*, jako cechy większéj zdrobniałości lub pieszczenia.

94. Jeżeli zdrobniałym rzeczownikom męzkim zgłoskę *ek* w mianowniku l. p., żeńskim zaś *ka*, a nijakim *ko*, w dopełniaczu l. m. przydamy, natenczas powiększymy w nich zdrobniałości lub pieszczenia znaczenie. Że zaś wszystkie imiona zdrobniałe w rzeczonych przypadkach kończą się na *k*, które w urabianiu wyrazów na *cz* zmieniamy (24), wynika zatém, iż zgłoski *czek*, *czka*, *czko*, są cechą zwiększającą w imionach zdrobniałości znaczenie, np. *dom*, *domek*, *domeczek*; *koń*, *konik*, *koniczek*; *kosz*, *koszyk*, *koszyczek*; *ławek*, *ławeczka*; *rybek*, *rybeczka*; *krzesełek*, *krzesełeczko*; *piórek*, *pióreczko*.

95. Rzeczowniki z przybierającą *cz*, także *c* i *k*, tylko większego pieszczenia zakończenie mieć mogą dla tego, iż się te głoski przed *ek* i t. d. na *cz* (24 i 30) zamieniają, np. *miecz(yk)*, *płaszcz(yk)*, *ocz(ko)*, *zając*, *zajączek*; *miesiąc*, *miesiączek*; *tysiąc*, *tysiączek*; *fortec*, *forteczka*; *świec*, *świeczka*; *ulic*, *uliczka*; *rak*, *raczek*; *tłomok*, *tłomoczek*; *bok*, *boczek*; *rąk*, *rączka*; *mąk*, *mączka*; *lasek*, *laseczka*; *książek*, *książeczka*; *wiek*, *wieczko*; *łyk*, *łyczko*; *łóżek*, *łóżeczko*.

Ptak ma *ptaszek* nie *ptaczek*, *ptaszeczek*.

Ale *materac*, *pałac*, *piec*, *plac*, nie zmieniają *c*, i zgłoskę *yk* przybierają, np. *materac(yk)* i t. d.

PIERWSZE SKŁONIENIE.

96. Do pierwszego skłonienia należą rzeczowniki rodzaju męzkiego na jakąbądź spółgłoskę zakończone, tudzież zdrobniałe osobowe swojskie na *o*, np. *dąb*, *koniec*, *syn*, *ryś*, *łokieć*, *Staszyc*, *Witołd*, *Tadzio*, *Stefcio*, *ojcunio*.

97. Imiona tego skłonienia według trojakiéj natury głosek przybierających, tojest wargowych i językowych twardych lub miękkich oraz wszystkich podniebiennych (22), trojakiéj ulegają odmianie, tak, iż ich względne w wołaczu i miejscowniku liczby pojedynczéj, tudzież w mianowniku, bierniku i wołaczu liczby mnogiéj, różne mają zakończenia.

Miękkie wargowe i językowe głoski przybierające tylko za pośrednictwem miękczącego *i* ze względnemi łączymy (74, 4).

Względne pierwszego skłonienia.

98.	I.	II.	III.
	z przybierającą twardą wargową lub językową.	z miękkiemi wargowemi lub językowemi, prócz *l*.	ze wszystkiemi podniebiennemi oraz z językowém *ł*.
		Liczba pojedyncza.	
M.	kończy się na spółgłoski		
D.	a, u	ia, iu	a, u
C.	owi	iowi	owi
B.	żywotnych niezbiorowych jak dopełniacz, żywotn. zbiorowych i nieżywotnych jak mianownik.		
W.	ie (e w zak. na ł, r)	iu	u
N.	em	iem	em
M.	ie (e w zak. na ł, r)	iu	u
		Liczba mnoga.	
M.	y	ie	e, i (po g, k) y (po ch, h)
D.	ów	iów	ów
C.	om	iom	om
B.	osobow. jak dopełniacz, zwierzęc. i nieżyw. jak mianownik		
W.	y	ie	e, i, y
N.	ami	iami	ami
M.	ach	iach	ach

Wzory odmiany.

99. Liczba pojedyncza.

M.	Jan	Wuj	Słoń	Sąd	Piec
D.	Jana	Wuja	Słonia	Sądu	Pieca
C.	Janowi	Wujowi	Słoniowi	Sądowi	Piecowi
B.	Jana	Wuja	Słonia	Sąd	Piec
W.	Janie	Wuju	Słoniu	Sądzie	Piecu
N.	Janem	Wujem	Słoniem	Sądem	Piecem
M.	Janie	Wuju	Słoniu	Sądzie	Piecu

Liczba mnoga.

M.	Janowie	Wujowie	Słonie	Sądy	Piece
D.	Janów	Wujów	Słoniów	Sądów	Pieców
C.	Janom	Wujom	Słoniom	Sądom	Piecom
B.	Janów	Wujów	Słonie	Sądy	Piece

W.	Janowie	Wujowie	Słonie	Sądy	Piece
N.	Janami	Wujami	Słoniami	Sądami	Piecami
M.	Janach	Wujach	Słoniach	Sądach	Piecach.

Uwagi nad piérwszém skłonieniem.

100. Imiona tego skłonienia jedne ze względu na ich znaczenie, drugie ze zwyczaju, w dopełniaczu liczby pojed. na *a* lub *u* zakończamy, np. *pana, wielbląda, kija; rogu, wołu, stołu*. I tak:

1) Kończą się na *a*: 1) Imiona żywotne i części ciała, np. *psa, kreta, pana, króla, palca, paznokcia, nosa*.

Wyjmują się: *wołu, bawołu, karwu* od *karw* (wół stary leniwy), *skopu*, tudzież żywotne zbiorowe, np. *ludu, senatu, gminu, gadu, owadu*.

2) Nazwiska miast słowiańskich, wsi i miejsc szczególnych, także miast niesłowiańskich na spółgłoskę miękką, *berg, burg* lub *pol* (oprócz *Neapol*) zakończonych, np. *Krakowa, Stradomia, Tyńca, Wiednia, Hirszberga, Hamburga, Konstantynopola*.

Imiona miast niesłowiańskich na spółgłoskę twardą zakończone tudzież swojskie z imion pospolitych złożone, mają go na *u*, np. *Londynu, Tryjestu, Rzymu, Białegostoku, Nowogrodu. Berlin ma Berlina*.

3) Imiona miar, wag, pieniędzy, naczyń, narzędzi, ubiorów i ich części, np. *korca, łokcia, cala, cetnara, funta, grosza, talara, garka, talerza, fraka, płaszcza, kołnierza, rękawa*.

4) Nazwiska gramatyczne, imiona miesięcy, kwiatów, owoców, warzyw, rzeczowniki na *eń* zakończone, oraz zdrobniałe na ek (oprócz *anyżek, kminek* jako zbiorowe), tudzież *ik, yk* choćby nie były zdrobniałe, np. *zaimka, stycznia, fijołka, daktyla, orzecha, buraka, pnia, dnia, jęczmienia, ołówka, dziennika, promyka. Imiesłów* ma *imiesłowu*.

Luty skłania się na wzór przymiotników rodzaju męzkiego.

101. Na *u* kończą się:

1) Imiona kruszców, minerałów, ciał chemicznych, płynów, potraw, korzeni i napojów, np. *mosiądzu, spiżu, marmuru, galmanu, chlorku, cynku, fosforu, wodorodu, barszczu, bigosu, komputu, pieprzu, imbieru, miodu, araku*.

2) Imiona gór i rzek, np. *Olimpu, Renu, Dunaju, Dniepru*. Wyjmują się: *Dunajca, Liwca, Muchawca, Wieprza*.

3) Wiele imion zbiorowe znaczenie mających oraz takich, które nie mogą się odnieść do znaczenia rzeczowników, przypadek ten na *a* kończących, np. *mchu, zbioru, sejmu, grochu, bobu, snu, żalu, dowcipu* i t. p. *Owies* ma *owsa.*

102. Niektóre imiona ze zmianą znaczenia zmieniają dopełniacza zakończenie:

bal(a) deska gruba	*bal(u)* zabawa
bat(a) do bicia	*bat(u)* statek do pływania
dąb(dęba) spinanie się konia	*dąb(dębu)* drzewo
duch(a) co nas ożywia	*duch(u)* powietrze, oddech
drut(a) do robienia pończoch	*drut(u)* do opłatania czego
geniusz(a) duch opiekuńczy	*geniusz(u)* władza umysłu
granat(a) kula	*granat(u)* farba
krzyk(a) ptak	*krzyk(u)* krzyczenie
lipiec(pca) miesiąc	*lipiec(pcu)* miód
ładunek(nka) nabój	*ładunek(nku)* rzeczy naładow.
maj(a) miesiąc	*maj(u)* zieloność
maiż(a) ptak do polowania	*maiż(u)* kukurudza
merkuryjusz(a) bożek	*merkuryjusz(u)* żywe srebro
mól(a) robak	*mól(u)* gatunek sukna
powód(a) osoba pozywająca	*powód(u)* przyczyna
sztokfisz(a) ryba jako całość	*sztokfisz(u)* jako towar
zamek(mka) u drzwi	*zamek(mku)* pałac
zbieg(a) człowiek zbiegły	*zbieg(u)* zbiegnienie się.

103. Celownik na *owi* zakończony z przyimkiem *ku* w niektórych na *u* skracamy, np. *ku końcu* zamiast *ku końcowi, ku Krakowu, ku Paryżu.*

Skracanie na *u* w niektórych imionach tak weszło w zwyczaj, że ich na *owi* nigdy nie kończymy. Takiemi są: *Bogu, bratu, chłopu, chłopcu, czartu, człeku, diabłu, katu, księdzu, kwiatu, ojcu, panu, światu* i wszystkie jednozgłoskowe, które *e* wyrzucają, np. *lwu, psu, łbu, tchu, chrztu.* Ale *raz* uderzenie ma *razowi, dzień, dniowi.*

104. Biernik mają jak mianownik żywotne zbiorowe, imiona świętych, gdy niemi dzień oznaczamy, i wszystkie nieżywotne, np. *naród, półk, senat, rząd,* na święty *Jan, Paweł, Wojciech, stół, nóż, płot.* Źle więc piszą: upraszam *Rządu edukacyjnego, Senatu Rządzącego* i t. p.

I rzeczowniki *mąż, brat,* tudzież *koń,* i *zwierz,* zbiorowo użyte, biernik do mianownika mają podobny w wyrażeniach: *wydać* i *iść*

za mąż (bo *za męża* co innego znaczy), postępować sobie *brat za brat, siadać na koń* (o wielu, *iść na zwierz* (na polowanie).

W żywotnych niezbiorowych biernik dopełniaczowi jest podobny, np. *syna, brata, konia, wołu.*

Na téj zasadzie *trup*, jako wyobrażenie istoty żyjącéj, ma *trupa*.

W imionach kart, gier, tańców, wyrazach naukowych na *ik* (np. *spójnik, licznik, wykładnik*), a niekiedy i w innych rzeczownikach dla jasności mowy biernik dopełniaczowi jest podobny, np. *tuza, maryjasza, mazurka, licznika, rzeczownika.*

105. Wołacz i miejscownik w imionach z przybierającą twardą na *e*, a z przybierającą miękką lub jakąbądź podniebienną na *u* zakończamy, np. *dziobie, czasie, stole; koniu, kmieciu, pawiu, tchórzu, królu, kraju, Wojciechu, strachu, rogu, potoku, wodzu, nożu, zającu.*

Następujące z przybierającą twardą są niewzorowe:

M. *dziad*	W. *dziadu*	Miejsc. *dziadzie*
lud	*ludu*	*ludzie*
pan	*panie*	*panu*
syn	*synu* (daw. *synie*)	*synu* (daw. *synie*)
dom	*domie*	*domie* (mówiąc o

budowli), *w domu* u siebie, co dawniéj przez *doma* wyrażano.

Osobowe na *ec* w wołaczu na *cze*, a w miejscowniku na *cu* zakończamy, np. *ojcze, ojcu; starcze, starcu.*

106. *Mianownik, Biernik* i *Wołacz* l. m. w nieosobowych kończą się na *e, y, i.* Imiona z przybierającą miękką mają je na *e*, z twardą na *y*, a z przybierającą *g, k* (21, 4) na *i*, np. *kiełb'(ie), karp'(ie), paw'(ie), piec(e), tchórz(e), rydz(e), śledź(ie), ul(e), pałasz(e), kraj(e), miecz(e), koń(ie); grab(y), lud(y), wół(y), dom(y), słup(y), staw(y), płot(y), pas(y), strach(y), poroh(y); rogi, stogi, łuki, wilki.* Źle więc mówią i piszą: *okręta, urzęda, korpusa, pułka, akta* i t. p. (Porównaj § 110, 15).

107. W odmianie imion osobowych w mianowniku i wołaczu l. mn. odróżniamy dwojakie zakończenie. Jeżeli je bowiem tak skłaniamy jak zwierzęce lub nieżywotne, to takie zakończenie *słabém* nazywamy, gdyż osłabia znaczenie osobowego imienia, równając je co do odmiany z imionami zwierząt i rzeczy, a tak wyraża wzgar-

dę lub politowanie *). Przeciwnie zaś drugie, które się *mocném* nazywa, wskazuje, iż sobie cenimy czyli poważamy osobę przez imię z tém zakończeniem oznaczoną, a tak przez tę odmienną końcówkę, względem słabego zakończenia uważaną, znaczenie imienia wzmacniamy, np. *król, króle, królowie; pan, pany, panowie; uczeń, ucznie, uczniowie; biskup, biskupy, biskupi.*

Niezawsze jednak słabe zakończenie oznacza wzgardę lub politowanie, często bowiem dla saméj dźwięczności mowy bywa użyte.

108. Mocne zakończenia imion osobowych są *owie, e, i, y.*

1) Zakończenie *owie,* dawniéj powszechniejsze, bo nawet i nieosobowym rzeczownikom dawane, np. *koniowie, osłowie, ptaszkowie, zefirkowie,* teraz mają tylko:

a) Imiona chrzestne, rodowe, na spółgłoski lub *o* zakończone, pokrewieństwo oznaczające, urzędowe polskie i urobione z nich na *c, cz,* synów znaczące, np. *Janowie, Chodkiewiczowie, Jagiełłowie, wojewodowie, kasztelanowie, starostowie, sędziowie, starościcowie, wojewodzicowie, królewiczowie, panowie.*

b) Cudzoziemskie na *f, og, r,* a swojskie na *ek* zakończone, np. *filozofowie, landgrafowie, teologowie, doktorowie, majorowie, dziadkowie, młodzieniaszkowie.* Ostatnie dla tego kończymy na *owie,* że zakończenie *i* znaczenie ich niekiedy wątpliwémby czyniło, a *cy* twardoby brzmiało, np. *ogrodniczki, rzemieślniczki,* znaczyłoby téż niewiasty, a *ogrodniczcy, rzemieślniczcy,* twardoby brzmiało. Ale *parobek* i *Turek* mają na *y: parobcy, Turcy.*

c) Nakoniec następujące: *α)* Z przybierającą twardą: *admirał, anioł, apostoł, bóg, bohater, druid* (kapłan pogański), *dziad* (krewny), *jenerał, herold, kardynał, kmotr, kum, markiz, pan, poseł, prowincyjał,* i rzeczowniki z *pis* lepiéj *arz* (76) złożone, gdy znaczą osoby, np. *wierszopis, dziejopis, rodopis. β)* Z przybierającą miękką: *burgrabia, hrabia, margrabia, król, mąż, ojciec, paź, proboszcz, sędzia, stryj, wuj, uczeń, widz, wódz.*

---

*) Przez odróżnienie w imionach osobowych męzkich oraz w odnoszących się do nich przymiotnikach, zaimkach przymiotnych, czasie przeszłym, jako téż i imiesłowach, zakończeń mocnych i słabych usunie się owo niezgodne z naturą rzeczy prawidło, że rzeczowniki w języku polskim przechodząc do liczby mnogiéj rodzaj zmieniają, lub jakiś rodzaj obojętny przybierają.

Rzeczowniki: *anioł, Czech, hetman, opiekun, prezes, sołtys, wójt,* przypadek ten kończą na *owie* lub *i;* np. *aniołowie* lub *anieli.* I następujące tojest: *chirurg, doktor, mędrzec, pijar, Tatar,* mają go na *owie* lub na *y,* przed którém twardą głoskę miękczą, np. *chirurgowie* lub *chirurdzy, mędrcowie, mędrcy.*

2) Imiona osobowe z przybierającą podniebienną miękką (22), także na *ja* i *rz,* mają tylko jedno w tych spadkach na *e* zakończenie, np. ***tkacze, papieże, towarzysze, żołnierze, kaznodzieje.*** Pogardliwość lub politowanie wskazujemy w nich nie przez zmianę zakończenia, ale przez przymiotniki lub słowa w czasie przeszłym z mocném lub słabém zakończeniem przy nich położone, np. ***zacni (zacne) obywatele; wielcy (wielkie) kaznodzieje; dobrzy (dobre) pasterze.***

3) Mocne zakończenie na *i* mają imiona osobowe z przybierającą ***ch, d, n*** (ale nie ***anin***), ***p, s, t, z,*** np. ***mnisi*** (24), ***Wołosi, Włosi; inwalidzi, Samojedzi, sąsiedzi, żydzi; ułani, cygani, Litwini, kapucyni; biskupi, chłopi, cyklopi, filantropi, popi; Cystersi, Czerkiesi, flisi, sołtysi, archiwiści, kaci, oszuści; legaci (legaty*** co innego znaczy); ***Francuzi, kartuzi.***

Podobnie kończą te przypadki: *kameduli, konowali, pielgrzymi.*

Ale zakończone na *anin,* po odrzuceniu *in,* także następujące: *dominikan, franciszkan, Hiszpan, młodzian,* przypadki te kończą na *e: Amerykanie* (35, 2), *Hiszpanie, młodzianie.*

4) Na ***r*** swojskie, tak słabe jak i mocne zakończenie mają na ***y,*** tylko że w ostatniém głoskę ***r*** miękczą, np. ***piwowary, piwowarzy.*** Ale ***huzar*** ma tylko ***huzary.***

109 *a).* 1) Dopełniacz l. m. kończy się na *ów,* np. ***panów, butów, sadów, uczniów, wodzów, koszów, palców, owoców, krzyżów, królów.*** Ale się mówi ***święto Trzechkróli.***

2) Imiona na ***anin*** mają go na ***anów*** częściéj na ***an,*** np. ***Amerykanów, Amerykan; Indyjan, chrześcijan, pogan.***

3) Niektóre imiona z przybierającą miękką, szczególniéj ***l, rz,*** spadek ten dwojako, tojest na *ów* lub ***i, y,*** zakończają, np. ***nauczycielów, nauczycieli; pisarzów, pisarzy; gospodarz(ów)y.***

4) Następujące tylko na ***i*** lub ***y*** kończymy: ***dni, gości, jeleni, kamieni, kmieci, koni, liści, ludzi, łokci, miesięcy, rubli, śledzi, wierteli, garcy, korcy, pieniędzy, tysięcy, groszy.***

109. *b)* Biernik l. mn. w nieżywotnych, zwierzęcych i oso-

bowych ze słabém zakończeniem do mianownika, z mocném zaś do dopełniacza jest podobny, np. *konie, psy, stoły;* widziałem *dobre pany* i *dobrych panów.*

Odmiana imion niewzorowych.

110. Niewzorowo skłaniają się:

1) *Bóg*. D. i B. *Boga,* C. *Bogu,* W. *Boże,* N. *Bogiem,* M. *Bogu.*

2) *Brat* ma celownik l. p. *bratu,* w l. m. M. i W. *bracia,* D. i B. *braci,* C. *braciom,* N. *braćmi,* M. *braciach.* Można go téż odmieniać według drugiego skłonienia w l. p. jak następuje: *bracia, braci, braci, bracią, bracią, bracia, braci* dawniéj bowiem uważano to imię za zbiorowe rodzaju żeńskiego; np. *bracia miła.* Białobrz. *Postyl.* 189. *bracią swoję* i *braci téj.* Skarga Kaz. przyg. 405.

3) *Cud* ma w wołaczu *cudzie* lub *cudo.* Ostatnie zakończenie pozostało od nieużywanego w liczbie pojedynczéj *cudo.*

4) *Człowiek, człek,* tylko w l. p. używane, mają W. *człowieku* i *człowiecze; człeku, człecze.* W liczbie mnogiéj zastępuje je rzeczownik ułomny M. i W. *ludzie,* D. i B. *ludzi,* C. *ludziom,* N. *ludźmi,* M. *ludziach.*

5) *Dech* ma w następnych spadkach *tchu* i t. d. (41).

6) *Dzień* w l. pojed. miejscownik ma *dniu* jako rzeczownik, *we dnie* w znaczeniu przysłówka. W l. m. ma M. B. i W. *dnie* i *dni,* D. *dni,* daléj wzorowo. *Tydzień* złożony z nieużywanego teraz zaimka *ty* (ten), bo jeszcze w Postylli Reja Ll 3 czytamy: Dwakroć się poszczę do *tego dnia,* ma *tygodnia* (dawniéj *tydnia),* w l. m. *tygodnie (tydnie), tygodni* i t. d.

7) *Jezus Chrystus* w wołaczu ma *Jezu Chryste.*

8) *Jęczmień* D. *nia,* kiedy się bierze za imię gatunkowe, ma w l. m. M. *jęczmienie* lub *jęczmiona.* D. *jęczmieni* lub *jęczmion.*

9) *Kroć* gdy znaczy *raz* jest nieodmienny, lubo się łączy ze wszystkiemi spadkami liczebników głównych, np. *jeden kroć* (tojest raz), *dwakroć* (dwa razy), *kilka kroć* (kilka razy), *stokroć.* Jeżeli zaś znaczy wielką liczbę, summę, natenczas stoi bez liczebnika i używa się w liczbie mnogiéj, w któréj się w ten sposób odmie-

nia. M. *krocie*, D. *kroci*ów i *kroci*, C. *krociom*, B. *krocie*, N. *krociami* i *kroćmi*, M. *krociach*.

10) *Ksiądz* W. *Księże!* Miejsc. *Księdzu*, L. m. M. i W. *Księża*, D. i B. *Księży*, C. *Księżom*, N. *Księżmi*, M. *Księżach*.

11) *Miesiąc*, *tysiąc* i *zając* tylko w dopełniaczu l. m., *pieniądz* zaś tak w tym przypadku jak i w narzędniku, *ą* na *ę* zamieniają: mówi się bowiem *miesięcy*, *tysięcy*, *zajęcy*, *pieniędzy*, *pieniędzmi*. Ale z zakończeniem *ów* mówimy: *miesiąców*, *tysiąców*, *zająców*.

12) *Przyjaciel*, *nieprzyjaciel* ma w l. m. *przyjaciele*, *ciół*, *ciołom*, *ciół*, *ciele*, *ciołmi*, (*cielami*), *ciołach* (*cielach*).

13) *Raz* gdy znaczy powtórzenie, ma narzędnika l. p. *razem* lub *razą*; w liczbie mnogiéj dopełniacz *razy*, np. *pięć razy*, *kilka razy*; gdy znaczy uderzenie ma *razów*, np. *pięć razów*, *kilka razów*.

14) *Rok*, gdy znaczy czas dwunastomiesięczny, z liczebnikiem *dwa* ma w l. m. *roki*, za który powszechniéj rzeczownika *lata*, od *lato*, używamy, np. *dwa*, *trzy lata*; jeżeli zaś *rok* znaczy termin prawny, natenczas w l. m. wzorowo się odmienia.

15) Do niewzorowych imion tego skłonienia należą téż rzeczowniki z obcych języków przybrane na *men* (D. *minu* lub *menu*), *nt*, *ns*, *s*, *ma* lub *mat* zakończone, bo te w mianowniku, bierniku i wołaczu l. mn., podobnie jak w językach, z których są przybrane, ze względną *a* (74, 5) wiążemy, np. *examen* (*minu*), *ina*; *fenomen(a)*, *experyment(a)*, *dokument(a)*, *expens(a)*, *exces (a)*, *proces(a)*, *poemat(a)*, także *grunt(a)*. Lepiéj atoli byłoby kończyć je na *y*, np. *akt(y)*, *fundament(y)*, *sakrament(y)*, *grunt(y)*, *koszt(y)*; bo tak je dawniéj najlepsi pisarze nasi odmieniali; bo zakończone na *t* juześmy w części na wzór naszych urobili, odrzucając *um*, nie mówimy bowiem *experimentum* i t. d.; bo wszystkie swojskie z przybierającą *d*, *n*, *s*, *t*, ze względną *y* wiążemy, np. *trudy*, *narody*, *sądy*; *sny*, *klony*, *dzwony*; *kłosy*, *losy*, *lasy*; *groty*, *mosty*, *okręty*; bo to niewzorowe tych imion skłanianie jest powodem, że i swojskie z przybierającą *d*, *t*., bardzo często niewłaściwie na *a* zakończamy, pisząc *urzęda* za *urzędy*, *okręta* za *okręty* i t. p.

DRUGIE SKŁONIENIE.

111. Do drugiego skłonienia należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego zakończone na *a*, *i*, spółgłoskę miękką lub *y*, *iny*, *yny*, które się tylko w l. mn. używają, np. *kania*, *burza*, *praca*, *maska*, *ryba*, *pani*, *gospodyni*, *rzecz*, *myśl*, *wieś*, *Inflanty*, *imieniny*, *obłóczyny*, *nożyczki*.

112. Jak rzeczowniki męzkie, ze względu na naturę przybierających głosek, do trzech odnoszą się odmian, tak i żeńskie dla téj samej przyczyny mają trzy różne skłaniania wzory. Z tych pierwszy służy dla nielicznych imion na *ni* lub na odkrytą przybierającą miękką zakończonych, np. *ochmistrzyni*, *gęś*, *myśl*, *pieczeń*, *piędź;* według drugiego odmieniają się imiona z przybierającą miękką głoską *a* lub *e* zasłonioną, np. *bania*, *tęcza*, *wieża*, *płaca*, *nożyce*, *burza;* a do trzeciego należą rzeczowniki z przybierającą twardą przed *a* stojącą, także na *y*, *iny*, *yny*, *gi*, *ki*, zakończone, np. *żaba*, *broda*, *szkoła*, *krowa*, *obcęgi*, *sanki*.

Względne drugiego skłonienia.

113.

	I. Imion na *ni*	odkr. spółg. mięk. warg. i jęz.	podnieb.	II. Imion na *a* z przybier. miękką warg. i jęz.	podnieb.	III. Imion na *a* z przybierającą twardą.
	Liczba pojedyncza.					
M.	ni	spółgłoska miękka		ia	a	a
D.	ni	i	y	i	y	y, i (po g, k, 35, 2).
C.	ni	i	y	i	y	ie, e (po g, k, 35, 2).
B.	nią	spółgłoska (miękka)		ię	ę	ę
W.	ni	i	y	io	o	o
N.	nią	ią	ą	ią	ą	ą
M.	ni	i	y	i	y	ie, e (po g, k, 35, 2).
	Liczba mnoga.					
M.	nie	ie	e	ie	e	y, i (po g, k).
D.	ń	i	y	spółg. miękka.		spółgłoska twarda
C.	niom	iom	om	iom	om	om
B.	nie	ie	e	ie	e	y, i (po g, k).
W.	nie	ie	e	ie	e	y, i (po g, k).
N.	niami	iami	ami	iami	ami	ami
M.	niach	iach	ach	iach	ach	ach.

Uwagi. 1) Rzeczowniki z przybierającą miękką w dopełniaczu liczby pojedynczéj dawniéj na *e* kończono, np. *krwie, marchwie, ziemie, jutrznie, nędze, dusze, prace, ulice, kałuże.*

2) Imiona z przybierającą *j*(e) głoskę tę przed względną *i* opuszczają, (48 *a*), np. *kuczbaj, kuczbai; koléj, kolei; szyja, szyi; żmija, żmii; stancyja, stancyi; Anglija, Anglii.*

3) W imionach na *ni* lub z przybierającą miękką, podobnie jak i w pierwszém skłonieniu, mianownik, biernik i wołacz l. mn. na *e*, a z przybierającą twardą, według natury głoski (21, 4), na *i* lub *y* zakończamy, np. *panie, dłonie, kanie, straże, miedze, nogi, bułki, ryby, sprawy.*

I. Wzór odmiany imion na *ni* lub na odkrytą spółgłoskę miękką zakończonych.

114. 1) Rzeczowniki z odkrytą spółgłoską miękką przybierającą w pięciu spadkach, tojest: w dopełniaczu obu liczb, w celowniku, wołaczu i miejscowniku liczby pojedynczéj, według natury spółgłoski przybierającéj, ze względną *i* lub *y* wiążemy.

2) Kończące się na *ni* w tém tylko odstępują od ogólnéj tego wzoru odmiany, że je w bierniku liczby pojedynczéj zawsze na *ą*, np. *gospodynią*, a w dopełniaczu l. mn. na odkrytą spółgłoskę zakończamy, np. *gospodyń.*

Liczba pojedyncza.

M.	Pani	Dłoń	Twarz	Straż
D. C. W. M.	Pani	Dłoni	Twarzy	Straży
B.	Panią	Dłoń	Twarz	Straż
N.	Panią	Dłonią	Twarzą	Strażą.

Liczba mnoga.

M. B. W.	Panie	Dłonie	Twarze	Straże
D.	Pań	Dłoni	Twarzy	Straży
C.	Paniom	Dłoniom	Twarom	Srażom
N.	Paniami	Dłoniami	Twarzami	Strażami
M.	Paniach	Dłoniach	Twarzach	Strażach

Niewzorowa niektórych imion odmiana.

115. 1) Rzeczowniki *butel, cześć, grązel, łeż* (kłam), *płeć,*

reż (żyto) *), *wesz, wieś,* oraz na *ew* zakończone, tylko w mianowniku i bierniku licz. pojed. głoskę *e* zatrzymują (71, B. b.) np. *butel, butli; cześć, czci; Narew', Narwi; Żółkiew', Żółkwi.*

2) Nie na *e* (113). Uw. 3) lecz na *i* lub *y*, według natury głoski przybierającéj, kończą się w M. B. i W. liczby mnogiéj rzeczowniki z przybierającą *ć*, np. *nici, kości*, tudzież następujące: *brwi, gęsi, myśli, odpowiedzi, paczesi, piersi, pieśni, przyciesi, nocy, mocy* ze złożonemi *pomocy, myszy, rzeczy, wszy.*

Imość, Jegomość, skrócone z *Jéj miłość*, ma *Imoście, Jejmoście; wieś, wsie* i *wsi*. Dopełn. *wsi.*

4) *Jegomość* i *Waszmość*, także *Waszeć* i *Waść* w liczbie pojed. skłaniają się według tego wzoru, ale jako osobowe męzkie biernik do dopełniacza mają podobny, oraz w l. mn. spadkują się według pierwszego skłonienia, np. M. *Jegomość*, D. i B. *Jegomości, Waszmości;* l. mn. *Ichmościowie, Waszmościowie.* Ale z dodanym rzeczownikiem *pan* wcale się nie odmieniają, np. *Jegomość Waszmość Pana, Panu, z Jegomość Panem.*

II. Wzór odmiany imion z przybierającą miękką, samogłoską a zasłonioną.

		Liczba pojedyncza.		
116. M.	Kania	Żmija	Tęcza	Lwica
D. C. M.	Kani	Żmii (III. Uw. 2)	Tęczy	Lwicy
B.	Kanię	Żmiję	Tęczę	Lwicę
W.	Kanio	Żmijo	Tęczo	Lwico
N.	Kanią	Żmiją	Tęczą	Lwicą
		Liczba mnoga.		
M. B. W.	Kanie	Żmije	Tęcze	Lwice
D.	Kań	Żmij	Tęcz	Lwic
C.	Kaniom	Żmijóm	Tęczom	Lwicom
N.	Kaniami	Żmijami	Tęczami	Lwicami
M.	Kaniach	Żmijach	Tęczach	Lwicach

*) *Żyto* w dawnéj polszczyznie miało ogólne zboża znaczenie. Czytamy bowiem pszenica jest *żyto*, między inszém *żytem* albo zbożem, reż téż jest *żyto*, owies jest téż *żyto*. Zob. Lindego Słownik pod wyrazem *żyto*. *Reż* w dawnéj polszczyznie znaczył to, co my teraz *żytem* nazywamy; stąd *rżany* za *żytny*.

Uwagi nad tym wzorem.

117. 1) Rzeczowniki osobowe męzkie zakończone na *a* z przybierającą miękką, w liczbie pojedynczéj według tego, w liczbie mnogiéj zaś według pierwszego odmieniają się skłonienia, np. *cieśla, cieśli, cieśle, cieślów; basza, baszy; zbawca, zbawcy; kaznodzieja, kaznodziei* (48).

2) Biernik l. p. kończą na *ą* następujące rzeczowniki *):

a) Cudzoziemskie na *ja*, np. *familiją, liniją, Turcyją, Francyją, Grecyją.*

b) Swojskie na *la, nia*, z poprzedzającą spółgłoską, np. *groblą, przerębla, szlą, budowlą, studnią, pralnią, kłótnią, stajnią, wozownią*, oraz rzeczowniki *dolą, głębią, mszą, odmią* (odętość), *pieczą, rękojmią, rolą* (pole), *wolą, niewolą, wonią, zobią* (posypka dla ptaków).

Rola udawanie osoby ma *rolę.*

3) Imiona osobowe zdrobniałe z przybierającą miękką w wołaczu l. p. kończą się na *u*, np. *Józiu, Anielciu, Stasiu, Marysiu, ciociu.* Z tych więcéj niż dwuzgłoskowe na *sia* zakończone, w potocznéj mowie, w przypadku tym *u* niekiedy odrzucają, np. *Hanuś, Jaguś.*

4) W imionach żywotnych można téż użyć mianownika za wołacza, np. *Maryja, Aniela.*

5) Rzeczowniki na *nia* w dopełniaczu l. m. jedne na odkrytą spółgłoskę przybierającą, drugie na *i*, inne nakonieç na *i* lub odkrytą spółgłoskę przybierającą, ale stwardzoną i z wtrąconém przed nią *e*, zakończamy. I tak:

---

*) To zakończenie, podobnie jak i cudzoziemskich na *ja* i swojskich na *ni*, pozostało, jak się zdaje, z dawniejszéj odmiany tych imion w l. p. według skłonienia przymiotników żeńskich. Jakoż imiona te, podobnie jak i rzeczowniki z przybierającą podniebienną miękką (22) samogłoską *a* zasłonioną, w innych spadkach jak przymiotniki dawniéj odmieniane znajdujemy, np. *Bononijéj, Maryjéj, Szwecyjéj, manijéj, racyjéj, paniéj, filozofijéj, grobléj, roléj, pracéj, kuchniéj, woléj, mszéj, żądzéj, stróżéj, paszéj, puszczéj, spiżarniéj.* Dla tego imiona na *a* z przybierającą podniebienną miękką, np. *praca, płaca, władza, rzesza, pieczaróta*, które teraz w bierniku ze względną *ę* pospolicie wiążemy, lepiéj byłoby, jak to w dawniejszych pisarzach znajdujemy i lud dotychczas zachowuje, kończyć w tym spadku na *ą*, np. tę *pracą*, w moc i *władzą*, miał o nim *pieczą*, obaczył *rzeszą*, *różą* rwiecie, biorąc *tarczą* wiary.

a) Na odkrytą **spółgłoskę przybierającą** kończą się te, **które** przed *nia* mają samogłoskę lub *l, r,* np. *bań, dyń, świń, prałń, psiarń.*

b) Względną *i* przybierają imiona mające przed *nia* jakąbądź spółgloskę, oprócz *l, r,* oraz zakończone na *la* z poprzedzającą spółgłoską, np. *kuźni, wyrzutni, grobli, kropli, budowli.* Z tych niektóre kończą go też na stwardzoną odkrytą spółgłoskę, przed którą *'e* przybierają, np. *trześni* i *trzesien; wiśni* i *wisien; studni* i *studzień; główni* i *główień. Szabla* ma tylko *szabel; stajnia, stajen.*

Msza w dopeł. l. mn. ma *mszy; ziemia, ziem* nie *ziem'.*

III. Wzór odmiany imion z przybierającą twardą, samogłoską *a* zasłonioną.

Liczba pojedyncza.

118. M.	Cnota	Strzecha	Noga	**Mąka**
D.	Cnoty	Strzechy	Nogi	**Mąki**
C. M.	Cnocie (35,2)	Strzesze (35,2)	Nodze	**Mące** (35,2)
B.	Cnotę	Strzechę	Nogę	**Mąkę**
W.	Cnoto	Strzecho	Noge	**Mąko**
N.	Cnotą	Strzechą	Nogą	**Mąką**

Liczba mnoga.

B. W. M.	Cnoty	Strzechy	Nogi	Mąki
D.	Cnot*)	Strzech	Nóg	Mąk
C.	Cnotom	Strechom	Nogom	Mąkom
N.	Cnotami	Strzechami	Nogami	Mąkami
M.	Cnotach	Strzechach	Nogach	Mąkach.

Uwagi nad tym wzorem.

119. Podług tego wzoru odmieniają się też:

1) **Rzeczowniki** na *y, iny, yny, gi* i *ki* **zakończone**, i **tylko**

*) Spółgłoska słaba (38), opierając się na *o*, pochyla je (56, *a.*), ale mocna nie wpływa na jego zmianę; dla tego też kreskować go nie należy, np. *kop, wrot, kos* i t. p.; bo przed spółgłoską mocną, gdy się ta na *o* opiera, zawsze je otwarcie wymawiamy, np. *skop, płot, nos, szop, zwłok, pończoch.*

w liczbie mnogiéj używane, np. *Włochy, imieniny, grochowiny, zaręczyny, postrzyżyny, kręgi, nożyczki, obcążki.*

2) Osobowe męzkie na *a* z przybierającą twardą, np. *starosta,. wojewoda,* ale tylko w liczbie pojedynczéj, bo w mnogiéj spadkują się według skłonienia rzeczowników męzkich, np. *starosta, starosty, starostowie, starostów.*

Mężczyzna i w l. mn. skłania się według tego wzoru. M. *mężczyzni,* D. i B. *mężczyzn* i t. d. *Sługa* ma w l. mn. *sługi* (kobiety), *słudzy* (mężczyzni).

3) Nazwiska polskie i litewskie na *o* zakończone, które dawniéj według męzkiego skłonienia odmieniano, np. *Jagiełło, ła, łowi,* teraz *Jagiełły, gielle, Sanguszko, ka, kowi,* mówi *o Sanguszku,* teraz *Sanguszki, ce,* i t. d.; ale w l. mn. i teraz je według pierwszego skłonienia spadkujemy, np. *Jagiełłowie, Sanguszkowie, Tarłowie.*

4) Imiona mające spółgłoskę przed przybierającą twardą, jednę ją w dopełniaczu l. mn. wtrąconą samogłoską *e* przedzielają, ale spółgłoski twardéj nie miękczą (55, 3), drugie wcale *e* nie przybierają: I tak:

a) Przybierają *e* w dopełniaczu l. mn.: 1) Wszystkie jednozgłoskowe, np. *łez, gier* (21, 4), *mgieł, pcheł* (źle mówią *płech*). 2) Rzeczowniki: *wojna, wiosna, cyfra, cytra, febra, klamra, kołdra, libra, bitwa, brzytwa, dratwa, tratwa, krokwa, listwa, pochwa, poszwa, przyszwa, tykwa,* oraz wszystkie z przybierającą *ł, k,* przed którą stoi jaka spółgłoska, np. *igieł, jodeł, pereł, mioteł, rybek, mączek, nożyczek, rynek.* 3) Rzeczowniki: *grzywna, owca, panna, rynna, sosna, trumna, wanna,* a w tych miękczą się stojące przed *e* spółgłoski.

b) Nie przybierają *e: barka, walka, palma, taśma, siostra, pigwa, gonitwa, klęska, łaska, troska, trzaska.*

5) Odmianę rzeczownika *ręka* zobacz w § 125.

TRZECIE SKŁONIENIE.

120. 1) Według trzeciego skłonienia spadkują się rzeczowniki rodzaju nijakiego zakończone na *o* z przybierającą twardą (prócz *płuco, gorąco)* np. *dno, słowo, cło;* na *e* z przybierającą miękką, np. *staje, pole, serce, morze,* i na *ę,* np. *strzemię, wilczę.*

2) Z zakończonych na *ę* (76), nieżywotne w spadkach względ-

dnych (69, II, 2) rozkładają tę samogłoskę na *eń*, np. *brzemię*, *brzemienia;* żywotne zaś dla odróżnienia ich od słownych na *enie* (60, 10), np. *kurczenie*, *kurczenia*, zatrzymują *ę*, i w tych spadkach głoskę *ć* po niém przybierają, np. *kurczę*, *kurczęcia; szczenię*, *szczenięcia*.

3) Tak spojone z nieżywotnemi *ń*, a z żywotnemi *ć* są głoskami przybierającemi (49). Imiona te w przypadkach względnych (69, II, 2) o jednę zgłoskę powiększają się, np. *i-mię*, *i-mienia; cie lę*, *cie-lę-cia*.

Względne trzeciego skłonienia.

121. L. P. M.	o, e	ę	L. M. a ona (nieżywot. ęta (żywotne)	
D.	a	nia nieżywotnych, cia żywotnych		spółgłoska odkryta
C.	u	u	om	
B.		jak mianownik		jak mianownik
W.		jak mianownik		jak mianownik
N.	em	em	ami	
M.	e, u	u	ach	

Wzór odmiany tego skłonienia.

122. Liczba pojedyncza.

M. B. W.	Cło	Pole	Brzemię	Cielę
D.	Cła	Pola	Brzemienia	Cielęcia
C.	Cłu	Polu	Brzemieniu	Cielęciu
N.	Cłem	Polem	Brzemieniem	Cielęciem
M.	Cle	Polu	Brzemieniu	Cielęciu

Liczba mnoga.

M. B. W.	Cła	Pola	Brzemiona	Cielęta
D.	Ceł(71,5)	Pól (56,*a*)	Brzemion	Cieląt (71, 3)
C.	Cłom	Polom	Brzemionom	Cielętom
N.	Cłami	Polami	Brzemionami	Cielętami
M.	Cłach	Polach	Brzemionach	Cielętach

Uwagi nad tém skłonieniem

123. 1) Imiona tego skłonienia w obu liczbach trzy spadki, tojest: mianownika, biernika i wołacza, mają podobne.

2) Celownik liczby pojedynczéj we wszystkich kończy się na *u*, tylko *imię* ma go na *u* i na *owi*, np. błogosław' *imieniowi* jego. Jan Koch. *Psalm* 151. czyni się dosyć *imieniowi* bractwa. Bractwo Compass. str. 142.

3) Miejscownik l. p. jedne mają na *e*, drugie na *u*, np. *mydle, bydlęciu.*

a) Na *e* mają go, zakończone na *o* z przybierającą twardą, np. *słowie* (35, 2), *sicie, piętrze, maśle.*

Z imion przypadek ten na *e* kończących, jedne samogłoski *a, o*, gdy staną między dwiema miękkiemi, choćby następująca twardą chwilową (33) była przedzielona, zamieniają na *e*, np. *ciało, ciele* (52); *miasto, mieście* (52 i 31); *światło* (33), *świetle;* drugie zaś niezmienione zatrzymują, np. *siano, sianie; ciasto, ciaście; wiosło, wiośle* (31); *zwierciadle* i *zwierciedle.*

Czoło jako część głowy ma *czole,* gdy znaczy przodkowanie *czele,* np. ma na *czole* bliznę z rany, którą odniósł, walcząc na *czele* półku.

Dobro ma miejscownika *dobru,* bo *dobrze* jest przysłówkiem.

b) Na *u* kończy się w imionach z przybierającą miękką, *ch* lub *k*, np. *staju, weselu, sercu, łożu, kurczęciu, strzemieniu, uchu, wieku, gorącu.*

4) Mianownik liczby mn. kończy się na *a*, *ona, ęta.* Urabia on się z dopełniacza l. p. w ten sposób, że nie powiększające się w nim rzeczowniki mianownika l. mn. kończą na *a*, np. *słońca, słowa;* te zaś, które się w nim powiększają, w mianowniku l. mn. *enia* na *ona*, a *ęcia* na *ęta* zamieniają, i tak stwardzone przybierające przed wszystkiemi względnemi (74, 5) téj liczby zachowują, np. *imienia, imiona, imion, imionami* i t. d. *kurczęta, kurcząt* (71, 3), *kurczętom* i t. d.

Podobnie odmieniają się niektóre nieżywotne zdrobniałe na *ęta* (76 zakończenie *ę*) np. *rączęta, oczęta, nóżęta, wąsięta.*

5) Dopełniacz l. mn. urabia się z mianownika téjże liczby i kończy się na odkrytą spółgłoskę, np. *pola, pól; serca, serc; wina, win; pióra, piór; imiona, imion; cielęta, cieląt* (59, 1); *panięta, paniąt.*

W rzeczownikach z przybierająca *k*, ale nie *sk*, tudzież *ł* i *r*, stojące przed niemi spółgłoski w dopełniaczu licz. mn. oddzielamy wtrąconém *e*, przed którém się twarda głoska wcale nie miękczy, (35, 3), np. *dziełk(a), dziełek; pólk(a), polek; pisemk(a), pisemek; okienk(a), okienek; futerk(a), futerek; wiosł(a), wioseł; cł(a),*

cel; krzesł(a), krzeseł; jądr(a), jąder; wiadr(a); wiader. Ale *gzło* lniane przestrone odzienie, osobliwie kobiece, ma *giezł;* stąd *giezełko* i *giezłeczko.*

I w następujących wtrącamy *e: bagien, den, drewien, gumien, krosien, okien, płócien, sukien, włókien.*

Wszystkie inne przybierające, także *sk*, mimo zbiegu kilku spółgłosek nie przedzielają się głoską *e*, np. *piętn, pism, żarn, ziarn, miast, widowisk, księstw, przekupstw, rzemiosł, widm, województw* (34), *Pobiedzisk, Monasterzyk.*

Zgrubiałe żywotne (60, 12), od rzeczowników męzkich pochodzące, przypadek ten kończą na *ów* np. *chłopisków, wilczysków.*

Niewzorowe imiona tego skłonienia.

124. 1) *Książę* dawniéj nijakiego a teraz męzkiego rodzaju, odmienia się jak następuje: M. *Książę*, D. i B. *książęcia* lub *księcia*. C. *książęciu* lub *księciu*. W. *książę*. N. *książęciem* lub *księciem*. M. *książęciu* lub *księciu*. Liczba mnoga *książęta* i t. d.

2) *Narzędzie*, M. liczby mn. *narzędzia*, D. *narzędzi*.

3) *Nasienie*, dawniéj *nasiono* i dla tego w l. mn. ma M. B. i W. *nasiona*, jak *wrzeciona*, D. *nasion* i t. d.

4) *Niebo* skłania się wzorowo i ma w l. mn. *nieba* i t. d., *niebiosa* zaś pochodzi od nieużywanego teraz *niebioso*. *)

5) *Nozdrze* l. podw. *nozdrze* (125) l. mn. M. *nozdrza*, D. *nozdrzy* i t. d.

6) *Oko, ucho* zob. § 125.

7) *Ziele* nie ma liczby mnogiéj, w któréj je zastępuje nieużywane teraz *zioło*, skąd pozostało zdrobniałe *ziółko*, np. *zioła, ziół, ziołom* i t. d.

8) Imiona na *um*, z łacińskiego języka przybrane, w liczbie pojedynczéj są nieodmienne, a w liczbie mnogiéj spadkują się według tego skłonienia i *um* na *a* zamieniają, np. *gimnazyjum*, liczba mnoga *gimnazyja, gimnazyj, gimnazyjom* i t. d.

Uwagi nad zakończeniami niektórych spadków wszystkich trzech skłonień.

125. 1) Niektóre imiona pierwszego i trzeciego skłonienia

*) Jestto dawne zakończenie słowiańskie, bo w starosłowiańskim języku w niektórych rzeczownikach r. n. na *o* zakończonych przybierano *es*, np. *drewo* i *drewéso*, *nebo* i *nebeso*, *koło* i *koleso* skąd *kolasa* (powóz), *tieło* (ciało) i *tieleso*, skąd pozostał w języku naszym przymiotnik *cielesny*, dla odróżnienia od *cielny*.

miejscownik l. poj. teraz na *u* zakończany, dawniéj miały na *e*, np. w *panie* zamiast w *panu*, w *Bodze* (24) zamiast w *Bogu*, w *wojszcze* zamiast w *wojsku* (24 i 27).

2) Celownik l. mn. teraz we wszystkich trzech skłonieniach *om* za względną mający, dawniéj na ściśnione *ám* kończono, np. *żołnierzám, siostrám, kołám, piersiám, niewiastám, boleściám, kamieniám, wiosłám, krzesłám.*

3) Narzędnik téjże liczby pospolicie na *ami* we wszystkich trzech skłonieniach zakończony, dwojako się skraca:

a) Wyrzucając przed *mi* samogłoskę *a*, jeżeli nie miała przed sobą kilku spółgłosek, np. *wołami* częściéj *wołmi; paniami, pańmi; kołami, kołmi.*

Imiona: *braćmi, dziećmi, księżmi, liśćmi, ludźmi, końmi, pieniędzmi, dłońmi, gałęźmi*, jedynie z wyrzutnią używają się w tym spadku.

b) Zamieniając *ami* na *y*, a przed *g, k,* na *i* (21, 4), np. *panami, pany; nagrodami, nagrody; słowami, słowy; uwagami, uwagi; wilkami, wilki; łaskami, łaski,* stanął między *chłopięty* Glicz. *Wych.*; nazywają *imiony* swemi ziemię. Budn. Ps. 49.

To skrócenie używa się, kiedy imiona z przymiotnikami, zaimkami przymiotnemi, lub przyimkami są połączone, bo tym sposobem zapobiega się jednostajnemu słów zakończeniu, a te wyrazy wzgląd przypadku dostatecznie wskazują, np. *zbrojnemi szyki* (za *szykami*), z *możnemi pany*, z *uciętemi palcy*, z *mieszkańcy* swemi, temi *czasy*, przed *czasy*, przed *wieki*, przed *laty*, przed obcemi *narody* i t. p. W drugiém skłonieniu mniéj jest używane to skrócenie, np. *prośby* swemi; ale najczęściéj zdarza się w rzeczownikach trzeciego skłonienia, np. szerokiemi, jedwabnemi *słowy*, przed trzema *laty*, wymownemi *usty*, zamiast *słowami* i t. d.

4) Miejscownik l. m. dawniéj we wszystkich skłonieniach na *ech*, a niekiedy na *och* kończono, np. *w paniech* (35, 2), *w narodziech*, na tych *zamcech*, na *godziech*, *w woziech; w pałacoch, konioch, o dwu nogoch, piaskoch, w pleczoch* (w plecach).

Zakończenie *ech* utrzymało się dotąd w rzeczowniku *niebiosa*, *w niebiesiech* oraz w następujących imionach własnych do drugiego skłonienia należących: *w Inflanciech, Niemczech, Prusiech, Węgrzech, Włoszech, Wołoszech.* Niekiedy i inne imiona rodzaju nijakiego przypadek ten kończą na *ech*, np. *w uściech, w leciech* i t. d.

Liczba podwójna wszystkich trzech skłonień.

126. Nieużywana teraz liczba podwójna (69, 1), przy któréj najpospoliciéj wyrazy *dwa, dwie,* kładziono, następujące spadki miała podobne:

	Skłonienie I.	II i III.
M. B. W.	a	e
D. Miejsc.	u	u
C. N.	oma	oma, ema, yma.

Przykłady: Dwa *króla*, dwa *grosza,* dwa *kamienia,* dwa *konia,* dwa *miesiąca,* dwa *ołtarza,* dwa *pieniądza*, dwa *woła,* dwa *tysiąca,* ujął mu dwa *palca;* dwu *bratu;* ze dwiema *braciona,* z dwoma *synoma,* dwoma *konioma,* dwiema *rogoma,* dwiema *tysiącoma;* po dwu *kamieniu;* skąsałeś *zęboma* zamiast *zębami;* dwie *koronie,* dwie *żenie,* dwie *siestrze,* dwie *ostrodze,* obiedwie *stronie;* dwie *błonie,* na obie *nodze,* dał dwiema *coroma;* obiema *nogoma;* z brudnemi *rękoma,* dwie *drewnie,* mądréj głowie dość dwie *słowie;* na obie *kolenie,* dwie *oce* mając, *oczoma, oczema, oczyma,* we dwie *lecie, wojszcze* (od *wojsko), drzewie; sto, ście,* stąd liczba podwójna *dwieście.*

Dawniéj w wielu rzeczownikach używano liczby podwójnéj.

127. Te zakończenia utrzymały się dotąd w imionach *ręka, oko, ucho,* gdy oznaczają części ciała. Imiona te w liczbie mn. niewzorowemi zdają się być dla tego, iż jedne ich spadki z podwójnéj, drugie zaś z mnogéj liczby są używane. Jakoż mówimy:

M. B. W. *Ręce.* D. *rąk.* C. *rękom.* N. *rękoma* i *rękami.* M. *ręku, rękach.*

M. B. W. *Oczy* licz. podwójna dawniéj téż *oce.* D. *oczu.* C. *oczom.* N. *oczyma, oczami,* M. *oczach.*

M. B. W. *Uszy* l. podw. D. *uszu.* C. *uszom.* N. *uszyma, uszami.* M. *uszach.*

Dawniéj mówiono téż *pięścioma, plecu, plecyma, nogoma,* np. Dawszy *rękoma, biegaj nogoma.* Rysiński Przysł.

RZECZOWNIKI UŁOMNE.

A. Rzeczowniki ułomne co do spadków.

128. Znajdują się w polskim języku imiona, które bądź same, bądź z przyimkami w niektórych tylko używają się spadkach, i przysłówków mają znaczenie. I tak używają się z przyimkami, z któremi jedne z nich łącznie, drugie zaś rozłącznie piszemy:

Na: *na bakier, na bałuku* lub *bałyku, na dohad* na domysł, około, *na doręczu, na podoręczu, na dorywki, na jaw, na jawie, na jawią, na jawi, na odlew* z lewéj strony, *na opak, na ścież, na ścieżą, na ścieżaj, na oścież, na roścież; na oślep, na prędce, na przeciąż* rozciągle, *na przedaj, na przekór, na schwał* bardzo wybornie, *na udry, na urwę, na urwisz.*

na, w: *na miąż* na grubość, *w miąż; w mięz* i *w zmięż, na wspak* i *wspak; na wznak* i *wznak; na wskoś* ukośnie, *w skoś.*

na, o, po, w, z: *na dal, opodal, w dal, z dala, w dali, w dalą.*

nad, po, pod, w, z: *nadwyż, podwyż, zwyż, nadzwyż, powzwyż.*

po: *po ciemku, po próżnicy, poprzek, poprzecz, poprzeki.*

po, na: *pogotowiu, na pogotowiu.*

po, w, z: *pobliżu, w pobliżu, z bliża, w bliżę.*

w: *wciąż, w dochwatki, w dochwytkę, w dochwytki, w dopadki, w dorywczą, w dorywki, w dorwy, w dwójnasób, wklar* jasno, widocznie, *w niwecz, w obec, w odmianki, wręcz, wzręcz* niby rękę w rękę, *w skłoś* pod włos, *w skopec* nazad.

w, z: *wewnątrz, zewnątrz.*

z: *oburącz* obiema rękoma, *z oburącz.*

za: *za bezcen, wet za wet.*

129. *a)* W niektórych przypadkach same lub z przyimkami używają się i, prócz kilku, przysłówków mają znaczenie: *brodźcem* lub *brożcem* na bakier, o czapce lub odzieniu na bok przez ramię przewieszoném, *całkiem, dorywkiem, hurtem, milczkiem, nurkiem, obławem* i *obławą* kupą, *obłazem* hurtem, *raptem, ryczałtem* hurtem, *śluzem* na ukos, *ukradkiem, ukradką. b) Na storc* lub *na storcz, storcem; omacku, po omacku, omackiem, w omacku, omacką; w łóz* i *łózem* wolno, bez przeszkody; *w skok, skokiem; z nienacka, nienackiem, z cichacza, cichaczem. c) Dzięk* rzeczownik, *w dzięk* przysł., znaczy dobrowolnie; *przy dzięku* rzeczownik; *dzięka,* rzeczownik, *bez* i *przez dzięki* przysłówek, znaczy koniecznie, gwałtem, *dzięce,* rzeczownik, *dziękę* rzeczownik, w l. mn. *dzięki* wdzięczność; *ranek,*

ranku, rankiem; spół, na spół, we spół, współ, pospołu, społem; szcząt, szczętu, do szczętu, w szcząt, ze szczętem, na ukos, z ukosa, ukosem.

B. Rzeczowniki ułomne co do liczb.

130. Imiona ułomne co do liczb jedne się tylko w pojedynczéj, drugie zaś w mnogiéj liczbie używają.

I. Tylko pojedynczą liczbę mają:

1) Rzeczowniki *człowiek, dziecię, ambit, byt,* ze złożonemi *odbyt, pobyt, odjazd, wyjazd, przepych, sen* w znaczeniu spania, *śmierć, szlachcic, życie, ziele.*

2) Imiona, przez które znaczone rzeczy jedne tylko są w naturze lub w myśli naszéj. Nie mają zatém liczby mnogiéj: imiona własne bóstw, osób szczególnych, części świata, krajów, prowincyj, miast, wsi, gór, rzek, miesięcy, nauk, umiejętności i zatrudnień ludzkich, cnót, chorób, występków, zbóż, warzyw i kruszców, np. *Jehowa, Jowisz, Wenus, Mars, Lech, Azyja, Turcyja, Wołyń, Warszawa, Etna, Wisła, luty, fizyka, garbarstwo, cholera, kradzież, żyto, chrzan, złoto.*

3) Rzeczowniki zbiorowe (60, 7) np. *dziatwa, gmin, stado, szlachta, trzoda,* i przymiotowe (60, 8) np. *ospalstwo, lenistwo, cierpliwość, ślepota, tęsknota,* oraz osobowe na *stwo,* razem męża i żonę znaczące, np. *państwo, starostwo, księztwo, gospodarstwo, sęstwo.*

4) Rzeczowniki słowne, np. *czytanie, pisanie, wołanie, kazanie.*

5) Imiona rodzaj cały lub gatunek znaczące, np. *drzewo, jazda, piechota, sukno, płótno, dębina, leszczyna, jęczmień, owies, srebro, złoto, wojsko.*

Ale kiedy imię szczególne daje się wielu osobom lub rzeczom, np. imię własne *Cycero* na oznaczenie mowców; kiedy przez imiona zbiorowe różne rodzaje, gatunki, lub zbiory wyrażamy, np. *oleje, owsy, stada, plony, wina;* kiedy przez imiona kruszców rzeczy z nich zrobione oznaczamy, np. *bronzy, mosiądze, srebra;* kiedy nakoniec przez rzeczowniki słowne oddzielne i osobne czynności przedstawiamy: natenczas jako myśl nasza jest o wielu oddzielnych rzeczach, tak i nazwiska tych rzeczy w liczbie mnogiéj kłaść można, np. ma Polska swoich *Skargów,* zakupił *srebra*

(naczynia), piękne *żyta, prosa, grochy* (o urodzajach); wszystkie *kazania, wojska* (rozmaite) i t. d.

II. Tylko w liczbie mnogiéj używają się wraz ze swemi zdrobniałemi, i według rodzaju kończą się w dopełniaczu na *ów, i, y* lub odkrytą spółgłoskę:

1) Następujące na *a* rodzaju nijakiego: *bliźnięta, drwa* dop. *drew, dziąsła, gusła, jasła, jelca,* (rękojeść u korda), *krosna, niebiosa, płuca, usta, wrota, żarna, zioła,* tudzież imiona własne miejsc na *ska,* np. *Pobiedziska, Owińska, Mościska.*

2) Na *e:* a) Męzkie: *ambaje* (urojenia), *assamble, bryze* (gors, mankiety), *buksztele* (obłąki z tarcic), *ceregiele, dzieje, finanse, fryje* (zaloty), *kapcie, kleszcze, kulsze,* (biodrowa kość), *kurpie* i *łapcie* (obuwie z kory), *lejce* lub *lice, łubie* (sajdak), *nosze* (nosidło), *obceje* (sznury masztowe), *skrzypce, stolce* (nogi długie drewniane do chodzenia), *szczypce, turnieje* (gonitwa), *widelce, wodze* (cugle), a te dopełniacz l. mn. kończą na *ów.* Ale *ludzie* ma *ludzi. b)* Z żeńskich według I-go wzoru (114) skłaniają się: *drabie, drożdże* (21, 3), *grabie, hołoble, konopie, łakocie, spodnie,* i dla tego dopełniacz mają na *i,* np. *drabi, drożdży;* według II-go zaś (116) odmieniają się: *skrzele, sanie* i zakończone na *ice, yce, yje,* np. *nożyce, pomyje, sznice,* Dopełn. *nożyc* i t. d.

3) Na *i:* żeńskie *drzwi, odrzwi, piersi, rupieci, śmieci, wici* i nijakie *dzieci.* Dopełniacz l. mn. mają na *i.*

4) Nieżywotne własne i pospolite na *y, gi, ki, ice, yce, yje, iny, yny,* np. *Węgry, Czechy, Alpy, Tatry, gody, okulary, łowy, szory, imieniny, grochowiny; migi, obcęgi, biesagi, juki, dudki, obcążki; Troki, Zaleszczyki, Suwałki, Krzeszowice, Zawieprzyce, Pabijanice, Wadowice.*

5) Imiona futer, np. *lisy, wilki, niedźwiedzie, sobole, szopy.*

131. Do imion ułomnych co do liczb policzyć można rzeczowniki, które w l. mn. zmieniają swe znaczenie. Takiemi są: *akt* (czynność urzędowa), *akta* (papiery urzędowe); *błoto, błota; brud, brudy; kontrakt* (umowa), *kontrakty* (czas układów); *ciasto, ciasta; cukier, cukry; dobro, dobra; format* (kształt książki), *formaty* (świadectwo otrzymanego na kapłaństwo święcenia); *okop, okopy; pierś, piersi; srebro, srebra.*

RZECZOWNIKI NIEODMIENNE.

132. Nieodmienne rzeczowniki (8) są: *ażyjo* (agio) naddatek przy zamianie pieniędzy, *amen, kakao, kroć* (raz), *konklawe, lele* słabiuchny niewieściuch, *mizerere, szose*, lepiéj je lud spolszczył *szosa*, bo z tém zakończeniem można je skłaniać, np. *szosy, sie*, i t. d.

Nie odmieniają się téż słowa i inne części mowy, rzeczownie wzjęte (68, 2), np. twoje *oddam*, twego *oddam*, twojém *oddam*; znam twoje *niezawodnie*, nie wierzę twemu *niezawodnie*.

ROZDZIAŁ TRZECI.

PRZYMIOTNIKI.

133. Przymiotniki wyrażają przymiot rzeczy, ich materyją lub zależność, i, dla zgody z ich imionami, odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki, np. *dobry* ojciec, *dobra* matka, *dobre* jabłko; *słomiany* kapelusz, *słomiana* beczka, *słomiane* krzesło; *ojcowski* dom, *ojcowska* miłość, *ojcowskie* pismo.

Rodzajowe przymiotników zakończenia.

134. 1) Przymiotniki ze względu na trojaki rodzaj rzeczowników, do których się odnoszą, trojakie mają zakończenie: *i* lub *y* na rodzaj męzki, *a* na żeński, *e* na nijaki, np. *ubogi, uboga, ubogie; tani, tania, tanie; mały, mała, małe; suchy, sucha, suche*.

2) Niektóre mogą się kończyć na *y* lub odkrytą spółgłoskę, przed którą, jeźli tego potrzeba, wtrąca się *e*, które miękczy poprzedzającą spółgłoskę (35, 2), oprócz *ł*, np. *godny, godzien; mocny, mocen; pełny, pełen; pewny, pewien; syty, syt; wolny, wolen*; rodzaje atoli i przypadki urabiają się tylko z zakończenia na *y*, np. *godny, godna, godne, godnego* i t. d.

Na wzór tych przymiotników wielu zaimki *który* i *każdy* niewłasciwie kończy na przybraną spółgłoskę *n*, np. *któren, każden*.

3) Przymiotniki *jeden, kontent, rad, wart*, w rodzaju mezkim zawsze na odkryte spółgłoski, a w nijakim na *o* zakończamy: *jedno, kontento, rado, warto*.

135. W używaniu tych dwojakich zakończeń przymiotników trzeba uważać na zwyczaj, powagą pisarzów i dobrze mówiących

utwierdzony. Niektóre bowiem inne przed skróceniem, a inne po odrzuceniu końcowéj samogłoski mają znaczenie. Co innego znaczy: *mocen jestem* (mam władzę), a co innego *mocny jestem* (mam siłę); także *pewny* człowiek (któremu zawierzyć można), *pewien* człowiek (jakiś nieznany, lub którego dokładnie wyrazić nie chcemy); *łaskaw* znaczy życzliwy, sprzyjający, a *łaskawy* używa się tylko mówiąc o zwierzętach i znaczy *ogłaskany*. Mówimy zatém pan jesteś *łaskaw*, pies jest *łaskawy*.

Urabianie przymiotników i rozmaite ich znaczenia.

136. Nie wiele jest w języku polskim przymiotników pierwotnych, tojest takich, któreby same z siebie czyli w swéj pierwotnéj postaci były przymiotnikami, np. *dobry, zły, mały, wielki, lekki,* i t. p.; najwięcéj zaś jest takich, które z rzeczowników, przymiotników, zaimków, słów lub przysłówków, przez przybranie pewnych właściwe im znaczenie nadających zakończeń, urabiamy.

Przymiotniki podobnie jak i rzeczowniki są *niezłożone* i *złożone* (10, 1). Ostatnie ze względu na ich końcowy wyraz są dwojakie: w jednych bowiem w drugiéj części składowéj rzeczowniki lub słowa z zakończeniem *i, y,* w drugich zaś przymiotniki z rozmaitemi zakończeniami znajdujemy, np. *chybkonogi, białowłosy, jedwabiorobi, palmopłody, trójkolorowy, wielostronny.*

137. Czterdzieści dwa liczymy zakończeń czyli *rdzennych* i *pordzennych* (74, 2. 3) przymiotników, które się ze rdzeniem łączą. Wiele z nich, mimo odmiennego zakończenia, jedno i tożsamo ma znaczenie, jako to niżéj zobaczymy. Najwięcéj atoli jest przymiotników na *ny, owy,* i *ski* zakończonych.

Rdzenna wskazująca przeznaczenie rzeczy.

138. Rdzenna *lny* w przymiotnikach ze słów polskich urobionych wskazuje przeznaczenie rzeczy do tego, co pierwotnik oznacza, np.

Sypialny, jadalny, pożyczalny, powitalny, pożegnalny. Tu przydano *l*, dla odróżnienia ich od imiesłowów, np. *powitany, pożyczany* i t. d.

Rdzenna zbliżenie przymiotu wyrażająca.

139. Chcąc oznaczyć, iż rzecz jaka w zbliżeniu lub w różnych miejscach posiada to, co wyraża pierwotnik, w urobieniu przymiotnika rdzenną *awy* przybieramy. Takie przymiotniki tworzą się

z rzeczowników, najwięcéj zaś z innych przymiotników, przez zamianę końcowéj samogłoski na *awy*, np.

Krwawy, dziurawy, krostawy, mgławy, ruchawy, cisawy od *cis; słodkawy, żółtawy, brunatnawy, czarniawy*. Źle więc mówią i piszą *głuptawy*, bo według podobieństwa powinno być *głupawy*, gdyż nie *tawy* lecz *awy* nadaje przymiotnikom wyżéj wskazane znaczenie.

Rdzenna ilorakość rzeczy oznaczająca.

140. Ilorakość rzeczy czyli ich różny gatunek oznaczamy przez przydanie rdzennéj *aki* lub *y* do liczebników zbiorowych na *e, o, oro* zakończonych, w których końcową samogłoskę *e, o,* na te zgłoski zamieniamy, np.

Jedno, *jednaki;* dwoje, *dwojaki;* troje, *trojaki;* pięcioro, *pięcioraki* i *pięciory;* sześcioro, *sześcioraki* i *sześciory*.

Rdzenna oznaczająca materyją, z któréj rzecz jest zrobiona.

141. Rdzenna *any*, przed którą się miękczy twarda spółgłoska rzeczownika, z którego przymiotnik urabiamy, oznacza, iż rzecz zrobiona jest z tego, co wyraża pierwotnik, np.

Blaszany, druciany, gliniany, maślany, słomiany, parciany od *part* (grube płótno).

Rdzenna materyją lub należenie oznaczająca.

142. Rdzenna *owy*, tylko z rzeczownikami wszystkich trzech rodzajów łączyć się mogąca, wskazuje składanie się z materyi przez pierwotnik oznaczonéj lub należenie do rzeczy przezeń wyrażonéj, np.

Przewozowy, sosnowy, marmurowy, gruntowy, domowy, krajowy, zimowy, polowy; ogień *działowy, karabinowy*.

Rdzenne *iwy, ywy, liwy, owny, elny, czy, i, y, ki, owity*, skłonność, usposobienie lub należenie oznaczające.

143. **Iwy, ywy** łączy się z imionami nieżywotnemi i ze słowami, zakończenie trybu bezokolicznego zamieniając na *iwy*, np. *litościwy, fałszywy, parszywy* (24), *chodziwy, mściwy*, od msta (31), *godziwy, chciwy*.

liwy łączy się tylko z rzeczownikami nieżywotnemi i sło-

wami. Rzeczowniki mezkie przybierają to zakończenie, żeńskie zaś *a* lub końcową spółgłoskę na *liwy* zamieniają, np.

Gniewliwy, kłopotliwy, osobliwy, bojaźliwy, chełpliwy od *chełpa* (przechwalanie się), *trwożliwy* (24), *krzykliwy, cnotliwy, złośliwy*. Ale w *chęć, chuć, dobroć, łakoć* i słowie *gadać* przed *liwy*, *ć* na *t* zamieniamy, np. *chętliwy, chutliwy, dobrotliwy, łakotliwy, gadatliwy*. *Napaść* ma *napaściwy* i *napastliwy*. Ze słów urabiane, zakończenie trybu bezokolicznego wraz z *n*, jeżeli je poprzedzało, zamieniają na *liwy*, np. *cierpliwy, dolegliwy, drażliwy, pierzchliwy, tkliwy, przenikliwy, zgryźliwy, możliwy* od *módz* (30). Źle, bo fałszywie, bardzo wielu pisze i mówi *możebny*, bo nie *bny*, ale tylko *ny* jako rdzenna w urabianiu przymiotników dodaje się. Co innego znaczy *możny*. Ale z *frasować, żartować*, tworzymy *frasobliwy, żartobliwy*, bo często *w* na *b*, i nawzajem, zamieniamy, np. *bojować* i *wojować*. Podobnie kończy się *świątobliwy*.

owny łączy się z małą liczbą rzeczowników, np. *gwałtowny, cudowny, duchowny, rzeczowny, powierzchowny, herbowny*; inne bowiem przymiotniki na *owny* pochodzą od słów na *ować*, w których zakończenie trybu bezokolicznego zamieniło się na *ny*, a tak przymiotniki te do rdzennéj *ny* należą, np.

Zbytkowny, handlowny, maglowny, urzędowny, glancowny, gruntowny, buntowny, hartowny, ładowny, pakowny, i t. p.

elny łączy się z niektóremi słowami na *ić, yć*, w których *ć* przed tą rdzenną na *t* zamieniamy, np.

Skazitelny, wierzytelny, rzetelny od *źrzéć* widziéć. *Śmiertelny* pochodzi od *śmierć*.

czy związane z niektóremi słowami po odrzuceniu zakończenia trybu bezokol. znaczy usposobienie lub przeznaczenie, np.

Podawczy, stanowczy, prześladowczy, dzielczy, zbawczy, śledczy, gończy, twórczy, porywczy.

Ale z rzeczownikami spojone wskazują należenie. Zob. § 145.

i } Przymiotniki złożone na te rdzenne kończące się, składają
y } się w ten sposób: iż pierwszym w nich wyrazem jest przyimek, liczebnik, rzeczownik lub przymiotnik, drugim zaś rzeczownik jakiegobądź rodzaju a niekiedy i słowo. W takich przymiotnikach, najpowszechniéj od poetów używanych, pierwsze wyrazy w ich skład wchodzące, prócz przyimków, na *o*, drugie zaś, jeżeli mają przybierającą miękką lub *g, k*, na *i*, a z przybierającą twardą na *y* zakończamy. Tylko liczebnik *dwa* w tym składzie na *dwu* zamieniamy; lub *dwój*, także *trzy* lub *trój*, używamy, np.

Bezmózgi, bezkości, bezgrzywy, jednozęby, jednousty, dwu-

głowy, dwójdrogi, trzywłosy, trójzęby, trójsercy, czworowiosły, sześcionogi, garbonosy, wężorody, bykokształty, laskonogi, wiatronogi, czarnobrewy, modrooki, rudobrody, twardousty, krzywousty, złotousty, srebrnołuski, palmopłody, drzewołomy, jedwabiorobi, chytrobiegi.

Niezłożone pochodne na *i, y*, znaczą należenie. Zob. § 145.

ki wyraża usposobienie lub posiadanie przymiotu utworzonego z rzeczy przez pierwotnik oznaczonéj.

Takie przymiotniki urabiają się: z rzeczowników, np. *ciężki* z *ciaż*, *szorstki* z *szorst* sierć, *krewki*, *prędki* z *prąd*, *żarki* (gorliwy) z *żar*, *mastki* z *masta* skąd *omasta; szybki* z *szyb*, *szyp* t. j. strzała, *chutki* z *chuć*, dawniéj toż samo co *chęć;* z przymiotników: *tylki* z *tyli*, *czułki* z *czuły*, *całki* z *cały;* ze słów: *grząski* z *grząznąć*, *gładki*, *gibki*, *sypki*, *krzepki*, *krótki*, *łupki*, *giętki* z *giąć*, *rzadki*, *chwatki* z *chwatać* czyli *chwytać*, skąd *chwat* że się chwyta, *szczepki* z *szczepać.*

Następujące niewzorowo urobiono: *daleki*, *głęboki*, *szeroki*, *wysoki.*

owity znaczy téż usposobienie, należenie, posiadanie lub podobieństwo do tego, co pierwotnik wyraża; lecz nie wiele takich przymiotników liczymy, np.

Rodowity, *jadowity*, *pracowity*, *chorowity*, *całkowity*, *mianowity* wyraźny, stąd przysłówek *mianowicie*. *Sowity* nie należy do tego prawidła, jako powstały z imiesłowu *zwity*, który przez przydanie głoski *o* przedłużono, zatém znaczy podwójny, drugie tyle wynoszący.

Rdzenne *aty, asty, owaty, isty, ysty,* kształt, podobieństwo lub posiadanie rzeczy oznaczające.

144. Kształt, podobieństwo lub posiadanie w obfitości tego, co wyraża pierwotnik, wskazują rdzenne *aty*, *asty*, *owaty*, łączące się z rzeczownikami i przymiotnikami, tudzież *isty*, *ysty*, które się z przymiotnikami, słowami, najwięcéj zaś wiążą z rzeczownikami, i, prócz spólnego powyższym zakończeniom znaczenia, pełność, obfitość rzeczy przez pierwotnik oznaczonych lub należenie do nich wyrażają. Przed *aty*, *owaty*, nie zmieniają się spółgłoski, wyjąwszy *wilczaty*, *kończaty*, *skrzydlaty*, *popielaty*, ale się miękczą przed *asty*, *isty*, *ysty*, np.

Brodaty, *żonaty*, *rogaty*, *pękaty*, *dziobowaty*, *dziurkowaty*, *pręgowaty*, *jajkowaty*, *papugowaty*, *głupowaty*, *podługowaty; brylasty*, *gąbczasty*, (24), *głowiasty*, *drabiniasty*, *palczasty* (30) *kraciasty*, *cebulasty*, *papużasty* (24), *kościsty*, *ościsty*, *rzęsisty*

od *rzęsa*, *włosisty*, *cęglisty*, *dłonisty* nakształt dłoni, *kulisty*, *mączysty*, *soczysty*, *śnieżysty*, (24), *plamisty*, *ojczysty*, *macierzysty*, od *maciora* *), *rozłożysty*, *oparzysty*, *przejrzysty*.

Rdzenne ***alny, iczny, yczny, in, yn, ów, cy, czy, i, y, ski, cki, dzki, zki,*** **należenie do rzeczy oznaczające.**

145. Czternaście rdzennych maluje w przymiotnikach należenie do rzeczy przez pierwotnik wyrażonéj.

I. Z tych ***alny*** (porównaj § 138), ***iczny, yczny,*** służą dla przymiotników utworzonych z imion greckich i łacińskich do języka naszego przybranych. Jakoż:

alny używa się tylko w przymiotnikach utworzonych z łacińskich na *alis* zakończonych, np.

Dyjecezalny, diffidencyjonalny, centralny, gimnazyjalny, licejalny, parafijalny, parcyjalny, prowincyjalny.

iczny, **yczny** służy tylko dla przymiotników urobionych z imion greckich i łacińskich do języka polskiego przybranych, a w łacinie na *icus* zakończonych, np.

Anatomiczny, chemiczny, filozoficzny, historyczny, atmosferyczny, choleryczny, satyryczny **).

II. Z innych rdzennych tego znaczenia, *in, yn, ów,* tylko z osobowemi rzeczownikami, a *cy, czy, y,* oraz samo *ski* lub na *cki, dzki, zki* zamienione, tak z żywotnemi jak i nieżywotnemi pospolicie łączymy.

in, **yn**, **ów** *In* lub *yn* wiążą się z osobowemi żeńskiemi i męzkiemi na *a* lub *i, y,* zakończonemi, np. *Panin, babusin, mamin, matczyn* ***) (24), *ciocin, siostrzyn, starościn, wojewodzin, Sapieżyn, podstolin, podkomorzyn, łowczyn, sędzin; ów* zaś tylko z osobowemi męzkiemi na spółgłoskę zakończonemi, np. *bratów, synów, panów, Janów, hetmanów pułkowników;* ale takich przymiotników dla ich dwuznaczności teraz lud tylko używa. Z tychto przymiotników żeńskich

---

*) *Maciora* dawniéj znaczyło téż *matka*, np. Szczęśliwaś między *maciory*, któraś urodziła nam Jana. Grochowski. Wiersze 94.

**) Są i swojskie przymiotniki z podobném zakończeniem, ale te powstały z przydania do rzeczowników zgłoski *ny*, przed którą się c lub *k* na *cz*, zamieniło, np. *gromniczny* od *gromnica*, *gąsieniczny*, *kamieniczny*, *wyczny* od *wyka*, *wytyczny* od *wytykać*.

***) Linde w swym Słowniku języka polskiego niektóre z takich przymiotników mylnie kończy na *yny* lub *y*. Zob. kotczyny, bąkczyny, matczyny i t. p.

rzeczownie wziętych, utworzyliśmy rzeczowniki znaczące żony, np. *starościna, Kmicina, sędzina, łowczyna, Sapieżyna, hetmanowa, kapitanowa* i t. p.

cy łączy się z osobowemi żeńskiemi na *ta*, oraz ze wszystkiemi żywotnemi na *ę* zakończonemi, np.

Kobiecy, sierocy, mówi się téż *sierociński* od *sierocin*; *chłopięcy*.

czy. Trojakie są przymiotniki z tém zakończeniém, z tych jedne powstały z połączenia téj zgłoski ze rdzeniem słowa (74, 1), np. *śledczy, stanowczy, porywczy*, a takie nie są liczne i znaczą usposobienie lub przeznaczenie; drugie utworzono przez połączenie jéj z niektóremi rzeczownikami, np. *opiekuńczy, ubiorczy, zaborczy*, a takie malują należenie do pierwotnikà, podobnie jak wszystkie inne na *czy* zakończone, lubo te tylko przez przybranie rdzennéj *y*, urobione zostały: bo znajdujące się w nich *cz* powstało z zamiany głosek *c, k*, (30 i 24) w rdzeniu znajdujących się, np.

Młodzieńca, młodzieńczy; owczy, dzierżawczy, oszczerczy, prostaczy, wieśniaczy, pojedynczy od pojedynek, *człowieczy, zwierzchniczy, danniczy, pokrzywczy, jatczy, smoczy, zwodniczy, sroczy*.

i, **y** } Przymiotniki na *i* lub *y* zakończone są: albo *pierwotne*, a takie, nie liczne, wyrażają przymiot bezwzględnie, np. *tani, błogi, drogi, twardy, skąpy, głuchy, łysy;* albo *pochodne złożone* (porów. § 143 *i, y)* i *niezłożone*: ostatnie są przymiotnikami dzierżawczemi, tojest oznaczają należenie do rzeczy przez pierwotnik wyrażonéj. Urabiają się z imion osób, zwierząt, a nawet i rzeczy nieżywotnych i kończą się na *i* lub *y*, według natury głoski miękkiéj, na którą się twarda zamienia, np.

Biskupi, babi, wdowi, niewieści, lwi, tygrysi, barani, charci, kozi, strzelczy (30), *owczy, papuży, pastuszy, muszy, jesiotrzy, kurzy*. Z *kmieć* urobiono *kmiecy*.

cki, **dzki**, **ski**, **zki** } Rdzenne te, prócz *ski*, powstały ze zlewku głoski *s* z przybierającą spółgłoską, jak to niżéj zobaczymy. Wskazują ony należenie do osoby, rzeczy lub miejsca wyrażonego przez pierwotnik, z którym je łączymy, np.

Pański (35, 5) *młodzieński* (52), *żeński, młyński, łepski* od *łeb* (46), *dworski, sielski* od *sioło* wieś (35, 5 i 52) *trybunalski*, (35, 5), *damski, miejski* (48, *d), wiejski, pieczarski; łoński* od przysłówka *łoni* przeszłoroczny.

Zaledwie kilka jest przymiotników z tém zakończeniem z imion zwierząt urobionych, np. *bestyjalski* z łacińskiego *bestialis* zwierzęcy, *czabański* od *czaban* wielki wół, *koński, świński*.

Przymiotniki tych zakończeń, szczególniéj od imion własnych miejsc pochodzące *), nie dadzą się podciągnąć pod ogólne urabiania ich prawidło. Lubo zwyczaj narodowy najlepszym tu jest przewodnikiem, te jednak w tworzeniu ich niewątpliwe są zasady, iż: 1) W imionach z przybierającą *c, cz, k, t*, głoski te wraz z *s* zamieniają się na *c*, np. *kupiecki, niemiecki, zbójecki*, ale się mówi *szewski; tułacki, pieniacki, gracki, prorocki, prostacki, łajdacki, świecki, studencki, elegancki, uniwersytecki, bracki* (co innego znaczy *braterski* z czeskiego od *bratr bratrsky*, pochodzący), *dalmacki, inflancki, wenecki, koryncki*. 2) Przybierające *d, dź*, z głoską *'s* zlewają się w *dz*, np. *sąsiedzki* (53), *ludzki, grodzki, gromadzki, Żmudź, żmudzki*. 3) Przybierające *ch, s, ś, sz*, tudzież *g*, we wszystkich imionach, oprócz własnych na *ga* zakończonych, wyrzucają się przed *ski*, np. *włoski, czeski, saski, ruski, podlaski, olkuski, towarzyski, boski, petersburski, hamburski, kopenhagski, pragski*, i t. p. 4) Przymiotniki urobione z wyrazów z przybierającemi *z, ź, ż*, na *zki* kończymy dla tego, iż głoska *z*, naprowadza na głoskę, którą utracił wyraz pierwotny, np. *francuzki, świtezki* od *Świteź, papiezki* od *papież*. 5) Przybierająca *rz* przed *ski* na twardą przechodzi, np. *fałszerski, żołnierski, pisarski, morski. Z macierz* urobiono *macierzyński*. 6) Niektóre z jednozgłoskowych imion osób urobione, na *owski* kończymy, t. j. tworzymy je z przymiotników na *ów* zakończonych, np. *łotrowski, dziadowski, gapiowski, stryjowski, wójtowski, piastowski, mistrzowski*. Podobnie mówimy *ojcowski*.

Z mój, twój, swój, nasz, wasz, utworzono dawniéj *mojski, twojski, naski* i najużywańsze z nich *swojski*.

Rdzenne *ny* rozmaite względy wyrażające.

146. Na oznaczenie przymiotu posiadania, składania się, należenia, sposobności, wzbudzania tego, zostawania lub bycia tém, co wyraża pierwotnik, tworzymy z niego imię przymiotne dodając rdzenną *ny*. Przymiotniki tego zakończenia urabiają się jak następuje:

Rzeczowniki męzkie i żeńskie na spółgłoskę zakończone przybierają *ny*, przed którém *dź, ć, m', ń*, twardnieją np. *czeladny, dzienny, gminny, grzeczny*, z *ku* i *rzecz* (44), *jesienny, karmny, leśny, lotny, ładny* od *ład, nocny, rozkoszny, pamiętny, nitny* od *nić, łakotny, dzielny;* te zaś które się na *ść* kończą, głoskę *ć* przed *ny* wyrzucają, np. *miłosny, radośny, szczęsny, jesny* od

*) Nazwiska polskie na te rdzenne zakończone, których dopiero w drugiéj połowie XV stulecia używać zaczęto, powstały z nazwisk posiadłości. Wszakże i teraz jeszcze lud zazwyczaj mówi: *pan górski, górecki, ostrowski, zawadzki*, i t. p. zamiast właściciel *Góry, Górki, Ostrowa, Zawad* i t. p. Na wzór nazwisk właścicieli wsi w XVI i XVII stuleciu i inni podobne nazwy przybierać zaczęli, i stądto poszło tak powszechne nazwisk polskich na *ski, cki, dzki, zki* zakończenie.

jeść (np. wszystko *jesny* czas trawi Pot. Arg.), *spaśny* od *spaść*: oprócz *korzystny, listny, zawistny.*

Imiona na samogłoski zakończone odrzucają je przed *ny*, a niektóre dla złagodzenia zbiegu spółgłosek *e* przybierają, np. *godzinny, groźny* od *groza, modlitewny* od *modlitwa, rybny, elekcyjny, edukacyjny, biblijny, religijny, wolny, denny* od *dno, gumienny, brzemienny, imienny;* w dwóch ostatnich drugie *n* powstało z zamiany *ę* na *en* (120, 2).

Imiona z przybierającemi *c, dz, g, k, ł, ch,* miękczą je przed *ny*, np. *konieczny* (30), *okoliczny, serdeczny* (84, 1. *b), mosiężny* (30), *pieniężny, dłużny* od *dług* (24), *brzeżny, ważny, snążny* czysty, ochędożny, *snadny,* od *snaga* (ozdoba), *boczny, języczny, wieczny, mleczny, oczny, chwalny, kościelny* (35, 5), *mozolny, silny, podzielny* od *podział, węgielny* od *węgieł; celny* od *cel, cielesny* od czeskiego rzeczownika *tieleso* (ciało) dla odróżnienia od *cielny*, który z *cielić* urobiono; *grzeszny, straszny, pocieszny* od *pociecha, uszny.*

Urabiając je ze słów, zakończenie trybu bezokolicznego na *ny* zamieniamy, np. *nośny, orny, ufny, łomny, żelazny, dajny* dla różnicy od *dany, przydajny, rozstajny, określny, łączny* od *łaknąć* (24), *obojętny,* z *obój* i *jać.*

Najwięcéj jest przymiotników na *ny* zakończonych. Niektóre z nich urabiają się z zaimków i przysłówków, jak np. *nikczemny* z *ni ku czemu* czyli jak my teraz mówimy *ku niczemu, do niczego, cacany* od *caca.*

Zakończenia spólne przymiotnikom i imiesłowom.

147. Zakończenia *ący, any, ony, ty, ły, szy,* tak przymiotnikom jak i imiesłowom (9) są spólne. Jakoż:

ący jest zakończeniem imiesłowów czasu teraźniejszego, np. *kochający, piszący.* Tylko przymiotnik *gorący* ma też podobne zakończenie.

any, **ony**, **ity** są zakończeniami imiesłowów biernych. Na *any* kończy się też wiele przymiotników (141); na *ony* ledwie ich kilka liczymy, np. *czerwony, zielony, słony;* na *ity* jest ich liczba nader znaczna (143), ale te zakończeniem *owity* różnią się od imiesłowów.

ły jest zakończeniem przymiotników i imiesłowów nijakich, z których wiele znaczenie i odmianę przymiotników przybrało i stopniuje się, np. *cały, mały, biały; biegły* od *biedz, bieglejszy, najbieglejszy, czuły, stały* i t. p.

szy jest zakończeniem imiesłowów nieodmiennych dokonanych, np. *ukochawszy, napisawszy, ułożywszy, uwiozłszy, przebiegłszy*, tudzież przymiotników w stopniu wyższym i najwyższym stojących, np. *słaby, najsłabszy; drogi, droższy, najdroższy; mądry, mędrszy, najmędrszy.*

Jest też kilka przymiotników urobionych z przysłówków czas i miejsce oznaczających, które podobne mają zakończenie, lubo nie wskazują żadnego stopnia, np. *onegdajszy, wczorajszy, dzisiejszy* (52), *jutrzejszy* (52), *tutejszy, tamtejszy.*

STOPNIOWANIE PRZYMIOTNIKÓW.

148. Przymiotniki malujące przymiot powiększać lub zmniejszać się mogący, dla oznaczenia jego różnicy w rzeczach porównywanych, ulegają właściwéj sobie odmianie, którą odmianą przez stopnie czyli *stopniowaniem* nazywamy. Że zaś o to tylko idzie, czyli ilość przymiotu równa jest we wszystkich rzeczach porównywanych, lub większa w jednéj aniżeli w drugich, albo nakoniec największa w jednéj ze wszystkiemi porównanéj; zatém trzy tylko mogą być stopnie, tojest: *równy, wyższy* i *najwyższy.*

Stopień równy wyraża równą ilość przymiotu w rzeczach porównywanych, np. miód jest *słodki* jak cukier.

Przymiotnik stojący przy rzeczowniku bez porównania położonym żadnego nie wyraża stopnia, np. człowiek *uczony.*

Stopień wyższy wyraża ilość przymiotu w jednéj rzeczy większą aniżeli w drugiéj lub wielu innych z nią porównanych, np. miód jest *słodszy* od mleka, brat jest *pilniejszy* aniżeli siostry.

Stopień najwyższy wyraża największą ilość przymiotu w rzeczy jakiéj ze wszystkiemi porównanéj, np. miód jest *najsłodszy* z napojów.

Jeżeli przymiotnik w stopniu najwyższym będący odnosi się do rzeczownika bez porównania położonego, natenczas wyraża tylko, iż rzecz posiada wielką ilość przymioiu przezeń oznaczonego, np. *najpoczciwszy, najlepszy* człowiek, znaczy człowiek *bardzo poczciwy, bardzo dobry.*

149. Stopniowanie przymiotników jest dwojakie: *względne* i *bezwzględne. Względném* nazywamy je wtedy, kiedy przymioty dwóch lub więcéj rzeczy porównywamy, a zatém w kilku rzeczach wzgląd na nie mamy. Takie stopniowanie przymiotników wyrażamy za pomocą trzech stopni, np. *wysoki* jak brat, *wyższy* od brata,

najwyższy z uczniów. *Bezwzględném* zaś jest stopniowanie, kiedy w jakiéj rzeczy, bez względu na inne, większą ilość przymiotu za pomocą pewnych zakończeń lub przydanych wyrazów wskazujemy, np. *mały* ptaszek, *maluczki* ptaszek, *bardzo mały* ptaszek.

Przymiotniki stopniować się nie mogące.

150. Nie wszystkie przymiotniki ulegają odmianie przez stopnie. Jakoż ze względu na ich znaczenie nie stopniują się:

1) Przymiotniki dzierżawcze czyli należenie do kogoś lub do czegoś oznaczające, np. *ojcowski, synowski, narodowy, dzienny, godzinny, miesięczny, jutrzejszy, skrajny, spodni, środkowy.*

2) Wskazujące materyją, z któréj coś jest zrobione, np. *grabowy, jesionowy, marmurowy, ceglany, słomiany, złoty.*

3) Wyrażające ułomności i wady, np. *niemy, głuchy, kulawy.*

4) Malujące przeznaczenie rzeczy, np. *sypialny, jadalny, pożegnalny.*

5) Znaczące zbliżenie przymiotu, np. *białawy, żółtawy, czarniawy.*

6) Imiesłowy, które nie przybrały znaczenia przymiotników, np. *kochający, proszący, uszyty, zgodzony, proszony, zwity, umyty, wywiędły, skamieniały, zbutwiały.* Ale stopniują się te, którym nadano przymiotników znaczenie, np. *uczony, uczeńszy, najuczeńszy; ukochańszy, najukochańszy.*

Przymiotniki nie mogące się stopniować różny stopień przymiotu oznaczają za pomocą pewnych wyrazów, jak to niżéj zobaczymy.

Względne stopniowanie przymiotników.

151. 1) Przymiotniki w stopniu równym stojące rozmaite mają zakończenia, jak to wyżéj widzieliśmy, np. *biały, tani, czarniawy, mściwy, promienisty.*

2) *Stopień wyższy* dwojako się kończy: jedne bowiem mają go na *ejszy*, np. *bieglejszy*, drugie na *szy*, np. *tańszy.*

UWAGA. Przymiotniki dwuzgłoskowe w stopniu wyższym kończące się na *szy*, samogłoskę *ą* w przedostatniéj zgłosce będącą na *ę* zamieniają (58, 2), np. *skąpy*, *skępszy*; *mądry*, *mędrszy*.

I. Na *ejszy* zamieniają końcową samogłoskę przymiotniki, w których przybierające *k, ł, n, r, w*, poprzedza jakaś spółgłoska, np. *ścisły*, *ściślejszy*; *dostatni*, *dostatniejszy*; *ostry*, *ostrzejszy*; *łatwy*, *łatwiejszy*.

II. Na *szy* kończą go:

a) Mające przed *i* lub *y* jednę spółgłoskę. Te bowiem końcowe samogłoski zamieniają na *szy*, przed którém się głoski *g*, *ł*, *n*, miękczą (22), np. *tańszy*, *głupi*, *głupszy*, *słabszy*, *skępszy*, *droższy* (24), *stalszy* (35, 5).

b) Przymiotniki z przybierającemi podniebiennemi *ch*, *h*, (22) po zamianie *y* na *szy*, dawniéj powszechnie miękczyły te głoski, ale teraz ich nie zmieniają, np. *suchy*, *suchszy* i *suższy* (24); *cichy*, *cichszy* i *ciższy*; *lichy*, *lichszy* i *liższy*; *błahy*, *błahszy* i *błaższy*.

c) Zakończone na *ki*, *eki*, *oki*, głoski te, jako nie należące do rdzenia (74, 1), odrzucają, a potém przybierają *szy*, np. *gładki*, *gładszy*; *wązki*, *węższy* (27 i 58, 2); *nizki*, *niższy*; *miałki*, *mielszy* (52). Podobnie stopniują się: *cienki*, *cieńszy*; *daleki*, *dalszy*; *głęboki*, *głębszy*. *Wysoki* i *płaski* zamieniają *s* na *ż*: *wyższy*, *płaższy*.

Ale przymiotniki *chybki*, *cierpki*, *gibki*, *grząski*, *lipki*, *miękki*, albo zamieniają *i* na *ejszy*, np. *cierpczejszy* (24), *gibczejszy*, albo według prawidła *ki* na *szy* przechodzi, np. *cierpszy*. *Dziki* ma *dzikszy*.

III. I przymiotniki: *bystry*, *chytry*, *częsty*, *czysty*, *gęsty*, *hardy*, *mądry*, *miły*, *prosty*, *tłusty*, *twardy*, *żółty*, w stopniu wyższym przybierają *szy* lub *ejszy*, np. *bystrszy* lub *bystrzejszy*.

3) *Stopień najwyższy* urabia się ze stopnia wyższego, dodając na początku zgłoskę *naj*, po staropolsku *na*, np. *najbielszy*, *najuczeńszy*, *najmilszy*.

Niewzorowe stopniowanie przymiotników.

152. Niewzorowo stopniują się:
czerwony, *czerwieńszy*.
dobry, *lepszy*.

gorący, *gorętszy*.
grubijański, *grubijańszy*.
lekki, *lekszy*, *lekczejszy*, pospolicie *lżejszy*.
mały, *mniejszy*.
miąższy, *mięższy* (gruby). Stopień równy zaginął, był on podobno *mięzki* od *miąż* lub *mięż* grubość.
pierwszy za *przedniejszy*, nie ma stopnia równego.
rączy, *rączszy* i *rętszy*.
wesoły, *weselszy*, zamienia *o* na *e* bez przyczyny.
wielki, *większy*.
wspaniały, *wspanialszy*, zatrzymuje *a*, które się zwykle na *e* zamienia między dwiema miękkiemi (52).

Zły, *gorszy* i *niezły*, *niezgorszy*, *nienajgorszy*. Tu trzeba uważać na różnicę znaczenia wyrazu *niezły* i rozłącznie piszącego się *nie zły*, *nie gorszy*.

A. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych zakończeń przymiotników.

153. Bezwzględnie stopniujemy przymiotniki końcową ich samogłoskę lub zgłoskę *ki* zamieniając.

w stop. równym na { *utki*, np. *drobniutki*, *milutki*.
uchny, np. *drobniuchny*, *miluchny*.

w stop. wyższym na { *uteńki*, np. *drobniuteńki*, *miluteńki*.
usienki, np. *drobniusienki*, *milusienki*

w stop. najwyż. na { *uteczki*, *utenieczki*, np. *drobniuteczki*, *drobniutenieczki*.
usieneczki, np. *drobniusieneczki*.

Zakończenia *uczki*, *uśki*, mniéj są teraz w pismie używane, np. *maluczki*, *maluśki*; *drobniuczki*, *drobniuśki*.

154. Ponieważ to bezwzględne stopniowanie mieści w sobie przyjemności, pieszczotliwości i powabności znaczenie, takie więc tylko przymiotniki w ten sposób stopniować się mogą, których znaczenie z temi własnościami zgodzić się może, np. *miły*, *mały*, *drobny* i t. p. Przymiotniki bowiem, których znaczenie z powyższemi własnościami skojarzyć się nie da, takiemu stopniowaniu nie ulegają. Nie możemy więc mówić, chyba żartobliwie, *brzydziuchny*, *twardziutki*, *grubiuteńki*. Jednakże mówi się: *głupiutki*, *golutki*, *nagutki* i t. d.

B. Bezwzględne stopniowanie za pomocą pewnych wyrazów.

155. Tak w przymiotnikach względnemu stopniowaniu ulegających (148), jak i w tych, które się wcale nie stopniują (150), podnosimy przymiot za pomocą pewnych wyrazów, które przy wszystkich trzech stopniach przymiotników zwykle kładziemy. Takiemi są:

1) *Arcy, bardzo, i jak, nader, nadto, nadzwyczaj, nazbyt, nieco, niesłychanie, niezmiernie, osobliwie, prze, przy, wcale, wielce, za, zanadto, zbyt, zupełnie, zewszystkiém*, i zaimki *co—to*, które się zwykle kładą przed przymiotnikami bez stopnia stojącemi, a *przy* zawsze się z niemi wiąże, np. *arcy dobry, bardzo dobry, i jak dobry, przecudny; co dobry, to dobry, przyostry, przyskąpy.*

2) *Daleko, wcale, jeszcze, mało co, nieco, trochę, nierównie, przy*, które przed stopniem wyższym kładziemy, np. *daleko lepszy, wcale lepszy, mało co lepszy, przycieńszy, przy, grubszy, przykrótszy.*

3) *Co, jak, prze*, a te łączą się ze stopniem najwyższym, z którym się *prze* spaja, np. *co najlepsi, jak najdłuższy, jak najlepszy, przenajświętszy, przenajwielebniejszy.*

4) Jak powyżéj wyszczególnione wyrazy zwiększają przymiotników znaczenie, tak przysłówki *dosyć, nie dosyć, mniéj, trochę*, położone przed przymiotnikiem bez stopnia stojącym, a *nie* znajwyższym stopniem połączone, zmniejszają je, np. *dosyć pilny, nie dosyć pilny, nienajpilniejszy, nienajlepszy.*

5) W niestopniujących się przymiotnikach większą lub mniejszą ilość przymiotu wskazujemy za pomocą przysłówków: *bardzo, bardziéj, najbardziéj; wiele, więcéj, najwięcéj; mało, mniéj, najmniéj* i t. p. np. *kulawy, łysy, bardziéj kulawy, łysy* i t. d.

SKŁANIANIE PRZYMIOTNIKÓW.

156. **Przymiotniki, ze względu na ich trojakie według rodzajów** zakończenia, mają trzy oddzielne skłonienia, z których pierwsze służy dla przymiotników męzkiego, drugie dla żeńskiego, a trzecie dla nijakiego rodzaju, np. *ubogi, uboga, ubogie; dobry, dobra, dobre.*

Względne przymiotników.

		I. męz.		II. ż.	III. n.
157. L. p.	M.	i	y	a	e
	D.	ego		éj	ego
	C.	emu		éj	emu
	B. z żywotnemi	ego		ą	e
	B. z nieżywotnemi	i	y	ą	e
	W.	i	y	a	e
	N.	im	ym	ą	ém (daw. ym)
	M.	im	ym	éj	ém (daw. ym)

L. m. osobow. męz. z moc. zak.			wszystkich trzech rodzajów.
M.	i	y	e
D.			ich ych
C.			im ym
B.	ich	ych	e
W.	i	y	e
N.	imi	ymi	emi (daw. imi ymi)
M.			ich ych

Wzór odmiany przymiotników.

Liczba pojedyncza.

		I męz.	II ż.	III n.	I męz.	II ż.	III n.
158.	M.	letni	letnia	letnie	słaby	słaba	słabe.
	D.	letniego	letniéj	letniego	słabego	słabéj	słabego
	C.	letniemu	letniéj	letniemu	słabemu	słabéj	słabemu
	B.	letniego żyw.	letnią	letnie	słabego	słabą	słabe
		letni nieżyw.	letnią	letnie	słaby	słabą	słabe
	W.	letni	letnia	letnie	słaby	słaba	słabe
	N.	letnim	letnią	letniém	słabym	słabą	słabém
	M.	letnim	letniéj	letniém	słabym	słabéj	słabém

Liczba mnoga.

M.	letni moc. zak.	letnie na wszyst. rod.	słabi moc. zak.	słabe na wszyst. rod.
D.		letnich		słabych
C.		letnim		słabym
B.	letnich m. zak.	letnie	słabych m. zak.	słabe
W.	letni m. zak.	letnie	słabi m. zak.	słabe
N.	letnimi m. zak.	letniemi	słabymi m. zak.	słabemi
M.		letnich		słabych

Uwagi nad skłanianiem przymiotników.

150. 1) Przymiotniki kończące się na *i*, przybierającą głoskę, prócz *g*, *k*, miękczą we wszystkich spadkach i rodzajach obu liczb.

2) Przymiotniki męzkie w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczéj na *im* lub *ym*, nijakie zaś na *ém*, w narzędniku liczby mnogiéj przy rzeczownikach męzkich z mocném zakończeniem na *imi*, *ymi*, a przy wszystkich innych na *emi* zakończamy, np. *w dobrym* ojcu, *pięknym* koniem, *spólnym* groszem, *dobrymi* panami, *młodemi* dziećmi. Ale w imionach przymiotnych rodzaju nijakiego rzeczownie wzjętych, np. *mostowe* (81, 5), *złe*, *dobre*, dla odróżnienia ich od przymiotników, w narzędniku i miejscowniku liczby pojedynczéj głoski *e* nie kreskujemy, np. mojém *dobrem*, przestaję na *swojem*.

Dawniéj narzędnik liczby pojed. w rodzaju męzkim i nijakim na *im*, *ym*, a w l. mn. we wszystkich rodzajach na *imi*, *ymi* kończono, podobnie jak to w starosłowiańskim i innych pobratymczych językach dotąd zachowują. Pisano więc: *złym* udaniem, *jakim* prawem, z *jakim* sercem, o dzieciątku *tym*, rękoma *pospolitymi*, *innymi* języki, *ze wszystkim* zgromadzeniem, *w którym* mieście, *wysokimi* łaskami i t. p. Podobnie zakończano i przymiotniki rzeczownie wzięte, np. *Brukowym* albo *mostowym*, cło, które w bramie dawać każą, nazywają. *Kosz. Lor.* 132.

3) Mianownik, biernik i wołacz l. mn. w przymiotnikach wszystkich trzech rodzajów kończy się na *e*, np. *dobre* pany, wozy, *dobre* sanki, *dobre* pióra. Ale przy osobowych męzkich mocne zakończenie mających (107 i 108) mianownik i wołacz, według natury przybierającéj głoski, kończymy na *i* lub *y*, przed któremi twarde głoski miękczymy.

a) Na *y* mają go przymiotniki z przybierającą *g*, *k*, *r*, *c*, *cz*, np. *ubodzy* (22), *wysocy* (22), *starzy*, *obcy*, *ochoczy*.

b) Wszystkie inne w tych spadkach na *i* kończymy, np. *prości*, *skąpi*, *pobożni*, *mali*, *głusi*, *błahy*, *błasi* (24); *gorszy*, *gorsi* (21); *hoży*, *hozi*; *duży*, *duzi*. Ale zakończeń licz. mn. na *si*, *zi*, zwykle unikamy przez nadanie mowie innego zwrotu.

4) Stopień wyższy i najwyższy zawsze na *si* kończymy, lubo go dawniéj ze względną *szy* powszechnie kładziono, np. *starsi*, dawniéj *starszy*; my nad żydy *podlejszy*. Skarga Na art. o Jezuit. C. 5. f. *najmilsi* dawniéj *najmilszy* bracia. Tenże Kaz.

przygod. str. 405. *mocniejszy* słabsze ucjskają, tamże str. 70. *namilszy* i przezacni panowie, tamże str. 88.

5) Z przymiotników i imiesłowów męzkich w mianowniku i wołaczu licz. mn. mocne zakończenie na *i* mających, jedne w przedostatniéj zgłosce między dwiema miękkiemi stojące *a*, *o*, na *e* zamieniają, np. *biały*, *bieli; śmiały*, *śmieli*; *proszony*, *proszeni; ugodzony*, *ugodzeni;* a nawet *wesoły*, ma *weseli;* drugie je zatrzymują, np. *wspaniały*, *wspaniali; czarniawy*, *czarniawi; chuderlawi* pociągłéj chudéj twarzy, *kędzierzawi*.

6) *Kontent*, *rad*, *wart*, mają tylko mianownika w obu liczbach, jakoto:

L. p. *Kontent*, *ta*, *to*.	L. m. *kontenci*, *kontente*.
rad, *rada*, *rado*.	*radzi*, *rade*.
wart, *ta*, *to*.	*warci*, *warte*.

7) I przymiotniki skłaniano dawniéj w liczbie podwójnéj na wzór rzeczowników (126), np. *twyma* uszyma; *twoju* ręku; *swoima* plecoma; między dwiema *swawolnyma* niewiastoma. Boświa na to *powinna* społu pomnieć *oba*.

Imiona odmieniające się według skłonień rzeczownych i przymiotnych.

160. Według skłonień rzeczownych i przymiotnych odmieniają się:

I) Imiona: *burgrabia*, *hrabia*, *margrabia*, *murgrabia* i *sędzia*.

L. p.	M. Sędzia	L. m.	Sędziowie
	D. Sędziego		Sędziów
	C. Sędziemu		Sędziom
	B. Sedziego		Sędziów
	W. Sędzio		Sędziowie
	N. Sędzią		Sędziami
	M. Sędzim		Sędziach.

W tych imionach w l. p. M. W. i N. tudzież cała liczba mnoga kończą się jak w innych rzeczownikach, tylko D. C. B. i Miejsc. l. p. mają na wzór przymiotników.

Hrabia przy nazwiskach i innych tytułach, dla uniknienia jednostajnego brzmienia zakończeń, w spadkach względnych na *i* kończymy, np. JW. *hrabi* Potockiego.

2) Osobowe chrzesne, własne i urzędowe na *e*, *i*, *y*, także nazwiska na *cki*, *dzki*, *ski*, *zki*, zakończone, np. ***Bandtkie***, ***Linde***, ***Antoni***, ***Zanoni***, ***podstoli***, ***Jerzy***, ***Motty***, ***woźny***, ***krajczy***, ***chorąży***, ***Potocki***, ***Zawadzki***, ***Jasiński***. Wszystkie te imiona odmieniają się jak przymiotniki, tylko że zakończone na *e*, *i*, *y*, ale nie *ny*, mianownik i wołacz l. mn. kończą na *owie*, np. ***Bandtkowie***, ***Zanoniowie***, ***podstolowie***, ***Mottowie***, ***chorążowie***. Kończące się na *ny*, przypadki te mają na *i*, np. ***woźni***, ***nadleśni***.

Nazwiska żeńskie na *cka*, *dzka*, *ska*, np. ***Potocka***, ***Zawadzka***, ***Jasińska*** w obu liczbach skłaniają się jak przymiotniki żeńskie, np. ***Potockiéj*** i t. d.

Odmiana imion żeńskich na *owa* i *na* zakończonych.

161. Imiona osobowe żeńskie z mężkich chrzesnych, rodowych, urzędowych lub tytułów urobione i na *owa* lub *na* zakończone, w licz. mn. spadkują się jak przymiotniki żeńskie, w pojedynczéj zaś odmieniają się jak następuje: *)

M.	Królowa	Sędzina wieluńska
D.	Królowy	Sędziny wieluńskiéj
C.	Królowy	Sędziny wieluńskiéj
B.	Królową	Sędziną wieluńską
W.	Królowa	Sędzina wieluńska

*) W układzie téj odmiany poszedłem za przykładami znalezionemi w niezliczonych kazaniach z XVII i następnych wieków. Z nich bowiem okazuje się, że, lubo i dawniéj w dopełniaczu, celowniku i miejscowniku zakończenia *éj* używano, częściéj jednak na samo *y*, a nawet niekiedy i własne żeńskie na *ski*, zamiast *skiéj*, w tych spadkach znajdują się zakończane. Dla ustalenia odmiany tych imion lepiéj byłoby trzymać się téj powszechniejszéj odmiany, niż wahać się między *y* i *éj*, zwłaszcza, że tym sposobem skłanianie prawdziwych przymiotników odróżnimy od tych, które przez swoje znaczenie i wahającą się odmianę przeszły na rzeczowniki i formę rzeczowną w uściech mówiących statecznie i niezmiennie zachowują.

N.	Królową	Sędziną wieluńską
M.	Królewy	Sędziny wieluńskiéj. *)

Podobnie odmieniamy *Stanisławowa, marszałkowa, strażnikowa, starościna, podkomorzyna, hrabina, księżna* i t. d.

Odmiana imion własnych cudzoziemskich.

A. *Imiona własne męzkie.*

162. 1) Rzeczowniki męzkie zakończone na spółgłoski lub francuzkie *e* nieme, odmieniają się w obu liczbach według pierwszego skłonienia rzeczowników, a to w ten sposób, że jedne do końcowéj, w francuzkich zaś przed *e* stojącéj, spółgłoski względne (74, 5) przybierają, drugie zaś po zmienieniu jéj z niemi się łączą, np. *Hannibal(a), Cezar(a) Kant(a), Voltaire Wolter(a), Racine, Rasyn(a).*

2) Zakończone na:

a np. *Seneka, Numa, Dolabella, Spinoza,* odmieniają się w licz. pojedyn. według skłonienia rzeczowników żeńskich.

e, i, y, zobacz wyżéj (161, 2).

o, greckie i łacińskie, odmieniamy według skłonienia rzeczowników męzkich, dodając w spadkach względnych głoskę *n* na przybierającą, bo ją téż w swoich językach przybierają, np. *Cycero(na), Plato(na);* ale w francuzkich, brzmienie *o* na końcu mających, w odmianie głoskę tę opuszczamy, np. *(Boileau) Boalo,* D. *Boala; (Rousseau) Russo, Russa.*

u, nie odmieniają się, np. *Jehu, Peru.*

as, starożytne: 1) Z poprzedzającą spółgłoską, w skłanianiu po odrzuceniu *s* przybierają *nt,* jeżeli je mają w swoim języku w spadkach względnych (69, II. 2), np. *Abas, Abant; Erymas, Erymant.* 2) Mające przed *as* samogłoskę, końcowe *s* na *sz* zamieniają, np. *Aeneas, Eneasz, Jeremias, Jeremiasz.*

---

*) Ks. Tob. Czechowicza *Pole bujnéj pasze przy żałobnym akcie Zofii Giżyckiéj, Sędziny wieluńskiéj, w Krakowie* 1674. 4.

es, jedne je zawsze opuszczają np. *Herodes*, *Herod(a)*, drugie odrzucają lub zatrzymują, np. *Achilles* lub *Achill; Ulisses* lub *Uliss*.

us: 1) Z poprzedzającą samogłoską lub spółgłoską *j(e)*, zamieniają *s* na *sz*, albo po odrzuceniu téj zgłoski przybierają *j(e)* albo nakoniec, jeżeli przed *us* stało *i*, po usunięciu *us*, zatrzymują je lub na *y* (21, 3) zamieniają, np. *Agelaus, Agelausz, Agelaj; Aphareus, Afareusz, Afarej; Pompejus, Pompejusz, Pompej; Vellejus, Wellejusz, Wellej; Nicolaus, Mikołaj; Virgilius, Wirgiliusz, Wirgili; Horatius, Horacyjusz* (21, 3 i 48, *a) Horacy; Ignatius, Ignacy; Pancratius, Pankracy*. 2) Z mających przed *us* spółgłoskę, jedne ją zatrzymują np. *Cyrus(a), Krezus(a) Jezus(a)*; drugie zaś odrzucają, np. *Herodotus, Herodot; Plautus, Plaut*. Najpospoliciéj czynimy to w imionach chrzesnych z łacińskiego języka przybranych, np. *Augustinus, Augustyn; Josephus, Józef; Robertus, Robert*.

Tak przetworzone te imiona odmieniają się według skłonienia, które im końcowa głoska wskazuje.

B. *Imiona własne żeńskie.*

163. 1) Imiona własne żeńskie starożytne kończą się na samogłoski lub spółgłoskę *s*. W polszczyznie odmieniają się według drugiego skłonienia rzeczowników w ten sposób że: zakończone na *e*, głoskę tę na *a* w mian. zamieniają, np. *Actaea, Akteja* (48, *a*), *Ariadne, Aryjadna;* te zaś, które się kończą na *o* lub *s*, już w mianowniku ulegają takiéj zmianie, jaką mają w dopełniaczu odmiany łacińskiéj oraz jego względną *is* na *a* zamieniają, np. *Juno* D. *Junonis, Junona; Pallas, Palladis, Pallada; Ceres, Cereris, Cerera; Thetis, Thetidis, Tetyda; Venus, Veneris, Wenera.*

2) Nazwiska niewiast cudzoziemskie nowożytne są teżsame co i mężczyzn. W polszczyznie niektóre bez odmiany używają się, a tym dla oznaczenia w nich płci i spadków, przydajemy jakiś wyraz odmienny, względy te malujący, np. *Dacier, Lady Morgan, z Panią Genlis*, dla *pani Campan, uczonéj Staël;* drugie, a te są pospolicie osób w kraju naszym zamieszkałych oraz i zagranicznych, gdy przez nie żony oznaczamy, przez dodanie *owa*,

przed którém wyrzuca się końcowa samogłoska, na żeńskie zamieniamy i odmieniamy jak rzeczowniki żeńskie na *owa* (161). np. *Miller(owa); Pape, Papowa; Motty, Mottowa.*

3) Podobnie urabiamy nazwiska córek, dodając *ówna*, a tak zakończone skłaniamy jak rzeczowniki żeńskie (116), np. *Millerówna, Papówna, Gallówna, Mottówna.*

4) Z męzkich na *g* zakonczonych, urabiamy nazwy córek zamieniając *g* na *żanka* (24 i 76), np. *Herwig, Herwiżanka; Hercog, Hercożanka; Ostroróg, Ostrorożanka.*

ROZDZIAŁ CZWARTY.

LICZEBNIKI.

164. 1) Liczebniki wyrażają ilość rzeczy lub ich porządek, i są *oznaczone*, kiedy szczególną liczbę oznaczają, np. *dwa, trzy, pięć, troje, czworo* i t. d. lub *nieoznaczone*, kiedy tylko w ogóle zbiór jakiś wskazują, np. *wielu, wiele, kilka* dawniéj *kila, kilkoro.*

2) Nieoznaczone liczebniki są albo *całkiem nieoznaczone*, albo *niezupełnie oznaczone*. Całkiem nieoznaczone wskazują ilość w ogólności, np. *wielu, wiele, iloraki, a, e, wieloraki, a, e*; a niezupełnie oznaczone przybliżoną liczbę wyrażają. Takiemi są: *kilka, kilkoro, kilkoraki*, wszystkie między 2 a 9; *kilkanaście, kilkanaścioro* między 10 a 19; *kilkadziesiąt* między 20 a 90; *kilka set, kilka tysięcy, kilkadziesiąt tysięcy.*

165. Tak oznaczone jak i nieoznaczone liczebniki ze względu na ich znaczenie są:

1) *Zbiorowe*, a te znaczą zbiór rzeczy jednego gatunku, ale różnego rodzaju, oraz używają się przy imionach liczby mnogiéj, np. *dwoje, troje, czworo, pięcioro, kilkoro, kilkanaścioro* dzieci, sanek. W liczbach z dziesiątków złożonych tylko ostatnie kończymy na *oro*, np. *dwadzieścia* i *jedno, dwoje, troje, czworo, pięcioro.*

2) *Gatunkowe* czyli *ilorakie* wskazują liczbę gatunków, np. *jednaki*, *dwojaki* i *dwój*, *trojaki* i *trój*, *czworaki*, *pięcioraki*, *iloraki*, *wieloraki*, *kilkoraki*.

3) *Wielokrotne* powtarzanie rzeczy oznaczają, np. *jednokrotny*, *dwukrotny*, *trzykrotny*, *czterokrotny*, *siedmiokrotny*, *stokrotny*, *wielokrotny*, *ilokrotny*, *kilkakrotny*.

4) *Podziałowe*, które równy podział rzeczy wyrażają, np. *po jednym*, *po jednéj; po dwa*, *po dwie*, *po dwoje; po trzy*, *po troje; po pięć*, *po pięciu*, *po pięcioro; po sześć*, *po kilka*, *po kilkanaście*, *po kilkoro*.

166. Nadto liczebniki oznaczone dzielą się jeszcze na:

1) *Pierwotne* czyli *główne* dla tego tak nazwane, iż się z nich inne urabiają. Takiemi są: *jeden*, *dwa*, *trzy*, *cztery*, *pięć* i t. d.

Z liczebników *pięć*, *sześć*, *dziewięć* złożone dwojako wyrażamy, bo albo w nich *ć* zatrzymujemy, albo je téż opuszczamy, np. *pięćdziesiąt* i *piędziesiąt*, *sześćdziesiąt* i *sześdziesiąt*, *dziewięćdziesiąt* i *dziewiędziesiąt*.

Dwieście, *trzysta*, i t. d. z *tysiącem* stojące dwojako téż wyrażamy; mówimy bowiem *dwakroć*, *trzykroć*, *czterykroć*, *sto tysięcy*, albo *dwieście*, *trzysta*, *czterysta tysięcy*. Ostatni sposób wyrażenia jest jaśniejszy, a pierwszy wtedy tylko może być użyty, kiedy liczby są okrągłe, np. 200, 300, 400 i t. d. Jeżeli bowiem dziesiątki i jednostki są oznaczone, natenczas lepiéj mówić *dwieście*, *trzysta tysięcy*, bo np. *dwakroć ośmdziesiąt tysięcy* co innego znaczy niż *dwieście ośmdziesiąt tysięcy*.

2) *Porządkowe*, a te wskazują porządek rzeczy po sobie następujących, i urabiają się z głównych, *ć* odkryte lub samogłoską zasłonione, po odrzuceniu jéj, zamieniając na *ty*, a w zakończonych na *t* dodając *y*. Takiemi są: *pierwszy*, *drugi* lub *wtóry*, *trzeci*, *czwarty*, *piąty*, *piędziesiąty*. Od *sto setny* i t. d. a od *tysiąc tysiączny* a w złożonych *tysięczny*, np. *dwutysięczny*, *pięciotysięczny*.

Z liczebników porządkowych urabiają się:

1) *Liczebniki połowy*, z nieodmiennego rzeczownika *pół* i liczebnika porządkowego złożone. W urabianiu ich uważać należy: *a*) Że *pół* połączone z liczebnikami nadaje im zbiorowe znaczenie, osobno zaś położone wyraża połowę rzeczy z porządku idącéj. Co innego więc znaczy *półtrzeciéj* beczki a co innego *pół trzeciéj* beczki. *b*) Że *pół* do *dwudziestu* włącznie zrasta się z liczbą ozna-

czoną przed którą się kładzie, od *dwudziestu* zaś stoi po niéj i łączy się z nią spójnikiem *i*, np. *półtrzecia*, *dwadzieścia* i *pół*. c) Że takie liczebniki przy rzeczownikach męzkich lub nijakich, *ego* względną dopełniacza na *a* ściągają, np. *półtora*, *półtrzecia*, *półpięta*, (*ą* na *ę* zamieniają), *półosma* złotego, wiadra; przy imionach zaś żeńskich zakończenie *éj* zatrzymują, np. *półtoréj*, *półtrzeciéj*, *półosméj* beczki; *półpiętéj* godziny.

2) *Liczby uczestnictwa* z zaimka *sam* i skróconych liczebników porządkowych złożone (134, 2). Takiemi są: *samowtór*, *samowtora*, *samotrzeć*, *samotrzecia*, *samoczwart*, *samopiąt*, *samoszost*, *samosiódm*, *samodziesiąt*, które znaczą, iż osoba lub rzecz sama uważana była w zebraniu *wtórą*, i t. d. np. *Samojednego* w pole wyprowadzić usiłował. Kul. Her. 134. Potrawa *samotrzecia*, *samoczwarta*, Rej Zw. *Samoósmego* Noego Bóg zachował. 1 Leopol. 2. Petr. 2, 5. *Samoczwarta*, tojest wziąwszy z sobą sługę jednego, żonę jego i kapłana, puściła się na morze. Skarga Żyw. I, 344.

3) Przysłówki porządkowe za pomocą przyimka *po*, który przed liczebnikami porządkowemi kładziemy, po zamianie zakończenia *i* lub *y* na *e*, np. *powtóre*, *potrzecie*, *poczwarte*.

3) ***Mnożne*** znaczą ilość rzeczy jednego gatunku do całości innéj rzeczy należących czyli w niéj powtórzonych. Takiemi są: ***pojedynczy***, ***podwójny*** lub ***dwoisty***, ***potrójny*** i ***troisty***, ***poczwórny***.

Przysłówki od nich pochodzące są: *pojedynczo*, *podwójnie*, *potrójnie*, *poczwórnie* lub *w dwójnasób*, *w trójnasób*, *w czwórnasób*.

168. Co do formy liczebniki są:

1) ***Rzeczownikami*** rodzaju nijakiego, które właściwym sobie sposobem, a jako zbiorowe tylko w liczbie pojedynczéj skłaniają się, i dla tego téż odnoszące się do nich słowo w l. poj., a w czasie przeszłym w rodzaju nijakim kładziemy. Takiemi rzeczownikami są liczebniki główne ***dwóch***, ***trzech***, ***czterech***, tudzież wszystkie inne od ***pięciu*** do nieskończoności wraz ze zbiorowemi (165, 1) od nich pochodzącemi, jakoto: ***pięcioro***, ***sześcioro*** i t. d. oraz nieoznaczone, ***wielu***, ***wiele***, ***kilku***, ***kilka*** i z niego złożone ***kilkanaście***, ***kilkadziesiąt***, ***kilkasęt*** i t. d.; nakoniec zbiorowe nieoznaczone ***kilkoro i kilkanaścioro***.

Uwagi: I) Liczebniki od *pięciu* do *czterystu*, także nieoznaczone *wiele*, *kilka* i zniego złożone *kilkanaście*, *kilkadziesiąt* i t. p. przed imionami osobowemi męzkiemi niezbiorowemi w mianowniku na *u* kończymy, przed zbiorowemi zaś oraz innemi męzkiemi i nijakiemi w mianowniku niezmienione zachowujemy, np. *pięciu* (*wielu*, *kilku*) synów umarło; *czterdziestu* (*kilku*, *kilku-*

nastu) panów przyszło; *stu* uczniów przyjechało; *dziesięć (wiele, kilka, kilkanaście)* narodów zginęło; *dwadzieścia* półków wystąpiło; *dwudziestu* żołnierzy poległo; *sześć (wiele, kilka)* cieląt zdechło.

Dawniéj je i przed osobowemi męzkiemi niezmiennie kładziono, np. Wiem, iż *wiele* z was tak rzecze. SKARGA KAZ. przyg. str. 417, 2.

II) *Wiele* po słowie *być* i innych jako orzeczenie, nie jest rzeczownikiem ale przysłówkiem rządzącym dopełniaczem, dla tego téż i przed osobowemi męzkiemi na *e* zwykle się kończy, np. W ogrodzie było *wiele* mężczyzn a mało kobiet. Miałem *wiele* gości; *wiele* jest możnych; SKARGA KAZ. przyg. str. 286.

2) ***Przymiotnikami***, a te odmieniają się przez rodzaje, np. ***jednaki, dwojaki***, i ***dwój, trojaki*** i ***trój; czworaki***, i ***czwór, pięcioraki, kilkoraki; wieloraki, iloraki, drugi, trzeci, czwarty, podwójny, potrójny***.

3) ***Przysłówkami:*** 1) ***Gatunkowemi***, np. ***dwojako, trojako, czworako, pięciorako, ilorako, wielorako, kilkorako*** i t. d. 2) ***Wielokrotnemi***, np. ***dwakroć, dwukrotnie; trzykroć, trzykrotnie; stokroć, stokrotnie; wielekroć, wielokrotnie; kilkakroć, kilkakrotnie; ilekroć, ilekrotnie***.

Odmiana oznaczonych i nieoznaczonych liczebników przymiotnych.

169. Liczebniki ***jeden, jedna, jedno; dwa, dwie, dwa; trzy, cztery, dwaj, trzej, czterej***, są przymiotnikami, ale w użyciu różnią się tém, że ***dwaj, trzej, czterej***, przy imionach osobowych męzkich niezbiorowych, a ***dwa, trzy, cztery***, przy wszystkich innych rzeczownikach rodzaju męzkiego i nijakiego, ***dwie*** zaś przy żeńskich zwykle kładziemy, np. ***dwaj, trzej, czterej*** panowie synowie, żołnierze przyszli; ***dwa*** narody, półki; ***dwa*** stoły, ***dwa*** słowa, ***dwie*** nogi.

UWAGA. Liczebniki *dwie* (ż.) *dwa* (n.) także *trzy, cztery* tylko w mianowniku biorą się za rzeczowniki rodzaju nijakiego: *a)* Jeżeli je, gdy stoją przed osobowemi żeńskiemi, poprzedza zaimek osobisty, np. Było *was dwie* córek. Było *nas trzy* siostr. Było *ich* cztery wnuczek. *b)* Kiedy się kładą po dopełniaczu rzeczowników jakiegobądź rodzaju, np. Było *koni dwa, wiosek dwie, wołów trzy, krzeseł cztery*. Zginęło *łyżek dwie, książek cztery*.

170. Liczebniki główne odmieniają się jak następuje:

1) *Jeden, jedna, jedno,* w obu liczbach odmienia się na wzór przymiotników, ale w bierniku licz. p. rodzaju żeńskiego kończy się na *ę: jednę.*

W liczbie mnogiéj używa się tylko z rzeczownikami liczby mnogiéj, np. Mam tylko *jedne okulary;* lub kiedy się bierze w znaczeniu *tylko* lub *niektórzy,* np. Wy *jedni* nie opuszczacie go. *Jedni* siedzą, drudzy chodzą. Oni *jedni* są rozumni i oświeceni.

2) M.	*Dwaj* panowie,	*Dwie* córki,	*Dwa* lwy, piece, pióra.
D.	*Dwóch* panów,	*Dwóch* córek,	*Dwóch* lwów, pieców, piór.
C.	*Dwom* panom,	*Dwom* córkom,	*Dwom* lwom, piecom, piór.
B.	*Dwóch* panów,	*Dwie* córki,	*Dwa* lwy, piece, pióra.
W.	*Dwaj* panowie,	*Dwie* córki,	*Dwa* lwy, piece, pióra.
N.	*Dwoma* panami,	*Dwiema* córkami,	*Dwoma* lwami, piecami, piór.
M.	*Dwóch* panach.	*Dwóch* córkach.	*Dwóch* lwach. piecach. piór.

Uwaga 1) Dawniéj używane *dwu* za *dwom, dwoma* i *dwiema,* także *trzema, czterema,* są względnemi liczby podwójnéj (126).

Uwaga 2) Podług *dwaj, dwa, dwie,* odmieniają się *obaj, oba, obie; obadwaj, obadwa, obiedwie* i *obydwaj, obydwa, obydwie.* Ale *obaj, oba,* w dopełniaczu i bierniku częściéj na *u* zakończamy, np. *Obu* panów szukał. *Obu* przyjaciół zaprosił. *Obiema* rękoma (126) pisze.

3) M.	Trzej synowie	Czterej uczniowie
	Trzy narody, siostry, wiosła.	Cztery ciotki, bułki, słowa
D.	Trzech synów, narodów, siostr, wioseł	Czterech uczniów i t. d.
C.	Trzem synom, narodom i t. d.	Czterem uczniom i t. d.
B.	Trzech synów	Czterej uczniowie
	Trzy narody, siostry i t. d.	Cztery ciotki i t. d.
W.	Trzej synowie	Czterej uczniowie
	Trzy narody, siostry i t. d.	Cztery ciotki i t. d.
N.	Trzema synami, siostrami i t. d.	Czterema uczniami, ciotk.
M.	Trzech synach, narodach, siostrach.	Czterech uczniach, ciotk.

4) Liczebniki przymiotne oznaczone i nieoznaczone (195, 1) kończące się na *i* lub *y* (168, 2), odmieniają się według skłonień przymiotników, np. *jednaki, ka, kie, kiego* i t. d., *dwojaki, dwojaka, dwojakie; trojaki, trojaka, trojakie; trzeci, trzecia, trzecie; czwarty, czwarta, czwarte; dwukrotny, dwukrotna, dwukrotne; kilkoraki, kilkoraka, kilkorakie; wielokrotny, wielokrotna, wielekrotne.*

Odmiana liczebników głównych rzeczownych oznaczonych i nieoznaczonych.

171. 1) Liczebniki główne rzeczowne od *pięć* do *dziewięćdziesiąt dziewięć* inaczéj się skłaniają, kiedy je z nieosobowemi męzkiemi lub z rzeczownikami innych rodzajów wiążemy, a inaczéj, kiedy je do imion osobowych męzkich odnosimy.

a) Odmiana liczebnik. głównych z męzk. zbiorowemi, nieosobow., tudzież z rzeczownik. innych rodzajów.

M.	Pięć,	jedenaście,	dwadzieścia,	trzydzieści,	pięćdziesiąt	narodów,	koni,	stołów,	krów,	słów
D.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	pięćdziesięciu	narodów,	koni,	stołów,	krów,	słów
C.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	pięćdziesięciu	narodom,	koniom,	stołom,	krowom,	słowom
B.	Pięć,	jedenaście,	dwadzieścia,	trzydzieści,	pięćdziesiąt	narodów,	koni,	stołów,	krów,	słów
W.	Pięć,	jedenaście,	dwadzieścia,	trzydzieści,	pięćdziesiąt	narodów,	koni,	stołów,	krów,	słów
N.	Pięcią,	jedenastą,	dwudziestą,	trzydziestą,	pięćdziesięcią	narodami,	końmi,	stołami,	krowami,	słowami
M.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	pięćdziesięciu	narodach,	koniach,	stołach,	krowach,	słowach

b) Odmiana liczebników głównych z osobowemi męzkiemi niezbiorowemi.

M.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	pięćdziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
D.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	pięćdziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
C.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	pięćdziesięciu	uczniom,	synom,	żołnierzom
B.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	pięćdziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
W.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	pięćdziesięciu	uczniów,	synów,	żołnierzy
N.	Pięcią,	jedenastą,	dwudziestą,	trzydziestą,	pięćdziesięcią	uczniami,	synami,	żołnierzami
M.	Pięciu,	jedenastu,	dwudziestu,	trzydziestu,	pięćdziesięciu	uczniach,	synach,	żołnierzach

2) Podobnie skłaniają się liczebniki rzeczowne nieoznaczone: *ile, tyle, wiele, kilka.*

W skłanianiu tych liczebników uważać należy, że:

1) Jeżeli *wiele* stoi w dopełniaczu bez rzeczownika, natenczas spadek ten kończy na *a*, np. Obrachują każdą rzecz od *wiela* do mała. Takci panu mała bronić jak i *wiela.*

2) Ze wszystkiemi przypadkami niezupełnie oznaczonego, liczebnika *kilka* łączymy niezmieniające się *kroć, dziesiat* i *set*, np. *kilkakroć, kilkukroć, kilkadziesiąt, kilkudziesiąt, kilkaset, kilkuset, kilkaset. Kilkanaście* skłania obie części, bo się mówi *kilkunastu* i t. d.

Uwagi nad odmianą tych liczebników rzeczownych.

172. 1) Liczebniki od *pięciu* włącznie do *dziesięciu*, po przybraniu *u*, nie zmieniają spółgłoski przybierającéj, dalsze zaś na *e*, *a*, *i*, zakończone, głoski te na *u* zamieniają, przed którémi miękkie *ć* na *t*, a stojące przed niém *ś* na *s* przechodzi, np. *jedenaście*, *jedenastu*, *dwadzieścia*, *dwudziestu*, *trzydzieści*, *trzydziestu*. W liczebnikach od *piędziesiąt* do *dziewiędziesiąt*, po przybraniu *u*, przybierającą *t* miękczymy, oraz *ą* na *ę* zamieniamy, np. *piędziesiąt*, *piędziesięciu*, *osiemdziesiąt*, *osiemdziesięciu*.

2) Liczebniki od *pięciu* uważano dawniéj za rzeczowniki rodzaju żeńskiego, które na wzór imion żeńskich skłaniano i odnoszące się do nich słowa w czasie przeszłym w rodzaju żeńskim kładziono, np.

Pięć, pięci, pięcią (114); *sześć, sześci, sześcią;* bez *dziewięci* siostr; *pięcidziesiąt* teraz *pięciudziesiąt*. Który wziął *pięć* grzywien, robił niemi tak, iż zyskał niemi *drugą pięć*. Przyniósł *drugą pięć* talentów. *Dziesiąci* gniew. Skarga Na art. A 7 f. v. Od *siedmi* wieków. tamże. Od *siedmiset* lat. Tenże Kaz. przyg. 406. 2. Z onymi *jedennaścią* Bibl. Radź. i Czechowicza Akta Ap. II. 14. *Siedm' kłosów wyrastała* z jednego źdźbła, 1. Leop. Gen. 4. Miał syna orzącego *dwanaścią* wołów, a on między tym *dwanaścią* sprzężeniem był sam jeden. 1. Leopol. Reg. 19, 19. *Ona pięć* głupich panien wziąwszy lampy, nie wzięły z sobą oleju 1. Leop. Mat. 25, 3.

3) Liczebniki od *piędziesiąt* do *dziewiędziesiąt* w piérwszéj części składowéj wtedy tylko skłaniać się mogą, kiedy głoski *ć* nie wyrzuciły (166, 1), np. *pięciudziesiąt*, *pięciądziesiąt*, *sze-*

ściudziesiąt, sześciądziesiąt. Taka odmiana dawniéj powszechna, bo właśnie pierwszą część tych liczebników w mianowniku stojącą (82) według skłonienia żeńskiego odmieniano, teraz wychodzi z użycia.

4) Tak oznaczone jak i nieoznaczone liczebniki rzeczowne w celowniki kończą się na *om*, jeżli przy nich nie ma rzeczy liczonéj, bo zakończenie na *u*, kilku spadkom spólne, względ ten wątpliwymby czyniło. Jeżeli zaś imię przydajemy, natenczas spadek ten kończy się na *u*, gdyż zakończenie rzeczownika różnicę względu wskazuje, np. Dał *pięciom, sześciom, dziesięciom.* Szkoda *wielom*, pożytek *kilkom. Wielom* się jeden trudno oprze. *Pięciu, sześciu, kilku, wielu* ludziom. To lekarstwo *kilkorgom* pomogło.

5) Narzędnik teraz na *ą* kończący się, np. *pięcią, jedenastą, dwudziestą, trzydziestą, piędziesięcią* i t. d. na wzór *dwoma* (170, 2) łączono też ze względną *oma*, do liczby podwójnéj należącą (126), np. między *sześcioma* osobami. Stat. lit. str. 93; *kilkoma* ścigami. Perz. Cyr. 2. 27.

6) Liczebnik *kilka* dawniéj w narzędniku, nie na *ą*, lecz na *em* zakończano, np. Nie wiele ten wygra, kto *kilkiem (kilką)* lat dlużéj żyw. Gorn. Dz. 87. Jedno sam z *kilkiem* osób został, między wielą tysiącmi ludzi zginęłych. Rej Post. Przyjechał z żoną, dziećmi i *kilkiem* przyjaciół. Biels. Kron. 123.

7) Przy liczebnikach w celowniku i miejscowniku stojących należący do nich rzeczownik liczony nie w dopełniaczu ale, dla odróżnienia względów, w tych spadkach przez przydatnią kładziemy, np. *pięciu, wielu* panom; *pięciu, wielu* panach.

8) I przy narzędniku podobnie czynimy, lubo tu zakończenie liczebnika żadnéj pod względem różnicy spadków wątpliwości nie czyni, np. Łupy im wielkie *z wielą niewolnikami greckiemi* odbił, zamiast *z wielą niewolników greckich. Z kilką złotemi za kilką złotych.*

9) Toż samo czynimy i przy liczebnikach zbiorowych, gdy stoją w celowniku i miejscowniku, np. *dwojgu dzieciach.*

10) Często też liczebniki te i nieodmiennie użyte znajdujemy, np. Dla *sześdziesiąt* (zamiast *sześdziesięciu)* żołnierzy. Przed *piędziesiąt* laty.

Odmiana setek i tysięcy.

173.
L.p.M. B.W. Stu (o.m.) sto (wsz.in.) D. sta, stu. C. stu. N. stem. M. stu
L.m.M.B.W. Sta D. set C. stom. N. stami M. stach

Dopełniacz l. poj. *sta* używa się mówiąc bezwzględnie o liczbach, np. pięć *od sta*, półtora *sta*; ale z rzeczą liczoną używa się *stu*, np. I *stu* nie było. A do *stu* katów. Dla *stu* żołnierzy; *stu* ludziom, *w stu* ludziąch.

174. Liczebniki *dwieście* (126), *trzysta*, *czterysta* odmieniają się jak następuje:

a) Z męzkiemi zbiorowemi nieosobowemi, tudzież z rzeczownikami innych rodzajów.

M.B.W. *Dwieście, trzysta, czterysta* ludzi, pułków, koni, gęsi, cieląt
D. *Dwustu* lub *dwóchset, trzystu* lub *trzechset, czterystu l. czterechset* ludzi i t. d.
C. *Dwomset* l. *dwóchset, trzemset* l. *trzechset, czteremset* l. *czterechset* ludziom i t. d.
N. *Dwiemaset, trzemaset, czteremaset* ludźmi, pułkami i t. d.
M. *Dwustu* l. *dwóchset, trzystu* l. *trzechset, czterystu* l. *czterechset* ludziach i t. d.

b) Z osobowemi męzkiemi niezbiorowemi.

M.D.B.W. *Dwustu* l. *dwóchset, trzystu* l. *trzechset, czterystu* l. *czterechset* żołnierzy, panów
C. *Dwumset* l. *dwóchset, trzemset* l. *trzechset, czteremset* l. *czterechset* żołnierzom, panom
N. *Dwomaset trzemaset, czteremaset* żołnierzami, panami
M. *Dwustu* l. *dwóchset, trzystu* l. *trzechset, czterystu* l. *czterechset* żołnierzach, panach.

175. Liczebniki od *pięćset* do *dziewięćset* skłaniają się jak niezłożone *pięć, sześć* i t. d. a dopełniacz *set* niezmienny zostaje (82), np. *pięciuset, pięćset, pięciuset* kobiet, żołnierzy.

176. 1) *Tysiąc*, *milijon*, *bilijon*, *trilijon* i t. d. spadkują się według pierwszego skłonienia rzeczowników, ale *tysiąc* w dopełniaczu l. mn. ma zawsze *tysięcy*. L. podw. *dwa tysiąca* (126), teraz niewłaściwie *tysiące*.

2) *Dwa tysiące, trzy tysiące, cztery tysiące* i t. d. aż do *sta tysięcy*, spadkują obie części. Mówi się więc: *dwóch tysięcy, dwom tysiącom*, *sto tysięcy*, *stu tysięcu*, *stem tysięcy*. Podobnie od *dwieście tysięcy* aż do *milijona* i t. d. każda część osobno się odmienia.

3) W liczbie z kilku liczebników w całość połączonéj, dla krótkości i uniknienia nie miłego zbiegu zakończeń, odmieniamy

tylko jedności i dziesiątki, jeżeli się z *dziesiąt* nie składają, np. Było *trzy tysiące sześćset dwudziestu trzech*. Zapisano kwatery dla *osiem tysięcy dwieście dwudziestu dwóch* żołnierzy.

4) Lubo *tysiąc* i *milijon* są rzeczownikami rodzaju męzkiego, jednakże, podobnie jak przy innych liczebnikach, odnoszące się do nich w liczbie pojedynczéj położonych, słowo, w czasie przeszłym w rodz. nij. kładziemy, np. *Tysiąc* ludzi zginęło. *Milijon* złotych przepadło. Ale kiedy przed nim położony liczebnik *jeden* wyraźnie ich rodzaj męzki wskazuje, lub gdy rzeczy liczonéj nie wyrażamy, natenczas i słowo w czasie przeszłym w tym rodzaju kłaść się powinno, np. Nie *jeden tysiąc, milijon* złotych przepadł. Już się *tysiąc* rozszedł.

Odmiana liczebników zbiorowych.

177. 1) Liczebniki zbiorowe (161, 1) *dwoje*, *troje*, *czworo*, *pięcioro* i t. d. dawniéj kończyły się w mianowniku na *go: dwojgo, trojgo* i t. d., i stądto powstała, niby niewzorowa, następująca ich odmiana:

M.B.W.	*Dwoje,*	*troje,*	*czworo,*	*pięcioro*	ludzi,	dzieci,	cieląt,
D.	*Dwojga,*	*trojga,*	*czworga,*	*pięciorga*	ludzi,	dzieci,	cieląt,
C.	*Dwojgu,*	*trojgu,*	*czworgu,*	*pięciorgu*	ludziom,	dzieciom,	cielętom,
N.	*Dwojgiem,*	*trojgiem,*	*czworgiem,*	*pięciorgiem*	ludzi,	dzieci,	cieląt,
M.	*Dwojgu,*	*trojgu,*	*czworgu,*	*pięciorgu*	ludziach,	dzieciach,	cielętach.

2) Podobnie skłaniają się nieoznaczone liczebniki *kilkoro*, *kilkanaścioro*, tudzież liczebnik przymiotny *oboje*, dwie osoby różnéj płci lub dwie rzeczy różnego rodzaju wyrażający.

Nie właściwie mówiono i pisano *obojga* narodów.

3) Od liczebników zbiorowych *dwoje*, *troje* i t. d. *oboje*, odróżnić należy liczebniki gatunkowe, *dwój, ja, je; trój, ja, je*, które znaczą ze dwóch lub ze trzech złożony, jako też *oboj, oboja, oboje*, należenie do dwóch rzeczy znaczący, gdyż te odmieniają się według skłonień przymiotników. M. *Dwoj, ja. je.* D. *dwojego*, *dwojéj*, *dwojemu* i t. d. *Obój, ja, je, obojego, obojéj*. C. *obojemu* i t. d., np. *Obój* urząd tak świecki jak duchowny. Król *obojéj* Sycylii. Wierny przyjaciel w *obojéj* fortunie statecznie służy.

ROZDZIAŁ PIĄTY.

ZAIMKI.

178. Zaimkami nazywamy wyrazy imiona rzeczowne w mowie zastępujące, określające je, lub téż to oboje razem czyniące.

I tak *ja* zastępuje moje imię, *ty* twoje i t. d. W wyrażeniu *ten* dom, zaimek *ten* określa wyraz *dom*, dla oznaczenia tylko tego, o którym mówię. Człowiek, *który* przyszedł, zaimek *który* określa wyraz człowiek i t. d. W przykładach: Czyj brat? *Mój*. *Mój* brat przyszedł, zaimek *mój* w pierwszym zastępuje imię *brat*, w drugim je określa.

179. Przez zaimki skracamy mowę i zrozumiałą ją czynimy, bo same rzeczowniki nie mogą wydać tych rozlicznych względów, które przez zaimki wyrażamy.

I tak bez zaimków powiedzielibyśmy:

Krasicki był pisarzem pierwszego rzędu. Odejmmy *Krasickiemu* (nie wiadomo czy temu, o którym wyżéj mówiliśmy, czy innemu) wszystkie *Krasickiego* (którego?) zaszczyty, niemniéj *Krasicki* dla tego sławnym być nieprzestanie; lecz odejmmy *Krasickiemu* ten jedyny, już *Krasickiego* wiecznie nie masz.

Za pomocą zaimków tak się wyrażamy:

Krasicki był pisarzem pierwszego rzędu. Odejmmy mu wszystkie jego zaszczyty, niemniéj on dla tego sławnym wiecznie być nie przestanie; lecz odejmmy mu ten jedyny, już go wiecznie nie masz.

180. Zaimki są: 1) ***Pierwotne*** (10, 2) np. ***mnie, ciebie, siebie, nas, was***. 2) ***Pochodne***, np. ***mój, twój, swoj, nasz, wasz***. 3) ***Niezłożone***, np. ***ten, ta, to; kto, co, jaki***. 4) ***Złożone***, np. ***tamten, tamta, tamto; ktokolwiek, cokolwiek, jakikolwiek*** i t. p.

181. Zaimki zastępujące imiona rzeczy ***rzeczownemi*** czyli ***właściwemi zaimkami***, te zaś, które je tylko określają lub téż razem określają i zastępują, ***przymiotnemi*** nazywamy dla tego, że podobnie jak przymiotniki, zgadzają się z rzeczownikami do których się odnoszą. ***Rzeczownemi*** są: ***ja, ty, on, ona, ono; siebie, się; kto, co*** i z niego złożone ***ktoś, ktokolwiek, ktobądź, coś*** i t. d., ***nikt*** za ***ni co***; a przymiotnemi: ***ten, ta, to; tamten, tamta, tamto, on, ona, ono; ów, owa, owo; mój, twój, nijaki, owaki*** i t. p.

Tylko zaimki *mój, twój, swój, nasz, wasz, i czyj? czyja? czyje? który, która, które,* zastępują i określają rzeczowniki.

182. Tak rzeczowne jak i przymiótne zaimki ze względu na ich znaczenie dzielimy na *szczególne* czyli *oznaczone,* które osoby lub rzeczy szczegółowo czyli bliżéj oznaczają, np. *ja, ty, on; ten, ów,* i *ogólne* czyli *nieoznaczone,* które ich w szczególności nie wyrażają, np. *kto? co? ktobądź, nikt, wszystek, taki, owaki.*

ZAIMKI RZECZOWNE OZNACZONE.

183. Zaimki rzeczowne oznaczone są:

1) Osobiste: *ja, ty, ón, ona, ono.*

2) Zwracające: *siebie, się.*

1) Zaimki osobiste, kładą się za imiona osób do mowy wchodzących i różnicę ich oznaczają.

Trzy osoby wchodzą do mowy: piérwsza, która mówi a jéj imię zastępuje w l. p. zaimek *ja,* w mnogiéj *my;* druga do któréj mówi, a jéj imię wyręcza w l. p. zaimek *ty,* w mnogiéj *wy;* trzecia, o któréj mówi, a za jéj imię kładzie się w l. p. zaimek *on, ona, ono,* w l. m. *oni* za osobowe męzkie a *ony* za wszystkie inne.

Imiona osób trojakiego są rodzaju, więc i zastępujące je zaimki trojaki rodzaj mieć powinny. Atoli zaimki osoby pierwszéj i drugiéj nie odmieniają się przez rodzaje; bo rodzaj osoby mówiącéj i téj do któréj mówimy nie może być wątpliwy. Ale rodzaj osoby trzeciéj, nie zawsze mowie obecnéj, może być niewiadomy téj, do któréj mówimy: dla tego téż przez zaimek oznaczać go zwykliśmy. I ta jest przyczyna odmiany zaimka osoby trzeciéj przez rodzaje, np. *on, ona, ono, oni, ony.*

2) Zaimki osobiste dla zgody z imionami osób, które zastępują, odmieniają się przez liczby i spadki.

184. Zaimek osoby pierwszéj. Zaimek osoby drugiéj.

Liczba pojedyncza.

M.	Ja	Ty
D.	Mnie mię	Ciebie
C.	Mnie mi	Tobie ci
B.	Mnie mię	Ciebie cię
W.	—	Ty
N.	Mną	Tobą
M.	Mnie	Tobie

Liczba mnoga.

M.	My	Wy
D.	Nas	Was
C.	Nam	Wam
B.	Nas	Was
W.	My	Wy
N.	Nami	Wami
M.	Nas	Was

Zaimek osoby trzeciéj.

185. Liczba pojedyncza.

Postać M. zwycz. krót. poprzyim. Ż. zwycz. poprzyim. N. zwycz. krót. poprzyim.

M.	On			Ona		Ono		
D.	Jego	go	niego	Jéj	niéj	Jego	go	niego
C.	Jemu	mu	niemu	Jéj	niéj	Jemu	mu	niemu
B.	Jego	go	niego	Ją	nię	—	je	nie
W.	—	—	—	—	—	—	—	—
N.	—	—	nim	—	nią	—	—	niém
M.	—	—	nim	—	niéj	—	—	niém

Liczba mnoga.

M.	Oni	ony	—	Ony		Ony	
D.	Ich		nich	Ich	nich	Ich	nich
C.	Im		nim	Im	nim	Im	nim
B.	Ich		nich	Je	nie	Je	nie
W.	—		—	—	—	—	—
N.	—		nimi niemi	—	niemi	—	niemi
M.	—		nich	—	nich		nich

Uwagi nad temi zaimkami.

186. 1) Spadki *mnie; ciebie, tobie, jego, jemu*, używają się:

1) W odpowiedziach, np. *Komu obiecał? Mnie, jemu.* 2) Kiedy z dobitnością mówimy, a wtedy się przed słowem kładą, np. *mnie, jemu winieneś twoje szczęście.* 3) Po przyimkach, np. *do mnie, do ciebie, ku mnie, ku tobie.* 4) W zdaniach rozłącznych, np. *tobie, jemu, nie mnie kazał pisać.*

2) Krótsze wyrażenia *mię, cię, mi, ci, go*, kladą się po słowie, np. *wzjęto mię, go; dano ci, mu.* Mogą się jednak kłaść i przed słowem, jeżeli je jaki wyraz poprzedza, oprócz *nie* i spójnika *i*, np. gdy *mię* wzjęto; wiele *ci* dano; gdy *go* proszono;

skoro *mu* doniesiono; ja *go* widziałem; nie *jego* prosiłem; i *mnie* dał.

3) Względne spadki od **n** zaczynające się tylko po przyimkach kładziemy, i dla tego tę formę *poprzyimkową* nazywamy, np. *do niego, za nię, ku nim.*

4) Celownik *ci* często skraca się na *ć*, a wtedy łączy się z jakimś wyrazem na samogłoskę zakończonym, np. Milszać złość niż cnoty święte, milszyć kłamca niż prawdziwy. SĘPA *Rymy* str. 16. Nie radzęć, za nie radzę ci. Coć przystoi, za co ci przystoi.

5) Biernik *go* dawniéj kończono na *gi* lub *ij*, np. Kościół, gdy *gi* prześladują, najwięcéj kwitnie; gdy *gi* tłumią, roście. WUJEK. Za kogo *ij* (go) poczytać mamy.

6) Zaimek osoby trzeciéj nie mą wołacza, bo spadek ten odnosi się tylko do osoby drugiéj, czyli do téj do któréj mówimy. Ale zaimek osoby pierwszéj może mieć ten spadek w liczbie mnogiéj dla tego, iż mówiący częstokroć, dla złagodzenia rozkazu, i siebie włącza do ogółu, do którego mówi, np. *My* trwajmy stale do końca.

7) Mianownik l. mn. *oni* stoi za imiona męzkie z mocném zakończeniem, *ony* zaś służy dla męzkich ze słabém zakończeniem, nieosobowych i dla żeńskich i nijakich, np. *Oni* przyszli; *ony* przyszły. *One* jest zaimkiem wskazującym (191, 2).

8) Narzędnik, we wszystkich rodzajach obu liczb, zwyczajnie zaczyna się od *n*, np. Gardzę *nim, nią, niemi*. Ja *nim* jestem. Dawniéj mówiono *im* za *nim; imi* za *nimi*, np. Zwada się zaczęła między nami a *imi*. BIELSKI Kr. str. 119. Aby *imi* (nimi) odkupił. Tenże str. 150.

9) Zaimek *niego* skrócony na *ń* w dopełniaczu i bierniku l. p. zrasta się z przyimkiem i służy tylko rodzajowi męzkiemu, np. *idź poń, weź zań, nań, przedeń, nadeń,* zamiast *po niego, za niego* i t. d.

10) Przyimki na spółgłoski zakończone, przed przypadkami *mnie, mną*, przybierają *e*, np. *beze mnie, ode mnie,* i t. d.

Zaimek zwracający *siebie, się.*

187. 1) Jeżeli chcemy oznaczyć, że działanie jednéj z trzech osób do niéj saméj odnosi się, wzgląd takowy wyrażamy przez zaimek *siebie* lub *się*, który téż dla tego zwracającym nazywamy,

że czynność osoby działającéj na nię samę zwraca, np. *biję się*, *myję się*.

2) Zaimek ten odmienia się w obu liczbach jak następuje:

M.	(nie ma)
D.	Siebie się
C.	Sobie
B.	Siebie się
W.	(nie ma)
N	Sobą
M.	Sobie

3) Zaimek *siebie*, *się*, wyrażający zawsze względ do podmiotu czyli mianownika (209), sam podmiotem nigdy być nie może, i dla tego nie ma mianownika.

4) Ponieważ podmiot czyli mianownik wskazuje, która osoba, jakiego rodzaju, czy jedna, czy więcéj, własne działanie do siebie odnosi, przeto zaimek podmiotowy *siebie*, *się*, nie odmienia się według osób, liczb i rodzajów, ale wszystkim jeden służy, np.

ja maluję ty malujesz on, ona maluje	siebie	ja jestem zajęty ty jesteś zajęty on jest zajęty	sobą
my pisaliśmy wy pisaliście oni pisali	sobie	ty masz ufność ona ma ufność oni mają ufność	w sobie

5) Co się wyżéj powiedziało (186, 1. 2) o używaniu dłuższych i krótszych form zaimków *ja*, *ty*, *on*, to samo służy i dla zaimka *się*; tylko że po przyimku *przez* w wyrażeniu *samo przez się* i w słowach *przedsiębrać*, *przedsięwziąć*, krótszego wyrażenia używamy.

ZAIMKI RZECZOWNE NIEOZNACZONE.

188. Nieoznaczone zaimki rzeczowne są:

1) *Pytające: Kto?* pytając się o osoby, a *co?* o zwierzęta, rzeczy lub czynność, np. *Kto? Ojciec*, *matka*, *dziecię*. *Co? Koń, owca, jagnię. Co robisz? Co mówił?*

2) *Twierdzące: ktokolwiek*, *cokolwiek; ktobądź*, *cobądź*.

3) *Z niepewnością twierdzące: ktoś, coś*.

4) *Zaprzeczające: nikt* (o żywotnych), *nic* (o nieżywotnych) skrócone z *nikto*, *nico*.

189. 1) Zaimki te odmieniają się jak następuje, tylko że w złożonych, przyrostki *ś*, *kolwiek* i *bądź*, przyczepiają się do względnych (84, 5), a w *nikt* głoska *t* odrzuca się. Zaimek *nikt* i *nic* oraz z niepewnością twierdzące *ktoś*, *coś*, nie mają wołacza, bo nie ma do kogo mowy zwrócić.

Liczba pojedyncza.

M.	Kto?	Co?	Nikt	Nic
D.	Kogo?	Czego?	Nikogo	Niczego
C.	Komu?	Czemu?	Nikomu	Niczemu
B.	Kogo?	Co?	Nikogo	Nic
W.	Kto?	Co?	—	—
N.	Kim?	Czém?	Nikim	Niczém.
M.	Kim?	Czém?	Nikim	Niczém.

2) Zaimki te nie mają liczby, mnogiéj bo nie oznaczają rzeczy, ale tylko w ogóle o nich mówią.

3) Zaimek *kto* nie jest pytającym ale względnym, kiedy się odnosi do zdania mającego zaimek *ten*, wyraźnie położony lub domyślny, np. *Kto* mocniejszy, *ten* lepszy. *Kto* mówi, *ten* się domówi.

ZAIMKI PRZYMIOTNE OZNACZONE.

190. Zaimki przymiotne oznaczone ze względu na ich znaczenie są:

1) *Wskazujące: on, ona, ono; ów, owa, owo; ten, ta, to; tamten, tamta, tamto.*

2) *Względne: który, która, które; co.*

3) *Dzierżawcze: mój, nasz; twój, wasz; jego, jéj, ich, swój.*

4) *Dzierżawczo-pytający: Czyj? czyja? czyje?*

1. Zaimki wskazujące.

191. 1) Zaimki wskazujące wskazują przedmiot, o którym jest mowa. Odmieniają się jak przymiotniki, ale w bierniku rodzaju żeńskiego liczby pojedynczéj kończą się na *ę*: *tę*, *tamtę*, *onę*, *owę*. Nie mają téż wołacza w obu liczbach, bo wskazują osobę trzecią, a przypadek ten tylko do drugiéj osoby zwykle się odnosi.

2) Zaimek *on, ona, ono*, l. mn. *oni*, tylko w tych spadkach podobny jest do zaimka osobistego; ta atoli między niemi zachodzi różnica, iż *on* i t. d. jako zaimek przymiotny i wskazujący, zawsze się łączy z wyraźnym lub domyślnym rzeczownikiem, który wskazuje; tamten zaś, jako osobisty czyli rzeczowny, sam zawsze stoi, np. *on* poszedł; *on* piękny dom i t. p. Odmienia się jak następuje:

Licz. pojed.	M.	On	Ona	Ono	L. m.	Oni	One
	D.	Onego	Onéj	Onego		Onych	
	C.	Onemu	Onéj	Onemu		Onym	
	B.	Onego	Onę	Ono		Onych	One
	W.	—	—	—		—	—
	N.	Onym	Oną	Oném		Onymi	Onemi
	M.	Onym	Onéj	Oném		Onych	

Podobnie odmienia się: *ów, owa, owo.*

192. Zaimek *ten*, *ta*, *to*, odmienia się w ten sposób:

Licz. pojed.	M.	Ten	Ta	To	L. m.	Ci	Te
	D.	Tego	Téj	Tego		Tych	
	C.	Temu	Téj	Temu		Tym	
	B.	Tego	Tę	To		Tych	Te
	W.	—	—	—		—	—
	N.	Tym	Tą	Tém		Tymi	Temi
	M.	Tym	Téj	Tém		Tych	

Podobnie odmienia się zaimek złożony *tamten*, *tamta, tamto*, w którym pierwsza część, tojest *tam*, woale się nie zmienia, np. *tamtego, tamtym, tamtemi.*

Między zaimkami *ten, ów, tamten,* ta zachodzi różnica, że *ten* bliższą, *ów* zaś i *tamten*, dalszą osobę lub rzecz wskazuje.

2. Zaimki względne.

193. 1) Zaimki względne wyrażają wzgląd na osobę lub rzecz już poprzednio jakiém imieniem lub zaimkiem oznaczoną, np. Oto książka, o *któréj* mówiłeś. Brat, *którego* tak kochasz. On, dla *którego* wszystko straciłem i t. d.

2) Tylko zaimek *który, która, które*, na wzór przymiotników odmieniający się, jako téż w miejscu jego na wszystkie rodzaje i liczby nieodmiennie używane *co*, które się odnosi tylko do rzeczownika lub zaimka wyraźnie położonego, są zaimkami względne-

mi, za pomocą których myśli nie pomieszczone w jedném zdaniu do jego imion lub zaimków odnosimy.

3) Zaimek *co* *), kiedy stoi zamiast *który, która, które*, jest nieodmienny, i dla tego na oznaczenie rodzaju, liczby i spadków przybiera spadki względne (69, II. 2) zaimka osobistego *on, ona, ono*, z któremi się kładzie jak następuje:

Liczba pojedyncza.

M.	Męz. Co	Żeń. Co	Nij. Co
D.	Co jego co go	Co jéj	Co jego, co go
C.	Co mu	Co jéj	Co mu
B.	Co go	Co ją	Co je
W.	—	—	—
N.	Co nim	Co nią	Co niém
M.	Co (na, o,) nim	Co(na, o,) niéj	Co (na, o,) niém

Liczba mnoga.

M.	Męz. Co (do osob. męzk. z mocn. zak.)	Co (do wszys. trzech rod.)
D.	Co ich	Co ich
C.	Co im	Co im
B.	Co ich	Co je
W.	—	—
N.	Co nimi	Co niemi
M.	Co (na, o,) nich	Co (na, o,) nich.

4) Jeżeli do zaimka *co* odnosi się słowo rządzące jakimś przyimkiem, natenczas przyimek ten kładziemy między *co* i spadki względne zaimka *on, ona, ono*, postaci poprzyimkowéj, jak to w miejscowniku obu liczb widziéć można, np. *Co do niego, co ku*

*) Z użycia zaimka *co, co go* i t. d. za *który, która, które*, bynajmniéj nie wynika dwuznaczność, jak to Żochowski utrzymuje (*Części mowy* str. 386) i przykładami chce udowodnić (str. 388). Zaimek ten bowiem zawsze się odnosi do wyraźnie położonego rzeczownika lub zaimka. Podany zatém przez Żochowskiego przykład, *wiesz coś mu dał*, nigdy nie może znaczyć *któremuś dał*, jak autor niewłaściwie tłumaczy; bo tu nie ma rzeczownika lub zaimka wyraźnie położonego i dla tego *któremuś* koniecznie stać powinno. I drugi przykład: *Dziecię, coś widziało*, nie może służyć za dowód trójznaczności z użycia zaimka *co*, jak autor dowodzi: bo w przytoczonym przykładzie przecinek po *dziecię* położony przekonywa czytającego, że następujący zaimek *coś* jest względnym. Gdyby bowiem miał być twierdzącym z niepewnością, toby *co* bez przecinka po rzeczowniku następowało, a gdyby był zaimkiem pytającym, toby położony po słowie znak zapytania, lub zawieszenie głosu w mowie, o tém jego znaczeniu dostatecznie nas ostrzegało. Te uwagi służą i do innych podobnych przykładów.

niemu, co z nim, co w niéj, co przed nią, i t. d., *co w nim widzę, co przy niéj stoisz, co o nim mówisz.*

3. Zaimki dzierżawcze.

194. ZAIMKI DZIERŻAWCZE stoją za imiona osób i przyznają im posiadanie czyli dzierżenie jakiéj rzeczy, z któréj imieniem zgadzają się w rodzaju, liczbie i spadku.

Ponieważ trzy osoby wchodzą do mowy i liczbowaniu ulegają, zatém każdéj z nich odpowiedni zaimek przez liczby odmieniać się musi. Że zaś imiona rzeczy trojakiego są rodzaju, przeto i zaimki dzierżawcze te imiona do osób odnoszące, przez rodzaje odmieniamy. Są zatém zaimki dzierżawcze:

dla osoby pierwszéj:	l.	p.	*Mój*	*moja*	*moje*
	l.	m.	*Nasz*	*nasza*	*nasze*
drugiéj:	l.	p.	*Twój*	*twoja*	*twoje*
	l.	m.	*Wasz*	*wasza*	*wasze*
trzeciéj:	l.	p.	*Jego*	*jéj*	*jego*
	l.	m.	*Ich*	*ich*	*ich*

195. Zaimki dzierżawcze osoby trzeciéj wyrażamy w obu liczbach dopełniaczem zaimka osobistego *on, ona, ono,* bez względu na rodzaj, liczbę i spadki imion, których dzierżenie wskazują. Zaimki te kładą się zawsze w rodzaju i liczbie osób, do których się odnoszą.

np. Brat,	siostra,	dziecko,	*jego, jéj,*	*ich*
Bratu,	siostrze,	dziecku,	*jego, jéj,*	*ich*
Braciom,	siostrze,	dzieciom,	*jego, jéj,*	*ich*
Braciach,	siostrach,	dzieciach,	*jego, jéj,*	*ich*

196. Prócz powyższych, jest jeszcze zaimek dzierżawczy *swój, swoja, swoje,* którego we wszystkich osobach obu liczb używamy.

Zaimek ten, podobnie jak i zaimek zwracający *siebie, się* (187), zawsze odnosi się do *podmiotu zdania* (202), w którém się znajduje, i dla tego zaimkiem *dzierżawczo-zwracającym* nazwaćby go można.

197. Zaimki dzierżawcze *mój, twój, swój,* odmieniają się jak przymiotniki, i we wszystkich rodzajach i spadkach, więcéj niż jednę zgłoskę mających, prócz *moi, twoi, swoi,* ściągać się mogą.

W bierniku liczby pojedynczéj rodzaju żeńskiego zaimki te na-

ę zakończamy: *moję, twoję, swoję, naszę, waszę;* ale ściągnięte formy mają *ą: mą, twą, swą.*

L i c z b a p o j e d y n c z a.

M. Mój	Moja ma	Moje	me
D. Mojego mego	Mojéj méj	Mojego	mego
C. Mojemu memu	Mojéj méj	Mojemu	memu
B. {Mojego mego	Moję mą	Moje	me
B. {Mój	Moję mą	Moje	me
W. Mój	Moja ma	Moje	me
N. Moim mym	Moją mą	Mojém	mém
M. Moim mym	Mojéj méj	Mojém	mém

L i c z b a m n o g a.

M. Moi przy osob. męz. z mocn. zak.	Moje me na wszys. trzy rodz.
D. Moich mych	Moich mych
C. Moim mym	Moim mym
B. Moich mych	Moje me
W. Moi	Moje me
N. Moimi mymi	Mojemi memi
M. Moich mych	Moich mych

Skrócona forma nie różni się w znaczeniu od pełniejszéj, i dla tego tam się tylko używa, gdzie tego potrzebę pełność mowy wskazuje.

L. p. M.	Nasz	nasza	nasze	L. m. Nasi nasze
D.	Naszego	naszéj	naszego	Naszych
C.	Naszemu	naszéj	naszemu	Naszym
B. {	Naszego	naszę	nasze	Naszych nasze
B. {	Nasz	naszę	nasze	
W.	Nasz	nasza	nasze	Nasi nasze
N.	Naszym	naszą	naszém	Naszymi naszemi
M.	Naszym	naszéj	naszém	Naszych

Podobnie odmienia się zaimek: *wasz, wasza, wasze.*

Uwaga. Dawniéj M. i W. l. mn. podobnie jak się dotąd dzieje w innych dyjalektach słowiańskich, na *szy* zakończano, np. *naszy* dworscy. Skarga. Na art. o Jezuit. A. 8. f. v.; prowincyjałowie *naszy*, tamże C. 1. f. v. Polacy *naszy* C. 2. f. r.; *naszy* cudzoziemcy ojcowie C. 2. f. r. Senatorowie *naszy* C. 4. fr.; *waszy* bracia Sk. Kaz. przyg. 406.

Użycie zaimków dzierżawczych.

198. 1) Gdy rzecz dzierżona odnosi się do osoby, która nie jest podmiotem, natenczas dzierżącą osobę pierwszą wskazujemy zaimkami *mój, nasz;* drugą zaimkami *twój, wasz;* a trzecią dopełniaczami *jego, jéj, ich,* zaimka osobistego *on, ona, ono,* według liczby i rodzaju osoby dzierżącéj, do których niekiedy dla dobitności przymiotnik *własny* dodajemy, np. To są *moje, twoje,*

nasze, wasze, jego, jéj, ich, konie. Ten dom jest *nasz, wasz, ich.* To jest *moja własna* książka. *Twoje własne* dzieci opuściły cię.

2) Jeżeli rzecz dzierżona należy do podmiotu, natenczas bez względu na jego osobę, liczbę i rodzaj, używamy dzierżawczo-zwracającego zaimka *swój, swoja, swoje,* a to według rodzaju, liczby i spadku rzeczy dzierżonéj, np. Ja byłem, ty byłeś, on był u *swojego* brata.

Uwaga. Języki obce nie za pośrednictwem dzierżawczo-zwracającego, ale za pomocą zwyczajnego zaimka dzierżawczego (*mój, twój, nasz, wasz*) rzecz dzierżoną odnoszą do podmiotu. Według ich bowiem wyrażenia mówi się, np. *ja* mam *mój, ty-twój; my* mamy *nasz; wy-wasz.* W tłumaczeniu takich wyrażeń z obcych języków szczególniéj na uwadze mieć należy właściwość mowy naszéj, żebyśmy przez naśladowanie téj obczyzny z czasem jéj nie zatarli. W duchu bowiem polszczyzny mówi się: *ja* mam *swój, ty* masz *swój; on* ma *swój; my* mamy *swój; wy* macie *swój, oni* mają *swój* i t. p. według rodzaju, liczby i spadków rzeczy dzierżonéj.

199. Zaimek dzierżawczo-pytający *czyj? czyja? czyje?* którym się o niewiadomego właściciela rzeczy pytamy, odmienia się na wzór przymiotników, tylko w bierniku liczby pojedynczéj rodzaju żeńskiego kończy się na *ę: czyję,* a mianownik liczby mnogiéj z mocném zakończeniem *czyi* rzadko się używa.

ZAIMKI PRZYMIOTNE NIEOZNACZONE.

200. Zaimki przymiotne nieoznaczone ze względu na ich znaczenie są czworakie: 1) Pytające. 2) Twierdzące. 3) Z niepewnością twierdzące. 4) Przeczące.

1) Pytające są: *jaki? jaka? jakie?* w pospolitéj mowie przed imionami męzkiemi w mianowniku obu liczb na *ki* skracający się, np. *ki kaduk? który? która? które?*

Jaki, jaka, jakie, nie jest zaimkiem pytającym ale względnym, gdy się odnosi do wyraźnego lub domyślnego zaimka twierdzącego *taki, taka, takie,* np. *Jaki* pan, *taki* kram; *jaki* ojciec *taki* syn. *Jaki* kto sam, za *takie* ma i drugie. Szczęśliwość (*taka*), o *jakiéj* ani ucho słyszało.

2) Twierdzące: *jakibądź, jakikolwiek, którybądź, którykolwiek, czyjkolwiek, ladajaki, niektóry, inny, inszy, każdy, niejaki, nijaki, owaki, sam, taki, wszelaki, wszy, wsza, wsze,*

dopełniacz *wszego, wszéj* i t. d. w l. m. dopełniacz *wszech*, celow. *wszem* za *wszym*, *wszystek, wszystka, wszystko.*

3) Z niepewnością twierdzące: *czyjś, czyjaś, czyjeś; jakiś, jakaś, jakieś; któryś, któraś, któreś.*

4) Przeczące: *niczyj, niczyja, niczyje; nijaki, nijaka, nijakie; żaden, żadna, żadne.*

Wszystkie te zaimki odmieniają się na wzór przymiotników i dla tego żeńskie w bierniku l. pojed. kończą się na *ą*: *inną, którą, każdą* i t. d. np. *na każdą* rzecz nie skwapliwy. Skarga Kaz. 1610. str. 147; *na każdą* ćwierć lata. Tamże str. 152., *na każdą* noc. Tamże 293.

Następujące mają *ę*: *czyjękolwiek, niczyję, samę, wszystkę.*

Przyrostki wiążące się z zaimkami.

201. 1) Przyrostkami zowią się głoski lub zgłoski, które nigdy same stać nie mogą, ale się zawsze wiążą z jakimś wyrazem czyli się z nim zrastają i znaczenie jego jedne wzmacniają, drugie zmieniają.

2) Przyrostki z zaimkami łączyć się mogące, są: *ć, ś, ż*, po samogłosce, *ci*, *siś*, *że*, po spółgłosce, *to* utworzony z rodzaju nijakiego zaimka osobistego *ten*, nakoniec *li*, *kolwiek* i *bądź*.

3) Przyrostki *ć, ci, to*, łączą się tylko z zaimkami osobistemi i ukazującemi, którym mocy i dobitności przydają, np. *ja***ć**, *mnie***ć**, *tobie***ć**, *one***ć**, *on***cito**, *ten***ci**, *ten***cito**: *tego***ć**, *ja***to**, *mnie***to**, *wy***to**, *ten***to**, *ta***to**, *to***to**; z zaimkami zaś dzierżawczemi **ć**, **co**, tylko w połączeniu z przyrostkiem *to* wiązać się może, ale *to* i samo z niemi spajamy, np. *moja***ćto** praca, *twojéj***cito** siostrze, *wasza***ćto** matka, *waś***to**, *naś***to** przyjaciele.

4) Przyrostki *ś, siś, kolwiek* i wyraz *bądź* wiążą się tylko z zaimkami pytającemi *kto, co, który, a, e; jaki a, e; czyj, ja, je,* i znaczenie ich zmieniają. Jakoż je *ś, siś,* na z niepewnością, a *kol-wiek* i *bądź* na z pewnością twierdzące zamieniają, a tak związane zaimki nie mogą już przybierać przyrostka *ż, że*, który pytanie wyraża, np. *Kto* powiedział? *Kto***ś** powiedział. *Jaki* człowiek? *Jaki***ś** człowiek. *Czyja* książka? *Czyja***ś** książka. *Z jakim***ś**, *w kim***siś**, *w czem***siś**, *który***ś**; *kto***kolwiek**, *co***kolwiek**, *kto***bądź**, *co***bądź**; *czyj***kolwiek**, *czyja***kolwiek**, *czyja***bądź**, *czyje***bądź**, *który***kolwiek**, *który***bądź**.

Dawniéj *kolwiek* oddzielnie kładziono, bo go z zaimkami niewiązano, np. *Który* się pojawił *kolwiek* mąż. Żebr. *Owid.* 90.

5) Od przyrostka *ś* odróżniać trzeba zakończenie osoby drugiéj liczby pojed., które od słowa oderwane, często się z imionami, zaimkami lub innemi częściami mowy łączyć zwykło, np. *Ktoś* jest? zamiast *Kto jesteś? Coś* przyniosł? *Co przyniosłeś?*

6) Przyrostek *li, lito,* także *ż, że, żto, żeto,* z zaimkami osobistemi i dzierżawczemi wyrażają pytanie, np. *Mnie*li? *z tobą*li? *on*li? *nasz*lito? *jaż*? *jażto*? *wyżto*? *tyż*? *tyżto*? lub *tyżeto*? *onażto*? *onymżeto*? *mojażto*? *waszażto*?

7) Z ukazującemi zaimkami związane *li, lito, żto, żeto,* pytanie, a *ć, ci, ćto, cito* tudzież *ż, że* dobitność wyrażają, np. *Ten*li? *ta*li? *onej*lito? *onemu*li? *tenżeto*? *tażto*? *tożto*? *onegożto*? *onymżeto*? *onemućto*? *téjcito*? *temuż*? *téjże*.

8) Przyrostki *ż, że, żto, żeto,* pytającemu zaimkowi dobitności przydają, np. *Któż*? *któżto*? (56, *a*), *czyjże*? *czyjżeto*? *czyjażto*? *komużto*? *jakiż*? *jakiżto*? *któražto*?

ROZDZIAŁ SZÓSTY.

SŁOWO.

202. Słowo czyli Czasownik wyraża bytność, stan lub działanie podmiotu w pewnym czasie, np. Matka *jest* w domu, ojciec *siedzi*, brat *czytał*, pies *ukąsi*, ptak *poleci*.

Podmiotem zowiemy osobę lub rzecz, o któréj coś twierdzimy, np. *Ja* stoję, *ty* piszesz, *brat* idzie, *koń* rży, *psy* szczekają, *ogień* pali, *lód* ziębi. W tych przykładach wyrazy *ja, ty, brat, koń, psy, ogień, lód,* są podmiotami, bo wyrażają osoby lub rzeczy, o których coś twierdzimy.

Rzecz na którą podmiot swe działanie wywiera *przedmiotem* nazywamy, np. Uczeń czyta *książkę*.

Podział słów ze względu na podmiot.

203. Ponieważ działanie ze względu na podmiot może być czworakie, bo:

1) Albo je podmiot wywiera na inną osobę lub rzecz którą przedmiotem nazywamy, np. *Ojciec niesie syna, brat kocha siostrę.*

2) Albo je podmiot od innéj osoby lub rzeczy odbiera, np. *Ojciec jest niesiony od syna; brat jest kochany od siostry.*

3) Albo je podmiot na siebie samego wywiera czyli zwraca, np. *Ojciec goli się, brat myje się.*

4) Albo nakoniec taki jest stan lub działanie podmiotu, iż to na żaden przedmiot nie spływa, np. *Ojciec siedzi, brat idzie;* zatém czworakiéj natury muszą być słowa, które te czworakie względy działania oznaczają. Z tych:

1) *Czynnemi* nazywamy słowa wyrażające działanie podmiotu, które na przedmiot spływa, np. Pastérz *pędzi* trzodę, ptasznik *łapie* ptaki, brat *pisze* list.

Słowa czynne poznajemy po pytaniach *kogo? co?* których tylko przy nich używać można, np. *Kogo? co pędzi?* *).

2) *Biernemi* zowią się słowa wyrażające, że podmiot jest biorący działanie, np. Syn *jest ukarany* od ojca, rola *jest zasiana* od rolnika.

W polskim języku nie ulegają słowa osobnéj odmianie na wyrażenie biernego stanu podmiotu, tojest nie masz odmiany biernéj, którą w potrzebie rozmaicie wyrażamy.

3) *Zwrotnemi* nazywamy wszystkie słowa czynne położone ze zwracającym zaimkiem *się*, który wyraża, że podmiot na siebie działanie wywiera czyli zwraca, np. Brat *uczy się*. Siostra *stroi się*.

Wzajemnie zwrotnemi są słowa czynne wyrażające, iż podmioty działanie wzajemnie na siebie wywierają, np. *Kochają się, biją się.*

Od słów zwrotnych odróżnić należy słowa *zaimkowemi* zwane, tojest słowa nijakie z zaimkiem *się* połączone, bo te zwrotu czynności na podmiot nie wyrażają, np. *Pocę się, boję się.*

4) *Nijakiemi* lub *nieprzechodnemi* są słowa wyrażające stan podmiotu lub jego działanie na żaden przedmiot nieprzechodzące, np. Ojciec *siedzi i spi* (stan). Brat *idzie i skacze* (działanie).

Słowa nijakie poznajemy po tém, iż po nich kłaść nie można pytania *kogo? co?* I tak, nie można mówić: *Spi kogo? co? Idzie kogo? co? Bać się* jest słowo nijakie, bo się nie mówi:

---

*) Porównaj przypis na str. 24.

bać się co lecz *bać się czego,* a więc i *bać się kogo* nie jest biernik ale dopełniacz. *).

204. Wszystkie te słowa, podobnie jak i inne części mowy są: albo *niezłożone,* np. *pisał, czytał;* albo *złożone,* np. *wypisał, przeczytał;* albo *dwa i trzy razy złożone,* np. *po-wypisywał, po-od-czytywał, roz-po-życzył, po-roz-pożyczał.*

Przyimki w skład słów wchodzące.

205. 1) Słowa złożone składają się z przyimków odcień ich znaczenia lub dokonaność wyrażających, np. *pisać, napisać, podpisać, wypisać, przypisać, dopisać, zapisać; pisywać, wypisywać, powypisywać, popodpisywać.*

2) Przyimki ze słowami łączyć się mogące są: albo *rozłączne,* tojest takie, które, lubo się nigdy od słowa nie oddzielają, jednakże z imionami użyte, osobny wyraz stanowią, np. *do, od, przed* i t. p.; albo *nierozłączne* czyli takie, które się tylko w połączeniu ze słowami używają, ale same nigdy stać nie mogą, np. *roz, wy* i t. p.

3) Przyimki w skład słów wchodzące są?

Rozłączne: *do, na, nad, o, od, po, pod, przy, u, w, z (s), za.*

Nierozłączne: *ob, prze, roz, wy.*

do wyraża zbliżanie się ku kresowi lub skutkowi, jego ziszczenie albo przyczynienie czego, np. *dojeżdżać, dobijać, dobić, dorobić.*

na wyraża: 1) Kierunek do pewnego miejsca, np. *nakładać* na wóz, *namalować* na płótnie. 2) Przygromadzenie, przysporzenie, np. *naładować, naborgować, nakupować.* 3) Z zaimkowemi: sytość aż do zbytku i zmordowania się, np. *najeść się, nasiedzieć się.* 4) Dokonanie czynności, np. *napisać* list, *nasiać, namieszać.*

nad | **nade** } wyraża: 1) przesadę, np. *nadmierzyć, naddawać.* 2) Zdybanie, np. *nadjechać, nadejść.* 3) Dalsze przyczynienie, np. *naddać, nadbudować, nadmurować.* 4) Początek daleki jeszcze od zupełności, np. *nadciąć, nadgnić, nadpsuć się.* Przed spółgłoskami zamiast **nad** często kładziemy **na**, np. *nachudnąć.*

*) Porównaj przypis na str. 24 — i *Magazyn Powszechny* w Warszawie. 1838. str. 255.

o, ob } **obe** } maluje: 1) Spełnienie działania na jakąś część przedmiotu skierowanego, np. *okiełznać, osiodłać, ogolić, osadzić, opatrzyć.* 2) Kierunek krążenia, np. *obejrzéć, obwiązać, obmówić, obgadywać, otrzeć, obiedz, obwiązać*, a w moralném znaczeniu *obowiązać, obesłać, obedrzéć.*

od } **ode** } znaczy: 1) Kierunek przeciwny zbliżaniu, np. *odjąć, odjechać, oddalić, oderznąć.* Podobnież z zaimkowemi, np. *odstrzelić się, odgryźć się.* 2) Zakończenie i odbycie czego, np. *odpokutować, odboléć, odchorować, odmówić.* 3) Z zaimkowemi nadmiar lub przesycenie, np. *odchwalić się, odjeść się,* tojest dosyć nachwaliwszy, najadłszy się, przestać. 4) Powrócenie nazad, na odwrót, wzajemność, np. *oddawać, odczęstować.* 5) Ponowienie, np. *odbudować, odnowić, odpisać.*

po znaczy: 1) Ciąg czynności, np. *pobielać, pobijać, popychać.* 2) Ciąg drobny czasowy, np. *poczekać, postać, potrzymać, popłakać.* 3) Czynność na wielu osobach, rzeczach lub w różnych miejscach zdziałaną, np. *poodprawiać* służących, *pooddalać* ludzi, *pobić* kury, *popalić* statki, *ponaprawiać* suknie, *potłuc, podziurawić, porozdawać, powypychać, poobchodzić, poroznosić, porozrzucać.* 4) Z zaimkiem wzajemność czynu, np. *porąbać się, pobratać się.* 5) Dokonanie czynności, np. *podziękować, pójść.*

pod znaczy: 1) Wzgląd spodu, np. *podmurować, podpisać, podłożyć.* 2) Czynienie ukradkiem, milczkiem, po cichu, np. *podejść, podglądać, podrzucić, podsunąć.* 3) Postęp jakiś nieznaczny, np. *podrość, podpić sobie, podstarzeć się.*

prze znaczy: 1) Czyn przez miejsce lub czas przebyty, np. *przejechał, przeszedł, przeczytał* książkę, *przespał* całe życie, *przechować* majątek, *przepić.* 3) Użycie czego w pomiernéj ilości, np. *przejeść co, przegryźć, przekąsić.* 4) Nagłe przerywanie obecnego stanu, np. *przemówić, przebąkać, przewrócić.* 5) Odmianę położenia, albo odmianę miejsca czynu, np. *przenieść* gdzie indziéj, *przepisać* z czego, *przekształcić.* 6) Większość jednéj czynności nad drugą, co do miary, wagi, stopnia i t. d., np. *przewyższać, przechodzić* kogo w czém, *przeważać.* 7) Przesadę lub zbytek, np. *przepełnić, przekarmić, przelać, przestraszyć.* 8) *Prze,* zna-

czy tożsamo co *przed*, np. *przekładać* komu co, zamiast *przedkładać*, *przewidzieć* za *przedwidzieć*.

przy znaczy: 1) Zbliżanie, np. *przybiedz*, *przymawiać*, *przypływać*, *przypuścić*, *przyciąć*. 2) Towarzyszenie, np. *przyśpiewywać*, *przygrywać*. 3) Mierność stopnia działania, np. *przygasić*, *przydusić*, *przypalić*, *przymówić*.

roz } **roze** } wyraża: 1) Rozłączenie, np. *rozproszyć*, *rozpisać*, *rozrzucić*, *rozsądzić*, *rozebrać*. Z zaimkowemi wyraża nadmiar, np. *rozbiegać się*, *rozigrać się*, *rozpić się*, *rozniemoc się*, *rozchorować się*. 2) Dokonanie czynności, np. *rozkwitnąć*, *rozeznać*, *rozświecić*.

u znaczy: 1) Oddalenie się względem miejsca lub czasu, np. *ujść*, *uchodzić*, *ulecić*. 2) Mniejszenie i mniejszenie się częściowe, np. *ułamać*, *ulàć*, *ubrać*. 3) Wydoływanie skutkowi, sprostanie czemu, np. *uciągnąć*, *unieść*, *uprosić*. 4) Uzupełnienie czynności, np. *czynić*, *uczynić*, *tonąć*, *utonąć*, *ukąsić*, *uspić*. 5) Z zaimkowemi dokonanie działania aż do sytości, np. *uśmiać się*, *upić się*, *ubawić się*.

w } **we** } znaczy: 1) Kierunek na wewnątrz czegoś, np. *wbić*, *wchodzić*, *wnijść*, *włożyć*, *wlać*, *wpaść*, *wetrzéć*, *wejrzéć* (48, *d*), *wepchnąć*, *wesprzéć*. 2) Dokonanie czynności, np. *wstać*, *wstąpić*.

wy znaczy: 1) Kierunek na zewnątrz, na dwór, np. *wywołać*. 2) Skutek otrzymany, np. *wyprosić*, *wymodlić*, *wymódz*. 3) Ostateczne dokonanie, np. *wygubić*, *wygładzić*, *wypić*. 4) Z zaimkowemi dokonanie działania aż do sytości, np. *wyspać się*, *wybiegać się*, *wystać się*.

wz, wez, ws, wes, wsz. Przyimki te z połączenia **w** i **z** powstałe wskazują kierunek ku górze, np. *wzbijać się*, *wzjąć*, *wznowić* (na jaw wydobyć), *wznosić*, *wezbrać*, *wspinać*, *wesprzéć*, *wszcząć* od *cząć* (41 i 27).

z, ze, przed spółgłoskami mocnemi (42) na *s*, *ś* zamieniony, nadaje słowom znaczenie: 1) Połączenia, np. *zbić*, *zszyć*, *zwodzić*, *ściągnąć*, *zjechać się*, *zebrać się*. 2) Kierunek na dół, np. *zegnać*, *zepchnąć*. 3) Ruchu z miejsca, np. *składać*, *spłoszyć*, *zleciéć*, *schować*, *spaść*, *spuścić*, *zdzierać*. 4)

Zupełnego dokonania czynu, np. *sparzyć, spalić, zjeść, złamać, sfałdować, stoczyć, strudzić, zebrać, zetrzéć.*

za znaczy: 1) Kierunek innemu kierunkowi przeciwny, np. *zaskoczyć, zabiegać, zatykać, zastawić.* 2) Zapęd w działaniu, np. *zabrnąć, zaczytać się, zagadać się, zamierzyć się.* 3) Działanie na innego, np. *zamawiać, zaklinać, zapisywać* skąd. 4) Spotrzebowanie czego, np. *zapisać* papier, *zajeździć* konia. 5) Skutek z wykonania czynności, np. *zarobić, zasłużyć.* 6) Dokonanie czynności, np. *zajść, zajechać, zakończyć, zastać.*

Słowa pierwotne i pochodne.

206. Słowa niezłożone są albo *pierwotne,* np. *biegł, legł;* albo *pochodne*, np. *biegał, legał.*

Słowa pochodne urabiają się:

1) Z rzeczowników, a te najpospoliciéj na *ować, ić, eć* (z otwartém *e)* zakończamy, np. *król, królować; pieczęć, pieczętować; zima, zimować; hetman, hetmanić; żona, żenić; kamień, kamienieć; słup, słupieć; dzień, dnieć.*

2) Z przymiotników, a z tych czynne na *ić, yć,* nijakie na *eć* z otwartém *e* lub *ować* zakończamy, np. *biały, bielić, bieleć; głuchy, głuszyć, głuszeć; chory, chorować; pilny, pilnować; większy, powiększyć; mniejszy, zmniejszyć.*

3) Z liczebników, np. *wtóry, wtorować, powtórzyć; dziesiąty, dziesiątkować; dwój, podwoić; trój, potroić.*

4) Z zaimków, np. od *ja, (s)przyjać; ty, tykać; swój, oswoić.*

5) Z innych słów, np. *siać, siewać; pisać, pisywać; tkać, tykać.*

Co się tyczy słów na *ować,* uważać należy, że nietylko swojskie od imion pochodzące, ale téż wszystkie słowa z obcych języków przybrane na *ować* zakończamy, np. *administrować, celebrować, negocyjować* i t. d.

Podział słów ze względu na trwanie bytu, stanu lub działania.

207. Prócz uważanego dotąd podziału czasowników, który polszczyznie i innym językom jest spólny, ma nasza mowa tylko słowiańskim dyjalektom właściwy podział słów wynikający ze względu na trwanie bytu, stanu lub działania, które przez nie wyrażamy. Wszystkie słowa polskie dzielimy z tego względu na *dokonane* i *niedokonane*.

1) *Dokonane* wyrażają byt, stan lub działanie skończone czyli dokonane. Takie słowa składają się pospolicie z przyimków (205), np. *do-być, u-prosić, za-nieść, wy-wieść, wy-dać, do-biedz, od-bić, o-siwieć, z-łamać, prze-czytać, z-wołać.*

Tylko kilkadziesiąt na *nąć* oraz następujące, lubo niezłożone, są jednak dokonane: *chwycić, chybić, dać, jąć, kazać, kupić, ledz, paść, puścić, ruszyć, rzec, rzucić, siąść, skoczyć, stąpić, strzelić, trafić, trącić, wrócić, zdradzić, zwyciężyć, zyskać.*

Ze słowami dokonanemi złączone przyimki nie zmieniają ich znaczenia, ale tylko różność stanu lub działania wyrażają, np. *wyskoczyć, doskoczyć, odskoczyć, wskoczyć* i t. d.; *wypchnąć, przepchnąć, zapchnąć, odepchnąć* i t. d.

Niekiedy słowo dokonane znaczeniu niedokonanego czasownika odpowiadające wcale innego jest początku, np. *kłaść, położyć; zakładać, założyć.*

2) *Niedokonane* malują byt, stan lub działanie trwające, zatém nieskończone czyli niedokonane. I tak: *jestem, stoję, siedzę, czytam, piszę,* są niedokonane, bo kto jest, stoi, siedzi i t. d. ten jeszcze być, stać, siedzieć nie przestał.

Niezłożone z przyimków słowa, oprócz wyżéj wyliczonych, są pospolicie niedokonane, np. *prosić, wieźć, gonić, bić, łamać, czytać, wołać.*

Przyimki łączące się ze słowami niedokonanemi zamieniają je na dokonane, np. *pisać, napisać; bić, wybić; tłoczyć, utłoczyć.*

Wiele jest słów takich, które jako niezłożone czyli niedokonane wcale się nie używają, ale się tylko z przyimkami połączone znaj-

dują, a tak w dokonaném biorą się znaczeniu. Jakoż nie używamy słów: *derzyć, spić, wiesić, prządz, tknąć się, krzątnąć się, wisnąć* i t. p., ale mówimy: *uderzyć, uspić, zawiesić, przyprządz, potknąć się, zakrzątnąć się, zwisnąć*. I przeciwnie są słowa niedokonane, które dokonanéj formy nigdy nie mają, np. *dbać*.

208. Do słów niedokonanych należą téż *poczynające* i *częstotliwe*.

1) *Poczynającemi* są słowa nijakie wyrażające ciągle wzmagający się przymiot stanu podmiotu (np. *starzeję się),* a zatém stan niedokonany czyli nieskończony; i témto różnią się od niedokonanych, bo te jednostajność trwającego stanu (np. *siedzę)* oznaczają. Takie słowa kończą się pospolicie na *eć,* z otwartém *e,* przez które je od słów piątéj i szóstéj odmiany i niektórych na *rzéć* odróżniamy. Niektóre kończą się téż na *nąć,* a są i takie co wcale inne mają zakończenie, np. *bieleć, kamienieć; niknąć, gasnąć, stygnąć, słabnąć* i *słabnieć, istnąć* i *istnieć, tyć, gnić,* i t. p.

Do niedokonanych lub poczynających należy téż 93 następujących słów na *nąć* zakończonych. Wszystkie inne z tém zakończeniem, tak niezłożone i jak złożone, są dokonane. Poczynające poznają się po tém, iż w czasie przeszłym zgłoskę *ną* przed *łem* i t. d. wyrzucają:

biegnąć, tylko w spos. bezok. i rozkaz. używane
bladnąć
blaknąć
blednąć
braknąć
brnąć
brzydnąć
chłanąć (żłopać)
chłodnąć
chłonąć
chrzypnąć
mar'znąć
mięknąć
mierzchnąć
mier'znąć

chudnąć
ciągnąć
cichnąć
cierpnąć
cisnąć (w znacz. *tłoczyć* niedokon. a w znacz. *rzucić* dokon.)
cknąć, cnąć } cknić
cuchnąć
darznąć (podobać)
garnąć
pełznąć (czołgać się, niknąć)
płonąć (płonął)
pragnąć

gasnąć
gęsnąć
gęstnąć
ginąć
gładnąć (od *gładki)*
głuchnąć
gorzknąć
grąznąć
grząznąć
gręznąć
grzęznąć
istnąć
kanąć (kapać)
kisnąć
snie, sną mówiąc o rybie, tylko w złożonych a zatém

klęsnąć
krotnąć (być mniéj dzikim)
krzepnąć
kwitnąć
łacnąć (łaknąć)
łaknąć
łacznąć (łaknąć)
legnąć się
lepnąć
lgnąć
lipnąć
lśnąć (ślepnąć)
lnąć (lgnąć)
tchnąć
tęchnąć
tonąć
twardnąć

milknąć	psnąć (szybko	jako dokonane	więdnąć i wietnąć
mknąć	posuwać się)	używane)	więznąć
moknąć	puchnąć	stygnąć	wilgnąć
niknąć (znik(ł)nął)	rosnąć	śmierdnąć	władnąć
pachnąć	rznąć	sunąć	wyknąć
pełgnąć (płomieniem palić się pełgnął się)	schnąć	szczknąć (szczkawkę mieć; *szczknąć*, urywać, tylko w złożonyc, a zatém jako dokonane)	ziębnąć
	siąknąć		zionąć dech wypuścić
	ślepnąć		
pełznąć	słabnąć		żnąć
pierzgnąć (chropowacieć od wiatru, padać się)	słodnąć		żółknąć
	słynąć		żonąć (gnać), czas ter. żonę i żenę.
	snąć (opr. cz. ter.)		

Dodane do poczynających słów przyimki na dokonane je zamieniają, np. *zbieleć, skamienieć, ostygnąć, utyć, przygnić.*

2) *Częstotliwemi* zowią się słowa niedokonane, które częste powtarzanie bytności, stanu lub działania wyrażają, np. *bywać, stawać, siadywać; czytywać, pisywać, jadać.*

Słowa częstotliwe urabiają się z niedokonanych, dokonanych i niektórych poczynających, np. *pisać, pisywać; siadać, siadywać; dać, dawać; chybić, chybiać; ledz, legać; skoczyć, skakać; omdleć, omdlewać.* O sposobach ich tworzenia niżéj powiemy. Tu uważać należy:

1) Że nie wszystkie słowa niedokonane lub dokonane mogą mieć odpowiadające sobie częstotliwe. I tak np. od *cierpieć, kochać, królować, żenić się,* nie mówimy *cierpiwać, kochywać, królowywać, żeniwać się.*

2) Że nie wiele jest słów częstotliwych bez przyimków używanych, np. *jadać, dawać, bywać, stawać, pisywać, pijać, bijać.* Najwięcéj jest ich z przyimków złożonych, a takie nie tylko częstotliwość, ale i niedokonanie czynności wyrażają; dla tego téż słowa te w obu znaczeniach używają się. I tak nie mówimy *rywać* (od *rwać), żywać,* ale ich w złożonych używamy, np. *obrywać, urywać; pożywać, zażywać.*

3) Że słowa niedokonane urobione z częstotliwych przez połączenie ich z jakimś przyimkiem, wtedy dopiero przybierają dokonane znaczenie, kiedy im jeszcze przyimek *na* lub *po* przydamy, np. *chodzić, wchodzić, powychodzić, włóczyć, przewłóczyć, naprzewłóczyć; nadowodzić, poodwodzić, poodmawiać.*

4) Że wiele słów częstotliwych wyszło z użycia, jak się o tém przekonać można z dawnych pisarzy, którzy częściéj używali ich

tam, gdzie my teraz tylko niedokonane kładziemy. Jakoż już się nie mówi: *chodziwać, uklękiwać, stwardziewać, zamieszawać, ponaszać, noszywać* od nosić, *mieszkiwać, obchodzywać, składywać, dokończywać, obmyśliwać* i t. p.

5) Nakoniec, że często słów niedokonanych w znaczeniu częstotliwém używamy, np. *piję* wodę za *pijam, napominałem go* i t. d.

Odmiana słów przez osoby i rodzaje.

209. Wzgląd słów do podmiotu wyrażamy przez ich końcową zmianę, którą odmianą przez *osoby* czyli *osobowaniem* nazywamy.

Trzy osoby wchodzą do mowy:

Pierwsza, która mówi: np. *Ja* piszę. *Ja* czytam.

Druga, do któréj ona mówi: np. *Ty* piszesz. *Ty* czytasz.

Trzecia, o któréj mówi: np. *On, brat, syn* pisze, czyta.

A że imiona osób, tojest rzeczowniki lub w miejscu ich stojące zaimki, odmieniają się przez liczby i różnego są rodzaju, zatém i słowa dla zgody z niemi przez liczby, a w czasie przeszłym i przez rodzaje odmieniamy, np.

Ja piszę, ty piszesz, on pisze; my piszemy, wy piszecie, oni piszą, ony piszą.

Ojciec był, matka była, dziecko było. Ojcowie byli, matki były, dzieci były, ony były.

Zaimki podmioty wyrażające (202): *ja, ty, on, my, wy, oni, ony,* powszechnie opuszczamy dla tego, że słowa polskie w każdéj osobie obu liczb zakończenie swoje zmieniają, a tak różnicę osób dostatecznie wskazują, np. *kocham, kochasz, kocha, kochamy, kochacie, kochają.*

209. 1) Słowa mające wszystkie zakończenia na wyrażenie trzech osób liczby pojedynczéj i mnogiéj, *osobistemi* nazywamy, np. *kocham, kochasz* i t. d.

2) *Nieosobistemi* zowią się słowa, które się tylko z zakończeniem trzeciéj osoby używają, np. *grzmi, mar'znie, taje, błyska się, ckni się.*

3) *Trzecioosobowemi* są słowa, których tylko w trzeciéj osobie liczby pojedynczéj używamy, np. *powodzi się, przykrzy się.*

Niektóre w trzeciéj osobie obu liczb kładziemy, np. *boli, bolą; tyczy się, tyczą się; przystoi, przystoją.*

Odmiana słów przez czasy.

210. Ponieważ podmiot może swój byt, stan lub działanie objawiać w obecności, przeszłości lub przyszłości, zatém i słowa te trojakie okoliczności wyrażać powinny.

Zmianę zakończeń w słowach byt, stan lub działanie podmiotu w obecności, przeszłości lub przyszłości wyrażającą nazywamy *czasowaniem* czyli odmianą przez czasy.

211. Trzy są czasy przedniejsze: *teraźniejszy, przeszły* i *przyszły.*

1) *Teraźniejszy* wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w obecności czyli teraz objawiające się, np. Ojciec *jest, siedzi,* drzewo *zieleni się, kwitnie, schnie;* brat *czyta.*

Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność dokonaną czyli skończoną, a co się skończyło, to dziać się teraz nie może, np. Świeca zgasła, więc nie może gasnąć; brat umarł, więc nie może umierać.

2) *Czas przeszły* wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w przeszłości objawiające się, np. *byłem, stałem, czytałem; nastałem się, wystałem się, przeczytałem, napisałem.*

Słowa polskie w czasie przeszłym odmieniają się przez rodzaje, np. *byłem, byłam, byłom; czytałeś, czytałaś, czytałoś* i t. d.; dla tego też kiedy się odnoszą do rzeczowników osobowych męzkich w liczbie mnogiéj stojących (107), podobnie jak one i przymiotniki mają w nim *mocne* lub *słabe* zakończenie, np. królowie *pomarli* (mocne), króle *pomarły* (słabe). Słabe zakończenie służy dla imion wszystkich trzech rodzajów, a dla osobowych męzkich wtedy tylko, kiedy ze słabém zakończeniem są użyte, np. pany *jadły, konie, krowy, kurczęta jadły.*

3) Ponieważ słowa są niedokonane i dokonane, zatém i czas przeszły będzie od tamtych niedokonany, a od tych dokonany, np. *pisałem, napisałem; jadłem, zjadłem.*

a) Czas przeszły niedokonany wyraża byt, stan lub działanie podmiotu w przeszłości trwające czyli niedokonane, np. *byłem, spałem, czytałem, pisałem,* gdy piorun trzasł; więc jeszcze nie przestałem być, spać, czytać i t. d. gdy się to zdarzyło.

b) Czas przeszły dokonany wyraża byt, stan lub działanie w przeszłości skończone, np. *przebyłem, przespałem się, wyleżałem, przeczytałem, odpisałem.*

4) Mówiąc o dwóch stanach lub czynnościach już skończonych czyli dokonanych, dla wyrażenia, iż jedna z nich wprzód została dokonana niż druga, używamy odmiany słowa, którą *czasem zaprzeszłym* nazywamy.

Czas zaprzeszły wyraża, iż z dwóch stanów lub czynności dokonanych jedna wprzód się skończyła. Czas ten wyrażamy przez czas przeszły dokonany ze słowem *był, była, było; byli, były,* np. *napisałem był, napisałeś był; napisaliśmy byli, przystały były.* Częściéj jednak opuszczamy słowo *był, była, było; byli, były,* bo sam związek zbiegających się dwóch czynności dokonanych wskazuje, która z nich wprzód się skończyła, np. *Zebrał* wielki majątek, ale go stracił. Zgubił książkę, którą mu *darowałeś.*

5) Stan lub działanie w przyszłości objawić się mające, dwojako uważamy: jako w przyszłości twające lub skończone. Odmianę słów wyrażającą te dwojakie okoliczności *czasem przyszłym* nazywamy.

6) Ponieważ słowa są niedokonane i dokonane, więc i czas przyszły od tamtych będzie niedokonany, a od tych dokonany.

a) Czas przyszły niedokonany wyraża byt, stan lub działanie w przyszłości trwające czyli niedokonane. Na oznaczenie go używamy dwóch słów, tojest tego, przez które stan lub działanie wyrażamy i słowa *będę, będziesz, będzie* i t. d. I po tymto czasie słowa niedokonane najłatwiéj poznać się dają, np. *będę czytał* lub *czytać będę; będziesz pisała* lub *pisać będziesz; będą siedzieli* i t. p.

b) Czas przyszły dokonany wyraża byt, stan lub działanie, które, lubo jeszcze nie nastąpiły, w myśli naszéj za skończone uważamy, np. *przybędę, przeczyta, wygrasz, zasiędą.*

c) Tego czasu używamy: *α)* Mówiąc o dwóch stanach lub działaniach zdarzyć się mających, z których jedno skończyć się musi, nim drugie nastąpi, np. Gdy *umrze*, pochowaj go. Skoro *napiszę* list, oddam go na pocztę. Tu skon musi poprzedzić pogrzeb, a list przed oddaniem go na pocztę musi być napisany.

β) Kiedy stan lub czynność za skończoną w przyszłości uważać chcemy, np. *przyjdę* do ciebie; *napiszemy* wypracowanie.

Odmiana słów przez sposoby czyli tryby.

212. Byt, stan lub działanie podmiotu pod sześciorakiemi względy uważać i tyląż sposobami słuchaczowi objawiać je możemy. Jakoż:

a) Albo je za rzeczywiste czyli pewne uważamy, a zatém z pewnością o nich mówimy, np. Brat *jest*, *siedzi*, *pisze*.

b) Albo je tylko jako cudzą chęć, myśl lub życzenie, a zatém jako niepewne przedstawiamy, np. Ojciec chce, *żeby* brat *był*, *siedział*, *żeby pisał* (ale niepewna czyli *będzie*, *będzie siedział*, *pisał)*. Ogrodnik pragnie, *żeby* drzewo *rosło*, *zakwitło* (nie wiadomo jednak *czy będzie rosło*, *zakwitnie)*.

c) Albo twiérdzimy, iż pod pewnym warunkiem wydarzyćby się mogły, np. Brat *byłby*, *siedziałby*, *gdyby miał* krzesło. *Pisałby*, *gdyby miał* pióro. Drzewo *rosłoby*, *gdyby* je *podlewano*.

d) Albo życzymy sobie, żeby się zdarzyły lub działy, np. *Oby* brat *był* szczęśliwy; *oby siedział; obyście pisali*. *Oby* drzewo *rosło, oby kwitło*.

e) Albo chcemy i nakazujemy, żeby się działy, np. Bracie *bądź! siedź! pisz!*

f) Albo nakoniec mówimy o nich bez względu na okoliczności osoby, czasu i liczby, a wtedy bezokolicznie je wyrażamy, np. *być*, *siedzieć*, *pisać*.

213. Te sześciorakie sposoby wyrażenia bytu, stanu lub działania podmiotu *sposobami* czyli *trybami* nazywamy. I tak:

a) Jeżeli o podmiocie coś z pewnością mówimy, wyrażamy to przez odmianę słowa, którą *sposobem* czyli *trybem oznajmującym* nazywamy.

b) Niepewność bytu, stanu lub działania podmiotu, zatém kiedy je tylko jako cudzą chęć, myśl lub życzenie uważamy, wyrażamy sposobem, który *łączącym* nazywamy dla tego, iż słowa w nim położone, tylko przez połączenie ich ze słowami sposobu oznajmującego czynią myśl zupełną.

Sposób ten, w innych językach osobną odmianę mający, wyrażamy za pomocą wyrazów: *by, aby, iżby, żeby, ażeby,* które tylko z czasem przeszłym, a niekiedy i z trybem bezokolicznym kładziemy, i zakończenia osoby pierwszéj i drugiéj obu liczb z niemi łączymy, np. chce, *żebym siedział,* a nie *żeby siedziałem; żebyś pisał,* a nie *żeby pisałeś* i t. d.

c) Warunkowy byt, stan lub działanie podmiotu wyrażamy *sposobem,* który *warunkowym* nazywamy.

Na oznaczenie tego sposobu używamy wyrazu *by,* który, po przydaniu mu oderwanego od słowa zakończenia pierwszéj i drugiéj osoby obu liczb, zawsze ze słowem lub innym wyrazem łączymy, np. *Byłbym,* a nie *byłemby; byłabyś,* a nie *byłaśby; siedziałbym,* a nie *siedziałemby; pisałbyś,* a nie *pisałeśby; jabym, tybyś, ojciecby pisał, bratubym dał, złemubyśmy zapobiegli, ranobyście wstali.*

d) Na wyrażenie życzenia żeby podmiot był, zostawał w jakimś stanie lub coś działał, używamy spojników *oby, bodaj,* i *bodajby,* z czasem przeszłym, np. *obyś spał; bodajeś zginął; obyście czytali; bodajeście byli szczęśliwi.* Taki sposób wyrażenia się *sposobem życzącym* nazywamy.

e) Skłaniając podmiot do bycia, zostawania w jakimś stanie lub czynienia czegoś, używamy odmiany słów, którą *sposobem rozkazującym* nazywamy i dwojako go wyrażamy: *bez nalegania: bądź! niech będzie! siedź! pisz!* i *z naleganiem,* kiedy ze słowem, lub wyrazami *niech, niechaj,* przyrostek *ż, że,* wiążemy, np. *bądźże! siedźże! niechże będzie; niechajże powie.*

f) Byt, stan lub działanie żadnéj osobie nie przysądzone przez *sposób bezokoliczny* wyrażamy, np. *być, siedzieć, pisać.* Nazywa on się *bezokolicznym* dla tego, że nie wyraża okoliczności czasu, osoby, jéj liczby i rodzaju

214. Z tego, cośmy dotąd mówili, wynika, że na oznaczenie wyżéj wyszczególnionych okoliczności powinny mieć słowa sześć sposobów czyli trybów.

a) oznajmujący, np. *jesteś, siedzisz, piszesz.*
b) łączący, np. *żebyś był, żebyś siedział, żebyś pisał.*
c) warunkowy, np. *byłbyś, siedziałbyś, pisałbyś.*
d) życzący, np. *obyś był, obyś siedział, obyś pisał.*
e) rozkazujący, np. *bądź! siedź! pisz!*
f) bezokoliczny, np. *być, siedzieć, pisać.*

Atoli słowa polskie tylko *sposób oznajmujący, rozkazujący*

i *bezokoliczny* przez różne odmiany wyrażają; trzy zaś inne sposoby, tojest *łączący, warunkowy* i *życzący,* jedynie przez czas przeszły sposobu oznajmującego, za pomocą stosownych spójników oznaczamy, jak to wskazują wyżéj przywiedzione przykłady.

Imiesłowy.

215. Często dla skrócenia mowy dajemy słowom pewne zakończenia. Te zakończenia są:

ąc, np. *będąc* na wsi widziałem go, zamiast *gdym był.*
spiąc nie słyszę, zamiast *gdy spię,* nie słyszę.
mówiąc płakała, *gdy mówiła,* płakała.
jadąc będę spał, *gdy będę jechał.*

szy, np. *spostrzegłszy* go zmieszał się, za *gdy* go *spostrzegł.*
ący, a, e, np. uczeń *piszący,* za uczeń, *który pisze.*
any, a, e, np. *kochany* brat czyli brat, *którego kochają.*
ony, a, e, np. *proszony* ojciec, za ojciec, *którego proszono.*
ty, ta, te, np. *zabity* dzik, za dzik, *którego zabito.*
ły, ła, łe, np. *osiwiały* człowiek, za *który osiwiał.*

Wyrazy z takiemi zakończeniami ze słów urobione, ponieważ, oprócz zakończonych na *ąc* i *szy,* jak imiona odmieniają się na wzór przymiotników przez rodzaje, liczby i spadki, a przytém jak słowa i czasy oznaczają, dla téj spólnéj im z imionami i słowami własności *Imiesłowami* nazywamy.

Imiesłowy sąto wyrazy podobnie jak i słowa wzgląd czasów oznaczające, a przytém jak imiona spadkujące się.

Imiesłowy nie stopniują się, bo nie przymiot, ale byt, stan lub działanie osób w czasie wyrażają. Ale kiedy względu na czas nie oznaczają, natenczas mają przymiotników znaczenie i stopniowaniu ulegają, np. *ukochany, ukochańszy, najukochańszy; uczony, uczeńszy, najuczeńszy.*

216. Według znaczenia słów (203) są imiesłowy: *czynne, bierne* i *nijakie.*

Czynne kończą się na **ący, ąca, ące,** np. *kochający, ca, ce.*
Bierne „ „ **any, ana, ane,** „ *(u)kochany, na, ne.*
„ „ **ony, ona, one,** „ *(u)proszony, na, ne.*
„ „ **ty, ta, te,** „ *(z)bity, ta, te.*

Nijakie kończą się na ący, ąca, ące, np. *siedzący, ca, ce.*
„ „ any, ana, ane, „ *zaspany, a, e,*
„ „ ony, ona, one, „ *spocony, na, ne.*
„ „ ły, ła, łe, „ *osiwiały, ła, łe.*

Imiesłowy na any, ony, ty i ły, w rodzaju męzkim skracano dawniéj, odrzucając zgłoskę y, np. *Umęczon* pod pontskim Piłatem *ukrzyżowan, umarł i pogrzebion.*

Dawniéj i słowa czynne miały imiesłów czasu przeszłego na ł, ła, ło, z którego czasem powstał czas przeszły przez połączenie tego imiesłowu z końcówką słowa *jest(em), jest(eś)* i t. d. *pisał(em), pisał(eś), pisali(jeśmy).* Zob. (223, 1. i 260, 3).

217. 1) Imiesłowy na *ąc* i *szy* zakończone nazywają się *nieodmiennemi,* bo się wcale nie odmieniają.

np. Ojciec, matka, dziecię } *pisząc, napisawszy.*
Ojcowie, matki, dzieci }

2) Imiesłów na *ąc* oznacza byt, stan lub działanie trwające, a więc niedokonane i spółczesne drugiéj czynności przez słowo połączonego z nim zdania w jakimś czasie wyrażonéj. I tak w przykładzie *śpiąc nie słyszę, nie słyszałem, nie będę słyszał; śpiąc* wyraża stan trwający w obecności, przeszłości lub przyszłości: a to stósownie do czasu jaki po nim następuje.

3) Imiesłów na *szy* wyraża byt, stan lub działanie zupełnie skończone w czasie, który wskazuje słowo połączonego z nim zdania, np. *skończywszy* robotę odpoczywam. *Przeczytawszy* list westchnął. *Zjadłszy* objad przyjdę do ciebie.

4) Ze znaczenia tych imiesłowów wynika, iż słowa niedokonane mają imiesłów na *ąc,* a dokonane na *szy,* np. *pisząc, napisawszy; czytając, przeczytawszy.*

Są jednak imiesłowy na szy i od słów niedokonanych, czego liczne przykłady w dawnych pisarzach polskich, a nawet i w późniejszych tudzież w pobratymczych językach znajdujemy, np. *jechawszy, ofiarowawszy, leżawszy, miawszy, słuchawszy, pracowawszy.* I od słowa *być* zamiast *były, ła, łe, byłego* i t. d. nie właściwie *bywszy, bywszego, bywszé* t. d. użyte tu i owdzie znajduje się.

Czasowanie słów i ich odmiany.

218. *Czasowaniem* nazywamy zbiór wszystkich odmian, jakim słowa ulegają.

Słowa odmieniają się przez *sposoby*, *czasy*, *liczby*, *osoby*, a w czasie przeszłym i przez *rodzaje*.

W czasowaniu słów podobnie jak i w spadkowaniu imion uważać należy na głoskę przybierającą (49) oraz na względne (74, 5). I tak w słowach kochać, wołać, pytać, grozić, mówić, mnożyć, straszyć, pisać, grodzić, głoski ch, ł, t, z i t. d. są przybierającemi.

Przybierające głoski w wielu słowach ze względną trybu bezokolicznego w jednę spływają głoskę, z któréj się w odmianie przez czasy wynurzają, jak to niżéj zobaczymy, np. *tłuc*, *tłukę*; *gnieść*, *gniotę*; *wieść*, *wiodę*; *grześć*, *grzebię*; *módz*, *mogę*.

Jeżeli przybierającą w słowie nie jest spółgłoska, ale jakaś samogłoska, natenczas względne łączymy z nią za pośrednictwem głoski j(e) (48, *a)* np. lać, leję; taić, taję; kleić, kleję; stroić, stroję; czuć, czuję; szyć, szyję.

219. Odmianą nazywamy jednostajne wielu słów czasowanie. Słowa polskie ze względu na jednostajność ich czasowania na sześć odmian dzielimy. I tak:

I. Do pierwszéj odmiany należą słowa niedokonane w teraźniejszym, a dokonane w przyszłym czasie we wszystkich względnych (74, 5) głoskę **a** mające, np. *kocham*, *kochasz*, *kocha*; *kochamy*, *kochacie*, *kochają*.

II. Według drugiéj czasują się słowa przed wszystkiemi zakończeniami osób w tych czasach miękczące głoskę przybierającą, np. *pisać*, *piszę* (29), *piszesz*, *piszą*; *bełkotać*, *bełkocę*, *bełkoce*, *bełkocemy* i t. p.

III. Trzecia odmiana służy dla słów, które w czasie teraźniejszym lub przyszłym dokonanym tylko w pierwszéj osobie liczby pojedynczéj i trzeciéj liczby mnogiéj twardą głoskę zatrzymują, a we wszystkich innych ją miękczą, np. *kładę*, *kładziesz*, *kładą*; *schnę*, *schniesz*, *schną*; *piekę*, *pieczesz*, *pieką*; *mogę*, *możesz*, *może*, *możemy*, *możecie*, *mogą*.

IV. Czwarta odmiana obejmuje słowa, których samogłoskowy rdzeń (74, 1) ze względnemi (74, 5) od samogłoski **e** zaczynającemi się za pośrednictwem głoski j(e) wiążemy, np. czuć, czuję, czujesz, czujemy; siwieć, siwieję, ejesz, lać, leję (52).

V. Piąta odmiana jest dla słów z przybierającą wargową lub językową miękką (22) na *ić*, z ściśnioném *é*, lub na *ić* (oprócz *bić*, *gnić*, *pić*, *wić)* zakończonych, np. *cierpiéć*, *grzmiéć*, *widziéć*; *czynić*, *gonić*, *prosić*.

VI. Szósta odmiana służy dla słów z przybierającą podniebienną

miękką (22), na *éć* z ściśnionėm *é* lub na *yć* (oprócz *szyć, żyć)* także na *rzyć* zakończonych, np. *bieżéć, klęczéć, uczyć, straszyć, trwożyć, tworzyć, patrzyć, marzyć.*

220. Słowa według jednéj z tych sześciu odmian czasujące się *wzorowemi,* odstępujące od nich *niewzorowemi,* nie mające jakiego czasu *ułomnemi,* te zaś, które w czasie teraźniejszym lub przyszłym dokonanym według dwóch odmian czasujemy, jako téż i te, które czas przeszły dwojako mają, *obfitującemi* nazywamy.

221. Słowa zwrótne i zaimkowe czasują się podobnie jak i słowa czynne, tylko że zwrótne i zaimkowe zaimek *się* we wszystkich osobach i liczbach niezmieniony zatrzymują, np. *cieszę się, cieszysz się, cieszyłem się, cieszyć się będę* i t. d.

Zaimek *się* następuje po słowie, kiedy to zaczyna zdanie lub ma przed sobą przysłówek *nie,* np. *boję się, lękam się; nie boję się, nie lękam się.* Jeżeli zaś słowo po jakim wyrazie następuje, natenczas *się* i przed niém stać może, np. *niech się lęka; czego się boisz?*

Czasy główne i z nich urabiane.

222. Sposoby i czasy z których się inne urabają *głównemi* nazywamy.

W czasowaniu polskiém sposób bezokoliczny i czas przeszły są głównemi, bo się z nich wszystkie inne bezpośrednio lub pośrednio urabiają.

Słowa nie mające czasów głównych, nie mają téż i tych odmian, które się z nich tworzą.

223. Z bezokolicznego sposobu urabiają się: 1) *Czas teraźniejszy* słów niedokonanych. 2) *Czas przyszły* dokonanych i 3) *Czas przeszły.*

Sposoby tworzenia się dwóch pierwszych czasów przy każdéj odmianie dokładniéj wskażemy.

224. Z trzeciéj osoby l. mn. czasu teraźn., we wszystkich odmianach na *ą* zakończonéj, przez przydanie głoski *c* tworzymy *imiesłów niedokonany nieodmienny,* np. kochając, pijąc, pisząc, czyniąc. Od tego zaś pochodzi *imiesłów czasu teraźniejszego* na *y* zakończony, np. kochający, pijący, piszący, czyniący.

225. Z teraźniejszego lub przyszłego dokonan. urabia się:

Sposób rozkazujący, który się we wszystkich słowach kończy albo na przybrane *j,* albo na odkrytą spółgłoskę przybierającą. Urabia on się z trzeciéj osoby liczby pojedynczéj czasu teraźniejszego w niedokonanych, a przyszłego w dokonanych.

A. Na *j* mają go: *a)* Słowa pierwszéj odmiany, bo te przybierają *j,* np. *kocha(j), czyta(j), woła(j), wysłucha(j).*

Przyczyna tego jest ta, że w wielu słowach téj odmiany samogłoska *a* jest cechą niedokonanego znaczenia lub częstotliwość wyraża. Gdybyśmy ją więc opuścili, słowo utraciłoby swoje znaczenie. Dla tego mówimy, np. *pociesza, pocieszaj; rusza, ruszaj; stawia, stawiaj* od *pocieszać, ruszać, stawiać.* Po opuszczeniu bowiem *a,* byłyby sposoby rozkazujące *pociesz, rusz, staw'* od *pocieszyć, ruszyć, stawić.* W innych znowu po odrzuceniu téj samogłoski utworzyłby się rzeczownik, coby mowę niezrozumiałą czyniło, np. *słucha, słuch; dmucha, dmuch; woła, wół* (56, *a).*

b) Słowa trzeciéj odmiany na *ać, nąć* z poprzedzającą spółgłoską i *rzéć* zakończone, tudzież *łgać, rwać, ssać, tkać, żgać, zwać.* Wszystkim tym słowom po zamianie *e* na *i* lub *y,* a to według natury spółgłoski przybierającéj, na oznaczenie tego sposobu *j* przydajemy, np.

Dmie, dmij; przyjmie, przyjmij; gnie, gnij; zacznie, zacznij; tnie, tnij; pchnie, pchnij; umknie, umknij; drze, drzyj; łże, łżyj; rwie, rwij; ssie, ssij, tcze (od tkać), *tczyj; żże* (od żgać), *żżyj; wyżmie, wyżmij.*

Niezłożone *jąć* nie ma tego sposobu, a *wziąć* ma *weź* lub *weźmij,* np. Siostro, *weź* rzekła, *weźmij* mego syna. Krasz. *Witolor.* str. 25, *Sięgnij* ręką i *weźmij* go. 1. Leop. Ex. 4. 4.

c) Słowa czwartéj odmiany *chcieć, śmieć, umieć* i z niego złożone *rozumieć,* także *j* przybierają, np. *chciéj, śmiéj, umiéj, rozumiéj.*

d) Podobnie czynimy ze słowami piątéj i szóstéj odmiany kilka spółgłosek przed *i* mającemi, np. *brzmi(j), mści(j), pomni(j), drży(j), rży(j)* i w złożonych z *źrzéć* (patrzyć), np. *wejrzy(j), zajrzyj, dojrzyj.*

e) Słowa piątéj odmiany, które w trzeciéj osobie przed względną *i* opuściły *j,* w tym sposobie znowu je przybierają, np. *tai, taj* (44, *a); klei, klej; ukoi, ukoj* (49, *a).*

B. Na odkrytą spółgłoskę przybierającą kończą go wszystkie słowa, prócz powyżéj wyszczególnionych, do jakiéjbądź odmiany należące, np. *pisz(e), kołysz(e), tłucz(e), struż(e); czyni,*

czyń; wodzi, wódź (49, *a); kosi, koś; tocz(y), susz(y), patrz(y).*

Nie mają tego sposobu, słowa którym braknie czasu teraźniejszego lub przyszłego dokonanego, np. *biedz, ledz, żedz,* także *boléć, módz, musieć, słyszéć* i *widziéć*: dwa ostatnie dla tego, iż słyszenie i widzenie, jako skutek, nie jest w naszéj mocy.

226. *Czas przeszły: a)* W słowach na *ć* z poprzedzającą samogłoską zakończonych, głoskę tę na *łem, łam, łom,* a stojące przed nią *e, é* (otwarte i ściśnione) na *a* zamieniając, np. *kocha(ć)łem, pisa(ć)łem, mówi(ć)łem, uczy(ć)łem, siwieć, siwiałem; leżéć, leżałem; drzéć, drzałem.* Ale *drzéć, mrzéć, przéć, rozpostrzéć, trzéć, wrzéć* (zamknąć) i *żréć* mają czas przeszły *darłem, marłem, parłem, rozpostarłem, tarłem, wárłem, żarłem. b)* W czternastu słowach pierwotnych na *ść* zakończonych, po zamianie *ć* na *łem,* i po odrzuceniu *ś,* przywracając opuszczoną w wyrazie głoskę *b, d* lub *t,* np. *grześć, grzebłem; kłaść, kładłem; pleść, plotłem* (254). *c)* Zakończenie sposobu bezokolicznego *c* zamieniając na *kłem,* a *dz* na *głem,* np. *tłuc, tłukłem; ciec, ciekłem; strzedz, strzegłem; ledz, ległem. d)* W słowach na *nąć* w jednych *ć* na *łem* zamieniając, np. *pchną(ć)łem, ciągną(ć)łem, połkną(ć)łem, mrugną(ć)łem*; w drugich prócz téj zmiany zgłoskę *ną* wyrzucając (249, 3), np. *zamilk(nąć)łem, przywyk(nąć)łem, zgad(nąć)łem, zlęknąć się, zląkłem się;* w innych nakoniec obu form używając, np. *pęknął* i *pękł; zniknął* i *znikł; trzasnął* i *trzasł* *) i t. d. Które z tych form i w jakich słowach na *nął* zakończonych szczególniéj się używają, i które z nich w rodz. żeńskim i nijakim odrzucają *ną,* lubo je w męzkim zatrzymują, to nie da się określić ogólném prawidłem.

227. Z trzeciéj osoby licz. pojed. czasu przeszłego urabiają

*) Słowa na *nął* w czasie przeszłym w rodzaju męzkim liczby pojedynczéj zatrzymują *ą*, które w rodzaju żeńskim i nijakim, jako téż we wszystkich rodzajach liczby mnogiéj, na *ę* zamieniają. Przyczyna tego jest ta, że tylko w liczbie pojedynczéj rodzaju męzkiego zakończenia pierwszéj i drugiéj osoby mogą się tak od słowa odrywać, iż spółgłoska zostanie na końcu wyrazu, a zatém na *ą* spłynąć musi (59, 1), w rodzaju zaś żeń. spływa na pozostałe *a*, w nijakim na *o*, a w liczbie mnogiéj na *i* lub *y*, (58, 3), np. *jam cofnął, jam cofnęła, jam cofnęło*, zamiast *cofnąłem* i t. d.

się następujące imiesłowy: 1) Nieodmienny na *szy*. 2) Nijaki na *ły* i 3) Bierne i nijakie na: *any, ony, ty*.

1) *Nieodmienny dokonany* na *szy*, do *ł* z poprzedzającą spółgłoską dodając *szy*, a z poprzedzającą samogłoską zamieniając je na *wszy*, np. *usiadł(szy), wywarł(szy), uniosł(szy), zgniotł(szy); ukocha(ł)wszy, napisa(ł)wszy, uczyni(ł)wszy*.

2) *Nijaki dokonany* na *ły*, od niektórych gramatyków przymiotnikiem słownym nazywany. Imiesłów ten, właściwy słowom nijakim i poczynającym (203, 4 i 208, I), urabia się względną *o* trzeciéj osoby l. pojed. czasu przeszłego w rodz. nijakim na *y* zamieniając, np. *osiwiał(o)y, wybladł(o)y, zeschł(o)y, zeszł(o)y, podeszł(o)y, dojrzał(o)y, okwitł(o)y, podstarzał(o)y, wywiędł(o)y*.

Niektóre imiesłowy tego zakończenia prawie całkiem utraciły ślad swojego początku, przybrawszy stopniowanie, któremu właściwe imiesłowy nie ulegają. Takiemi są: *biegły, ciągły, czuły, dbały, okazały, otyły, śmiały, trwały, wysmukły* i inne.

Z tych imiesłowów urabiają się rzeczowniki przymiotowe (60, 8) *y* na *ość* zamieniając (§ 77 str. 37), np. *biegłość, trwałość, otyłość, śmiałość, nabrzękłość*.

3) *Bierne* i *nijakie niedokonane* lub *dokonane* na *any, ony, ty:*

a) Na *any:* w słowach czas przeszły na *ał* mających, zamieniając *ł* na *ny*, np. *czyta(ł)ny, pisa(ł)ny, cierpia(ł)ny, słysza(ł)ny, zapłaka(ł)ny*.

b) Na *ony:* w wielozgłoskowych na *ił, ył, nął*, samogłoskę wraz z *ł*, a w zakończonych na *ł* z poprzedzającą spółgłoską tylko samo *ł* zamieniając na *ony*, przed którém się miękczą twarde spółgłoski, a syczące językowe miękkie na podniebienne miękkie przechodzą (22), np. *cofniony, ogarniony, przeniknioný, pogrzebiony, upleciony, rzeczony, strzeżony, zasmucony* (26), *ugodzony* (26), *proszony* (26), *zagrożony* (26), *pomszczony* (28 i 27), *nauczony, dręczony; utaił* (48), *utajony; nasycony, mógł, możony* (27) w złożonych *(z)możony*, także *zmogły, wymożony; strzegł, strzeżony, pogrzebł, pogrzebiony; ubiegł, ubieżony* i *ubiegły*.

c) Na *ty:* w słowach na *ął* z poprzedzającą spółgłoską miękką oraz jednozgłoskowych na *ił, ył, ół, uł* i *rł*, zamieniając *ł* na

ty, np. *ciął*, *cięty* (58, 3), *zdjął*, *zdjęty* także *pchnął*, *pchnięty*; *zbi(ł)ty*, *pi(ł)ty*, *my(ł)ty*, *szy(ł)ty*, *pró(ł)ty*, *ku(ł)ty*, *dar(ł)ty*, *par(ł)ty*; *meł(ł)ty*; niewzorowo *mielony*.

Niezłożone jedne mają ten imiesłów, a od drugich wcale się nie używa; ale go mają pochodzące od nich złożone. I tak np. niezłożone *bił*, *darł*, *giął*, *kuł*, *suł* i inne, mają imiesłów bierny *bity*, *darty* i t. d.; słowa zaś *jął*, *klął*, *piął*, *warł*, *zarł*, *psuł*, *żuł*, mają go tylko w złożonych, np. *ujęty*, *wyklęty*, *rozpięty*, *zawarty* i t. d.

Słowa zwrotne mają ten imiesłów jak czynne, z których powstały, ale zaimek *się* opuszczają, np. *zasępić się*, *zasępiony*; *zasmucić się*, *zasmucony*; *strapić się*, *strapiony*.

Z tych imiesłowów urabiają się:

a) Czas przeszły nieosobisty bierny zamieniając *y* na *o*,
np. (u)kochany, słyszany, (o)broniony, (z)bity,
(u)kochano, słyszano, (o)broniono, (z)bito.

b) Rzeczowniki słowne *y* na *e* (35, 2) zamieniając:
np. (u)kochany, (na)pisany, (s)tłuczony, (na)rodzony, (z)bity.
(u)kochanie, (na)pisanie, (s)tłuczenie, (na)rodzenie, (z)bicie.

CZASOWANIE SŁÓW POSIŁKOWYCH BYĆ I MIEĆ.

228. Słowa BYĆ i MIEĆ nazywają się posiłkowemi, dla tego, że gdy które słowo zwyczajnych odmian samo przez się wydać nie może, ony je wyręczają a tak mu posiłkują.

Słowo *być* nazywa się téż *rzeczowném*, bo znaczy tylko bytność rzeczy bez względu na ich przymiot, np. *ojciec jest*, *siostra była*. Wszystkie zaś inne słowa nazywają się *przymiotne*, bo bytność rzeczy z ich przymiotami połączoną oznaczają, i dla tego każde rozebrać można na dwa osobne wyrazy, tojest na słowo *być* i imiesłów przymiot bycia malujący, np. *ojciec kocha*, *mówi*, jedno znaczy co: *ojciec jest kochający*, *jest mówiący*.

Sposób bezokoliczny.

Być. **Mieć.**

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p. 1. **Jestem**	2. **Jesteś**	3. Jest	**Mam**	**Masz**	**Ma**
L. m. 1. **Jesteśmy**	2. **Jesteście**	3. Są	**Mamy**	**Macie**	**Mają**

Czas przeszły.

		męz.	żeń.	nij.	męz.	żeń.	nij.
L. p.	1.	Byłem	Byłam	Byłom	Miałem	Miałam	Miałom
	2.	Byłeś	Byłaś	Byłoś	Miałeś	Miałaś	Miałoś
	3.	Był	Była	Było	Miał	Miała	Miało
L. m.	1.	Byliśmy	Byłyśmy		Mieliśmy	Miałyśmy	
	2.	Byliście	Byłyście		Mieliście	Miałyście	
	3.	Byli	Były		Mieli	Miały	

Czas przyszły.

L. p.	1.	Będę	Będę	miał, ła, ło	lub Mieć	będę
	2.	Będziesz	Będziesz			będziesz
	3.	Będzie	Będzie			będzie
L. m.	1.	Będziemy	Będziemy	mieli, miały		będziemy
	2.	Będziecie	Będziecie			będziecie
	3.	Będą	Będą			będą

Sposób rozkazujący.

		bez nalegania	z naleganiem	bez nalegania	z naleganiem
L. p.	1.	—	—	—	—
	2.	Bądź	Bądźże	Miéj	Miéjże
	3.	Niech będzie	Niechże będzie	Niech ma	Niechże ma
L. m	1.	Bądźmy	Bądźmyż	Miejmy	Miejmyż
	2.	Bądźcie	Bądźcież	Miejcie	Miejcież
	3.	Niech będą	Niechże będą	Niech mają	Niechże mają

Imiesłowy.

Czasu teraźń.	Będący ca Będące	Mający Mająca Mające.
Czasu przeszł.	Były ła Byłe.	Miany Miana Miane.
Czasu przyszł.	Mający ca ce być.	Mający ca ce mieć.
Nieodm. niedok.	Będąc	Mając
Nieodm. dokon.	Bywszy (tylko w złoż.)	Miawszy
Rzeczownik słowny:	Bycie	Mienie

Imiesłów bierny czasu przeszłego ***byty, byta, byte,*** używa się tylko w słowach złożonych, np. ***dobyty, nabyty, przebyty.***

229. Ponieważ do wyrażenia innych sposobów (213) używane spójniki ***by, aby, ażeby, iżby, gdyby, oby*** i t. p. tylko z czasem przeszłym łączyć się mogą, wszystkie więc te sposoby tym tylko czasem wyrażamy. Będzie zatém :

Sposób łączący	L. p.	*żebym, żebyś, żeby był, była, było.*
	L. m.	*żebyśmy, żebyście, żeby byli, były.*
życzący	L. p.	***obym, obyś, oby był, była, było.***
	L. m.	***obyśmy, obyście, oby byli, były.***

warunkowy	*byłbym, byłbyś, byłby; bylibyśmy, bylibyście, byliby.*
	byłabym, byłabyś, byłaby; byłybyśmy, byłybyście, byłyby.
	byłobym, byłobyś, byłoby; byłybyśmy, byłybyście, byłyby.

Częstotliwe *bywać* i *miewać* czasują się według pierwszéj odmiany słów czynnych i nijakich (235), np. *bywam, bywasz; miewam, miewasz* i t. d.

Przekładnia w słowie BYĆ.

230. 1) Słowo *być* w czasie teraźniejszym odmieniało się dawniéj jak następuje:

L. p. Jesm	L. podw. Jeśwa	L. m. Jeśmy
Jeś	Jeśta	Jeście
Jest.		Są.

Łącząc te osoby z imiesłowem *był, była, było, byli, były,* tworzono czas przeszły jak następuje:

L.p. 1. Był jesm, ściągn.	Byłem	Była jesm	Byłam	Było jesm	Byłom
2. Był jeś	Byłeś	Była jeś	Byłaś	Było jeś	Byłoś
3. Był jest		Była jest		Było jest	
L. m. 1. Byli jeśmy	Byliśmy		Były jeśmy	Byłyśmy	
2. Byli jeście	Byliście		Były jeście	Byłyście	
3. Byli			Były.		

2) Z téjto przyczyny, iż osobowe zakończenia czasu przeszłego *em, eś, śmy, ście* powstały ze ściągniętego *jesm, jeś, jeśmy, jeście,* częstokroć dla dźwięczności mowy odrywamy te zgłoski od imiesłowu *był, była, było,* i t. d. i łączymy je z innemi wyrazami, jakoto: rzeczownikami, przymiotnikami, zaimkami, spojnikami i przysłówkami; a to *przekładnią* nazywamy, np. u ojca **byłem**, u **ojcem** był; pilny **byłeś**, **pilnyś** był; wy **byliście**, **wyście** byli; że nie **byliśmy**, **żeśmy** nie byli; rano **byłam**, **ranom** była.

3) I w czasie teraźniejszym słowa *być* takież same względne (74, 5) mającym, pospolicie używamy téj przekładni, ale tylko w osobie pierwszéj i drugiéj liczby pojedynczéj, np. ja **jestem**, **jam** jest; ty **jesteś**, **tyś** jest; dobra **jesteś**, **dobraś** i t. p.

4) Jeżeli w pierwszéj i drugiéj osobie czasu teraźniejszego słowa *być* odjęte zakończenie osobowe do innego dodaje się wyrazu, natenczas słowo *jest* całkiem się opuszcza, np. *wielem wi-*

nien zamiast *wiele jestem winien;* nie bój się *bom* ja z tobą. Budny *Jer.* 1. 8. zamiast *bo ja jestem* z tobą.

5) Podobnie używają się z przekładnią i słowem *być* i przez wszystkie czasy odmieniają się niektóre przymiotniki, np. *godzien, wart, winien, powinien, rad* i inne. Przy tych imionach słowo *być* w czasie teraźniejszym niekiedy się opuszcza, a niekiedy się kładzie, np. *godzienem, godnam, godnem, godzieneś,* i t. d. albo téż *godzien jestem,* lub *godzienem jest; winni jesteśmy* lub *winniśmy; radem, radeś, rad, radziśmy.*

6) Przymiotnik *powinien* nigdy nie ma przy sobie słowa *być,* a w liczbie mn. w rodzaju żeńskim i nijakim zawsze się na *y* kończy, np. *myśmy powinni, powinny, wyście powinni, powinny, dzieci powinny.*

CZASOWANIE SŁÓW CZYNNYCH I NIJAKICH.

Pierwsza odmiana.

231. Według pierwszéj odmiany czasują się wszystkie słowa na *ać* z poprzedzającą twardą lub miękką, np. *zalecać, władać, sprawiać, odradzać, wzdymać, rozważać, słuchać, stękać.*

Wyjmują się:

1) Słowa na *bać, pać, sać, chtać, ktać, ptać,* i *otać* zakończone, bo te według drugiéj odmiany czasujemy.

2) Jednozgłoskowe na *ać* z poprzedzającą miękką, np. *siać, lać, wiać,* i t. d. oprócz *chlać,* także *stawać* i tylko w złożonych używane *znawać,* zakończone na *ować,* oraz niżéj wyszczególnione (258, 6) na *iwać, ywać,* bo te wszystkie według czwartéj odmiany czasujemy.

3) Niektóre słowa na *dać, jać, kać, lać, mać, rać* zakończone, także słowo *słać,* bo te z wyjątku według drugiéj (239), a *brać, łgać, prać, rwać, ssać, strugać, tkać* (o tkaczu), *zwać,* według trzeciéj, i nakoniec *żgać,* według pierwszéj i trzeciéj odmiany czasujemy.

Szczać należy do szóstéj odmiany.

232. Następujące 38 słów, lubo na *bać, pać, sać, otać* i *ować* zakończone, z wyjątku według niniejszego wzoru czasujemy:

bać: chełbać się (kołysać), chybać (wzruszać), dbać, gabać (niepokoić), podobać się, sarbać, serbać i sorbać (chlipać), starbać się (chwiać się).

otać: grzmotać, motać, niestotać (narzekać). **ować:** chować.

pać: chapać i hapać, chełpać (chełbać), cupać (z nienacka nogą za nogą iść za kim), hupać (skakać przez co), kpać, papać, siepać, stąpać, szczepać, tąpać, tępać, tupać, trupać (trudzić), zaćpać (zatkać).

sać: dąsać, hasać, kąsać, kisać (kisnąć), kuksać, morusać, pasać, (częstotl. od paść; pochodzące od *pas*, np. *opasać*, należy do drugiéj odmiany), sysać (w złoż. od *ssać*), tryksać bość rogami (o baranach), trząsać (od trząść), wałęsać się.

233. Do téj odmiany należy najwięcéj słów pochodnych, tojest z innych czasowników urobionych. Z tych niezłożone częstotliwe, złożone zaś niedokonane mają znaczenie, lubo ich za częstotliwe uważamy. I tak z *robić* tworzy się *rabiać* (270), *odrabiać, wyrabiać; mówić, mawiać; ruszyć, ruszać.*

234. Czas teraźniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznego sposobu, *ć* zamieniając na *m*, np. *dbać, dbam; wołać, wołam.*

Wzór odmiany.

235. *Niedokonane* — *Dokonane*

Sposób bezokoliczny

Kochać — Ukochać

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

	Niedokonane	Dokonane
L. p.	Kocham	Słowa dokon. nię mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność dokonaną czyli skończoną; a co się skończyło, to dziać się nie może (211, 1).
	Kochasz	
	Kocha	
L. m.	Kochamy	
	Kochacie	
	Kochają (48, *a*)	

Czas przeszły.

	Niedokonane			Dokonane
L. p.	Kochałem	łam	łom	Ukochałem, łam, łom i t. d. jak w niedokonanych.
	Kochałeś	łaś	łoś	
	Kochał	ła	ło	
L. m.	Kochaliśmy	łyśmy		
	Kochaliście	łyście		
	Kochali	ły		

Czas przyszły.

L. p.	Kochać { będę, będziesz, będzie	Będę, Będziesz, Będzie } kochał, kochała, kochało		Ukocham
				Ukochasz i t. d., jak czas teraźniejszy słów niedokonanych
	lub			
L. m.	będziemy, będziecie, będą	Będziemy, Będziecie, Będą } kochali, kochały		

Sposób rozkazujący.

	bez nalegania.	*z naleganiem.*	*bez nalegania.*	*z naleganiem.*
L. p. 1.	—	—	—	—
2.	Kochaj	Kochaj*że*	Ukochaj	Ukochaj*że*
3.	Niech, Niechaj } kocha.	Niech*że*, Niechaj*że* } kocha	Niech, Niechaj } ukocha	Niech*że*, Niechaj*że* } ukocha
L. m. 1.	Kochajmy	Kochajmy*ż*	Ukochajmy	Ukochajmy*ż*
2.	Kochajcie	Kochajcie*ż*	Ukochajcie	Ukochajcie*ż*
3.	Niech, Niechaj } kochają	Niech*że*, niechaj*że* } kochają	Niech, Niechaj } ukochają	Niech*że*, Niechaj*że* } ukochają

Imiesłowy.

Czasu teraźniejszego.	Kochający ca ce	— —
Czasu przyszłego.	Mający ca ce kochać	Mający ca ce ukochać
Nieodmienny.	Kochając	Ukochawszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (229), np. *żebym kochał, ła, ło; obym kochał, ła, ło; kochałbym, kochałabym, kochałobym* i t. d.

Niewzorowe słowa téj odmiany.

236. Niewzorowo czasują się:

Dać, słowo dokonane, ma czas przyszły: *dam*, *dasz*, *da*, *damy*, *dacie*, *dadzą*. Cz. przeszły: *dałem*. Częstotl. *dawać*, *daję*.

Jechać. Cz. ter. *jadę*, *jedziesz*, *jedzie*, *jedziemy*, *jedziecie*, *jadą*. Cz. przeszły: *jechałem* i t. d. Częstotliwéj odmiany nie ma, ale się w niéj wyręcza słowem *jeździć*.

Ułomne słowa téj odmiany.

237. Tylko w sposobie bezokolicz. i czasie przeszłym wraz z pochodzącym od niego imiesłowem biernym i rzeczownikiem słownym używają się: *bływać*, *kływać* (dziobać), *pływać*, *szczywać*, *żwać*, (żuć), *gnać*, *obiecać*, *stać*.

Z tych pięć na *wać* zakończone w czasie teraźn. i od niego

pochodnych wyręczają spowinowacone z niemi słowa na *uć* zakończone, np. *kluć* (dziobać), *kluję*, *pluję*, *żuję* i t. d.

Gnać, w potocznéj mowie a nawet i w pismie, niekiedy w czasie teraźniejszym użyte znajdujemy, np. a mnie za karę na morze *wygnają*. Krasz. *Witolorauda*. str. 25. Powszechniéj jednak za nie w czasie teraźn. używa się teraz *pędzę* lub *gonię*; dawniéj zaś *żonę* kładziono.

Obiecać słowo dokonane. Czas przeszły *obiecałem*. Imiesł. bier. *obiecany*. Niedokonane jest *obiecywać*. Cz. ter. *obiecuję*.

Słychać i *widać*, które w dawniejszych pisarzach we wszystkich odmianach znajdujemy: *słycham*, *widam*; *słychałem*, *widałem* i t. d. *słychany*, *widany*, teraz tylko w sposobie bezokol. i imiesłowie używamy. W czasie teraźn. i przeszł. *słychać* zastępuje teraz *słyszę*, *słyszysz* i t. d. od *słyszéć*; a *widam*, *widzę*, *widzisz* i t. d. od *widziéć*. Imiesłów *słychany* jest jeszcze w użyciu, ale *widany* wyręcza teraz imiesłów *widziany* od *widziéć*.

Stać, gdy znaczy stanie, wyręcza się słowem *stojéć* (269), bo się mówi: *stoję*, *stoisz*, *stoi* i t. d., nieosobiste (209. 2) *przystoi*. Imiesłów czasu przeszł. w złożonych kończy się na *ły*; *dostały*, *przystały*, *wystały*; ale niezłożony *stały* ma przymiotne znaczenie i dla tego stopniuje się (150. 6), np. *stalszy*, *najstalszy*. Dokonane *stać się* t. j. zostać czém, i z niego jako téż ze *stać* złożone, kiedy nie znaczą stania, np. *dostać się*, *rozstać się*, *dostać*, *przestać*, *przystać*, *zastać* i t. p. w czasie przyszłym wyręczają się słowem dokonaném *stanąć*, którego sposób bezokol. w złożonych nigdy się nie używa, np. *dostanę się*, *rozstanę się*, *przystanę*, *zastanę*. Imiesłów cz. przeszł. mają tylko: *powstać*, *powstały*, *pozostać*, *pozostały*. Częstotliwe: *stawać się*, cz. ter. *staję się*, *stawać*, *staję*.

O częstotliwych słowach téj odmiany zob. § 245.

Druga odmiana.

238. Według drugiéj odmiany czasują się słowa zakończone na: *bać*, *pać*, *sać*, *chtać*, *ktać*, *ptać*, i *otać*, np. *dłubać*, *rąbać*; *drapać*, *kapać*; *pisać*, *czesać*, *kasać* (odkazywać się), *kasać się* (kusić się), *bechtać*, *rzektać* (o srokach i żabach),

łesktać (łechtać), *łektać; trektać* i *tresktać* (karać, trapić), *deptać, szeptać; bełkotać, rzekotać, szczebiotać.*

Zakończone na *bać, pać, sać* i *otać*, które z wyjątku według pierwszéj odmiany czasujemy zob. wyżéj § 232.

239. Tu téż należy 60 następujących słów, które, ze względu na ich zakończenie, według pierwszego wzoru czasowaćby się powinny. Takiemi są zakończone na:

dać: glodać, dzę (gryźć), gwazdać (gważdżę 28), gwizdać (żdżę).

jać: bajać, kajać się (żałować błędu), krajać, łajać, przyjajać (sprzyjać), tajać, ziajać.

kać: bełkać (mącić), bełczę; brukać. gdakać. głaskać, iskąć (szukać), klaskać, kleskać (klaskać), kwakać, kwokać, łokać, (żłopać), płakać, pleskać (wodą oblewać), płukać, skakać, treskać, trestkać, (karać, trapić), zyskać. Słowa te przed wszystkiemi względnemi (74, 5) *k* na *cz* zamieniają, np. *bruczę, bruczesz, bruczą.*

łać: *słać* (posłańca), *ślę* (31), *ślesz* i t. d., ale *słać* (o posłaniu) powstało ze *stłać*, po wyrzuceniu *t*, które w staresłowiańskiém i rossyjskiém w *stłat'*, czeskiém *stłati*, a w częstotliwych polskich, po przybraniu *e*, na *ć* (22 i 35) zamienione widzimy, np. *rozścielać, wyścielać, zaścielać.* Dla tego téż w czasie teraźniejszym po wtrąceniu *e* przybywa *ć*, bo mówimy *ścielę, ścielesz* i t. d.

Od *słać* pochodzi *pościel* i *prześcieładło* zwyczajnie *prześcieradło*, podobnie jak mówimy *mularz* i *murarz* od *mur*.

mać: chramać, chromać, drzémać, drzymać, kłamać, łamać, łomać.

rać: babrać, karać, krekorać, mamrać, orać, szemrać, żebrać.

tać: chełtać i chełstać (szumiéć), chrostać i chrustać (szeleścić), chrząstać, chrzęstać, chwostać (siec biczem), świstać, trestać (karać, trapić).

zać: kazać (w znaczeniu rozkazywać, czas przyszły ma znaczenie czasu teraźń.), lizać, mazać, rzezać, wiązać.

Słowa do pierwszéj i drugiéj odmiany należące.

240. Według drugiéj lub pierwszéj odmiany czasuje się 25 następujących słów, których używańsze są odmiany nawiasem nie objęte:

kać: głaskać, (am), czę, klaskać, kląskać, kleskać, krakać, (am), czę, muskać, (am), czę. **lać**: matlać, paplać, plaplać.
łać: wichłać, wikłać. **mać**: kłamać, (ám), mię.
pać: chlipać, chłypać, ciupać, kłapać, łapać, szłapać.
rać: bazgrać, (am), rzę, gderać, gdyrać, (ram), rzę, gmerać, gmyrać, (ram), rzę, guzdrać się, (ram), rzę, szemrać.
sać: hasać, kłusać, pląsać, plęsać (sam), szę.
stać: chlastać, chłostać.
tać: chwierutać, (am), cę, kołatać, (am), cę, miotać (teraz am, dawniéj cę), miecę (52), miecesz, miece; różne od mieść, miotę, mieciesz, miecie i t. d., plątać.

241. Czas teraźniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się ze sposobu bezokolicznego. Po odrzuceniu jego zakończenia, przybierające głoski miękczą się przed względnemi (74, 5) tak, iż syczące językowe na podniebienne miękkie zamieniamy (22). Przechodzi więc:

s na sz np. *pisać, piszę; kołysać, kołyszę.*
z na ż np. *mazać, mażę; wiązać, wiążę.*
podobnie t na c (29) np. *deptać, depcę, bełkotać, bełkocę.*
st na szcz (27) np. *chełstać, chełszczę; świstać, świszczę.*

Ale treskać i trestkać (karać, trapić) mają niewzorowo trescę i trestcę, bo w odmianie słów *k* na *cz* przechodzi (24); plątać ma plączę; smoktać, smokcę i smokczę.

Wzór odmiany.

242. *Niedokonane* — *Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Pisać. — Zapisać.

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p. 1. Piszę
2. Piszesz
3. Pisze
L. m. 1. Piszemy
2. Piszecie
3. Piszą.

Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (211, 1).

Czas przeszły.

L. p.	Pisałem łam łom Pisałeś i t. d.	Zapisałem łam łom Zapisałeś i t. d.

Czas przyszły.

L. p.	Pisać będę lub będę pisał i t. d.	Zapiszę i t. d. jak czas teraźn. słów. niedokonanych.

Sposób rozkazujący.

		bez nalegania	*bez nalegania*
L. p.	1.	—	—
	2.	Pisz	Zapisz
	3.	Niech Niechaj } pisze	Niech Niechaj } zapisze
L. m.	1.	Piszmy	Zapiszmy
	2.	Piszcie	Zapiszcie
	3.	Niech Niechaj } piszą	Niech Niechaj } zapiszą.

Z naleganiem: jak w pierwszéj odmianie.

Imiesłowy.

Czasu teraźniejszego.	Piszący ca ce	—
Czasu przyszłego.	Mający ca ce pisać	Mający ca ce zapisać
Nieodmienne	Pisząc	Zapisawszy.

Sposób łączacy, życzący, i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (229), np. *żebym pisał, ła, ło; obym pisał, ła, ło; pisałbym*, *pisałabym*, *pisałobym* i t. d.

Niewzorowe słowa téj odmiany.

243. *Kłóć* i *próć* są niewzorowemi słowami téj odmiany, bo i w sposobie bezokolicznym odmiénne mają od innych zakończenie, i w czasie teraźniejszym przekładają *o*, dla odkrycia spółgłoski przybierającéj. Jakoż czas teraźniejszy mają: *kolę, kolesz, kole* i t. d.: *porzę, porzesz, porze, porzą*. Imiesł. bierny *kłóty, próty*. Ale *pruć* czasuje się według czwartéj odmiany (247, 3). Częstotliwe złożone: *wykałać, wyparać*.

Ułomne słowa téj odmiany.

244. Następujące: *bać się, chrapać*, *sapać, skrzypać* i *spać* są ułomne. Używają się bowiem tylko w sposobie bezokolicznym,

czasie przeszłym i od nich pochodzących, np. *sapać, sapał, zasapany; zaspać, zaspał, zaspany*. W czasie teraźniejszym zastępują je do piątéj odmiany należące słowa: *bojeć się, chrapiéć, sapiać, skrzypiéć, spić*, których sposoby bezokoliczne, prócz *skrzypiéć*, w pismie wcale się nie używają, np. *boi się, chrapi, sapi, skrzypi, spi*. Ale *dochrapać się czego* czasujemy według drugiéj odmiany.

Od *sapać* znajdujemy w dawnych pisarzach *sapa, sapając, sapał*, skąd się okazuje, że to słowo dawniéj nie było ułomne i że je według pierwszéj odmiany czasowano.

Sposób bezokol. *spić*, używający się tylko w czynném dokonaném *uspić*, nie ma odpowiedniego sobie słowa częstotliwego.

Urabianie słów częstotliwych z czasowników pierwszéj i drugiéj odmiany.

245. Nie wiele jest słów częstotliwych lub niedokonanych, które się z czasowników dwóch pierwszych odmian urabiają. Tworzą się ony wtrącając przed *ać* zgłoski *iw* po *g, k*, a po innych *yw*, albo, inaczéj mówiąc, zamieniając *ać* na *iwać* lub *ywać*, np. *podrygać, giwać; wystrzygać, giwać; płakać, kiwać; wykonać, nywać; obwołać, ływać; podsłuchać, chywać; wyrównać, nywać; zaniedbać, bywać; pisać, sywać; rozkazać, zywać; uczesać, sywać; przekopać, pywać; wyskrobać, bywać; wygwizdać, dywać*.

Ale złożone z *bać się, dać, stać, znać, igrać* przed zakończeniem *ać* zgłoskę *aw* przybierają, np. *obawiać się, dawać, stawać, poznawać, najgrawać się* i *nagrawać* od *igrać (48, a); grać* zaś miało dawniéj *grawać* teraz *grywać*. *Drgać* ma *drygać; pchać, pychać* tylko w złożonych używane; *posłać, posyłać; tkać, tykać, zatykać; spać, sypiać* dla odróżnienia od *sypać*. *Słychać* dawniéj *słychywać*, ale się teraz nie używa.

Tak urobione słowa z czasowników pierwszéj odmiany jedne według niéj, drugie zaś, wraz ze wszystkiemi od słów drugiego wzoru pochodzącemi, według czwartéj skłaniamy odmiany (258, 6), np. *wykonywam, wyrównywam; zaniedbuję, podryguję, pisuję, rozczesuję, wyłamuję*.

Trzecia odmiana.

246. Według trzeciéj odmiany czasują się:

1) Wszystkie słowa na *ąć, nąć, c, dz, ść, źć* tudzież jednozgłoskowe na *rzéć*, z ściśnioném *é*, zakończone, np.

Miąć, ciąć, cząć, (tylko w złożonych używane), *zacząć, począć; klać; stygnąć, mięknąć, płynąć; ciec, rzec, tłuc; lądz, módz, biedz, żedz* (palić), *prządz* (tylko w złożonych używane), *zaprzadz, wyprządz; trząść, prząść, gąść*, (grać na lutni *) *nieść, leźć, wieźć, drzéć, mrzéć, przéć* (cisnąć, zapierać się); *wrzéć, trzéć*, i złożone *rozpostrzéć, żrzéć* dawniéj a teraz *żréć* (żarłocznie jeść), i nakoniec teraz nieużywane *kwieść* **) (kwitnąć).

Wyjmuje się: *źrzéć* (patrzyć) i z niego złożone *dojrzéć, wejrzéć, zajrzéć* i inne (48, *d)* bo te według szóstéj odmiany czasujemy, np. *dojrzę, dojrzysz, dojrzy, dojrzał*. Dawniéj i *przéć* (przeczyć) podobnie czasowano, bo znajdujemy: *przę, przysz, przy, przał*.

2) Następujące słowa lubo się kończą na *ać*, według téj odmiany czasujemy: *łgać, rwać, ssać, strugać, tkać* (o tkaczu ***) *żgać* (palić), *zwać*, także *brać* i *prać*. Dwa ostatnie przed *r* przybierają *o*, przed którém *b*, *p* miękczą, np. *biorę, piorę*. Ale *zwać* w czasie teraźniejszym bez *o*, i z przybraném *o* używamy, a wtedy *w* miękczy się we wszystkich osobach; bo mówimy: *zwę, zwiesz, zwą* i *zowię, zowiesz, zowią;* lubo w Wujku zgodnie z tą odmianą *zową* znajdujemy.

---

*) Linde nie znalazłszy w pisarzach naszych sposobu bezokolicznego tego słowa, mylnie go w swoim słowniku przez *gędzić* wyraził, a tak niewzorowém je uczynił, dając mu za trzecią osobę *gędli, gędzie*. Pierwsze z tych zakończeń do słowa *gędlić* należy, a *gędę, gędzie, gędą*, naprowadza na wniosek, że sposób bezokoliczny *gędzić* niewłaściwie jest oznaczony. Jakoż porównawszy to słowo z czasownikami *przędzie, prząść, siędzie, siąść, z gędzie, gąść*, przez podobieństwo wyprowadzimy: a tak słowo to jest wzorowe. Słowa bowiem na *ić* należą do piątéj odmiany i we wszystkich osobach czasu teraźniejszego lub przyszłego dokonanego miękczą przybierającą spógłoskę, a syczącą językową na podniebienną zamieniają (255), kiedy tymczasem Lindego *gędzić*, jak się to z przywiedzionych w słowniku przykładów okazuje, ma *gędę, gędziesz, gędzie, gędą*. Wszakże kiedy starosłowiańskie i czeskie *ou* naszemu *ą*, a *sti* naszemu *ść* odpowiada, np. po czesku *houska* (gąska), *nesti* (nieść), zatém znajdujące się w słowiańskim *gousti* rzępolić, a w czeskim *housti* grać na skrzypcach, widocznie wskazują, że nasze *gędę* w sposobie bezokol. na *gąść* kończyć się powinno. Kilku wierszopisów dla rymu użyło niewłaściwie *gędzą* za *gędą*, i tato forma uwiodła Lindego, iż na wzór *pędzą, pędzić*, sposób bezokol. *gędzić* mylnie utworzył; jak to z wielu innemi słowami niewłaściwie uczynił.

**) Linde mylnie słowo to na *kcieć* przekręcił i osoby jego i czasy najfałszywiéj oznaczył. Wszakże przywiedzione przezeń z Rysińskiego przysłowie: *In diebus Elias*, kiedy *zakstą* kije powinno go było naprowadzić na *ksieść* nie *kcieć;* bo z czegożby w *kstą* głoska *s* powstała?

***) *Tkać* (wtykać, wpychać), czasuje się według pierwszéj odmiany: *tkam, tkasz, tkają*.

Żgać czasuje się też według pierwszéj odmiany, *żgam, żgasz, żga*, jeżeli je zaś według czwartéj skłaniamy, natenczas w drugiéj i trzeciéj osobie obu liczb *ż* przed *ż* na *z* zamieniamy: *żgę, zżesz, zże, żgą, żgący* np. *żgący* wiatr.

Uwagi nad czasowaniem słów do téj odmiany należących.

247. Słowa na *ąć*, *c*, *dz* i *ść* zakończone, utraciły w sposobie bezokolicznym przybierającą spółgłoskę, bo ta przed *ć* w jednych w inną się zlała, w drugich zaś całkiem znikła.

Słowa na *ąć* zakończone.

248. W słowach na *ąć*, których dwanaście liczymy, płynne *m*, lub *n*, do ich rdzenia (74, 1) należące, zbiegłszy się w sposobie bezokolicznym z zakończeniem *ć* tworzą brzmienie *ąć*, a tak pozornie nikną; bo wynurzają się w czasie teraźniejszym lub przyszłym dokonanym, który po odrzuceniu głoski *ć* urabiamy; po czém stojące *ą* językowe miękkie, oprócz *l*, na twarde przechodzą. I tak:

1) Wynurza się *m* w słowach: *dąć*, *jąć*, *żąć* (gnieść, tłoczyć), *zdżąć* (kolnąć) i *żdżąć* (gnieść). Mają więc: *dmę*, *żmę*, *zdżmę*, *żdżmę* i t. d.

Jąć (dokonane) ma *imę, imiesz* i t. d. Sposób rozkazujący mają tylko złożone (225 1, A. *b*). W złożonych wraca się *j*, ale *i* niknie (47 i 48) np. *pojmę, zajmę, najmę*. Po przyimkach *ob, od, roz, z* i *zdo*, skrócone *zd*, przydaje się *e*, np. *obejmę, odejmę, rozejmę, zejmę, zdejmę*. Jeżeli zaś z przyimkami *wz* jest połączone, natenczas *j* wyrzuca się przed *m*, a pomiędzy przyimki wtrąca się *e* łagodzące brzmienie, np. *wzjąć, wezmę; powzjąć, powezmę; uwzjąć się, uwezmę się*.

2) Wraca się *n* w następujących: *ciąć*, *cząć* (tylko w złożonych) *zacząć*, *począć* i t. d. *giąć*, *kląć*, *miąć*, *piąć*, i *żąć* (zboże), np. *tnę*, *zacznę; pocznę*, *gnę*, *klnę* i t. d.

Wszcząć złożone jest z przyimków *w* i *z*, z których ostatni, tojest słabe językowe *z*, przed mocném *cz* przybrało mocne brzmienie *s* (38), a następnie ze względu na podniebienne *cz* zamieniło się na podniebienne *sz* (27). Dla tego téż w tém słowie, podobnie jak i w innych z przyimków *wz* złożonych, w czasie przyszłym między *w* i *sz* dla złagodzenia zbiegu spółgłosek wtrąca się *e*. Mówimy więc: *weszcznę*, *weszczniesz* i t. d. np. Niesnaski się *weszczną* między ludźmi. Budny 4 Ezdr. 15. 16. *Weszcznie śmiech*. Erazm *Ob. a.*

Słowa na *nąć* zakończone.

249. 1) Po słowach na *ować*, najwięcéj jest w języku polskim czasowników na *nąć* zakończonych. Są ony trojakie: jedne, które się tylko w połączeniu z przyimkami znajdują, a takich jest około kilkadziesiąt, np. *(prze)ścignąć, (po)psnąć, (z)lęknąć się, (u)przątnąć, (za)snąć;* drugie zaś jako niezłożone lub złożone używają się, np. *ciągnąć, wyciągnąć; ginąć, zginąć; puchnąć, napuchnąć; minąć, wyminąć; dźwignąć, podźwignąć; pęknąć, przepęknąć* i t. d. Z tych niezłożone: jedne znaczą czynność niedokonaną i wzmagającą się, np. *cierpnąć, gasnąć, rosnąć,* a drugie czynność dokonaną jednotliwą czyli doraźną wyrażają, np. *beknąć, błysnąć, dygnąć, runąć, psyknąć, puknąć, kopnąć* *).

2) Niedokonane jedne są poczynające, drugie tylko niedokonane. Poczynające urabiają się po większéj części z rzeczowników i przymiotników, np. *chudy, chudnąć; gęsty, gęstnąć; słaby, słabnąć; twardy, twardnąć; toń* (głębia), *tonąć; nic, niknąć:* dokonane jednotliwe najpowszechniéj ze słów tworzymy, np. *bąkać, bąknąć; drgać, drgnąć; czołgać, czołgnąć się; dźwigać, dźwignąć; pękać, pęknąć; żgać, żgnąć; walić, walnąć; ryczéć, ryknąć* (24).

3) Słowa tego zakończenia różnią się we względzie urabiania czasu przeszłego. Jakoż poczynające wyrzucają w nim zgłoskę *ną*, np. *gasnąć, gasł; głuchnąć, głuchł; słabnąć, słabł; schnąć, schłem; ziębnąć, ziąbłem* (59, 1 i 226, *d* i przypis); niedokonane zaś i dokonane jednotliwe, kończą go na *nął*, np. *chłonął, ciągnął, cisnął, garnął, lgnął, trzasnął, lunął, dźwignął, krząknął, grypsnął.*

4) Z następujących jedne zgłoskę *ną* wyrzucają, drugie dwojako się kończą:

klęknąć, klęknął, w złożonych *kląkł; klęsnąć, klęsnął; sklęsnąć, sklęsł; lęknąć się* (w złoż.) *ląkł się; milknąć* (w złoż.) *milkł;*

---

*) Wszystkich słów na *nąć* zakończonych około 360 ogółem liczymy. Z tych blizko 60 jest takich, co w niezłożonéj postaci wcale się nie używają, 99 niezłożonych niedokonane, a około 200 dokonane mają znaczenie. Bezzasadne więc jest twierdzenie Łazowskiego (*Gr. języka polsk. str.* 205 § 415) że z zakończonych na *nął* jest blisko czwarta część dokonanych, trzy czwartych zaś są trwające. Wszakże niedokonane są tylko te, któreśmy wyżéj (208, 1) wyszczególnili.

oblasknąć (blaskiem objaśnić), *oblaskł; oświtnąć, oświtł; pęknąć, pęknął* i *pękł; pierzchnąć, pierzchnął* i *chł; puchnąć, puchnął* i *chł*; *schnąć, schnąłem* i *schłem, schłeś, sechł; śmierdnąć* (w złoż.) *śmiardł; sploznąć się, splozłem się; trzasnąć, snął, trzasł; ucichnąć, nął, chł; uprzątnąć, nął, tł; wisnąć,* (w złoż.) np. *(ob, za)wisł; wyknąć,* (w złoż.) *wykł; zdechnąć, zdechł; zgadnąć, zgadł; zlęknąć się, zląkł się.*

5) Niektóre słowa na *nąć* zakończone, lubo w rodzaju męzkim czasu przeszłego zgłoskę *ną* zatrzymują, jednakże wyrzucają *nę* w rodzaju żeńskim i nijakim, np. *prysnął, prysła, prysło; piknął, pikła, pikło; szczeknął, kła, kło; trzasnął, sła, sło; gwiznął, zła, zło.*

Zwyknąć ma tylko czas przeszły, który się w znaczeniu teraźniejszego używa, np. nie *zwykłem; zwykło się*. Imiesł. *zwykły* (zwyczajny).

Słowa na *c, dz, ść, źć* zakończone.

250. Sposób bezokolicz. *c*, *dz* } powstał ze zlewku głosek { *kć* np. *tłukć tłuc*, *ciekć ciec*; *gć* *mógć módz*, *lągć lądz.*

Tu miękkie *ć* wpłynęło na brzmienie podniebiennych twardych *k, g*, które się dla tego na miękkie zamieniły (24), a po uchyleniu przyczyny téj zmiany, tojest po usunięciu się *ć* znowu wracają.

251. Czas teraźniejszy w niedokonanych, a przyszły w dokonanych urabia się zamieniając głoskę *c* na *k*, a *dz* na *g*, które się miękczą (24) przed względnemi od *e* zaczynającemi się np. *lądz* (kłaść się), *lęgę, lężesz, lęże* i t. d. *tłuc, tłukę, tłuczesz* i t. d.

252. Dwadzieścia trzy liczymy słów na *ść* zakończonych. Z tych, oprócz *nieść, paść* (trzodę), *trząść*, wszystkie przed zakończeniem sposobu bezokolicznego opuszczają przybierające *b, d* lub *t*, a dla uniknienia dwuznaczności w miejsce ich głoskę *ś* przybierają. Jeżeli zaś w odmianie słowa zniknie *ć*, natenczas i *ś* ustępuje, a opuszczona spółgłoska przybierająca znowu się wraca.

Przybierają b: *grześć, skuść.*
d: *bóść, gąść* (grać), *iść, jeść, kłaść, kraść, paść* (padnąć), *prząść, siąść, sieść, śnieść* (jeść), *wieść.*
t: *czyść* (czytać), *gnieść, ksieść* (kwitnąć), *mieść* (w złożonych, np. *zamieść), pleść, rość.*

253. Czas teraźniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznego sposobu, zamieniając *ć* na *ę*, przed którém wraca się opuszczona głoska a *ś* ustępuje, np. *iść, idę; kłaść, kładę; gaść, gędę* (58, 3), *ksieść, kstę, kstą.*

254. Słowa *gnieść, mieść, pleść, wieść*, (prowadzić), *wieźć*, (wozem) i *wlec*, w pierwszéj osobie l. p. i trzeciéj l. m. czasu teraźn. oraz we wszystkich osobach l. p. czasu przeszłego głoskę *e* na *o*, *jeść* zaś, tudzież *leźć, sieść* i *śnieść* tylko w l. p. czasu przeszłego *e* na *a* zamieniają, np. *gniotę, gniotą; wiodę, wiodą; niosę, niosą; lazłem, siadłem, śniadłem.*

Wzór odmiany.

255. *Niedokonane* — *Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Miąć	Lgnąć	Tłuc	Lądz (kłaść się, leżeć)	Uprząść	Wleźć	

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p.	Mnę	Lgnę	Tłukę	Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (211, 1).
	Mniesz	Lgniesz	Tłuczesz	
	Mnie	Lgnie	Tłucze	
L. m.	Mniemy	Lgniemy	Tłuczemy	
	Mniecie	Lgniecie	Tłuczecie	
	Mną	Lgną	Tłuką	

Czas przeszły.

Miąłem*)	Lgnąłem	Tłukłem	Lągłem	Uprządłem	Wlazłem (254)
Mięłam	Lgnęłam	Tłukłam	Lęgłam	Uprzędłam	Wlazłam
Mięłom	i t. d.	i t. d.	Lęgłom	i t. d.	i t. d.

Czas przyszły.

Miąć będę Lgnąć będę — Lęgę (58, 3) Uprzędę Wlezę
lub będę miał l. będę lgnął i t.d. Lężesz Uprzędziesz Wleziesz i t.d.
Miąć będziesz Lgnąć i t. d. jak czas teraźniejszy słów niedokon.

Sposób rozkazujący.

bez nalegania — *bez nalegania*

L. p.	1.	—	—	—	—	—	—
	2.	Mnij	Lgnij	Tłucz	Lążż (59, 1)	Uprządź	Wléź
	3.	Niech / Niechaj mnie	lgnie	tłucze	Niech / Niechaj lęże	uprzędzie	wlezie

*) Zobacz przypis na str. 133.

L. m.	1. Mnijmy	Lgnijmy	Tłuczmy	Lążmy (58,3)	Uprządźmy	Wleźmy
	2. Mnijcie	Lgnijcie	Tłuczcie	Lążcie	Uprządźcie	Wleźcie
	3. Niech / Niechaj mną	lgną	tłuką	Niech / Niechaj lęgną	uprzędzą	wlezą

Z naleganiem: jak w pierwszéj odmianie (235).

Imiesłowy.

Cz. teraźń.	Mnący	Lgnący	Tłukący	—	—	—
Cz. przyszł.	Mający ca ce miąć lgnąć i t.d.			Mający ca ce lądz	uprządz	wleźć
Nieodmien.	Mnąc	Lgnąc	Tłukąc	Lągłszy	Uprządłszy	Wlazłszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (229) np. *żebym miał, miéła, ło; obym miał, miéła, ło; miałbym, miéłabym, miéłobym,*

Niewzorowe słowa téj odmiany.

256. Niewzorowo czasują się: *czyść* (czytać), *jeść, iść.*

Czyść dawniéj pospolite a teraz nieużywane, odmienia się jak następuje: Czas teraźń. *cztę* (wyrzuca się *y), czciesz, czcie, czciemy, czciecie, cztą.* Czas przeszły w jednych pisarzach *czedłem* i t. d., w drugich właściwiéj *czetłem*, bo słowo *czyść* głoskę *t* nie *d* w sposobie bezokolicznym utraciło.

Zamiast *czyść* używano też *cześć*, *czczę* (czytam), *czcisz, czci, czcij* i t. d. Cz. przeszły: *część!em.* Imiesłów bierny *czciony*, stąd rzeczownik *czcienie* czytanie i *czcionka* głoska.

Jeść. Czaś teraźń. *jém, jész, jé, jémy, jécie, jedzą.* Czas przeszły: *jadłem.* Sposób rozkazujący: *jédz, niech jé, jédzmy, jédzcie, niech jedzą.* Imiesłów bierny *jedzony* tylko w złożonych. Rzeczownik słowny: *jedzenie*, a od czasu przeszłego *jadł: jadło.*

Iść. Czas teraźniejszy: *idę, idziesz, idzie, idziemy, idziecie, idą.* Czas przyszły l. p. *szedłem, szłam, szłom* i t. d. L. mn. *szliśmy, szłyśmy* i t. d. Sposób rozkazujący: *idź, niech idzie, idźmy, idźcie, niech idą.* Imiesłów czasu przeszłego tylko w złożonych używany: *przeszły, zeszły* i t. p. Rzeczownik *iście*, w złożonych *przyjście* (48, *a), wyjście.* Złożone *nadejść* (48, *b), zejść, podejść* i t. d. Częstotl. *chodzić.* Imiesłów bierny *chodzony.*

Ułomne słowa téj odmiany.

257. Ułomnemi w téj odmianie są słowa, które jeżeli są niedokonane teraźniejszego, a dokonane przyszłego nie mają czasu, ale się w nich spowinowaconemi słowami na *nąć* zakończonemi lub innemi wyręczają. Takiemi są: *biedz*, *ledz* (padać i leżéć), *żedz*, *módz; grześć, skuść, kraść, paść* (o upadku), *śnieść* (jeść), *rość*, *siąść*, i *sieść*, które się nawzajem wyręczają, i nakoniec złożone *naleźć*, *wynaleźć*, *znaleźć*.

Biedz ma tylko *biegę*, *biegą*, *biegłem* i t. d. W innych osobach czasu teraźniejszego zastępują je *biegnąć*, i do szóstéj odmiany należące *bieżéć*, które się w sposobie bezokolicznym, szczególniéj zaś w złożonych, rzadko używa. Dla tego mówimy: *biegę, bieżysz* lub *biegniesz, bieży, biegnie, biegą, biegną*, *bieżą*.

Ledz, słowo dokonane, ma czas przyszły *legnę* od *legnąć*, które się w sposobie bezokolicznym nie używa. Czas przeszły *ległem*. Imiesłów w złożonych: *poległy*.

Żedz (żgać) dokonane ma tylko czas przeszły *żegł;* w złożonych *zżedz*, czas przeszły *zżegł*. Imiesłów bierny *zżony*, *zeżżony* (spalony).

Módz nie ma sposobu rozkazującego (225 B.), alę w złożonych jest używany, np. *pomóż*, *dopomóż*.

Grześć, *skuść*, *kraść; paść* (o upadku), *sieść* (dok.) i *śnieść* mają tylko sposób bezokoliczny i czas przeszły: *grzebł*, *skubł*, *kradł*, *padł*, *siadł*, *śniadł*, a w czasie teraźn. lub przyszłym sposobu oznajmującego zastępują je słowa: *grzebię* od *grzebać*, *skubię* od *skubać*, *kradnę*, *padnę*, od nieużywanych sposobów bezokolicznych *kradnąć*, *padnąć; siądę* czas przyszły od *siąść*. *Snieść* nie używa się teraz, ale pozostał jego ślad w częstotliwém *śniadać*.

Rość w czasie teraźniejszym, którego teraz nie używamy, ale od słowa *rosnąć*, bierzemy, nietylko że miało *t*, ale i zatrzymywało *s*, jako do rdzenia należące. Mówiono bowiem i pisano: *rostę*, *rościesz*, *roście*, *rostą*, np. Serce *roście* patrząc na te czasy. Jan Kochan. I. 63. Stąd: *porost*, *wyrost*, *wzrost*.

Siąść (dokon.) ma tylko sposób bezokoliczny i czas przyszły: *siędę*, *siędziesz*, *siędzie*, *siędziemy*, *siędziecie*, *siędą*. Sposób rozkazujący *siądź* (59, 1). W czasie przeszłym wyręcza się słowem

sieść, które nawzajem w czasie przyszłym zastępuje: *siadłem* i t. d. *siędę*. Imiesłów czasu przeszł.: *osiadły, zsiadły*.

Złożone słowa *należć, wynależć* i *znależć* mają czas przyszły i sposób rozkazujący od *iść: najdę* (48. *a*), *wynajdę*, *znajdę; najdź, wynajdź, znajdź*, a czas przeszły i imiesłów bierny od *leźć: nalazłem*, *wynalazłem*, *znalazłem; naleziony*, *wynaleziony*, *znaleziony*. Częstotliwe lub niedokonane mają na *ywać* np. *wynajdywać*.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

258. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się jak następuje:

1) W zakończonych na *ąć*, ale nie *nąć*, ze względu na ukrytą w tém zakończeniu przybierającą spółgłoskę, zamienia się *ąć* na *imać*, *ymać*, lub *inać*, *ynać*, a to według tego,. która z tych spółgłosek w *ą* spłynęła (248. 1. 2), np. *jąć*, *imać*, *rozdąć*, *rozdymać; zżąć, zżymać; nadciąć, nadcinać; przekląć*, *przeklinać; wyżąć*, (zboże), *wyżynać; zacząć*, *zaczynać*.

Złożone z *jąć*, np. *przyjąć, zająć, odjąć*, częstotliwe urabiają na *ować*, np. *przyjmować, zajmować, odejmować*. Ale *wziąć* nie ma częstotliwéj odmiany.

2) Ze słów na *nąć* częstotliwości znaczenie przybierać mogących urabiają się częstotliwe zamieniając *nąć* na *ać*, a w jednozgłoskowych przed przybierającą wtrącając samogłoskę *y*, która im, podobnie jak i słowom na *ąć*, częstotliwości nadaje znaczenie, np. *moknąć, zamakać*, (51); *zemknąć, zmykać, uschnąć, usychać; odetchnąć*, *oddychać* (41); *szczknąć* (paznokciem rwać), *szczykać*.

(Po)chłonąć ma *(po)chłaniać* (51); *(za)garnąć*, *(za)garniać*; *płynąć, pływać; sunąć, suwać; zarznąć*, *zarzynać; cisnąć* ma *ciskać*.

3) Zakończone na *c*, *dz*, głoski te na *kać*, *gać* zamieniają, np. *uciec*, *uciekać; wyrzec*, *wyrzekać; przypiec, przypiekać; podżedz* (podpalić), *podżegać; zaprządz, zaprzęgać; biedz*, *biegać; ledz, legać; wylądz*, *wylęgać; dopomódz*, *dopomagać*, (51).

4) W słowach na *ść* zamienia się *ć* na *ać*, przed którém występuje przed *ć* opuszczona spółgłoska, np. *rozbóść*, *rozbadać* (51); *jeść*, *jadać* (51); *sieść*, *siadać*; a od tego *siadywać*; *śnieść*, *śniadać*; *czyść*, *czytać*, a od tego *czytywać*; *wygnieść*, *wygniatać*; *paść*, *pasać*; *(wy)gryźć*, *(wy)gryzać*; *wyrość*, *wyrastać*.

Ze słów *nieść*, *wieść*, *wieźć*, urabiają się częstotliwe *ć* na *ić*, a przed przybierającą spółgłoską stojące *e* na *o* zamieniając, przed którém twardnieją miękkie spółgłoski, np. *nieść*, *nosić*; *wieść*, *wodzić*; *wieźć*, *wozić*. *Léźć* ma *łazić* (51).

Siąść nie ma częstotliwéj odmiany.

5) Jednozgłoskowe na *rzéć*, zgłoskę tę zamieniają na *rać*, przed którém *e* przybierają, np. *umrzéć*, *umierać* (35, 3); *wydrzéć*, *wydzierać*; *zawrzéć*, *zawierać*, *rozpostrzéć*, *rozpościerać* (35, 3. 22 i 31); *odewrzéć*, *otwierać* zamiast *odwierać* (46); podobnie *przetwierać się*.

5) Czasujące się według téj odmiany jednozgłoskowe na *ać* z poprzedzającą twardą, przez wtrącenie *y* przed przybierającą spółgłoską zamieniają się na częstotliwe, np. *(wy)łgać*, *(wy)ługać*; *(prze)rwać*, *(prze)rywać*; *(wy)ssać*, *(wy)sysać*; *(na)zwać*, *(na)zywać*.

Brać ma *bierać*; *prać*, *pierać*; *(wy)próć*, *(wy)parać*; *żgać*, *żegać*. *Strugać* ma w złożonych *strugiwać*.

Tak urobione słowa po większéj części według pierwszéj, zaledwie kilka według czwartéj, a *nosić*, *wodzić*, *wozić*, *łazić*, według piątéj czasujemy odmiany.

Czwarta odmiana.

259. Według czwartéj odmiany czasują się:

1) Słowa poczynające na *eć* otwarte zakończone *), np. *bieleć*, *tleć*, *siwieć*, *twardnieć*, *przeć* (z gorąca), *źrzeć* lub *źreć*, w złożoném *dojrzeć* (stać się dojrzałym).

---

*) W słowach poczynających należy pisać *e* otwarte i otwarto je wymawiać. Jest ono bowiem cechą odróżniającą te słowa od czynnych i nijakich do innych odmian należących i na *éć* ściśnione zakończonych, np. *drzéć*, *brzmiéć*, *cierpiéć*, *milczéć*, *drżéć*. Tato właściwość samogłoski *e* w tych słowach jest powodem, iż ją w odmianie czasu teraźniejszego zatrzymują, np. *siwie(é)ję*, *biele(é)ję*, *starze(é)ję się*.

2) Dziesięć jednozgłoskowych na *ać* z poprzedzającą miękką: *chwiać, dziać, grzać, lać, piać, siać, śmiać się, śpiać* (nadążać za kim), *wiać, ziać* (dyszéć).

3) Wszystkie na *uć*, np. *czuć, kuć, pruć, snuć, kluć,* (dziobać), tudzież cztery na *ić: bić, gnić, pić, wić*, a osiem na *yć: kryć, myć, nyć* (niknąć), *ryć, szyć, tyć, wyć, żyć.*

4) Częstotliwe *dawać* (od *dać*), *stawać* (od *stać*), i tylko w złożonych używane *znawać* (od *znać*).

5) Wszystkie na *ować* zakończone, np. *budować, tańcować.* Ale *chować* czasuje się według pierwszéj odmiany.

6) Częstotliwe na *iwać*, *ywać* z następujących słów urobione:

Badać, błyskać, chować, chromać, ciosać, czekać, czerpać, czesać, czytać, deptać, drapać, drukować, gadać, kazać, kapać, kąpać się, kaszlać, klepać, kopać, krzykać, latać, łamać, łapać, łyskać, mazać, mieszkać, obiecać, pasać (od *pas* w złożonych), pisać, płakać, pytać, rozszczepiać, siadać, siekać, skakać, skrobać, skubać, słuchać, służyć (sługiwać), sypać, szarpać, szczepać, szukać, trąbić, trzepać, trzymać, wiązać, widziéć (widywać), wiedzieć (wiadywać w złożonych), wiercić (wiertywać), wołać, zaniedbać, zyskać, i nakoniec: potakiwać.

Niektóre słowa téj odmiany dawniéj nie na *iwać*, *ywać*, lecz na *awać*, zakończano, np. *czytawać, wygrawać, przemyślawać.* I teraz niektóre z nich z zakończeniem na *ować* używają się, np. *nakazować* i *nakazywać, zasługować* i *zasługiwać.*

260. Czas teraźniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się ze sposobu bezokolicznego jak następuje:

1) Poczynające na *eć*, otwarte i wszystkie na *ać, ić, yć, uć*, głoskę *ć* sposobu bezokolicznego zamieniają na *j*, przez które się ze względnemi wiążą (48, *a.* i 218), np. *siwie(ć)ję, starze(ć)ję się, chwiać, chwieję* (52): *siać, sieję; bi(ć)ję, pi(ć)ję, szy(ć)ję, my(ć)ję, czu(ć)ję, snu(ć)ję.*

2) Zakończone na *wać* nie tylko że całą tę zgłoskę na *j* przekształcają, ale téż stojące przed nią samogłoski, oprócz *a*, na *u* zamieniają, np. *da(wać)ję, sta(wać)ję; budować. buduję; miłować, miłuję; przeskakiwać, przeskakuję; płakiwać, płakuję; odlatywać, odlatuję; czytywać, czytuję.*

Wzór odmiany.

261. *Niedokonane* — *Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Niedokonane	Dokonane
Siwieć, Lać, Bić, Szyć, Czuć, Budować, Wypisywać.	Osiwieć, Zlać, Obić, Uszyć, Uczuć Zbudować, Powypisywać.

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p. Siwie, Le, Bi, Szy, Czu, Budu, Wypisu } ję, jesz, je, jemy, jecie, ją.

Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (211, 1).

Czas przeszły.

Niedokonane	Dokonane
Siwia, La, Bi, Szy } łem łam łom	Osiwia, Zla, Obi, Uszy } łem łam łom
łeś łaś łoś	łeś łaś łoś
ł ła ło i t. d.	ł ła ło i t. d.

Czas przyszły.

Siwieć, Lać, Bić i t. d. } będę lub Będę { siwiał, lał, bił i t. d.

Osiwieję i t. d. jak czas teraźń. Zleję słów niedokonanych. Obiję i t. d.

Sposób rozkazujący.

	bez nalegania.	*bez nalegania.*
L. p. 1.	—	—
2.	Siwiéj, léj, bij i t. d.	Osiwiéj, zléj, obij i t. d.
3.	Niech, Niechaj } siwieje, leje, bije, i t. d.	Niech, Niechaj } osiwieje, zleje, obije i t. d.
L. m. 1.	Siwiejmy, lejmy, bijmy i t. d.	Osiwiejmy, zlejmy, obijmy i t. d.
2.	Siwiejcie, lejcie, bijcie i t. d.	Osiwiejcie, zlejcie, obijcie i t. d.
3.	Niech, Niechaj } siwieją, leją, biją.	Niech, Niechaj } osiwieją, zleją, obiją.

Z naleganiem: jak w pierwszéj odmianie (235).

Imiesłowy.

	Niedokonane	Dokonane
Czasu teraźń.	Siwiejący i t. d.	—
Czasu przyszł.	Mający ca ce siwieć i t. d.	Mający ca ce osiwieć i t. d.
Nieodmienny.	Siwiejąc i t. d.	Osiwiawszy i t. d.

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (194), np. *żebym lał, lała, lało; obym lał, lała, lało; lałbym, lałabym, lałobym.*

Niewzorowe słowa téj odmiany.

262. Za niewzorowe słowa téj odmiany uważać należy jedenaście następujących, które, lubo nie są poczynające, jednakże w sposobie bezokolicznym na *eć* otwarte zakończamy: *chcieć, wiedzieć, śmieć, umieć* ze złożoném *rozumieć, musić, goreć* i *gorzeć; preć* i *przeć* (o gorącu), *wreć* i *wrzeć.*

Chcieć. Cz. ter. *chcę, chcesz, chce.* Czas przeszły *chciałem,* Sposób rozk. niewzorowo *chciéj,* bo *c* zamienia na *ć*. Imiesł. bierny: *chciany.* Czas przeszły nieosobisty *chciano.* Rzeczownik słowny: *chcenie.* Częstotl. złożone nieosob. *zachciewa się.*

Wiedzieć. Czas teraźn. *wiem, wiesz, wie, wiemy, wiecie, wiedzą.* Cz. przeszły *wiedziałem.* Sposób. rozk. *wiedz.* Podobnie czasują się złożone: *dowiedzieć się, powiedzić.*

Śmieć. Czas teraźn. *śmiem, śmiesz, śmie, śmiemy, śmiecie, śmią.* Czas przeszły: *śmiałem.*

Umieć jak *śmieć,* ale trzecia osoba licz. mn. *umieją.* Czas przeszły: *umiałem.* Częstotl. *umiewać.*

Rozumieć jak *umieć,* trzecia osoba l. mn. *rozumieją.* Czas przesz. *rozumiałem.* Im. *zrozumiały.* Częst. *(po)rozumiewać się.*

Musieć (nijakie) czasuje się według piątéj odmiany. Czas ter. *muszę, musisz, musi, musimy, musicie, muszą.* Cz. przesz. *musiałem.* Sp. rozk. nie ma (225, B). Ale czynne *musić* i od niego pochodzące częstotliwe lub niedokon. *przymuszać, zmuszać* i t. p. wzorowo się czasują; tamto według piątéj, a te według pierwszéj odmiany.

Goreć, gorzeć ma czas ter. *gorę, gore* także *goreję, gorejesz, goreją.* Imiesł. *gorejący,* dawniéj téż *gora, gorają.* Imiesł. *gorając.* Cz. przeszły: *gorzałem.*

Preć, przeć. Cz. teraźn. *pre, preją.* Imiesł. *prejący.* Czas przeszły: *przałem.*

Wreć, wrzeć. Czas teraźn. *wrę, wresz, wre, wrą.* Imiesł. *wrzący.* W dawniejszych pisarzach *wra, wrają, wreją; wrając, wrający.* Cz. przeszły: *wrzałem* i *warłem.*

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

263. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się tylko:

1) W złożonych utworzonych z jednozgłoskowych na *ać* z po-

przedzającą miękką. W takich słowach *ać* zamienia się na *ewać*, np. *grzać, ogrzewać; lać, wylewać; śmiać się, naśmiewać się; wiać, powiewać; piać, opiewać, śpiewać* (52); *ziać, ziewać*. Podobnie ze słowa *źrzeć* (niewłaściwie *źreć)* urabia się *źrzewać, źrewać, dojrzewać* (48, *d)*. *Omdleć* ma téż *omdlewać; boleć, ubolewać*.

2) Z jednozgłoskowych *bić, pić, wić*, tworzą się częstotliwe *bijać, pijać, wijać*, (w złożonych). *(Wy)gnić* ma *(wy)gniwać*.

3) Zakończone na *uć*, także słowa *kryć, myć, szyć, żyć*, przed *ć* przybierają *wa* czyli głoskę *ć* na *wać* zamieniają, np. *czuć, czuwać; (wy)snuć, (wy)snuwać* i *(wy)snować, osnować; myć, (u)mywać*. Inne nie mają częstotliwych.

Tak urobione słowa częstotliwe czasują się według pierwszéj odmiany, np. *ogrzewam, bijam, umywam, wysnuwam* i t. d.

Piąta odmiana.

264. Według piątéj odmiany czasują się słowa zakończone na *ić* ściśnione z poprzedzającą miękką wargową *b, m, p, w*, lub językową *dź, l, ń, ś, ć*, (22), tudzież na *ić*, oprócz *bić, gnić, pić, wić*, np. *świerzbieć, brzmieć, kipieć, myślić, czynić, robić, nosić, taić, kleić, stroić*.

265. Następujące słowa do téj odmiany należące w sposobie bezokolicznym kończą się na *éć* (ściśnione *é)*, a w czasie przeszłym na *ał: boléć, brzmiéć, chrapiéć, chrypiéć, chrzypiéć, cierpiéć, dukwiéć*, (ślęczyć), *grzmiéć, kipiéć, leciéć, myśléć* i *myślić*, od którego pochodzą wszystkie złożone, *siedziéć, skrzypiéć, śmierdziéć, stojéć, świerzbiéć, szumiéć, widziéć, woléć* (czynne) bardziéj chciéć jedno niż drugie, a więc różne od nijakiego *wolić* tylko w złożonych używanego, np. *zwolić*, tojest zjednoczyć swoję wolą z cudzą, a stąd *zwolić się*, zgodzić się *pozwolić* i t. p.

266. Czas teraźniejszy w niedokonanych a przyszły w dokonanych urabia się z bezokolicznego sposobu. Po zamianie *ić* na *ę*, tylko przybierające syczące językowe miękkie *ć, dź, ś, ź* przed *ę, ą*, przechodzą na podniebienne (270, 1), inne zaś miękkie we wszystkich osobach niezmienione zostają, np. *tracić, tracę, tracą; sądzić, sądzisz, sądzą; prosić, proszę, prosisz, proszą* (26);

puścić, puszczę, puszczą (27 i 28); *zagwoździć, zagwożdżę, zagwoździsz, zagwożdżą; bruździć, brużdżę; jeździć, jeżdżę; iścić, iszczę; gonić, gonię; stawić, stawię* i t. p.

Słowa mające samogłoskę przed *ić*, np. *taić, kleić, broić*, w pierwszéj osobie liczby pojedynczéj i trzeciéj l. mn. wiążą się ze względnemi za pomocą *j* (48, *a* i 218), w innych zaś osobach spółgłoska *j* zlewa się w samogłoskę *i*, np. *ta(j)ę, taisz* nie *tajisz, tai, ta(j)ą; kle(j)ę, kleisz, klei, kle(j)ą; bro(j)ę, broisz, broi, bro(j)ą;* ale w sposobie rozkazującym *i* spływa w przybrane *j*, które tu jako cechę tego sposobu (225, A) koniecznie zachować należy, np. *taj, kléj, brój* (56, *a*).

Wzór odmiany.

267. *Niedokonane* — *Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Czcić	Czynić	Taić	Uczcić	Przyczynić	Zataić

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

	Czcić	Czynić	Taić	Dokonane
L. p.	Czczę	Czynię	Taję	Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność lub stan skończony (211, 1).
	Czcisz	Czynisz	Taisz	
	Czci	Czyni	Tai	
L. mn.	Czcimy	Czynimy	Taimy	
	Czcicie	Czynicie	Taicie	
	Czczą	Czynią	Tają	

Czas przeszły.

Czciłem	Czyniłem	Taiłem	Uczciłem	Przyczyniłem	Zataiłem
Czciłeś	Czyniłeś	i t. d.	Uczciłeś	Przyczyniłeś	i t. d.

Czas przyszły.

Czcić, Czynić, Taić } będę lub Będę { czcił, czynił, taił

Uczczę, Przyczynię, Zataję i t. d., jak w czasie teraźniejszym niedokonanych.

Sposób rozkazujący.

bez nalegania — *bez nalegania*

L. p.	1.	—	—	—	—	—	—
	2.	Czcij	Czyń	Taj	Uczcij	Przyczyń	Zataj i t. d.
	3.	Niech, Niechaj } czci	czyni	tai	Niech, Niechaj } uczci	przyczyni	zatai

L. m. 1. Czcijmy Czyńmy Tajmy Uczcijmy Przyczyńmy Zatajmy
2. Czcijcie Czyńcie Tajcie Uczcijcie Przyczyńcie Zatajcie
3. Niech / Niechaj } czczą czynią tają Niech / Niechaj } uczczą przyczynią zatają.

Z naleganiem: jak w pierwszéj odmianie (235).

Imiesłowy.

Cz. teraźń. Czczący Czyniący Tający — — —
Cz. przesz. Mający ca ce czcić i t. d. Mające ca ce uczcić przyczynić i t. d.
Nieodmien. Czcząc Czyniąc Tając Uczciwszy Przyczyniwszy Zataiwszy.

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (229), np. *żebym czcił*, *ła*, *ło; obym czcił*, *ła*, *ło; czciłbym*, *czciłabym*, *czciłobym*.

Niewzorowe słowa téj odmiany.

268. Niewzorowo czasują się: *mléć*, *pléć* i *pomniéć*.

Mléć. Cz. ter. *mielę*, *lesz*, *le* i t. d. Cz. przyszły: *mełłem*, *mełłam*, *mełłom; mełłeś*, *mełłaś*, *mełłoś; meł*, *mełła*, *mełło* i t. d. *mełliśmy* i t. d. Dawniéj *miołłem*. Sposób rozkazujący: *miel*. Imiesłów bierny: *mełty* i *mielony*. Częstotliwe *mielać*.

Pléć. Cz. ter. *pielę*, *lesz*, *le*, i t. d. Czas przeszły: *pełłem* jak *mełłem*. Imiesłów bierny: *pełty* i *plewiony*. Częstotl. *pielać*. *Plewić* czasuje się wzorowo.

Pomniéć. Czas ter. dziś fałszywie, bo niewzorowo, jakby od *pomniąć: pomnę*, *pomną*. W dawniejszych pisarzach lepiéj je skłaniano, bo wzorowo, gdyż podobnie jak we wszystkich słowach téj odmiany miękczono przybierającą spółgłoskę przed *ę* i *ą*. Jakoż znajdujemy: *nie pomnię*. Skarga Kaz. przyg. 1610 str. 513; *nie pomniąc*. tamże str. 405; *niech zapomnię*. tamże str. 76: *wspomnią*. Birk. do Nowodw.; *przypomnię* Suski Deklar. statutów A. 3. f. v; *pomniąc*. Maczuski o przyjaźni str. 2; *zapomnią* Chrość. Farsal. Suplem. 112; *zapomnią* wszystkiego. Papr. Herby. Przedm. A 4. Sposób rozk. *pomnij* (225, *d*).

Ułomne słowa téj odmiany.

269. Ułomne są: *bojéć się*, *chrapiéć*, *sapiéć*, *stojéć* i *widziéć*.

Bojéć się, *chrapiéć* i *stojéć*, mają tylko czas teraźniejszy: *boję się*, *boisz się*, *boi się*; *chrapię*, *chrapisz*, *chrapi*; *stoję*, *stoisz*, *stoi* i. t. d. W sposobie bezokolicznym i czasie przeszłym zastępują je słowa: *bać się*, *chrapać*, *stać*; *bałem się*, *chrapałem*, *stałem*, które ony nawzajem w czasie teraźniejszym wyręczają (244).

Lud w niektórych okolicach mówi też: *bojałem się*, *stojałem*.

Sapiéć ma tylko czas teraźniejszy i przeszły: *sapię*, *sapisz*, *sapi*, *sapiałem*. W sposobie bezokolicznym wyręcza się słowem *sapać*, *sapał* (244).

Widziéć nie ma sposobu rozkazującego (225, B).

Tkwić jest obfitujące, bo ma czas przeszły *tkwiłem* i *tkwiałem*.

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

270. Niedokonane i częstotliwe słowa urabiają się z czasowników téj odmiany jak następuje:

1) W zakończonych na *ić* z poprzedzającą spółgłoską, po odrzuceniu téj zgłoski, przybiera się *ać*, przed którém syczące językowe miękkie na podniebienne miękkie przechodzą (26), a w przedostatniéj zgłosce stojące *o* zamienia się na *a*, nadające słowom częstotliwości znaczenie (51). Zamienia się więc:

ć, *dź*, *ś*, *ź*, *ść*, *źdź*.
na *c*, *dz*, *sz*, *ż*, *szcz* (27), *żdż*.

np. *wyrobić*, *wyrabiać*; *trafić*, *trafiać*; *poskromić*, *poskramiać*; *zatopić*, *zatapiać*; *sprawić*, *sprawiać*; *zbogacić*, *zbogacać*; *radzić*, *doradzać*; *zaprosić*, *zapraszać*; *ogłosić*, *ogłaszać*; *wyrazić*, *wyrażać*; *napuścić*, *napuszczać* (27 i 28); *namaścić*, *namaszczać*; *zagnieździć się*, *zagnieżdżać się*; *skropić*, *skrapiać*; *mówić*, *mawiać*; *ochronić*, *ochraniać*; *pozwolić*, *pozwalać*.

2) Niewzorowo urabiają się od słów następujących: *chwycić*, *chwytać*; *drwić* w złożonych *przedrwiwać*, *wydrwiwać*; *kupić* (nabyć), *kupować*; *kupić* (gromadzić) złożone *skupiać*; *lecieć*, *latać*, a od tego w złożonych *latywać*; *myślić* ma w złożonych

myślać i *myśliwać*, np. *zamyślać*, *przemyśliwać; pomnieć* w złożonych *zapominać*, *przypominać; wątpić* w złożonych *powątpiewać* dawniéj *powątpiać*. Z niedokonanego *siedzieć*, tworzy się *siadać*, a z tego *siadywać; widzieć*, *widać*, *widywać*.

3) Słowa przed *ić* samogłoskę *a*, *e* lub *o* mające, po zamianie zgłoski *ić* na *ać* przybierają przed niemi *j*, za pomocą którego względne słów (74, 5) wiążą ze rdzeniem, np. *przyczaić się*, *przyczajać się; utaić*, *utajać; nakleić*, *naklejać; nastroić*, *nastrajać; napoić*, *napajać* i *napawać; kroić*, *krajać;* w złożonych niedokonanych *przykrawać*, *rozkrawać*, *zakrawać* i t. p.

Szósta odmiana.

271. Według szóstéj odmiany czasują się słowa z przybierającą podniebienną miękką (22) *cz*, *sz*, *ż*, na ściśnione *éć* lub *yć*, oprócz *szyć*, *żyć*, tudzież na *rzyć* zakończone, np. *męczyć*, *suszyć*, *łożyć*, *wierzyć*.

272. Następujące słowa do téj odmiany należące kończą się w sposobie bezokolicznym na *éć* ściśnione, a w czasie przeszłym na *ał: bączéć* i *bęczéć* (o głosie bąka, pszczoły, osy, komara), *beczéć*, *bieżéć*, *błyszczéć*, *brzęczéć*, *burczéć*, *charczéć*, *chwarszczéć* (chrzęścić), *ciurczéć*, *ćwierczéć*, (świergotać), *dżéć*, *dyszéć*, *dzierżéć* i *dzierżyć*, *dźwięczéć*, *huczéć*, *jęczéć*, *kawęczéć* (dukwieć nad czém), *klęczéć*, *krzeczéć* (skrzeczeć), *krzęczéć* (skrzypiący ton wydawać), *ksyczéć*, *kwiczéć*, *leżéć*, *mamruczéć* (mruczéć), *miauczéć*, *milczéć*, *mruczéć*, *mżéć* i *mżyć*, (oczy zamrużać), nieosob. *mży* (deszcz drobny pada), *należéć*, *piszczéć* (z pluskiem ciec), *pryszczéć*, *ryczéć*, *rżéć* i *rżać*, trzecia osoba czasu teraźniejszego *rży* i *rże*, *skowyczéć*, *skrzeczéć*, *skwierczéć*, *ślęczéć*, *słyszéć*, *sterczéć*, *świszczéć*, *syczéć*, *trzeszczéć*, *warczéć*, *wrzeszczéć* i *źrzéć*, które w złożonych *ź* na *j* (48, *d)* zamienia: *dojrzéć*, *wejrzéć*, *zajrzéć*, *obejrzéć*, *przejrzéć*, *ujrzéć*, *wyjrzéć* i t. p.

273. Czas teraźniejszy w niedokonanych, a przyszły w dokonanych urabia się ze sposobu bezokolicznego zamieniając *éć* lub *yć* na *ę*, np. *słyszéć*, *słyszę; męczyć*, *męczę*, *męczysz; suszyć*, *suszę; łożyć*, *łożę*; *wierzyć*, *wierzę* i t. d.

Wzór odmiany.

274. *Niedokonane* *Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Jęczéć	Łożyć	Drżéć	Położyć	Zadrżéć

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

L. p.	Jęczy	Łożę	Drżę	Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo oznaczają stan lub działanie dokonane czyli skończone (211, 1).
	Jęczysz	Łożysz	Drżysz	
	Jęczy	Łoży	Drży	
L. m.	Jęczymy	Łożymy	Drżymy	
	Jęczycie	Łożycie	Drżycie	
	Jęczą	Łożą	Drżą	

Czas przeszły.

Jęczałem Łożyłem Drżałem Położyłem Zadrżałem łam łom it.d.
Jęczałeś Łożyłeś i t. d. Położyłeś Zadrżałeś i t. d.

Czas przyszły.

Jęczéć	będę lub Będę	jęczał	Położę Zadrżę i t. d. jak czas teraźniejszy niedokonanych.
Łożyć		łożył	
Drżéć		drżał	

Sposób rozkazujący.

	bez nalegania			*bez nalegania*	
L. p. 1.	—	—	—	—	—
2.	Jęcz Łóż	Drżyj		Połóż	Zadrżyj
3.	Niech / Niechaj jęczy łoży	Niech / Niechaj drżą		Niech / Niechaj położy	Niech / Niechaj zadrży
L. m. 1.	Jęczmy Łożmy	Drżyjmy		Połóżmy	Zadrżyjmy
2.	Jęczcie Łóżcie	Drżyjcie		Połóżcie	Zadrżyjcie
3.	Niech / Niechaj jęczą łożą	Niech / Niechaj drżą		Niech / Niechaj położą	Niech / Niechaj zadrżą

Z naleganiem: jak w pierwszéj odmianie (235).

Imiesłowy.

Cz. teraź. Jęczący Łożący Drżący — —
Cz. przysz. Mający ca ce jęczyć i t. d. Mający ca ce położyć zadrżyć
Nieodmien. Jęcząc Łożąc Drżąc Położywszy Zadrżawszy

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w słowie *być* (229), np. *żebym jęczał, łożył, drżał* i t. d.; *obym jęczał, łożył, drżał; jęczałbym, łożyłbym, drżałbym* i t. d.

Niewzorowe słowa téj odmiany.

275. Niewzorowo czasują się: *patrzéć*, *patrzyć* i *szczać*.

Patrzéć i *patrzyć*. Czas teraźn. *patrzę* i t. d. Czas przeszły: *patrzał* i *patrzył*. Sposób rozkazujący: *patrz* i *patrzaj*, bo dawniéj słowo to według pierwszéj odmiany czasowano: *patrza*, *patrzają*, *patrzający*. Złożone mają czas przeszły tylko na *ył*, np. *napatrzył się*, *upatrzył*. Częstotliwe tylko w złożonych używane jest: *patrywać*, np. *upatrywać*, *przypatrywać się*.

Szczać. Czas teraźniejszy *szczę* i t. d.

Ułomne słowa téj odmiany.

276. *Pry* także *pri* zastarzałe, zamiast rzecze, używano tylko w trzeciéj osobie czasu teraźniejszego, np. Daj, *pry*, najmilszy ojcze. Żebr. Owid. 16. Jan. Kochan. Fr. 25. Dobrze, *pri*, czynicie. Modrz. Baz. 190.

Słyszéć nie ma sposobu rozkazującego (225, B).

Urabianie słów niedokonanych i częstotliwych z czasowników téj odmiany.

277. Z czasowników téj odmiany urabiają się niedokonane lub częstotliwe słowa jak następuje:

1) Zakończenie *eć* zamienia się na *ać*, przed którém twardnieją przybierające spółgłoski miękkie, np. *bęczéć*, *bąkać*; *ksyczéć*, *ksykać*; *słyszéć*, *słychać*; *dyszéć*, *dychać*; *drżéć*, *drgać*; *świszczéć*, *świstać* (28).

Zamilczéć ma *zamilczać*, a pochodzące od *żrzéć*, *źréć* (patrzyć) mają *zierać*; *wyjrzéć* (48, *d*), *wyzierać*; *zazierać*, *dozierać*.

2) W zakończonych na *yć*, pozostawiwszy przybierającą spółgłoskę, *yć* na *ać*, a w przedostatniéj zgłosce stojące *o* na *a* zamieniamy, np. *naucz(yć)ać*, *zastrasz(yć)ać*, *wydrąż(yć)ać*, *uderz(yć)ać*; *otoczyć*, *otaczać*; *rozproszyć*, *rozpraszać*; *zatrwożyć*, *zatrważać*.

I *otworzyć* miało dawniéj *otwarzać*, ale teraz wyręcza je *otwierać*, jako niedokonane od *odewrzéć* pochodzące (46); *skoczyć*, ma *skakać*; *służyć*, *sługiwać*; *tańczyć*, *tańcować*; *troszczyć*, *troskać*; *ulżyć*, *ulżać*, *ulżywać*.

Uwagi nad czasowaniem słów wszystkich odmian.

278. 1) Jak w rzeczownikach tak też i w czasownikach używano dawniéj liczby podwójnéj, która we wszystkich czasach na *wa, ta*, a w czasie przeszłym rodzaju męzkiego niekiedy na *a* kończono, np. *Obieśwa* już były w słusznym lecie. Piotr Kochan. *Jeruz. wyzw.* *Obaśwa* swych tajemnic sobie się *zwierzała*. Jan Kochan. Ps. 55. Słowa *któreśwa mówiła* ja i ty. Budny. 1. Sam. 20. 23. *Patrzajwa* w duchu, a *myślwa*. Groch. W. 196. Synaczka tego *zabijwa*, a głodem *nie umierajwa*. Sk. D. 801. *Dojedziewa* do Krakowa. *Alb. w W.* 7. Gdybych*wa* mu te sny *powiedziała*. 1. Leopol. *Genes.* 41. *Miłujewa, miłujeta; robiłaśwa, robiłaśta; będziewa robiła, będzieta robiła; róbwa, róbta; gdybyśta robiła.*

Lud i teraz jeszcze używa téj liczby, ale w znaczeniu liczby mnogiéj, np. *byliśwa, byliśta; mieliśwa, mieliśta*, zamiast *byliśmy, byliście* i t. d.

2) Czasowniki wszystkich odmian, prócz pierwszéj, niedokonane w czasie teraźniejszym, a dokonane oraz słowo *być* w przyszłym czasie w osobie pierwszéj liczby mnogiéj, niekiedy, szczególniéj zaś w wierszu, odrzucają końcową samogłoskę *y*. I tak zamiast *będziemy, dajemy, (u)prosimy, (u)słyszymy*, można kłaść *będziem, dajem, (u)prosim, (u)słyszym*. Ale słowa do pierwszéj odmiany należące, oraz te, które się w pierwszéj osobie liczby pojedynczéj czasu teraźniejszego lub przyszłego kończą na *em*, głoskę *y* zawsze zatrzymują, boby stąd dwuznaczność wynikła. Nie można więc mówić: *kocham*, zamiast *kochamy, powiem* nauczycielowi, zamiast *powiemy; rozumiem* go, zamiast *rozumiemy* i t. p.

3) Jak z imiesłowem *był, ła, ło*, słowa posiłkowego *być*, tak i z dawniejszemi imiesłowami innych czasowników na *ł, ła, ło, li, ły* zakończonemi, łączono przedtém czas teraźniejszy słowa *być* (229) i tym sposobem czas przeszły wyrażano. Jakoż w najdawniejszych pomnikach i nawet i w pismach szesnastego stulecia, tym sposobem czas przeszły oznaczany znajdujemy. I tak w Psałterzu Małgorzaty w Wiedniu r. 1834 wydanym, czytamy: *ja spal* jesm *y naspal* jesm *se y wstal* jesm. str. 2. kol. 2; *zęby grzeszników starł* jes, tamże; *dał* jes *wesele w serce moje*

str. 3. kol. 1. *Postawił* jes *mnia, stworzyli* jesta str. 75. kol. 1. *Nie widzieli* jesmi str. 42. 1. *Słysali* iesmy str. 80. k. 2; *zgrzeszyli* iesmy, *nie szedł* jest, *zmąciło się* jest, są *czynili, rozdraźnili* są. *Tenże poseł między innemi rzeczami* jest *powiedział*. Starożytn. pols. Krak. 1840 T. 1. str. 27. jest *tę sławę puścił*, tamże. *WKmość książęciu pruskiemu* jest *pisał*. tamże str. 29. *Wszyscy ci chwały* są *dostąpili*. Leop. *Syr*. 447. *Na obraz boży stał się* jest *człowiek*. Tenże. *Genes*. 9. 7. *umarł* jest. Tenże 9, 29. I *stało się* jest, że człowiek pewny chodził. Biał. *Post*. 62. Z takichto wyrażeń, przez ściągnięcie ich w jedno, powstał używany czas przeszły, w którym w trzeciéj osobie obu liczb, *jest, są,* teraz opuszczamy. I tak z *postawił jeś* powstało *postawiłeś, z naspal jesm, naspałem; zgrzeszyli jeśmy, zgrzeszyliśmy*.

4) Z powodu, iż ten czas powstał przez połączenie imiesłowu z czasem teraźniejszym słowa posiłkowego *być*, możemy przez *przekładnią* odrywać od słów te zakończenia dwóch pierwszych osób w obu liczbach *em, am, om, eś, aś, oś, śmy, ście*, i łączyć je z należącym do nich rzeczownikiem, liczebnikiem, zaimkiem, spójnikiem lub przysłówkiem, a natenczas wyrazy te zawsze kładziemy przed słowem, którego zakończenie osobowe przybrały. np. Stół*eś* powalał, za stół powalał*eś;* pięć*eśmy* wzięli za pięć wzięli*śmy;* my*śmy* przyszli, za my przyszli*śmy;* chociaż*em* był, za chociaż był*em;* dobrze*ście* powiedzieli lub dobrze powiedzieli*ście*.

Tylko spójniki łączące *i, a,* i objaśniające *jakoto, tojest* nie mogą łączyć się z temi zakończeniami.

5) Jeżeli wyraz do którego się zakończenie słowa przyczepia, kończy się na samogłoskę, natenczas względna słowa (74, 5) traci samogłoskę, od któréj się zaczyna, np. *jam*, zamiast *jaem* pisał; *tyś* jest, zamiast *tyeś* jest.

6) Spójnik *by* i z niego złożone *aby, gdyby, iżby, jeżeliby, niechby, oby, żeby, skoroby* i t. p. zawsze się wiążą z przekładnią, np. *bym* miał, *abyśmy* napisali, *gdybyście* dali.

7) Dawniéj zamiast względnych (74, 5) *m, śmy*, używano *ch, chmy*, np. *byłech*, zamiast *byłem; bychmy*, zamiast *byśmy;* nigdy*bych* był nie wierzył, *bych* tak miał żałować, Kochan. Jan T. I. str. 26 wyd. Most. przyłożyli*chmy*. Siennik 216 str. odwrot. *Bych* (gdybym) miłości, którą mam ku matce, służył, na

tym*bych* krzyżu nie wisiał; abo*bych* teraz zaraz z niego zstąpił i nieprzyjacioły pogromił*bych*, i śmierci*bych* się téj odjął. Skarga *Kaz.* 177.

8) Na wyrażenie względu, że z dwóch czynności dokonanych jedna się wprzód skończyła aniżeli druga, tak słowa *być* jak i innych czasowników używamy w *czasie zaprzeszłym*, który z przeszłego dokonanego urabia się w ten sposób, iż do każdéj jego osoby w obu liczbach i we wszystkich rodzajach przybieramy słowo posiłkowe *być* w czasie przeszłym położone. Będzie więc:

Czas zaprzeszły.

L. p.	Byłem łam łom			Ukochałem łam łom		
	Byłeś łaś łoś	był,a,o.		Ukochałeś łaś łoś		był,a,o.
	Był ła ło			Ukochał ła ło		
L. m.	Byliśmy łyśmy			Ukochaliśmy łyśmy		
	Byliście łyście	byli,ły.		Ukochaliście łyście		byli,ły.
	Byli ły			Ukochali ły		

Podobnie czas ten wyrażają wszystkie do któréjbądź z powyższych odmian należące słowa dokonane, ale go teraz bardzo rzadko używamy.

Czasowanie bierne.

279. Słowa polskie, prócz imiesłowu biernego na *any, ony, ty* (227, 3) i czasu przeszłego nieosobistego na *no, to* zakończonych, nie mają osóbnéj innym językom właściwéj odmiany przez wszystkie czasy, osoby i liczby *formą bierną* dla tego nazwanéj, iż wyraża okoliczność, że podmiot nie jest czyniącym czyli działającym, ale odbierającym działanie, np. ojciec *kocha*, ojciec *jest kochany*.

280. Nie mając właściwéj odmiany biernéj, wyrażenia bierne obcych języków rozmaicie oddajemy. I tak:

1) Albo je na czynne przerabiamy, a ten sposób najpowszechniéj jest używany. Lepiéj więc jest mówić: *ojca kochają dzieci*, niżeli *ojciec jest kochany od dzieci; wiatr unosi pióro*, niżeli *pióro jest unoszone od wiatru.*

2) Albo je trojakim sposobem wyrażamy:

a) Przez użycie imiesłowu biernego ze słowem posiłkowém *być*, a na wyrażenie częstotliwości *bywać*, np. niedok. lub dokon. *je-*

stem, byłem, będę (u)kochany; częstotl. *bywam, bywałem, będę bywał prześladowany.*

b) Przez użycie słowa zwrotnego w trzeciéj osobie l. p. lub mn. np. *to, tak się pisze; ptaki się łapią; ziemia dzieli się na kraje.*

Dwa powyższe wyrażenia się sposoby osobistemi biernemi nazywamy, bo w nich oznaczona jest osoba czyli podmiot działanie odbierający.

c) Kładąc trzecią osobę l. mn. czasu teraźń. w niedokonanych, a przyszłego w dokonanych, a w czasie przeszłym czas nieosobisty *(no, to)* z biernikiem rzeczownika lub zaimka osoby, któréj bierność wyrazić chcemy, np.

ojca, brata, mnie, ciebie, jego ojców, braci, nas, was, ich	kochają (czas teraźniejszy). kochano (czas przeszły niedokon.). ukochano (czas przeszły dokon.). kochać będą (czas przyszły niedokon.). ukochają (czas przyszły dokonány).

Takie wyrażenia nieosobistemi nazywamy, bo nie wskazują działającego podmiotu.

Wzór odmiany bierny.

281. *Niedokonane* *Dokonane*

Sposób bezokoliczny.

Niedokonane		Dokonane	
Być kochanym, ną, ném.		Być kochanym, ną, ném	
osobiście.	*nieosobiście.*	*osobiście.*	*nieosobiście.*

Sposób oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

Jestem Jesteś Jest	kocha-ny,a,e.	Słowa dokonane nie mają czasu teraźniejszego, bo wyrażają czynność skończoną (211, 1).
Jesteśmy Jesteście Są	kocha-ni, ne.	

Czas zaprzeszły.

Byłem łam łom Byłeś łaś łoś Był ła ło	kocha-ny,a,e.	Mnie Ciebie Jego Nas Was Ich	kochano lub Kochano mię.	Mnie Ciebie Jego Nas Was Ich	ukochano lub Ukochano mię.
Byliśmy łyśmy Byliście łyście Byli ły	kocha-ni, ne.				

Czas zaprzeszły.

Nie ma, bo słowa niedokonane nie mogą wyrażać czynności skończonéj (211, 4).	Byłem łam łom Byłeś łaś łoś Był ła ło	ukocha- ny, a, e.
	Byliśmy łyśmy Byliście łyście Byli ły	ukocha- ni, e.

Czas przyszły.

Będę Będziesz Będzie	kocha- ny, a, e.	Mnie Ciebie Jego	kochać będą lub Będą mię koch.	Będę Będziesz Będzie	ukocha- ny,a,e.	Mnie Ciebie Jego	ukochają.
Będziemy Będziecie Będą	kocha- ni, e.	Nas Was Ich		Będziemy Będziecie Będą	ukocha- ni, e.	Nas Was Ich	

Sposób rozkazujący.

— Bądź N. będzie	kocha- ny,a,e.	Niech mię cię go	kochają.	— Bądź N. będzie	ukocha- ny,a,e.	Niech mię cię go	ukochają.
Bądźmy Bądźcie N. będą	kocha- ni, ne.	nas was ich		Bądźmy Bądźcie N. będą	ukocha- ni, ne.	nas was ich	

Imiesłowy.

Czasu teraźniejszego.

Kochany, na, ne. — . —

Czasu przeszłego.

— — Ukochany, na, ne.

Czasu przyszłego.

Mający, a, e, być { kochany, kochana, kochane — Mający, a, e, być { ukochany, ukochana, ukochane

Imiesłów nieodmienny.

Będąc { kochany, na, ne; kochani, ne. — Będąc { ukochany, na, ne; ukochani, ne.

Sposób łączący, życzący i warunkowy wyraża się podobnie jak w czynnéj odmianie (235 i 229), tylko że się tu kładzie czas przeszły odmiany biernéj osobisty lub nieosobisty, np. ***żebym był kochany (ukochany)*** lub ***żeby mię kochano (ukochano);***

obyś był kochany (ukochany); oby cię kochano (ukochano); bylibyście kochani (ukochani), kochanoby was, ukochanoby was i t. p.

Uwagi nad używaniem biernéj odmiany.

282. Lubo słowa dokonane i niedokonane mają imiesłów bierny, który ze słowem posiłkowém *być* połączony, według czasów tegoż słowa, czynność bierną wyrażać może, stém wszystkiém uważać należy, że:

1) Bierne innych języków wyrażenia w czasie teraźniejszym lub przyszłym niedokonanym, lepiéj jest wyrażać odmianą czynną, albo nieosobiście, tojest przez użycie trzeciéj osoby liczby mnogiéj czasu teraźniejszego lub przyszłego z biernikiem zaimków *ja, ty, on, my, wy, oni,* lub jakiego rzeczownika, aniżeli przez użycie słowa posiłkowego *być* i imiesłowu biernego, bo ten sposób wyrażania się, niezgodny z duchem języka, nie miło brzmi dla ucha polskiego. I tak lepiéj powiem:

Przyjaciele mię wspierają aniżeli Jestem od przyjaciół wspierany.
Wszyscy żądają sprawiedliwości — Sprawiedliwość jest żądaną od
Was zaproszą — Będziecie zaproszeni. [wszystkich

2) Na wyrażenie czynności przeszłéj niedokonanéj lepiéj jest użyć nieosobistego czasu przeszłego, aniżeli słowa *być* z imiesłowem połączonego. Lepiéj więc będzie: *Zabijano* ich, *topiono, spychano* i rozmaitemi śmierciami *gubiono i wyganiano* tak, iż mało ich co zostawało, Skarga *Dz. kościel.* 965; aniżeli: Byli *zabijani, topieni, spychani* i rozmaitemi śmierciami *gubieni* i *wyganiani* tak, iż mało ich co zostawało i t. d.

3) Czynność dokonaną w odmianie biernéj wyrażamy tylko przez czas przeszły nieosobisty, *no, to,* a to dla odróżnienia jéj od czynności dawniejszéj czyli zaprzeszłéj, którą oznaczamy przez imiesłów bierny dokonany z czasem przeszłym słowa posiłkowego *być* położony, np.

Czas przeszły. *Mnie zaproszono, ciebie przywitano, jego przyjęto.*
Czas zaprzeszły. *Byłem zaproszony, byłeś przywitany, był przyjęty.*

4) Z imiesłowem biernym dokonanym często używamy słowa *zostać* w czasie przeszłym położonego, kiedy bierność już dokonaną wyrazić chcemy, np. *został zabity, pojmany* i t. d.

5) Nieosobisty czas przeszły na *no, to,* teraz tylko przeszłość

wyraża, dawniéj dodając mu słowo posiłkowe *jest, być, będzie,* używano go na oznaczenie wszystkich czasów, np. *dano* jest, *dano* było, *dano* będzie, ma być *dano.*

Czasowanie omowne.

283. Jeżeli do wszystkich osób, liczb i czasów sposobu oznajmującego słowa posiłkowego *mieć* sposób bezokoliczny *być,* lub innego jakiego słowa dodamy, utworzymy czasowanie *omownem* zwane dla tego, że stan lub czynność, którą wyrazić chcemy, kilką słowami opisujemy czyli omawiamy.

Słowo w sposobie bezokolicznym przy czasowniku *mieć* położone w gramatyce *słowem celniejszém* nazywamy. I tak w wyrażeniach: mam *czytać,* miałem *pisać,* słowa *czytać, pisać,* są celniejszemi.

Wszystkie te czasy wyrażają postanowienie, zamiar, a zatém przyszłość niepewną, która się do obecności, przeszłości, lub przyszłości odnosi. Dla tego téż czasy téj odmiany nazywamy czasami *przeszłemi względem obecności, przeszłości* lub *przyszłości.*

Na wyrażenie w téj odmianie bierności podmiotu czyli odmiany biernéj, kładziemy przy słowie *mieć* sposób bezokoliczny bierny słowa celniejszego.

Wzór czasowania omownego.

284. *czynnie* — *biernie*

Sposób oznajmujący.

Czas przyszły względem obecności.

Mam	*niedokon.*	być, mieć,	Mam	*niedokon.*	być kochany, a,
Masz		kochać, pisać,	Masz		e; pisany, proszo-
Ma		prosić, uczyć.	Ma		ny, uczony i t. d.
Mamy	*dokonan.*	ukochać, napi-	Mamy	*dokonan.*	być ukochany, na-
Macie		sać, uprosić,	Macie		pisany, uproszony,
Mają		nauczyć.	Mają		nauczony i t. d.

Czas przyszły względem przeszłości.

Miałem	*niedokon.*	być, mieć,	Miałem	*niedokon.*	być kocha-
Miałam		kochać i t. d.	Miałam		ny, a, e, pisany i t. d.
Miałom	*dokonan.*	ukochać, na-	Miałom	*dokon.*	być ukochany
Miałeś i t. d.		pisać, i t. d.	Miałeś i t. d.		i t. d.

Czas przyszły względem przyszłości.

Będę miał	*niedok.*	być, mieć,	Będę miał	*niedok.*	być kochany
Będę miała		kochać, pi-	Będę miała		a, e i t. d.
Będę miało		sać i t. d.	Będę miało		
Będziesz miał	*dokon.*	ukochać, na-	Będziesz miał	*dokon.*	być ukocha-
i t. d.		pisać i t. d.	i t. d.		ny i t. d.

Słowa nieosobiste, trzecioosobowe i trzecioosobowe wyrażenia.

285. *Nieosobistemi* nazywamy słowa, które się we wszystkich czasach tylko z zakończeniem trzeciéj osoby, a w czasie przeszłym tylko w rodz. nijakim używają, i podmiotu nie wskazują, np. *grzmi, grzmiało; mar'znie, mar'zło; należy, przystoi; dnieje, dniało; świta, świtało, świtać będzie; gore, gorzało.*

286. *Nieosobistemi* mogą się stać wszystkie słowa czynne lub nijakie, jeżeli w każdym czasie do trzeciéj osoby l. pojed. a w przeszłym do jéj rodzaju nijakiego zaimek *się* przydamy, np. *robi się, robiło się; idzie się, szło się; spi się* i t. p.

Niektóre atoli i bez zaimka *się* mają nieosobiste znaczenie, np. *bywa, bywało,* jako częstotliwe od słowa nieosobistego *być, bywać; idzie, chodziło, przyszło, należy.*

287. Jeżeli za pomocą słowa *być* nieosobiście wyrażamy zaprzeczenie bytności podmiotu, natenczas w trzeciéj osobie liczby pojedynczéj czasu teraźniejszego zamiast *nie jest* kładziemy *nie masz* lub *nie ma*, z dopełniaczem imienia osoby lub rzeczy, któréj bytności odmawiamy:

np. *jest, był, będzie* ojciec, syn, brat.
nie masz lub *nie ma, nie było* i t. d. ojca, syna, brata.

Takie wyrażenia odróżniać należy od tych, przez które przeczenie nie do bytności podmiotu, lecz do jego odmienności co do osób lub rzeczy oznaczamy, bo tu słowo *być* ma znaczenie osobiste:

np. *nie jest* ojciec, matka, ale syn, córka.
nie był koń, stół, ale wół, stołek.

288. *Trzecioosobowemi* nazywamy słowa, które się we wszystkich czasach tylko w trzeciéj osobie obu liczb używają.

289. Słowa trzecioosobowe, przy których podmiot wyraźnie

jest położony, stosują się do jego rodzaju i liczby, ale je zawsze w trzeciéj osobie kładziemy, np.

Boli / Bolą	mię, cię, go / nas, was, ich	głowa / nogi
Tyczy się / Tyczą się	mnie, ciebie, jego / nas, was, ich	ten żart, ta przymówka / te żarty, te przymówki
Bolał / Bolała / Bolało / Bolały	mię, cię, jego, nas, was, ich	nos, palec, ząb / ręka, noga, warga / oko, ucho / zęby, palce, ręce, dziąsła.

290. Od słów nieosobistych i trzecioosobowych odróżnić należy *nieosobiste wyrażenie słów osobistych*, tojest takich, które przez wszystkie osoby odmieniamy. Każde bowiem słowo osobiste w trzeciéj osobie liczby mnogiéj czasu teraźniejszego lub przyszłego bez podmiotu stojące nieosobiste przybiera znaczenie, ale przy takich słowach domyślamy się osoby, lubo jéj rodzaj nie jest oznaczony, np. *kochają, ukochają.*

Czas przeszły takiéj nieosobistéj odmiany wyrażamy czasem nieosobistym z imiesłowu biernego urobionym, np. *(u)kochano.*

Nawet słowa nijakie chociaż nie mają imiesłowu biernego przecież nieosobiście używają się, np. *siedziano, spano, narzekano, skakano, ziewano.*

291. *Nieosobistemi wyrażeniami* nazywamy sposoby mówienia, w których rzeczowniki lub przysłówki z trzecią osobą liczby pojedynczéj słowa posiłkowego *być*, w czasie teraźniejszym domyślnie, w innych zaś wyraźnie łączymy, np.

Żal mi, żal ci, żal mu i t. d. / Wstyd mię, wstyd cię, wstyd go i t. d. / Trzeba (w potocznéj mowie ściągn. na trza) mi, ci, mu	jest, było, będzie.

Do tych przydajmy jedno nieosobiste wyrażenie, za pomocą przymiotnika *można*, przy którym się imienia *rzecz* domyślamy, np. *można* (dawniéj *możno) (jest), było, będzie.*

Podobnie czasują się nieosobiste wyrażenia z przysłówków utworzone, np.

Ładnie / Bolesno / Tęskno / Przykro / Nudno	mi, ci, mu, nam / bratu, przyjacielowi	jest, było, będzie.

292. Jeżeli do nieosobistego wyrażenia *można, potrzeba, trzeba,* przydaje się słowo przymiotne (228) w sposobie bezokolicznym, natenczas te wyrazy pospolicie opuszczamy, i tylko słowo *być* nieosobiście kładziemy, np. *Milczéć było. Zostać było.* Jak go tu *było nie chwalić.* Jak go tu *będzie przyjąć. Było* za młodu *pracować. Było się nie wdawać.* Jakoż *się było* do takiego mistrza *nie cisnąć.*

I po spójnikach *by, aby, ażeby, byle,* oraz po *nie wiedzieć* wyraz *można* opuszcza się, np. *Aby* naszę pracę *skrócić,* starajmy się wóz wywrócić. Pojechał *nie wiedzieć* dokąd.

293. Nieosobiście używa się słowo *być:*

a) Gdy w znaczeniu *godzi się, należy, przystoi, wypada,* jest użyte, np. Gdy *było* robić, próżnowałeś. Bać się *było* Boga. Nie *było* grać. Tobie *być było* żołnierzem.

b) Jeżeli po niém następuje zaimek *kto, co* w spadkach względnych (69, 2), oraz sposób bezokoliczny słowa przymiotnego (228), np. Tu *nie ma* (287) *co* robić. *Jest co* z sobą samym czynić. *Było czego* żałować. Nie *było komu* bronić. *Jest na co* patrzéć. Nie *było co* odpowiedzieć na takowe zagadnienie.

c) Kiedy się kładzie zamiast czasu przeszłego osobistego ze spójnikiem *jak, tylko, skoro, kiedy, jeżeli, gdy,* np. *Było* mu nie dać, to płakał. *Było* cię prosić, toś nie uczynił. Tylko się rozśmiać *było,* zaraz karał.

Przyrostki znaczenie słów wzmacniające lub zmieniające.

294. Jak z zaimkami połączone niektóre przyrostki (201, 2) znaczenie ich wzmacniają lub zmieniają, tak i ze słowami spojone ten sam wpływ na nie wywierają.

Przyrostki ze słowami łączyć się mogące są:

ć, ci, li, no, ż, że.

Z tych *ć* po samogłosce, a *ci* po spółgłosce do słowa przydane, dobitniejszém czynią twierdzenie przez nie wyrażone, np. *piszeć, pisalić; pisał*ci, *dał*ci, np. ej nie trzebać, mówi doktor.

Dodając samo ć, należy je niekiedy kreską od słowa oddzielać, dla odróżnienia sposobu oznajmującego, z przyrostkiem od bezokolicznego, np. *bobrowa-*ć to skóra; dla różnicy od *bobrować; uczyni-*ć on.

li, służy tylko do wyrażenia pytania zamiast *czy? czyli?* np. *byłeś*li? *dał*li?

no, przyrostek ze skróconego przysłówka *jedno, jeno,* których dawniéj używano w znaczeniu *tylko,* łączy się z rozkazującym sposobem i wzmacnia go, np. przynieś**no**, chodźcie**no**, obróć**no** się, uczyń**no**, słuchaj **jeno**.

W trzeciéj osobie sposobu rozkazującego łączy się z przysłówkiem *niech, niechaj,* np. niechby**no** tu kto odważył się wejść, niech**no** krzyknie.

ż po samogłosce, a **że** po spółgłosce, wyraża dobitność lub pytanie, co z ciągu mowy poznajemy, np. dał**że** mu; powiedział**że** mu; mam**że** mówić? chcesz**że**? Połączony z rozkazującym sposobem rozkaz dobitniejszym czyni, i dla tego wyrażenie takie rozkazującym z naleganiem nazywamy (235), np. kochaj**że**, kochajmy**ż**.

W trzeciéj osobie obu liczb sposobu rozkazującego łączy się z przysłówkiem *niech, niechaj,* np. niech**że**, niechaj**że** idą.

Złączony z trzecią osobą liczby pojedynczéj i mnogiéj czasu przeszłego, przybiera zakończenia osób, które słowo ma oznaczać, np. dał**żem**, dał**żeś**, dali**żeście**, dała**żem**, dała**żeś**, dało**żeś**, dały**żeśmy**.

Niekiedy przyrostek **to**, połączony z przyrostkami **ci**, **li**, **że**, zrasta się ze słowem, którego znaczeniu dobitności przydaje, np. był**cito** mąż rzadkiéj dobroci; było**ćto** dobrze.

ROZDZIAŁ SIÓDMY.

PRZYIMKI.

295. **Przyimki** są wyrazy nieodmienne przy imionach stojące dla oznaczenia kierunku, położenia jednéj rzeczy względem drugiéj i innych okoliczności, które przez samę imion odmianę wyrazić się nie mogą.

296. Przyimki, jakeśmy wyżéj mówili (205, 3) są: *rozłączne* i *nierozłączne*. Tak te, jak i tamte mogą być *niezłożone* i *raz* lub *dwa razy złożone* (10), a takie łącznie się piszą, np. *za, poza, zpoza; poroz, porozpo, poprze, powy*.

297. Przyimki nierozłączne jakiemi są: *ob, prze, roz, wy,*

żadnym nie rządzą spadkiem i tylko się w słowach złożonych używają (205).

298. Pierwszą częścią w złożonych jest zawsze przyimek *na, o, po, w* lub *z*, np. *koło, około, naokoło; przeciw, naprzeciw; nad, ponad, poob, powy; śród, wśród; zza, zpoza, zpopod, zponad.*

299. Ponieważ przyimki, podobnie jak i spadki, pewne malują względy rzeczy do rzeczy, mogą się zatém kłaść ze wszystkiemi spadkami względnemi (69, II. 2), np. książka *na stole, w stole, przy stole, pod stołem, nad stołem, przed stołem, za stołem* i t. d.

300. Niektóre przyimki niezłożone i złożone z kilką używają się spadkami, a wtedy według różnicy spadków różne względy malują, np. *pod* miasto, *pod* miastem; *poza* góry, *poza* górami.

301. Przyimki złożone od *z* zaczynające się tylko z dopełniaczem kładziemy, np. *znad* góry, *zza* miasta, *zpod* ziemi, *zprzed* nosa, *zpopod* góry; wszystkie zaś inne kładą się ze spadkiem, którym rządzi ostatni z połączonych przyimków, np. *naokoło* miasta, *oprócz* siostry, *ponad* skały, *ponad* skałami, *popod* rzeką, *poza* oczy, *wśród* miasta.

302. Przyimki *nad, od, pod, przed, w* i *z*, przed niektóremi imionami od kilku spółgłosek zaczynającemi się, tudzież przed względnemi spadkami zaimka osobistego *ja* (185 i 186, 10), *bez* zaś i *przez* tylko przed temi spadkami przybierają *e* np. *nade* drzwiami, *nade* dniem, *pode* drzwiami, *we* Lwowie, *ze* mną, *przede mną, beze mnie* i t. d.

303. Jednym tylko spadkiem rządzą:

1) Dopełniaczem: *Bez, do, dla, koło, około, naokoło, krom* (kromia), *okrom, prócz, oprócz, miasto, zamiast, od, podle, śród, pośród, wśród, podług, według, wedle, u, względem;* także przysłówki: *blizko, bliżéj, obok, poprzek, wewnątrz, zewnątrz, wzdłuż* kiedy w znaczeniu przyimków są użyte. Z tych przyimków znaczą:

a) Brak lub wyłączenie: *bez, krom* (kromia), *okrom, prócz, oprócz*, np. *bez nogi, bez ciebie, bezemnie* (186, 10), *bez czego, krom brata, krom ciebie, kromia szabli a żony.*

b) Blizkość czasu liczby i miejsca: *blizko, bliżéj, najbliżéj* (jako przyimek i przysłówek), *koło, około, naokoło, wokoło,*

obok, podle, wedle, np. *blizko szkoły, bliżéj drogi*, ptak lata *około domu, około nowego roku, około trzydziestu, podle kościoła, wedle muru.*

Blizko przy oznaczeniu czasu i liczby kładzie się z dopełniaczem i biernikiem, np. *blizko już trzech miesięcy.* Tarsza Koliszcz. str. 18. *blizko rok, blizko tysiąc lat.*

c) Kierunek, położenie, oddalenie się, cel, przeznaczenie, kres czasu i miejsca: *do, od, śród, wśród, pośród, poprzek; wewnątrz, zewnątrz, wszerz, wzdłuż*, np. *do domu, od miasta, wewnątrz ziemi; śród, poprzek, wzdłuż łąki; poprzek stołu, szczotka do sukien, do miesiąca.*

Przyimek *od* znaczy téż przyczynę, np. *zemdlał od bólu* i względ początku czasu, np. *od roku, od tygodnia.* Tu należy wyrażenie: nie jestem *od tego* (domyśl. *daleki).*

d) Przyczynę, powód, przeznaczenie, cel: *dla, względem*, np. Pozwolili na chrzest więcéj *dla bojaźni*, niźli *dla Boga.* Czy nos *dla tabakierki*, czy ona *dla nosa?* Człowiek się nie *dla siebie* tylko rodzi. Pokój *dla gości.* Pisał do mnie *względem twego brata. Względem fortuny swojéj* został bisurmanem.

Względem znaczy téż porównanie, np. Bogacz *względem ciebie.* Życie doczesne *względem wieczności* jest chwilką.

e) Zamianę: *miasto, zamiast*, np. *Miasto włosa utrefionego* łysina, a *miasto pasa* powróz. Wziął kapelusz *zamiast czapki.*

f) Zgodność: *podług, według* i *wedle*, np. *Podług* stawu grobla. *Według lat* siła ludzka idzie. *Wedle przyrodzenia.*

g) Połączenie, znajdowanie się u kogoś, czegoś lub przy czém, np. rękaw *u sukni*, ucho *u garka*, palce *u nogi*, stanął *u kresu*, był *u ojca, u siostry;* siedzą *u stołu*, bawi się *u krewnych.*

2) Celownikiem: *gwoli* lub *kwoli, ku, przeciw, przeciwko, wbrew.*

Gwoli ściągnięte z *ku woli* (44) znaczy według woli, dla, np. Ja *żadnemu kwoli* chwalić tego nie będę, co mi się nie podoba. Człowiek nie sam *sobie gwoli* żyć ma. *Gwoli wczasowi* lepszemu. *Gwoli sejmowi, gwoli większéj uczciwości, kwoli obecności* posłów.

Ku znaczy względ zbliżania, kierunku, np. *ku miastu, ku nam, ku wieczorowi;* przeznaczenia: np. *ku pracy;* stósowności: *ku rzeczy* mówi.

Dawniéj zamiast *ku* używano samego *k*, stąd złożone *kwoli*, *gwoli* (44) zamiast *ku woli*, *kmyśli*, *ksobie*.

Przeciw, *przeciwko* znaczy dążenie ku jakiemu celowi lub opór, np. *przeciw* wodzie płynąć trudno; *przeciw* prawdzie; porównanie, np. to jeszcze nic *przeciwko* temu, co przyjść ma.

Wbrew znaczy wprost przeciwnie. Iść *wbrew ustanowionym zwyczajom*. *Wbrew woli* ojca.

3) Biernikiem: *przez* (zastarzałe *prze* używa się tylko w przysłówkach *przebóg*, dla Boga; *przeto*).

Przy słowach poruszenia znaczy miejsce, przez które się ruch odbywa, lub wskróś rzeczy przechodzi, np. *przez most*, *przez rzekę*, *przez górę*, *przez myśl mu nie przeszło; patrzy przez okno*, *przez okulary*, *słychać przez ścianę*, *przez mur*. Przy innych wyraża przyczynę działającą lub pośrednictwo, np. *przez pracę*, *przez brata*, *przez przyjaźń*, a przy imionach czas oznaczających ciąg jego trwania maluje, np. *przez rok*, *przez tydzień*, *przez dzień*, *przez miesiąc* deszcz padał.

4) Miejscownikiem: *przy*, znaczący przyległość, np. Stoi *przy stole*, *przy pieniądzach* być, *przy zgodzie*, *przy pracy*, *przy rządzie*.

304. Dwoma spadkami rządzą:

1) Dopełniaczem i celownikiem *naprzeciw*, *naprzeciwko*.

Z dopełniaczem wskazują miejsce naprzeciw którego coś leży lub się znajduje, np. Mieszka *naprzeciw*, *naprzeciwko ratusza*, *kościoła*.

Po słowach znaczących poruszenie z celownikiem je kładziemy, np. idzie *naprzeciw ojcu*, *naprzeciwko matce*, lekarstwo *naprzeciw zarazie*.

2) Dopełniaczem i biernikiem: *mimo*, *pomimo*.

Kładą się z dopełniaczem po słowach poruszenia, a wtedy znaczą mijanie, np. przejechał *mimo Warszawy*, *mimo Lublina*, *mimo wsi*, *mimo kościoła*. Mówi się jednak *mimo uszy*, (biernik l. podw. § 127) *i mimo uszu* (dopełn. l. podw.) Z dopełniaczem zaś lub z biernikiem wtedy tylko stać mogą, kiedy ich w znaczeniu *bez względu na to, że* używamy, np. *mimo wielkiéj pilności (wielką pilność)* żadnego nie uczynił postępu; *mimo tego* lub *mimo to; pomimo starania*, *pomimo staranie; pomimo méj woli*, *pomimo moję wolą*.

3) Dopełniaczem i narzędnikiem: *z, ze.*

Z, *ze* z dopełniaczem znaczy powód, pochodzenie, miejsce skąd ruch wypłynął, składanie się z czegoś i początek czasu, np. cieszy się *z pilności* ucznia, umarł *z żalu*, rodem *z Krakowa*, *z książąt* pochodzi, *z serca* życzę, jedzie *z Warszawy*, *ze Lwowa*, *z miasta* idą, posąg *z marmuru*, zbroja *ze stali*, *z młodości*, *z wiosny*, *z jesieni.*

Z narzędnikiem znaczy łączność, np. ojciec *z synem*, brat *z siostrą.*

Z, ze, w znaczeniu *blizko, około, prawie*, nie jest przyimkiem, ale ze stojącym obok siebie rzeczownikiem zawisłym od słowa, do którego się odnosi, tworzy przysłówek ilości znaczący zbliżenie się do tego, co rzeczownik wyraża, np. Jest *z garniec* wina, było *z beczka* soli, *z fura* owsa, ma *z beczkę* gruszek; daj mi *ze dwa złote.*

Tu należą dawniejsze wyrażenia: *z gębę, z potrzebę.*

4) Biernikiem i narzędnikiem: *nad, między, pomiędzy, pod, przed.*

Nad. Z biernikiem używa się w porównaniu i znaczy wyższość czegoś, porównanie lub nadmiar, np. Przedtém między czeladzią *nad cię* nie bywało; nic *nad siłę;* kocha cnotę *nad życie;* lituje się *nad nieszczęśliwemi.*

Z narzędnikiem wskazuje położenie jednéj rzeczy wyżéj drugiéj, np. Poznań *nad Wartą, nad drogą, nad brzegiem,* siedzi *nad książką, nad robotą* dukwi; blizkość czasu oznaczonego, np. *nade dniem, nad wieczorem.*

Między, pomiędzy, pod, przed, na pytanie *dokąd? pod kogo?* z biernikiem, a na pytanie *gdzie?* z narzędnikiem kładziemy, np. Idzie *między drzewa*, jest *między drzewami; pomiędzy góry, pomiędzy górami; pod dobrego pana, pod miasto, pod miastem; przed wieś, przed wsią.*

Pod z biernikiem znaczy téż przeznaczenie, np. grunt *pod pszenicę*, koń *pod jeździca,* podszewka *pod płaszcz;* blizkość czasu, np. *pod jesień, pod zimę;* wymiar, np. *pod liniją, pod cyrkiel, pod sznur.*

Z narzędnikiem wyraża téż warunek, np. *pod przysięgą, pod słowem honoru.*

Przed gdy znaczy przodkowanie w miejscu lub czasie z na-

rzędnikiem kładziemy, np. idzie *przed wojskiem, przed niemi*, umarł *przed rokiem, przed miesiącem*, przyjedzie *przed zimą, przed niedzielą, przed świtem.*

5) Biernikiem i miejscownikiem: *na, o, po, w.*

Na, na pytanie *dokąd?* z biernikiem, a na pytanie *gdzie?* z miejscownikiem kładziemy, np. ptak leci *na dach;* siedzi *na dachu.*

O rządzi biernikiem, na pytanie *o kogo? o co? jak daleko? o ile?* np. uderzył *o kamień*, ubiega się *o urząd*, stara się *o* jéj *rękę; o milę, o ćwierć mili, o staje, o minutę, o godzinę, o łokieć, o stopę, o złoty, o dukat.*

Z miejscownikiem kładzie się po słowach, i albo ich ogólne wyrażenie ogranicza do rzeczy w tym spadku położonéj, np. mówił *o tobie*, pisze *o rolnictwie*, myśli *o synu*, chodzi *o kiju, o lasce, o swéj mocy;* albo téż sposób życia wskazuje, np. pójdę by *o żebranym chlebie*, jadąc *o głodzie i pragnieniu*, pracuje *o suchym kawałku chleba*, siedział w więzieniu *o chlebie i wodzie.*

Po z biernikiem wskazuje: kres miejsca, np. *po Wisłę, po uszy, po kostki, po pas, po łokcie;* z rzeczownikami *dzień, wiek, lata*, oznacza kres czasu, np. *po wszystkie dni moje*, aż *po ten wiek, po wszystkie lata;* z liczebnikami głównemi (166,1) i zbiorowemi (165, 1) powtarzanie, podział lub cenę wyraża, np. *po trzy razy* na dzień, *po troje* ludzi, dał *po dwa* złote, *po pięć* jabłek, *po sześć* złotych. Po słowach poruszenia cel wskazuje, np. poszedł *po ojca, po lekarstwo;* przychodzi *po radę.*

Z miejscownikiem wyraża wzgląd miejsca, w którém się coś znajduje lub porusza, np. stoją *po ulicach*, porozrzucał *po pokoju*, chodzi *po łące*, poszło mu *po nosie;* środek za pomocą którego do czegoś dochodzimy, np. poznał *po głosie, po mowie, po chodzie, po nici* doszedł kłębka; opuszczenie lub następstwo, np. majątek *po stryju*, suknie *po siostrze; po dniu* następuje noc, *po radości* smutek; podział lub cenę, jeżeli nie dodajemy liczebnika, bo te w bierniku kładziemy, np. *po jabłku, po kwarcie* orzechów, *po koniu, po groszu, po dukacie, po talarze;* ale *złoty* ma *po złotemu;* dokonanie czynu lub upłynienie czasu, np. *po napisaniu, po śniadaniu*, już *po kazaniu*, przyszedł *po mszy; po dwóch miesiącach, po pięciu* latach, już *po wiośnie.*

Po kładzie się też z miejscownikiem po zaimku *co*, w znaczeniu *na co się przyda*, oraz *nic*, w znaczeniu *na nic się nie przyda*, np. *Co* ci *po pieniądzach*, *po książce*, kiedy czytać nie umiesz. *Nic* tu było *po tobie*. Knap. *Ad*. *Nic po tém* skąd przysłówek *nicpotém*.

W z biernikiem wyraża miejsce, osobę lub rzecz, do którój środka lub wnętrza działanie jest skierowane, np. uderzył *w niego*, biją *w bębny*, iść *w las*, włożył *w kapelusz*, uzbrojony *w cierpliwość*, obrócimy się *w proch*, *w pień wyciąć*, krzaki *w ścieżki wycinać* a lasy *w ulice;* zbiór osób lub rzeczy, np. *w pięciu* poszli; *w sto ludzi*, *w dwieście*, *w tysiąc koni*.

Tu należą sposoby mówienia: chłop *w chłopa*, kubek *w kubek*, żyj *w* jak *najdłuższe lata*, wdał się *w ojca*, *w matkę;* jechać *w czwał*, *w głos*, *w płacz*, *w krzyk*, *w nogi*, *w prośby*, *wprost*, *w prawą*, *w lewą*, oko *w oko*, zwinąć *we dwoje*, *troje* i t. d.

W z miejscownikiem oznacza miejsce, w którém się coś znajduje, np. lepsza cnota *w błocie*, niż niecnota *w złocie*. Ryś. *Ad.;* zostawił majątek *w srebrach*, *w klejnotach;* środek czasu na pytanie *kiedy? w nocy*, *w zimie*, *w jesieni*, *w miesiącu*, *w godzinie*.

305. Dopełniaczem, biernikiem i narzędnikiem: *Za*.

a) Za, na pytanie *kiedy?* z dopełniaczem trwający, z biernikiem upływający, a z narzędnikiem ubiegły czas oznacza, np. Kochanowski żył *za* króla Stefana Batorego; *za króla* Jana; *za dni* naszych, *za życia*, *za dnia*, *za naszéj* pamięci, *za ciepła* siéj; nie *za nas* się to poczęło; *za rok* przyjdzie, *za tydzień*, *za sześć* miesięcy, *za chwilę*, *za godzinę;* dzień *za dniem*, godzina *za godziną*, rok *za rokiem*.

b) Po słowach znaczących poruszenie, ujęcie, branie lub mienie za coś, wyręczenie, lub gdy *za* znaczy zamian rzeczy z biernikiem. go kładziemy, np. idę *za las*, *za wieś*, *za miasto;* pojechał *za granicę*, rzeka rozlała *za brzegi*, wziął go *za rękę*, przywiązał konia *za nogę*, uchodzi *za poczciwego człowieka*, wzięli go *za twego brata*, mówił *za ojca*, pieniądze *za robotę*, iść (wydać) *za mąż* zamiast *za męża* (104).

c) Za z narzędnikiem położenie w tyle czegoś lub następstwo oznacza, np. *za miastem*, *za lasem; za panią matką* pacierz.

Pospolicie to jedno *za drugiém* chodzi, *za zbytki* (125, 3 *b)* łakomstwo, *za łakomstwem* a *bogactwem* pycha, *za pychą* wzgardzenie a zwada. Réj. *Zw.* 68. *b. za rozrywkami* ugania się, jak dziecię *za motylem*. Iść *za natchnieniem, za śladem*.

W wyrażeniu *za oczy*, imię *oczy* nie stoi w bierniku, ale w ściągniętym narzędniku, zamiast *za oczami* (125, 3, *b)*.

ROZDZIAŁ ÓSMY.

PRZYSŁÓWKI.

306. Przysłówki, od ich zwyczajnego przy słowach położenia tak nazwane, są wyrazy nieodmienne służące do oznaczenia przymiotu lub okoliczności słów, imiesłowów, a niektóre i przymiotników lub innych przysłówków, np. *bardzo rozpacza, b. płacze, b. zmęczony, b. popsuty, b. dobry, b. smaczny, b. pięknie, b. rano, b. cicho*.

307. Przysłówki są najpospoliciéj tylko skróconém wyrażeniem tego, coby się przez samo imię lub z jakimś przyimkiem i innym wyrazem połączone oznaczyć mogło, np. *łatwo* zamiast *z łatwością, odważnie* lub *z odwagą, gdzie* l. *w któróm miejscu, dziś* l. *w dniu dzisiejszym, tu* l. *w tém miejscu*. Dla tego téż niekiedy sam rzeczownik, lub z przyimkiem połączony, zastępuje miejsce przysłówka, np. *zimą, latem, w nocy*.

Niektóre przysłówki są téż przyimkami, np. *blizko, wzdłuż, wewnątrz, zewnątrz* (303, 1).

308. Przysłówki pod dwojakim względem uważać należy: *a)* co do ich znaczenia. *b)* co do ich kształtu i pochodzenia.

Podział przysłówków ze względu na ich znaczenie.

309. Ponieważ stan lub działanie podmiotu odnośnie do osoby o nich mówiącéj pod pięciorakim względem mogą być uważane, bo: albo ta coś o podmiocie twierdzi, albo przeczy, albo się o niego pyta, albo o nim z wątpliwością mówi, albo stan i działanie jego z innóm porównywa; ponieważ nadto każdy stan podmiotu lub jego działanie objawia się w pewnym czasie, w pewném miejscu, w jakimś porządku czyli następstwie, w pewnéj ilości, stopniu lub

mierze, i nakoniec z jakimś przymiotem czyli w pewnym sposobie: zatém te dziesięciorakie okoliczności słów malujące przysłówki dziesięciorakie téż być muszą. Jakoż są przysłówki: 1) twierdzenia. 2) przeczenia. 3) pytania. 4) wątpliwości. 5) porównania. 6) czasu. 7) miejsca. 8) następstwa. 9) ilości. 10) jakości.

Uwaga. Niekiedy ten sam wyraz jest przysłówkiem i przyimkiem, np. *blizko* stoi (przysł.), *blizko* domu (przyimek). I znowu jeden przysłówek kilka wyraża okoliczności, np. *dotąd* rozciąga się ten ogród (miejsce); *dotąd* nie przyszedł (czas).

1) Przysłówki twierdzenia są: *bezwątpienia, istotnie, prawdziwie, rzeczywiście, tak, tak jest, tak i owak, zaiste, zapewnie, w saméj rzeczy, oczywiście, niewątpliwie, nieinaczéj.*

2) Przysłówki przeczenia wyrażają zaprzeczenie czegoś. Takiemi są: *nie, ni, ani, ba, bynajmniéj, inaczéj, jakożywo, nigdzie, zniskąd, nigdy, przenigdy, przeciwnie, ni to ni owo, ni tam ni sam* (tu), *ni tak ni owak.*

3) Przysłówki pytania. Prócz przyrostków *ż, że, żto, żeto, li, lito,* które związane z odmiennemi wyrazami lub niektóremi przysłówkami wyrażają pytanie, są jeszcze następujące przysłówki pytania: *a)* o stan lub działanie: *aza? azaż? azali? iza? izali? izaliż? abo? albo? czy? czyż? czyliż?* np. *czy byłeś? czyli napisał? abo to nie boli? albo on dba o twoję łaskę? azaż mi źle było? azali przyjdzie? b)* o miejsce pytamy się przysłówkami: *gdzie? kędy? którędy? dokąd? dopokąd? odkąd? skąd?* o czas *kiedy? jak długo?*

4) Przysłówki wątpliwości są: *podobno, pono, może, zapewne, snadź.*

5) Przysłówki porównania wyrażają porównanie dwóch lub więcéj stanów i czynności. Takiemi są: *tak, jak, jednako, jednakowo, równie; niż, niźli, niżeli, aniżeli, nie tak, tak dalece.*

Uwaga. Jak-tak, jeżeli się po nich powtarza toż samo słowo lub inny jakiś wyraz, nie są porównywającemi, ale ciąg stanu działania lub sposobu wyrażają, np. *Pies jak szczeka, tak szczeka. Jak nie widać, tak niewidać. Jak w biedzie, tak w biedzie. Jak ubogi, tak ubogi. Jak źle, tak źle.*

6) Przysłówki czasu odpowiadają na pytanie *kiedy? jak długo?* Z tych jedne oznaczony, drugie nieoznaczony czas wyrażają.

Czas oznaczony może być trojaki: teraźniejszy, przeszły lub

przyszły, więc i przysłówki okoliczność czasu wyrażające trojakie być muszą. Są więc przysłówki czasu:

a) teraźniejszego: *dziś, dzisiaj, teraz, ninie; latoś,* tego roku.

b) przeszłego: *dopiero, dawno, dawniéj, niegdyś, onegdaj, onegdy* lub *ongi, przedtém, wczoraj, przedwczoraj, zawczoraj.*

c) przyszłego: *jutro, pojutrze* i t. d.

Czas nieoznaczony wyrażają: *aż, aż tu, blizko, ciągle, często, długo, dopiero, dokąd, dopokąd, dopóki, dopotąd, dopóty, jak, jeszcze, już; kiedy, kiedybądź, kiedy indziéj, kiedy niekiedy, kiedykolwiek, kiedyś, kiedyśkolwiek, kiedyż, nagle, natenczas, natychmiast, niegdyś, niekiedy, niezwłocznie, nigdy, podczas, pokąd, póki, potąd, potém, póty, późno, prędko, przededniem, przenigdy, rzadko, wkrótce, wnet, wraz, zaraz, zawsze, zawżdy.*

Niektóre z tych przysłówków, kiedy wiążą zdania, stają się spójnikami (326), jak to w następnym rozdziale zobaczymy.

7) Przysłówki miejsca służą do wskazania różnicy jego położenia lub kierunku stanu i działania, i odpowiadają na pytania: *gdzie? kędy? którędy? dokąd? dopokąd? odkąd? skąd?*

a) *Gdzie? gdzież? Gdzieś, gdziebądź, gdzieindziéj, gdziekolwiek, gdzie niegdzie, nigdzie. Kędy? kędyż? Kędyś, kędybądź, kędykolwiek, kędy nie kędy, nikędy, blizko, bliżéj, daleko, daléj, opodal, podle* (przyim. i przysł.) *powyż, powyżéj, powzwyż, wzwyż, poniż, poniżéj, niżéj, indzie, indziéj, ondzie, owdzie, tu i owdzie, wszędy, wszędzie, tu, tutaj, tuż, tuż tuż, już już, już tuż, tam, sam* bez połączenia z *tam* w znaczeniu *tu,* tylko w Wielkopolsce teraz używane, zatrzymało swoje znaczenie w wyrażeniu *tam i sam, tam i tu, tu i tam, tamże* i inne.

Którędy? Którędykolwiek, którędybądź, którędyś, niktórędy, inędy, onędy, tędy, owędy, tamtędy, tędy i owędy, ni tędy ni owędy i w znaczeniu przysłówków użyte narzędniki miejsc, np. *ścieżką* dążył, *lasem uchodził.*

Dokąd? pokąd? dopokąd? Dotąd, doonąd, potąd, dopotąd, dopokąd, dokądkolwiek, póty, dopóty, póki, nazad i *naprzeciw, naprzeciwko,* które są przyimkami i przysłówkami.

Odkąd? Odkąd, odtąd, odonąd.

Skąd? skądże? Skądsiś, skądkolwiek, niskąd, zniskąd, stąd, stamtąd, zowąd, stąd i owąd, ni stąd ni zowąd, ni stąd ni zonąd, zonąd, ni zonąd, skądinąd, zewsząd.

8) PRZYSŁÓWKI NASTĘPSTWA czyli PORZĄDKU wskazują porządek stanów lub działań w jakim te po sobie następują. Takiemi są *najprzód, wprzód, pierwéj, daléj, potém, następnie, znowu, nakoniec.*

9) PRZYSŁÓWKI ILOŚCI: *ile? ilebądź, ilekolwiek, wiele, tyle, dosyć, w trójnasób, nadto, aż nadto, bardzo, nader, mało, zbyt, nazbyt, aż, nazbyt.*

10) PRZYSŁÓWKI JAKOŚCI czyli SPOSOBU wyrażają jakim jest stan lub działanie podmiotu lub jakim się sposobem dzieje i odpowiadają na pytanie *jak?* np. *jakoś, jakbądź, jakkolwiek, pokornie, szybko, zrozumiale* i t. p.

Podział przysłówków co do ich kształtu i pochodzenia.

310. Przysłówki jakości i ilości, których najwięcéj w języku naszym liczymy, tworzą się z rzeczowników, przymiotników, liczebników i z rzeczownikiem lub przymiotnikiem połączonych przyimków; dla tego téż je na rzeczownikowe, przymiotnikowe, liczebnikowe i przyimkowe dzielimy.

1. Przysłówki rzeczownikowe.

311. *Rzeczownikowemi przyimkami* nazywamy narzędniki tak zwyczajnych jako téż w tym tylko spadku używających się imion (129), które przy słowach okoliczność czasu lub sposobu oznaczają, np. *chyłkiem, ciurkiem, duszkiem, hurmem, hurtem, nurkiem, obławą, ukradkiem, cwałem, milczkiem, całkiem, latem, zimą, nocą* i t. p. np. *przybył wieczorem, latem mieszka* na wsi, wojsko *maszerowało sekcyjami, miejscami* deszcz *padał.*

2. Przysłówki przymiotnikowe.

312. *Przymiotnikowemi* są przysłówki urobione z przymiotników przez zmianę ich zakończenia na *e* lub *o*, np. *stały, stale; dobry, dobrze* (35, 2); *wesoły, wesoło; ochoczy, ochoczo,*

1) Jeżeli przymiotnik w rodzaju nijakim przed zakończeniem *e* ma przybierającą głoskę miękką, natenczas urobiony z niego przysłówek, dla odróżnienia go od przymiotnika tego rodzaju, na *o* kończymy, np. *tani(e)o, głupi(e)o, letni(e)o, gorąc(e)o, ochocz(e)o, rącz(e)o.* Na *o* kończą się też przysłówki z przymiotników na *gi, ki* lub *owy* urobione, np. *ubogo, chędogo, srogo, tęgo; wysoko, głęboko, nizko, gładko, płytko; tygodniowo, tymczasowo, surowo.*

2) Na *e* z poprzedzającą głoską miękką kończą się przysłówki pochodzące od przymiotników mających w rodzaju nijakim przed *e* przybierającą twardą, np. *ładne, ładnie; pewne, pewnie, zapewnie; pracowite, pracowicie; niesłychane, niesłychanie; dotkliwe, dotkliwie.* Podobnie kończą się przysłówki urobione z imiesłowów nijakich na *łe* zakończonych, np. *trwałe, trwale; stałe, stale; czułe, czule; biegłe, biegle.*

Wiele jednak jest przysłówków na *o* zakończonych, lubo ich przymiotniki w rodzaju nijakim mają przed *e* przybierającą twardą, np. *blad(e)o, cich(e)o, such(e)o, chud(e)o, pochył(e)o, star(e)o, kus(e)o, bogat(e)o, krzyw(e)o.*

313. Niektóre używają się z obiema zakończeniami, np. *bolesno, boleśnie; miło, mile; srogo, srodze; śmiało, śmiele; chytro, chytrze; leniwo, leniwie; pewno, pewnie* i inne. Z tych następujące ze zmianą zakończenia zmieniają swoje znaczenie:

Dalece, o stopniu działania, łączy się zazwyczaj z przysłówkiem *tak.* — *daleko,* używa się mówiąc o odległości.
dusznie, z duszy, serdecznie. — *duszno,* o zaduchu.
dziwnie, szczególniéj, osobliwie np. *dziwnie* mi jest, tojest ni źle, ni dobrze. — *dziwno,* używa się tylko w nieosobistém wyrażeniu ze słowem *być,* np. *dziwno* mi jest (dziwuję się).
godnie, należycie, znakomicie. — *godno* (jest), to co się godzi.
jaśnie, dawniéj powszechnie używano, dziś tylko w Jaśnie Wielm. — *jasno,* tojest pogodnie, nie pochmurno, widno.
lekce, o cenie osób lub rzeczy. — *lekko,* kiedy co nie jest ciężkie.
pilnie, mówiąc o usilności. — *pilno,* o pośpiechu.
(bez)płatnie, tylko złożone, darmo. — *płatno,* co korzyść przynosi.
podobnie, równie jak, na kształt. — *podobno,* zdaje się, może być.
przeciwnie, o czynnościach różnych. — *przeciwno,* co szkodzi.
równie, podobnie jak. — *równo,* pod liniją.
wysoce, o przymiotach niezmysłowych, np. *wysoce zasłużony.* — *wysoko,* o położeniu rzeczy, np. *wysoko* wisi.

314. Ale nie ze wszystkich przymiotników tworzą się przysłówki. Jakoż nie urabiają się z przymiotników pochodzących od imion zmysłowych, np. *kamienny, złoty, stalowy, papierowy, ołowiany.* Chcąc zatém wyrazić w słowach przymiot przez nie oznaczony, nie tworzymy z nich przysłówków, ale za pomocą przysłówka *jak* odpowiedni im rzeczownik ze słowem łączymy. I tak zamiast np. *wydaje się kamiennie, śklni się brylantowo, trwa spiżowo, burzy się piwnie*, mówimy: *wydaje się jak kamień, śklni się jak brylant, trwa jak spiż, burzy się jak piwo.*

Stopniowanie przysłówków przymiotnikowych.

315. Przymiotnikowe przysłówki wzgląd czasu, miejsca, ilości, porównania i jakości wyrażające, stopniują się, jeżeli pochodzą od przymiotników stopniować się mogących (148 i 150). Jakoż względnie stopniują się (149) jak następuje:

Stopień wyższy mają na *éj*. Urabia on się w ten sposób, iż:

1) Zakończone na *e*, głoskę *j* na końcu przybierają, np. *pięknie*, *piękniéj* (48, *c*), *skromnie, skromniéj.*

2) Zakończone na *o, oko* lub *ko* z poprzedzającą spółgłoską, oprócz *b, k, p, r, n,* w stopniu wyższym głoski te na *éj* zamieniają, np. śmiało, *śmieléj* (52); blado, *bledziéj;* drogo, *drożéj* (22); błaho, *błażéj* (22); głęboko, *głębiéj;* szeroko, *szerzéj;* rzadko, *rzadziéj;* miałko, *mieléj;* bogato, *bogaciéj.*

3) Mające przed *ko* głoski *b, k, p, r, rz,* końcową samogłoskę *o* na *éj* zamieniają, przed którém *k* miękczą (22), np. szybko, *szybczéj;* miękko, *miękczéj;* krzepko, *krzepczéj* *).

Mające *z* przed *ko* na *ż* je zamieniają, a zatém odstępują od ogólnego prawidła miękczenia (22), np. *blizko, bliżéj; nizko, niżéj; wązko, wężéj* (58, 2).

Stopień najwyższy urabia się przez dodanie na początku stop-

---

*) Przysłówki na *ko* z poprzedzającą głoską *b, k, p, r, rz,* w stopniu wyższym tylko na *céj* lub *czéj* kończyć się mogą, dla tego, że po zamianie *o* na *éj*, miękczy się *k* przed *e* stojące (35, 2). Głoska zaś *k* w miękczeniu zamienia się na *c* lub *cz* (24), a nigdy nie przechodzi na *ć*, które ze zmiękczonego *t* powstało. Mylne jest zatém prawidło, że te przysłówki w stopniu wyższym nie tylko na *czéj*, ale i na *ciéj* zakończać można.

nia wyższego zgłoski *naj* (151, 3), np. *najmiléj*, *najbliżéj*, *najpiękniéj*.

316. Niewzorowo stopniują się:

Daleko, daléj	Mało, mniéj
Dobrze, lepiéj	Prędko, prędzéj
Gorąco, goręcéj	Wiele, więcéj
Krótko, krócéj	Wysoko, wyżéj
Lekko, lżéj od *lża* łatwo	Źle, gorzéj,

oraz przysłówek *bardzo*, *bardziéj*, który lubo nie pochodzi od przymiotnika, jednak stopniuje się.

Raczéj, stopień wyższy nieużywanego przysłówka *rado*, dawniéj wzorowo, bo przez *radziéj*, wyrażano. Pisano téż i *radszéj*, skąd, przez zastosowanie pisowni do brzmienia, *raczéj* powstało.

317. Bezwzględne stopniowanie (149) przysłówków wyrażamy:

a) Zmieniając ich zakończenie *e* lub *o:*

w stopniu równym na *uchno*, *utko*, np. *mało*, *maluchno*, *malutko*.
w stopniu wyższym na *uteńko*, *usieńko*, np. *maluteńko*, *malusieńko*.
w stopniu najwyższym na *uteczko*, *utenieczko*, *usienieczko*, np. *maluteczko*, *malutenieczko*, *malusienieczko*.

b) Kładąc przed ich stopniami względnemi (149) też same przysłówki, przyimki lub inne wyrazy, których przy takiém stopniowaniu przymiotników używamy (155) np. *i jak pięknie*, *niezmiernie wysoko*, *daleko piękniéj*, *jak najlepiéj*, *za wiele*, *za mało*, *co najrychléj*, *co najgłębiéj*.

3. Przysłówki liczebnikowe.

318. Liczebnikowe przysłówki, okoliczność liczby przy słowach wyrażające urabiają się z liczebników, jak to wyżéj widzieliśmy (166, 2. 3 i 168, 3), i są: gatunkowe, np. *dwojako*, *trojako*, *czworako;* mnożne, np. *pojedynczo*, *podwójnie*, *potrójnie*, *poczwórnie;* wielokrotne, np. *dwukrotnie*, *trzykrotnie*, *stokrotnie*, *wielokrotnie*, *kilkakrotnie* i nakoniec porządkowe, ale te do przyimkowych należą (321).

4. Przysłówki przyimkowe.

319. Przyimkowemi nazywamy tak z rzeczowników jak i z przymiotników, liczebników, a nawet i niektórych przysłówków, przez przydanie im jakiegoś przyimka i zmianę ich zakończenia utworzone

przysłówki, np. *bezwątpienia, naprędce, w okamgnieniu, poprzęczkę* (w miarę, od *przęczka* czyli *sprzączka); zazwyczaj, po łacinie, po pańsku, z pańska, powtóre, po trzecie; daleko, z daleka, z nagła, z lekka.*

O przyimkowych przysłówkach z rzeczowników utworzonych jużeśmy wyżéj mówili (128 i 129).

320. Z przymiotników urabiają się za pomocą przyimków *po* i *z*. Takie przysłówki w znaczeniu swém tém się różnią od przymiotnikowych (312), iż te jakość lub sposób, przyimkowe zaś naśladowanie go oznaczają. W tak utworzonych przysłówkach przyimkowych *po* wyraża zupełne naśladowanie, a *z* zbliżenie podobieństwa lub sposobu, np. *po chłopsku, z chłopska.*

321. Za pomocą przyimka *po* utworzone przysłówki przyimkowe jedne na *u*, drugie na *emu* zakończamy.

Przymiotniki na *cki, dzki, ski, zki,* zakończone przerabiamy na przysłówki naśladowania, po przybraniu przyimka *po,* zamieniając *i* na *u*, np. *hajdamacki, po hajdamacku; ludzki, po ludzku; wiejski, po wiejsku; babski, po babsku; męzki, po męzku.*

Ze wszystkich innych przymiotników tworzymy te przysłówki końcową ich samogłoskę *i* lub *y* zamieniając na *emu,* np. *głupi, po głupiemu; dawny, po dawnemu, po staremu, po duchownemu, po wojskowemu.*

Podobnie urabiamy przysłówki z zaimków dzierżawczych, np. *po mojemu, po twojemu, po swojemu, po naszemu, po waszemu, po jakiemu.*

Ale przysłówkiem *po czemu* pytanie o cenę, a *po temu* wzgląd wyrównywania oznaczamy, np. *Po czemu* kupiłeś? Masz siły i wiek *po temu.*

Niewzorowo urabiają się: *po cichu, po kryjomu, po mału, po pijanu, po prostu, po trzeźwu.*

Podobnie za pomocą przyimka *po* urabiamy z liczebników porządkowych przysłówki tego znaczenia, *i* lub *y* na *e* zamieniając, np. *pierwszy, po pierwsze; wtóry, po wtóre; trzeci, po trzecie; szósty, po szóste.*

322. Jeżeli przymiotników na *cki, ski, zki*, zakończonych, po zamianie *i* na *a*, użyjemy z przyimkiem *z*, natenczas utworzymy

z nich przyimkowe przysłówki przybliżenie podobieństwa lub sposobu oznaczające, np. *grecki, z grecka; pański, z pańska; fracuzki, z francuzka* i t. p.

Podobnie używają się i innego znaczenia przysłówki, które to z przymiotników, to z przysłówków urabiamy, np. *z blizka, z cicha, z daleka, zdala, z dalsza, z dorywcza, zgoła, z jutra* (nazajutrz), *z lekka, z nagła, z nienagła, z naprzeciwka, z nienacka, z nieobaczka, z nizka, z osobna, z podła, spełna*, (42), *z prędka, z przeciwka, z przykra, z pyszna, z wolna, z wysoka.*

Mówi się też: *z młodu, za młodu, znowu, z nowotku, za nowotku, na nowotku, zrazu; dawno, od dawna, z dawna, z dawien dawna; rano, do rana, od rana, zrana.*

Przyrostki tak z odmiennemi wyrazami jak i przysłówkami wiązać się mogące.

323. Przyrostki (201 i 294) tak ze wszystkiemi wyrazami odmiennemi, jako też i z przysłówkami łączyć się mogące odmieniają ich znaczenie w przysłówkowym sposobie i dla tego je po przysłówkach kładziemy.

Takiemi przyrostkami są: **ć, ci, ś, siś, ż, że, to, li** (201, 2), i z nich złożone: **ćto, cito, lito, liż, liżto, żto, żeto** i nakoniec **bądź** i **kolwiek.**

Z tych **ć, ćto, ci, cito** łączą się ze wszystkiemi wyrazami odmiennemi i przysłówkami i dobitności mają znaczenie, np. oj**ciecto**, piękna**ćto** rzecz, ten**cito**, było**ćto**, tak**cito**.

ś, siś, kolwiek i **bądź** wiążą się tylko z zaimkami pytającemi i przysłówkami czasu i miejsca. Z tych **ś, siś** niepewność, a **kolwiek** i **bądź** twierdzenie z pewnością wyrażają, np. kto**ś**, co**ś**, jaki**ś**, z kim**siś**, kiedy**ś**, gdzie**ś**, którędy**ś**; komu**kolwiek**, komu**bądź**; jaka**kolwiek**, gdzie**kolwiek**, gdzie**bądź**; kiedy**kolwiek**, kiedy**bądź**, którędy**kolwiek**.

to z rzeczownikami, przymiotnikami, zaimkami, słowem *być* i z przysłówkami dobitność wyraża, np. przyjaciel**to** szczery, dobra**to** rzecz, ten**to** zwyczaj, jaka**to** głowa, był**to** mąż, dobrze**to** mówić, **tuto, tamto**, najlepiej**to** w domu.

li, lito, liż, ż, żto, że, żeto związane z jakimbądź wyrazem odmiennym lub przysłówkiem miejsca, czasu i jakości pytanie wyrażają, np. ojciecli? dobralito? naszażto? takażto? byłożto? takżeto? długożto? gdzieżto? przyszedlli? czy? czyli? czyż? aza, azali, azaliż.

ROZDZIAŁ DZIEWIĄTY.

SPÓJNIKI.

324. SPÓJNIKAMI nazywamy wyrazy nieodmienne całe zdania bezpośrednio lub przez jednakie ich części (np. rzeczowniki, słowa, przysłówki) spajające czyli łączące, oraz wyrażające stosunek, w jakim te względem siebie, co do myśli, zostają.

I tak w wyrażeniu: Brat niechaj czyta *a* siostra niechaj się uczy, spójnik *a* łączy dwa zdania bezpośrednio. W przykładach zaś: *Ojciec* i *syn* czyta; siostra *siedzi* i *szyje;* brat pisze *dobrze* i *szybko,* spójnik i łączy zdania przez jednakowe ich części, tojest: w pierwszym przez rzeczowniki, w drugim przez słowa, a w trzecim przez przysłówki.

325. Bez spójników nie byłoby związku w mowie i nie możnaby wyrazić tych rozlicznych względów pod jakiemi się wyrazy lub zdania do siebie odnoszą. Objaśni to następujący przykład bez spójników.

Mój przyjaciel był wczoraj u mnie. Mówiłem z nim o tym interesie. Byłato dobra sposobność. Nie mógł się zaraz do tego skłonić. Powiedział to. Nalegałem na niego. Chciał się jeszcze namyślić. Chciał się z tobą rozmówić.

Zwięźléj i zrozumialéj wyrazimy się za pomocą spójników:

Mój przyjaciel był wczoraj u mnie, *a gdy* to dobrą zdarzyło mi sposobność, *przeto* mówiłem z nim o tym interesie. Powiedział *wprawdzie, że* nie może się zaraz do tego skłonić; *ale, gdym* na niego nalegał, oświadczył, *że* się jeszcze namyśli, *i* przyrzekł mi, *że* się z tobą rozmówi.

326. Dokładniejsze poznanie własności i znaczenia spójników należy do nauki o zdaniach, którą w składni wyłożymy. Tu tylko uważajmy, że nie wiele jest takich wyrazów, któreby jedynie były spójnikami, jak np. *a, i, albo, ani, lecz* i t. p. i że nie tylko samych spójników, ale też i innych części mowy używamy do połączenia zdań, a tak nadajemy im spójników znaczenie. Takiemi są prócz wielu przysłówków (np. *aż, ba, już, kiedy, stąd, jak*

i t. d.) niektóre rzeczowniki i zaimki, bądź same, bądź z jakimś przyimkiem w pewnych spadkach położone i łącznie pisane, np. *częścią, wprawdzie, wtenczas, nakoniec, co, to, im, tym, przytém, zatém, dla tego, przeto;* a niekiedy i kilka wyrazów w jeden złączonych, np. *natenczas, stémwszystkiém.* Tak użyte wyrazy, dla odróżnienia ich od właściwych spójników *spójnikowemi wyrażeniami* nazywaćby należało.

Przysłówki wtedy stają się spójnikami, kiedy do połączenia zdań są użyte. I tak w zdaniach: *kiedy* przyszedł? *dopiero* zasnął, dał *tylko* grosz, wyrazy *kiedy, dopiero, tylko,* są przysłówkami; w zdaniach zaś: daj mu, *kiedy* przyszedł, niegodzi się kraść, *dopieroż* zabijać; był u siebie, *tylko co* wyszedł, są spójnikami.

327. Spójniki ze względu na ich znaczenie dzielą się na 1) łączące. 2) wyłączające. 3) porównywające. 4) przeciwnicze. 5) wnioskujące. 6) warunkowe. 7) celowe. 8) powodne czyli przyczynowe. 9) czasowe. 10) twierdzące. 11) objaśniające.

328. Łączące: *a, i, także, takoż, téż, tudzież, oraz, i—i, nietylko—ale i (ale téż i), nietylko że—ale i, nietylko że—ale téż (lecz i), ba i, nawet i, ani—ani, ani—dopieroż* i inne.

Ostróżność *a* sekret jest to dusza wojny. Brat *i* siostra przyjechali. W swe miejsca się skryły *i* zwierzęta *i* ptaki na spoczynek miły. Przebaczasz mi, ja ci *także* przebaczam. Prosił *oraz* zaklinał. Jednał sobie wszystkich serca skromnością, *tudzież* pilnością. Uczył ich *nietylko* słowem, *ale i* przykładem. W całéj Europie, *ba i* w całym świecie, są źli *i* dobrzy. Straciłeś wszystko, *nawet i* zdrowie. Nie przysłałeś mi, ja ci *téż* nie przyszlę. Gardzimy tymi, którzy *ani* dla siebie, *ani* dla drugich nie są użyteczni. *Ani* twój wiek, *dopieroż* twoje siły nie wydołają temu. Cnota *i* nauka jest prawdziwa kotew *i* prawdziwa żywota podpora, któréj *ani* gwałty, *ani* nieszczęścia, *ani* rzeczypospolitéj odmiany, *ani* przypadki, *ani* wojny szkodzić mogą. STAROWOLSKI Reform. str. 98.

Uw. 1) Spójnik *a* dawniéj zamiast *i* używany, teraz jest spójnikiem przeciwieństwa (332), np. My tak *a* Bóg inaczéj. Zuchwały *a* tchórz. Suknia nowa *a* splamiona. W tém znaczeniu często go się tylko domyślamy, np. Tyś go obraził, *(a)* nie ja.

2) Niekiedy wiąże on dwa zdania wyrażające czynności spółczesne czyli razem trwające, np. Emilijusz jechał w tryumfie przez miasto, *a* przed jego wozem prowadzono zwyciężonego Perseusza. Wy się swarzycie, *a* nieprzyjaciel bierze, pali. Ja pracuję, *a* ty próżnujesz.

3) Spójnik *a* kiedy łączy też same wyrazy ma następujące znaczenia: *a)* Między powtórzoném imieniem znaczy uderzające podo-

bieństwo, np. Ojciec *a* ojciec. Czasem między dwoma rzeczownikami trwanie jednakowości wyraża, np. chleb *a* chleb jeść każe. *b)* Między tym samym przymiotnikiem a słowem znaczy nieprzerwany ciąg działania, np. Nowe *a* nowe posiłki, pisze *a* pisze. *c)* Między powtórzonym wyrazem przeczącym mocy przeczeniu przydaje, np. nic *a* nic, nigdy *a* nigdy, nikomu *a* nikomu. *d)* Między przymiotnikiem *wszystek*, *tka*, *tko*, znaczy bez żadnego wyjątku, np. Wszyscy *a* wszyscy, wszystko *a* wszystko. *e)* Między powtórzonym zaimkiem *ten* z jakim rzeczownikiem wyraża nieoznaczone osoby, miejsce lub czas, np. Wyraźnie stać powinno: dałem temu *a* temu, w tém *a* w tém miejscu, w tym *a* w tym czasie.

329. Jak powyższe spójniki tak też niektóre przysłówki powtarzają się dla połączenia zdań, a wtedy stają się spójnikami. Takiemi są: *choć — choć, częścią — częścią; to — to; już—już; jużto — jużto.*

Częścią zazdrość, *częścią* nienawiść, *częścią* niewdzięczność ludziom oczy zasłania. *To* strzyże, *to* goli. Chory *to* leżeć, *to* chodzić, *to* siedzieć poczyna; pokoju szuka *to* z tą poduszką, *to* z ową, *to* na tém łóżku, *to* na owém, a przecię boli. Był więcéj trzydziestu lat *już* rotmistrzem, *już* półkownikiem, *już* podhetmanim, *już* hetmanem. Łakomiec myśli gdzie co złapać, *choć* gwałtem, *choć* potajemnie, *choć* za uproszeniem, *choć* żartem, *choć* bez żartu, *choć* zdradą, *choć* bez zdrady.

Już położony przed słowem twierdzeniu jego przydaje wyobrażenie pospiechu, prędkości, albo większéj pewności, np. *Już* księżyc zeszedł. *Już* robię. *Już* koniec. *Już* po wszystkiém (domyśl. *jest)*. Niekiedy dla większéj mocy powtarza się, np. Wart *już już* pożerał okręt bez ratunku.

330. Wyłączające wiążą dwa lub więcéj zdań, z których urzeczywistnienie jednego drugie uchyla czyli wyłącza. Takie spójniki powtarzają się przy zdaniach, a niekiedy przed pierwszém opuszczają się. Są zaś następujące: *abo, albo, lub, bądź, choć,* także *czy, czyli, li, czyto,* które lubo są przysłówkami pytania, jednakże jako spójniki wyłączenia często się używają.

Ojciec *albo* przyjedzie, *albo* odpisze. *Bądź* ojciec, *bądź* matka zażąda. *Czy* dobrze, *czy* źle uczyni. *Lub* chciwości mało miał, *lub* serca.

Uwaga. *Albo, lub*, rozróżniają dwie rzeczy, np. Robota Piotra *albo (lub)* Pawła. *Czyli* jeden wyraz drugim objaśnia, np. Obuwie *czyli* okrycie na nogi. Źlebyś powiedział: Poezyja *albo* sztuka rymotworcza.

331. Porównywające wskazują porównanie. Takiemi są: *by, gdyby, jak, jako, jakby, jak gdyby, jakoby, jako-tak (tak-i), tak-jak, tak-jak i, jak-tak, jak-tak i, tak-że(iż), tak-iżby,*

tak-jak gdyby, tylko tak-jak, tak dalece-że(iż), ile-tyle, o tyle-o ile, niż, niźli, niżeli, aniżeli, im-tym, raczéj-niż.

Śliczna, *gdyby* róża rozkwitła. *Jako* niebo od ziemi, *tak* prawda od téj powieści daleko siedzi. Lepiéj umrzéć, *niż (niźli, niżeli, aniżeli)* żyć w cierpieniach. Gwałtem wszystkich śmierć bierze *tak* z konia *jak* z wozu, *tak* z łóżka *jak* z krzesła. Czynił *jakoby* nie słyszał. Bądź wola twoja *jako* w niebie *tak i* na ziemi. *Jakby* trzech zliczyć nie umiał. *Jak* kto z kim; wzajem *tak* będzie mu płacono. *Jak* cię widzą, *tak* cię piszą. Łatwiéj Tatary zhołdować, *niż* naturę zwyciężyć. Więcéj występnych, *niżeli* cnotliwych. *Tak* jestem znużony, *że* stać nie mogę. *Ile* głów, *tyle* rozumów. *O tyle* mu sprzyja, *o ile* ma z niego korzyści. Wiatr *tak* jest słaby i leniwy, *że* o nim bardzo mało upłynie. Swarzą się *by* doktorowie o ciało. Uląkł się, *by* go kto z tyłu chwycił. *Im* kot starszy, *tym* ogon twardszy.

Tym, jeżeli samo znajduje się w zdaniu i stoi przed stopniem wyższym, to po niém spójnik *że* lub *iż* następuje, np. *Tym lepiéj, że* nie przyszedł. *Tym śmieléj* nań nacierał, *iż* widział, że się miesza.

332. Przeciwnicze łączą dwa zdania, z których następne albo pierwsze ogranicza, albo całkiem przeciwne ma znaczenie, np. Żdanie to nie jest prawdą nieomylną, *atoli* przyznać trzeba. Masz ojca, *a* ja sierota. *Acz* byli liczniejsi, *jednak* nie śmieli nacierać. Takiemi są: *a* (w znaczeniu *zaś), acz, aczkoli* (zastarzałe), *aczkolwiek, ale, atoli, choć, chociaż, jakkolwiek, jednak, jednakże, lecz, lubo, owszem, i owszem, pomimo że, przecie, przecię, przecież, tylko, tylko że, wprawdzie, wszakże, wszakoż, wszelako, wzdy (przecię), zaś, stemwszystkiém.*

Choć rządzić ludźmi mozoła, *jednak to* dobrze być władcą. Choroby zwyczajne łatwo rozpoznać można, *ale* nie zwyczajne, *ale* ukryte, *ale* z kilku składane rozpoznać ciężko. Pracował usilnie, *ale* nic nie postąpił. Lubią sławę śmiałkowie, *ale* nie o szkodzie (ogran.). Nie obwiniaj mię o to, *lecz* swoję opieszałość. *Chociaż* chcą wytępić, nie dokażą *jednak* tego. Przychodziło mi to na myśl, *i owszem* nigdy mi z niéj nie schodziło. Wesele podobno ma się prywatnie odprawić. *I owszem*, będziem mieli u siebie prawie całą okolicę. Wszyscy wyszli, on *tylko* został. Nie widział, *a* świadczy. Zapewniają, że tak się stało, *wszakże* świadkowie zaprzeczają. *Pomimo że* ma wiele wad, *jednakże* wszyscy go lubią. *Lubo* pragnąłem widzieć się z tobą, *wszelako* nie mogłem. Zostań w domu, ja *zaś* pójdę do niego. Co ludzi na świecie jest, którzy tego nie godni, żeby im świeciło słońce, a *wzdy (przecię)* słońce każdego dnia wschodzi. Wszystko rozdał, *tylko* domek sobie zostawił. Wszyscy twierdzili, on *zaś* przeciwnie utrzymywał.

Uwagi: 1) *Ale* na początku zdania jest przysłówkiem znaczą-

cym: *a)* Żalenie się, np. *ale* go dotąd nie widać. *b)* Natężenie, np. *aleś* mu dociął. *Ale* bo nie lubię, że wiele gadasz. *c)* Niekiedy szydzenie lub uszczypliwość, np. *Aleś* pilny, gdy jeść. *Aleś* skromny, gdy drugich biją.

2) *Choć, tylko*, są też przysłówkami: to *choć* pisz! *choć* godzinę, *choć* z miesiąc; *tylko* uważaj.

3) *Zaś* należy do drugiego zdania, w którém się nigdy na początku nie kładzie, ale dopiero po jakimś wyrazie następuje, np. Ty pojedziesz, ja *zaś* tu zostanę. Odesłał mi dwie książki, trzeciéj *zaś* doczekać się nie mogę.

333. Wnioskujące spajają myśli, z których jedna jest wynikiem z drugiéj. Są zaś następujące: ***a, to, toć, przeto, zatém, a zatém, tedy, więc, a więc, stąd.***

Że bardzo jest bojaźliwy, *przeto* łatwo się przestraszy. Kiedy nie dobre, *to* nie bierz. Nie widziałeś, *a zatém* nie zapewniaj. Masz żyć, *zatém* oszczędzaj, coć fortuna dała. Jest chory, *więc* nie przyjdzie. Zabrałeś majątek, *to* i życie odbierz. Wszystkich łupił, obdzierał, i *stąd* te jego bogactwa. Skoro Bóg wszystko stworzył, *tedy* był przed wszystkiém. Bądź grzecznym, *a* wszyscy kochać cię będą.

334. Warunkowe wyrażają warunek: ***by, kiedy, jeźli, jeżeli, gdyby, byle, chyba,*** a po zdaniu przeczącém ***chyba że.***

Kiedy ma być kwaśno, niechże będzie jak ocet. Terazby, *jeźli* kiedy, płakać na nieszczęście. *Kiedy* nie może być jak chcemy, jako być może chciéjmy. Przyjdzie *jeżeli* będzie pogoda. Nie przyjadę do ciebie, *chyba że* przyślesz. *Gdyby* nie to ale, bylibyśmy wcale. *Gdyby* nie lada co z niego, byłby grzeczny. *Byle* poczciwie, choć mało. Per fas, per nefas, *byle* było u nas.

Przypuszczony warunek wyrażają też same spójniki połączone z *by* (229), które téż na oznaczenie téj okoliczności i samo ze słowem lub innemi wyrazami wiążemy (213, *c)*, np. *jeżelibyś* chciał; *chybabym* nie żył; *dałbym, gdybym* miał; *jutrobym* ci oddał.

335. Celowe: ***by, aby, żeby, ażeby,*** wskazują cel, dla którego się coś dzieje, mówi lub czyni, np. ***Rozkazano mu, by przyszedł.***

Nie sztukaj, *żebyś* go nie przebudził. Chce, *żebyście* u niego pozostali. Odebrano mu wieś, *aby* reszty majątku nie stracił. Dla tego ci to mówię, *żebyś wiedział.*

Uwagi: 1) Spójnik *by* i z niego złożone używają się po słowach chęć, życzenie, zamiar, cel, przedsięwzjęcie, usiłowanie, powód i t. p. okoliczności wyrażających. Co do spójnika *by* uważać należy, że jako warunkowy łącznie z jakimś wyrazem, a jako celowy osobno go piszemy. Co innego więc znaczy: *Przyszedłby* go napomnieć, a co innego: *Przyszedł, by* go napomnieć.

2) *Aby*, jest téż przysłówkiem, np. Miéj cierpliwość *aby* do roku. Zabaw się *aby* przez godzinę.

336. Powodne czyli przyczynowe łączą dwa zdania, z których jedno zawiera przyczynę tego, co w drugiém jest powiedziane. Takiemi są: ***bo*, *bowiem*, *albowiem*, *ponieważ*, *a ponieważ*, *gdyż*, *że***, gdy znaczy ***ponieważ*, *a że*, *a ponieważ*, *iż*, *kiedy*, *skoro*** (za ***ponieważ*), *dlatego*, *że***.

Słuchajcie, *bo* osobliwe rzeczy mówić będę. Nie bądź skwapliwy ku gniewaniu, *bowiem* gniew w łonie szalonego spoczywa. Strzeż miary, *albowiem* rzecz jest piękna przy rozumie cnota. Najwięcéj szkodował na swéj powolności, *ponieważ* go nie słuchali. *A ponieważ* nie uczyniłeś zadosyć rozkazom, tyś więc sprawcą téj szkody. Nie był w szkole, *gdyż* chorował. Gniewa się, *żeś* go nie odwiedził. Natura nie dała nam lekarstw zamorskich, *iż* nasze ciała nie potrzebowały ich. Tak radzę, *że* cię kocham. Nie pisałem do ciebie *dla tego*, *żeś* mi na mój list wcale nie odpisał.

337. Czasowe wyrażają okoliczność czasu i są następujące: ***aż*, *póki*, *dopóki*, *póty*, *pokąd*, *odkąd*, *dopokąd*, *gdy*, *kiedy*, *kiedy—wtedy*, *kiedykolwiek*, *nim*, *jak*, *jak—to*, *jak tylko*, *skoro*, *jak skoro*, *skoro tylko*, *od czasu jak*, *ledwie że—ali-ści*, *wtedy*, *wprzód — nim*, *podczas gdy*, *w czasie gdy*, *tak długo—dopóki***.

Będę czekał, *dopóki* nie przyjdzie. Mniej nam się dała czuć potrzeba rękodzieł, *dopokąd* tyle nie znaliśmy potrzeb. Daj mi znać, *jak* przyjdzie. Nie wierzymy złemu, *aż* jest. *Gdy* gomon (kłopot) mam w domu, nie radem nikomu. *Póki* w mieszku twym co czują, *póty* cię wszyscy szanują. *Nim* się obrócimy, *nim* się obejrzymy, śmierć zawita. *Kiedy* zobaczę, *wtedy* uwierzę *Pókim* grosz miał, każdy mię znał. *Kiedy* przyjdziesz między wrony, musisz krakać jak i ony. *Kiedy* się chłop przepości, nie szuka w chlebie ości. Mądry nie mówi, *aż* głupi przestanie.

Uwaga. *Aż* jest spójnikiem oraz przysłówkiem wyrażającym miarę lub granicę miejsca, czasu, stopnia wielkości i innych okoliczności; np. *aż* po rzekę, *aż* do mostu; *aż* za tydzień, *aż* godzinę. Tak się rozrzewnił, że *aż* płakał. Piękny, *aż* miło na niego patrzyć. Taki był tłok, że się *aż* dusili.

338. Twierdzące. Takiemi są: ***że*, *iż*, *iże***, i potwierdzające ***jakoż***.

Widzę, *że* się na mnie gniewasz. Przyrzekł, *iż* wkrótce powróci. Mówi, *że* był chory, *jakoż* zastałem go w łóżku. Z ciekawości król chciał mię widzieć, *jakoż* mię w dziwnéj łaskawości przyjmuje. Doświadczenie przeczy, *iżby* można być wielkim i prędko, i łatwo.

Że (iż) wyraża pewność twierdzenia, i dla tego kładzie się tylko po zdaniach z pewnością twierdzących. Używamy go po słowach

umysłowych, mownych i zmysłowych, jakiemi są: mówię, twierdzę, donoszę, głoszę, słyszę, widzę, myślę i t. p. np. Mówi, *że* brat jest chory. Widzę, *że* nie chce. Pisze, *że* nie przyjedzie.

339. Objaśniające wyjaśniają to, co się w poprzedniém zdaniu powiedziało. Takiemi są: *ano, a oto, i tak, jakoto, tojest, oto, prawda że.*

Słucha, *ano (a oto)* grają. Posyłam ci żądane dzieła, *jakoto:* Krasickiego, Orzechowskiego i Kniaźnina. Oto masz dukat, *tojest* osiemnaście złotych polskich. Cóż jest ta piękność ciała? *Oto* wór gnoju! Co jest to wdzięczne śpiewanie? *Oto* lekkie powietrza poruszenie! Co są potrawy? *Oto* trupy zwierząt. Balsama *Kazania Niedź.* Wszyscy dziejopisowie zgadzają się na to: *i tak* Naruszewicz pisze. Ukarano go, *prawda że* zasłużył.

Uwaga. Przysłówki następstwa (309, 8) służą też za spójnią szczególnych zdań, a tak stopniowo myśl rozszerzają, np. Był *najprzód* chłopcem do posługi, *potém* wyszedł na pisarza prowentowego, *następnie* na rządcę, *daléj* na komisarza *i nakoniec* kupił sobie wielkie dobra.

ROZDZIAŁ DZIESIĄTY.

O WYKRZYKNIKACH.

340. Wykrzykniki od głośniejszego wymawiania nazwisko swoje biorące, są wyrazy nieodmienne, przez które jakie uczucia albo naśladowanie dźwięku lub głosu wyrażamy.

Wszystkie wykrzykniki na dwa główne oddziały podzielić można, tojest: 1) na wykrzykniki uczucie i uniesienie umysłu objawiające, i 2) wykrzykniki, które zewnętrzne jakiéj rzeczy wrażenie przez naśladowanie dźwięku lub głosu wyrażają.

1) Do pierwszych należą wykrzykniki radości: *o! och! brawo! hejże!* smutku: *biada!* zadziwienia: *ach! dajgo. Bogu!* wołania: *héj!* zachęcenia: *daléj!* nalegania: *na!*

Jeden wykrzyknik może być znakiem rozmaitych uczuć, a natenczas stojące przy nim wyrazy wskazują w jakiém znaczeniu brać go należy, np. *O* nieszczęśni! *O!* jak się uśmiecha do mnie.

2) Do drugiego rodzaju wykrzykników odnoszą się wszelkie głos przyrodzony naśladujące wyrazy, np. *bęc, brum, paf, trzask, miau! mlask! ps! ks!* i t. p. Z takich wykrzykników znajdują się też słowa urobione, np. *bęcnąć, miauczéć, trzasnąć, psyknąć, ksyknąć.*

341. Wykrzykniki jako wyrazy uczucia nie ulegają żadnym gramatycznym prawidłom, tojest, ani nie rządzą wyrazami, ani od nich nie zawisły. Różnica bowiem stojących przy nich spadków nie od nich zależy, ale od innych wyrazów rządzących, których się przy wykrzyknikach domyślamy, albo je wyraźnie kładziemy. I tak po wykrzyknikach *biada, niestety, otóż* i t. p. stojący celownik, nie od nich zawisł, ale od słowa *jest*, którego się przy nich domyślamy, np. *Biada mi* (jest, będzie), *wam. Otóż tobie! Masz tobie! Mnie niestety* i *wam*, którzyście mnie znieważyli. Podobnie wykrzyknienie *o miłosierdzia bozkiego!* dopełniamy wyrazami *co za cud, jaka wielkość* i t. p.

SKŁADNIA.

342. Dotąd uważaliśmy szczególne wyrazy pod względem ich zakończenia, znaczenia i stąd wynikających odmian gramatycznych. Teraz przystępujemy do wykładu zasad według których w całość je łączymy, aby dokładnie myśl wyrażały. Część gramatyki obejmującą te zasady *składnią* nazywamy.

343. Składnia podaje zasady, według których szczególne wyrazy w zdania, a zdania w ciągłą mowę wiążemy czyli składamy.

Ponieważ połączone w zdanie wyrazy uważają się pod trojakim względem, bo albo jedne do drugich się stosują czyli z niemi zgadzają; albo jedne od drugich zawisły czyli od nich są rządzone; albo nakoniec jedne względem drugich pewne miejsce w zdaniu zajmować powinny: trojaki zatém musi być podział składni, tojest: na *składnią zgody, składnią rządu* i *składnią szyku*. Nadto ponieważ jedno zdanie nie zawsze jest dostateczne do zupełnego oddania myśli naszéj, ale ją najczęściéj przez kilka i rozmaitych zdań wyrażamy, zatém składnia mówi téż o rozmaitości zdań, ich znaczeniu i wzajemnym związku.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

O ZDANIACH.

344. Zdaniem zowiemy myśl słowami oddaną, np. *Ojciec jest nauczycielem. Brat jest chory. Siostra będzie bogatą. Pióro jest lekkie. Nóż nie jest ostry.*

345. Każde zdanie składa się z trzech części, które *podmiotem, orzeczeniem* i *łącznikiem* nazywamy:

I. *Podmiotem* jest mianownik wyrażający osobę lub rzecz, o któréj coś twierdzimy. I tak w powyższych przykładach *ojciec, brat, siostra, pióro, nóż*, są podmiotami.

II. *Orzeczeniem* zowie się to, co o podmiocie twierdzimy czyli orzekamy. Zatém wyrazy *nauczycielem, chory, bogatą, lekkie, ostry*, w powyższych przykładach są orzeczeniami.

III. *Łącznikiem* nazywamy słowo *być, bywać*, oraz i te które w sobie znaczenie *bycia* zawierają, jakiemi są: *zwać się, zostać, stać się, stawać się, urodzić się, żyć, umrzeć;* słowa te bowiem orzeczenie łączą z podmiotem.

346. Ale to tylko zdania, w których się znajdują te słowa, każdą z tych części osobno przedstawiają; w innych bowiem jest tylko podmiot i słowo, np. *Jan czyta, ojciec siedział*, bo łącznik zawarty jest w słowie, które na łącznik i orzeczenie rozebrać się daje. I tak zamiast *czyta* powiemy *jest czytający*, a zamiast *siedział, był siedzący*.

Czasem łącznik całkiem się opuszcza, np. Cnota skarb wieczny (domyśl. *jest*), cnota klejnot drogi.

Jakie wyrazy mogą być podmiotem.

347. Podmiotem może być: rzeczownik, liczebnik, przymiotnik lub imiesłów rzeczownie wzięte, zaimek i nakoniec jakibądź wyraz, oraz całe zdania, gdy są rzeczownie użyte (68, 1), np. *Matka* spi. *Wielu* chciało. *Mądry* (człowiek) milczy. *Spiący* nie czuwa. *Ja* piszę. *Kto* chce? Nieszczęsne *oddaj* poróżniło nas. Przeklęte *nie dam* rozgniewało go. *Pracować* (pracowanie) jest rzeczą chwalebną. *Wywdzięczać się* (wywdzięczanie się) za otrzymane dobrodziejstwa jest powinnością każdego człowieka. Tu wyrazy *oddaj, nie dam, pracować, wywdzięczać się* wzięte za rzeczowniki zastępują miejsce mianownika i dla tego są podmiotami.

Jakie wyrazy mogą być orzeczeniem.

348. **Orzeczeniem może być rzeczownik, przymiotnik, liczebnik, imiesłów, przysłówek lub słowo.**

349. Jeżeli orzeczeniem jest rzeczownik, przymiotnik, liczebnik,

lub imiesłów, natenczas łączy się z podmiotem za pomocą łącznika *być*, tudzież słów, które mają znaczenie bycia (344. III.), np. Krasicki był *wierszopisem*. Krasicki był *dowcipny*. Ty byłeś *pierwszy*. Krasicki był *poważany*. Nazywa się *Kochanowski*. Bóg stał się *człowiekiem*. Brat został *księdzem*. Urodził się *niewidomym*. Umarł *biedakiem*.

Po słowie *być*, orzeczenie wyrażające przymiot bycia w mianowniku kładziemy; np. *on jest dobry;* jeżeli zaś orzeczenie znaczy sposób bycia natenczas je przez rzeczownik w narzędniku albo téż i przez inne spadki z przyimkami użyte wyrażamy, np. Był *średniego wzrostu, rzadkiéj urody*. Jestem *w chęci*. Jest mi *na zdradzie*. Byliśmy *w obawie*. Zrozumiałość jest *jednym z warunków*. *Był żołnierzem* i t. d.

Imię przymiotne z rzeczownikiem bezpośrednio połączone zowie się *przymiotnikiem*; jeżeli zaś łączy się z nim za pomocą słowa *być*, *orzeczeniem* je nazywamy. Tak więc ten sam wyraz może być przymiotnikiem i orzeczeniem, np. *dobry* ojciec, ojciec jest *dobry*, *czarny* stół, stół jest *czarny*.

350. Jeżeli sposób bezokoliczny za podmiot bierzemy, natenczas orzeczeniem jest najpospoliciéj przysłówek, a niekiedy i rzeczownik, które za pomocą słowa *być* z podmiotem łączymy, np. Rozkazywać jest *łatwo*. *Dobrze* jest siedzieć, ale *lépiéj* jest chodzić. Uważać jest *powinnością* ucznia. Czasem i podmiot i orzeczenie przez sposób bezokoliczny wyrażamy, np. Nie rychło *chcieć* jestto jakoby nie *chcieć*.

351. Jeżeli orzeczeniem jest słowo, to je bez łącznika *być* przy podmiocie kładziemy; każde bowiem słowo łącznik i orzeczenie w sobie zawiera, np. Krasicki *pisał*. Podobnie i słowo *być* gdy tylko bytność oznacza, także czasowniki *zostać*, *urodzić się*, *żyć* i *umrzéć*, gdy tylko stan wyrażają są razem łącznikiem i orzeczeniem, np. Bóg *jest*. Brat *został*. Syn się *urodził*. Sąsiad *umarł*. Jeszcze *żył*.

I po słowie nieosobistém *być* orzeczeniem jest przysłówek, np. Jak tu jest *przyjemnie*. *Miło* mi było widziéć go.

Jakie wyrazy mogą tworzyć zdanie.

352. 1) Ponieważ w języku polskim przy każdém słowie w jakimbądź czasie i osobie stojącém domyślamy się zaimka osoby,

o której lub do której mówimy; zatém każde słowo w sposobie oznajmującym lub rozkazującym położone czyni zdanie; bo w niém podmiot, to co o nim twierdzimy czyli orzeczenie, jako téż i łącznik są zawarte, np. *czyta* zamiast *on jest czytający, mówiliśmy* zamiast *my byliśmy mówiący, idźmy* zamiast *my bądźmy idącemi, nieście* zamiast *wy bądźcie niosący.*

2) Słowo *być*, kiedy tylko w ogólności istnienie wyraża, tworzy zdanie z podmiotem do którego się odnosi, np. *pan jest, konie są, noc była.*

3) Słowa nieosobiste, czynią też zdania, bo podmiot jest w nich ukryty, np. wczoraj *grzmiało,* (był *grzmot), błyskało się, gorzało, dnieje (dzień nastaje).*

4) Sposób bezokoliczny jakiegobądź słowa jako nie mający osobowych zakończeń, zatém samo tylko twierdzenie bez oznaczenia osoby lub rzeczy, o której się coś twierdzi, wyrażający, nie może czynić zdania, chyba że zawisł od domyślnego trzecioosobowego wyrażenia (292) *można, trzeba*, które też i wyraźnie kładziemy, np. Jak *się śmiać* (domyśl. *można)*, kiedy boli. Jak nie *jeść*, kiedy dają. Jak *częstować*, a nie pić. *Drzéć* mu się przez skały, kto chce na górze pięknéj stanąć chwały. NARUSZ. Mnieć tam *być*. REJ.

5) Wszystkie inne części mowy, jakoto: rzeczowniki, przymiotniki, zaimki i przysłówki kiedy same stoją, tylko w pytaniach, odpowiedziach, wykrzyknieniach lub gdy z przekładnią (278, 4) są połączone mogą czynić zdanie, bo się przy nich domyślamy jakiegoś słowa, które też czasem wyraźnie kładziemy, np. Kto idzie? *Brat* (domyśl. *idzie)*. Czy zdrów? *Zdrów* (domyśl. *on jest)*. Kto wziął? *Ja* (domyśl. *wziąłem)*. Czy byłeś? *Nie* (domyśl. *byłem)*. *Pięknyś!* (zamiast *ty jesteś piękny). Dobryś (ty jesteś dobry). Słabyś? (czy jesteś słaby)*. Byliśmy. *Gdzie?* (byliście) tu przysłówek pytający *gdzie* czyni zdanie. Jak napisał? *Źle* (on napisał). *Cóż ty na to? Ognia! Wody! Dzień dobry! Zginęliśmy! Pomału! Cicho!*

Zdania gołe i rozwinięte.

353. Zdania składające się tylko z podmiotu, orzeczenia i bądź wyraźnego, bądź w orzeczeniu ukrytego łącznika (346) *gołemi* nazywamy, np. *Bóg jest sprawiedliwy. Ojciec czyta. Rozwinię-*

temi są zdania, kiedy do powyższych istotnych czyli głównych wyrazów i inne dla bliższego ich określenia są przydane, np. *Przedwieczny* Bóg jest sprawiedliwym *sędzią*. *Mój najukochańszy* ojciec czyta *bardzo ciekawą książkę*.

354. Rozwija się zdanie, kiedy do głównych jego wyrazów przybieramy inne od nich zawisłe, *podrzędnemi* zwane, któremi *podmiot*, albo *orzeczenie*, albo też *oboje razem* bliżéj czyli dokładniéj oznaczamy, lub uzupełniamy: a tak całe zdanie rozszerzamy czyli rozwijamy, i dla tego takie zdania *rozwiniętemi* nazywamy.

Przez wyrazy określające rozszerza się czyli rozwija zdanie, ale myśl, a zatém i sąd, coraz więcéj się ścieśnia, bo każdy wyraz przydany do zdania z istotnych tylko części złożonego wyrażenie ogólne coraz bardziéj ścieśnia czyli określa, np. *Ktoś puka. Ktoś puka we drzwi. Ktoś mocno puka we drzwi. Ktoś mocno puka laską we drzwi od pokoju.*

355. Podmiot rozwija się w zdaniu dodając mu:

1) Przymiotnik lub imiesłów, np. *Pilny* uczeń napisał. *Młodszy* brat przyjechał. *Porywająca* rzeka pochłonęła.

2) Liczebnik porządkowy, np. *Drugi* uczeń napisał.

3) Zaimek przymiotny, np. *Ten (mój, twój)* uczeń napisał.

4) Rzeczownik w dopełniaczu, np. Uczeń *brata* napisał. Jeżeli zaś podmiotem jest rzeczownik słowny rozwijające go imię kładzie się w spadku, którym słowo rządzi, np. ubieganie się o *zaszczyty*, dopomaganie *bliźniemu*. Ale od słów czynnych pochodzące, rzeczowniki słowne z dopełniaczem kładziemy, np. wspieranie *bliźniego*.

5) Rzeczownik z przyimkiem, albo też w mianowniku jako przydatnia, np. Ptak *w klatce* śpiewa. Brat *malarz* przyjechał.

6) Kilka z powyższych wyrazów razem wziętych, np. *Ten pilny* uczeń *brata* napisał.

356. Orzeczenie rozwija się czyli dokładniéj oznacza dodając mu:

1) Przymiotnik lub zaimek dzierżawczy, jeżeli orzeczeniem jest imię rzeczowne, np. Brat jest *dobrym* uczniem. On jest *twoim* dobrodziejem.

2) Rzeczownik lub zaimek w jakimbądź spadku względnym. W dopełniaczu, np. Uczeń jest godzien *nagrody*. On jest nauczy-

cielem *brata*. W celowniku, np. Niedbalstwo szkodzi *uczniowi*. Lekarstwo pomaga *choremu*. W bierniku, np. Nauczyciel kocha *ucznia*. Ojciec prowadzi *syna*. W narzędniku, np. Uczeń pisze *piórem*. Brat podpiera się *laską*. W miejscowniku, np. Uczeń siedzi *w ławce*. Brat spi *w lesie*. Pokój jest częścią *domu*.

3) Przyimek z należącym do niego spadkiem, np. Uczeń idzie *po książkę*. Brat chodzi *do szkół*.

4) Słowo w sposobie bezokolicznym, szczególniéj po czasownikach niezupełną myśl wyrażających, jakiemi są: *dać, iść, lubić, chcieć, kazać* i t. p., np. dziecko chce *spać*, ojciec każe *pisać*.

5) Przysłówek, który albo przymiot, albo stan, działanie, miejsce i t. d. dokładniéj oznacza, np. Uczeń jest *bardzo* pilny. Brat jest *ciężko* raniony. Siostra *pięknie* pisze. Stoi *tam* drzewo.

6) Kilka z powyższych wyrazów razem użytych, np. Niedbały uczeń chodzi *niechętnie do szkoły*.

357. Tak podmiot jak i orzeczenie można razem rozwinąć według sposobów wyżéj wskazanych. I tak zdanie: *Człowiek umarł*, rozwinąwszy w niém podmiot i orzeczenie, tak wyrazimy: *Ów ubogi o jednéj nodze w łachmanach* człowiek umarł *dziś nagle z wielkiéj nędzy*.

Uwaga. Wyrazy rozwijające mogą być znowu rozwinięte. I tak w powyższym przykładzie wyraz *nędza* określa przymiotnik *wielka*.

358. Wyrazy, któremi w zdaniach podmiot bliżéj określamy *przydatkiem*, uzupełniające zaś orzeczenie *dopełnieniem* nazywamy.

Przydatki: *Suchy* chleb jest twardy. *Czujny* pies szczeka. Pióro *bez atramentu* jest nieprzydatne. Grzywa *lwa* jest długa. *Nasz* dom jest nowy. Pilność *jéj* była chwalebna. *Ten* nóż jest ostry.

Dopełnienia. Pokarm posila *człowieka*. Rolnik przedaje *zboże*. Dumny ubiega się *o znaczenie*. Sędzia odczytuje *wyrok obwinionemu*. Mróz zamienia *wodę w lód*. Sąsiad obrócił *rolę na ogród*. Miłosierny daje *biednemu wsparcie*.

Zdania pojedyncze i ściągnięte.

359. Tak gołe jak i rozwinięte zdania są: *pojedyncze* i *ściągnięte*.

1) *Pojedyncze* są, kiedy mają jeden tylko podmiot i jedno orzeczenie:

Człowiek jest dobry. Ten sędziwy człowiek jest bardzo dobry.

2) *Ściągnięte* są wtedy:

a) Kiedy z jednym podmiotem łączymy kilka orzeczeń:

Brat jest pilny. *Brat* jest zdatny=*Brat* jest pilny i zdatny. *Siostra* siedzi. *Siostra* czyta=*Siostra* siedzi i czyta.

b) Kiedy do różnych podmiotów jedno orzeczenie odnosimy:

Brat jest pilny. *Siostra* jest pilna=*Brat i siostra* są pilni. *Ojciec* spi. *Matka* spi=*Ojciec i matka spią.*

c) Kiedy z jednym podmiotem i orzeczęniem kilka przydatków lub dopełnień (358) wiążemy:

Zielony kolor jest dla oka przyjemny *Niebieski* kolor jest dla oka przyjemny	Nietylko *zielony*, ale i *niebieski kolor* jest dla oka przyjemny.
Pióra *gęsie* zdatne są do pisania Pióra *krucze* zdatne są do pisania	Tak *gęsie*, jak i *krucze* pióra zdatne są do pisania.
Brat jest przykładny *w szkole* Brat jest przykładny *w domu*	Brat jest przykładny *w szkolę* i *w domu*.
Dobre dziecię jest uległe *rodzicom* Dobre dziecię jest uległe *nauczycielom*	Dobre dziecię jest uległe *rodzicom* i *nauczycielom*.
Nie losowi winien swe wyniesienie *Zasłudze*, winien swe wyniesienie	*Nie losowi*, lecz *zasłudze* winien swe wyniesienie.

360. Ściągniętém jest zdanie, w którém albo do jednego podmiotu kilka orzeczeń, albo do jednego orzeczenia kilka należy podmiotów, albo nakoniec z jednym podmiotem i orzeczeniem kilka przydatków lub dopełnień (358) jest połączonych.

I témto różnią się zdania ściągnięte od złożonych, w których każde ma swój podmiot i orzeczenie, np. ***Ptaki latają, a ryby pływają. Brat mi donosi, że ojciec przyjechał. Przyjaciel, z którym wczoraj byłem na przechadzce, odjechał dziś rano. Dzieci dobrze się zachowują, a to cieszy rodziców. Kto jest zdrów, ten nie potrzebuje lekarza. Poczciwy człowiek mówi tak, jak myśli.***

361. Ściągnięte zdania wiążą się z sobą za pomocą spójników łączących (328), przeciwniczych (332) i wnioskujących (333).

362. Ściągnięte zdania oddzielają się przecinkiem (,), chyba że za pomocą spójników *i, lub,* są połączone.

363. Zdania uważane co do ich formy mogą być: twierdzące, przeczące, pytające, życzenie, podziwienie lub rozkaz wyrażające, np. ***Brat jest zdrów. Brat nie jest zdrów. Czy brat zdrów? Oby brat był zdrów! Bracie, bądź zdrów!***

364. Po zdaniu twierdzącém i przeczącém kropkę (.), po pytającém znak zapytania (?), a po zdaniu życzenie, podziwienie lub rozkaz wyrażającém znak wykrzyknienia (!) kłaść się powinien.

Oprócz powyższych zdań są jeszcze i inne rozmaicie nazywane, ale o tych niżéj powiemy.

ROZDZIAŁ DRUGI.

SKŁADNIA ZGODY.

365. Składnia zgody podaje prawidła według których wyrazy odmienne w zdaniu zgadzać się z sobą powinny, aby tym sposobem jaśniéj malowały związek między niemi zachodzący.

Zgoda przymiotnika z rzeczownikiem.

366. Przymiotnik zgadza się z wyraźnym lub domyślnym rzeczownikiem, do którego się odnosi, w rodzaju, liczbie i spadku, np. *dobry ojciec, dobra matka, dobre dziecię*.

367. Przymiotnik ściągający się do dwóch lub więcéj rzeczowników jednego rodzaju kładzie się w liczbie mnogiéj i zgadza się z ich rodzajem, np. *ojciec i syn pracowici; matka i córka stroskane.*

368. Jeżeli między rzeczownikami różnego rodzaju znajduje się téż osobowy męzki, natenczas odnoszący się do nich przymiotnik z zakończeniem mocném w liczbie mnogiéj kładziemy, np. *ojciec i matka staranni; brat i siostra ciekawi; rycerz i koń zabici.*

369. Przymiotnik odnoszący się do kilku imion zwierzęcych lub nieżywotnych różnego rodzaju, kładzie się w liczbie mnogiéj ze słabém zakończeniem (107), np. *koń i klacz stare; wół, krowa i cielę ludziom pożyteczne.*

370. Wyszczególniając imię zbiorowe, tojest różne jego części osobno oznaczając przymiotnik lub imiesłów nie z imieniem zbiorowém, ale z domyślnym rzeczownikiem *ludzie, kobiety, rzeczy*, zgadzać zwykliśmy, np. Wkroczyło wojsko do miasta, *jedni* (domyśl. *żołnierze)* nieprzyjaciela wypierali, *drudzy* (domyśl. *żołnierze)* miasto pustoszyli, *inni* zamek obsadzali.

371. Powyższe prawidła służą też dla liczebników, zaimków i imiesłowów przymiotne zakończenia i odmiany mających, np. *pierwszy człowiek, pierwsza niewiasta, wtóre słowo, mojéj ciotce, piszącemu bratu, siostra strapiona.*

372. Z kilku liczebników porządkowych lata oznaczających dla

18

krótkości i uniknienia niemiłego zbiegu podobnych zakończeń, niekiedy tylko dwa ostatnie z rzeczownikiem zgadzamy, np. *tysiąc ośmset trzydziestego drugiego roku*, zamiast *tysiącznego-ośmsetnego trzydziestego drugiego; w tysiąc ośmset dwudziestym czwartym.*

Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach pojedynczych.

373. Orzeczenie jakeśmy widzieli (349) jest *przymiotne, rzeczowne* i *słowne*. Przymiotne i rzeczowne z podmiotem łącznikiem *być, stać się* i t. d. (345. III) wiążemy, który w słowném jest ukryty (346).

374. Orzeczenie przymiotne słowem *być* z podmiotem związane zgadza się z nim w rodzaju, liczbie i spadku, np. *nauczyciel* jest *dobry; nauka* była *długa; uczniowie* są *pilni; córki* były *przykładne; ludzie* są *śmiertelni.*

375. Orzeczenie rzeczowne najpospoliciéj zgadza się w liczbie ze swoim podmiotem, ale może być innego rodzaju, i w innym stać spadku. To orzeczenie dla odróżnienia go od podmiotu w narzędniku kładziemy, np. Kościół święty jest *matką naszą*. Człowiek jest *twórcą* swojego losu. Anglija jest *krajem przemyślnym*. Anglicy są *narodem bogatym*.

376. Przy łączniku *być*, gdy ma tylko znaczenie *bycia*, orzeczenie rzeczowne w mianowniku, jeżeli zaś w niém znaczenie *stać się* lub *zostać* jest ukryte, w narzędniku kładziemy, np. *Tyś ojciec. Tyś ojcem. Jest żołnierz. Jest żołnierzem. Byli urzędnicy. Byli urzędnikami.* Byś był (został) *panem*.

Uwaga. To dwojakie używanie rzeczownego orzeczenia przy słowie *być* jest powodem, że i przymiotne nietylko w mianowniku, ale téż i w narzędniku bez potrzeby niekiedy kładziemy, bo przez to nie oznaczamy żadnego odcienia, np. *Jesteś niesprawiedliwy (niesprawiedliwym). Byliśmy gotowi (gotowymi).*

Gdy tak użyte orzeczenia przymiotne nie wskazują w myśli takiéj różnicy jaką w dwojakiém użyciu rzeczownych dostrzegamy, lepiéjby zatém było, gdybyśmy ich tylko w mianowniku statecznie używali.

377. Po czasownikach *stać się, stawać się, zostać, zostawać, zwać, nazywać*, orzeczenie rzeczowne stoi w narzędniku, np. Bóg stał się *człowiekiem*. Został *zakonnikiem*. Zwą go *sknerą*. Nazwano ją *zbawczynią*.

Uwaga. *Nazywać się, zwać się,* kładzie się z mianownikiem imienia i nazwiska, np. Zygmunta III kaznodzieja nazywał się *Piotr Skarga.* Jeżeli zaś *nazywać się* lub *nazwać się* znaczy przybrać sobie nazwisko, natenczas kładzie się z narzędnikiem, np. Nazwał się *Pskowskim,* gdy do herbu przyjętym został. Pitagoras nazwał się *miłośnikiem* mądrości czyli *filozofem.*

378. Po czasownikach zaimkowych *czuć się, mienić się, okazać się, uczuć się, urodzić się, wydawać się, zdawać się,* tudzież po słowach *powrócić, umrzeć, uznać, widzieć, wyjechać, znać, żyć,* przy których sposób bezokoliczny *być,* imiesłów *będąc, będącego* lub wyrażenie *gdy był,* są domyślne, orzeczenie rzeczowne i przymiotne w narzędniku kładziemy, np. Umarł *ubogim.* Zdaje się być *przychylnym.* Czuję się (być) *słabym.* Ogłosili go *wodzem.* Znałem go *dzieckiem.* Wielki fałsz, mienić się i ozywać *chrześcijaninem,* a uczynków chrześcijańskich nie naśladować. Porównaj § 349.

Uwaga. I po słowach *być, stać się* i t. d. (377) w sposobie bezokolicz. użytych, odnoszące się do nich orzeczenie przymiotne zawsze w narzędniku kładziemy, np. *być bogatym, stać się nieczułym, zostać ubogim, wydawać się chytrym.*

Zgoda orzeczenia z podmiotem w zdaniach ściągniętych.

379. Orzeczenie słowne do kilku podmiotów osobowych należące kładzie się w licz. mn. w osobie celniejszéj, a w czasie przeszłym w rodzaju męzkim, jeżeli jeden z podmiotów jest rzeczownikiem osobowym męzkim. Co do osób uważać należy, że pierwsza celniejsza jest od drugiéj, druga od trzeciéj, np. *Ja* i ty *jesteśmy* pilni. *Ty* i siostra (ona) *byliście* w domu. *My* i oni *przyszliśmy.*

380. Orzeczenie należące do kilku podmiotów liczby pojedynczéj nieżywotnych lub żywotnych z nieżywotnemi najpospoliciéj kładzie się w liczbie mnogiéj, np. Praca i nauka *zjednały* mu chwalę. Przemysł i rolnictwo *zbogacają* narody. *Zachęcają* go przyjaciel i nadzieja.

381. Jeżeli dwa połączone podmioty stoją przed orzeczeniem natenczas to w liczbie mnogiéj kładziemy, w liczbie pojedynczéj stoi zaś wtedy, kiedy jeden z podmiotów przed orzeczeniem, a drugi po niém jest położony, np. *Słońce i księżyc świecą. Słońce świeci i księżyc.*

382. W zdaniach ściągniętych za pomocą przyimka *z* z na-

rzędnikiem, a zatém jeden tylko wyraźny podmiot mających, orzeczenie tak w pojedynczéj jak i w mnogiéj liczbie zwykle kładziemy, np. *Krasicki* z Naruszewiczem *żyli* w przyjaźni. W tym miejscu widywaliśmy się *ja* z siostrą. *Ja* z tobą *pojadę*. *Ty* ze mną *pojedziesz*. *Ja* z tobą *pojedziemy*.

Uwaga. Taki sposób mówienia wtedy tylko czyni zdanie ściągnięte, kiedy tak podmiot jak i rzeczownik połączony z nim za pomocą przyimka *z*, są równoważne, co się stąd poznaje, że obok siebie stoją. Jeżeli bowiem nie są równoważne, to je zazwyczaj słowem przedzielamy, np. *Siotra przyjechała* z synem. *Brat siadł* z książką pod lipą.

Zgoda orzeczenia z imionami zbiorowemi i liczebnikami.

383. Rzeczowniki zbiorowe na *stwo* (zob. str. 37) i liczebnik *oboje* jako znaczące zbiór osób płci męzkiéj i żeńskiéj, mają przy sobie orzeczenie w liczbie mnogiéj w rodzaju męzkim, np. *Oboje* byliśmy *młodzi*. *Nasi kochani* wujostwo *przyjechali*. Państwo Senatorstwo *będą raczyli* przyjąć i t. d. Stryjostwo są *dobrzy*. Po innych zaś zbiorowych kładziemy je w liczbie w jakiéj ony stoją i z ich rodzajem zgadzamy, np. tłumy *przyszły*, gmina *zebrała się*, mnóstwo ludzi *wyszło*.

384. Liczebniki rzeczowne jako rzeczowniki rodzaju nijakiego (168, 1) mają przy sobie orzeczenie w liczbie pojedynczéj a w czasie przeszłym w rodzaju nijakim, np. pięć krów *zdechło*; dwoje ludzi *umarło*; *było* sześć złotych.

385. Orzeczenie odnoszące się do liczebników zbiorowych, zogólniających osoby różnéj płci, rzeczy różnego gatunku lub takie, których imiona tylko w liczbie mnogiéj są używane (130. II), kładzie się w liczbie pojedynczéj w rodzaju nijakim, bo te liczebniki są rodzaju nijakiego (168, 1), np. *Czworo* ludzi (tojest mężczyzn i kobiet) *przyszło*; *pięcioro* dzieci (synów i córek) *zachorowało*; *sześcioro* czeladzi (męż. i kob.) *pracowało*; *siedmioro* bydła (wołów i krów) *zdechło*; *siedmioro* chleba, rozumié się różnego gatunku. Dla tego téż mówimy *dziesięcioro przykazania*, bo każde z tych przykazań innéj jest osnowy, ksiąg *pięcioro*, *dwoje* drzwi, *pięcioro* sanek *połamało się*, *sześcioro* skrzypców *było*.

386. *Tysiąc* i *milijon* są liczebnikami rodzaju męzkiego lub

nijakiego. Męzkiego rodzaju są, kiedy je przez dodany zaimek ukazujący, względny lub liczebnik *jeden* bliżéj oznaczamy; w przeciwnym razie są rodzaju nijakiego i stosują się do ogólnego prawidła o liczebnikach głównych, np. Już *poszedł tysiąc* złotych, który mi przysłałeś. Nie *jeden tysiąc* stracił. *Tysiąc* cegieł *wyszło*. *Ten tysiąc* jazdy *wyszedł* z miasta. *Tysiąc* jazdy *wyszło* z miasta. *Tysiąc* lat *upłynęło*. *Przepadł* u niego (ów) *milijon* złotych, który był winien. Na wzniesienie tego gmachu *wyszło milijon* złotych.

Zgoda zaimka względnego *który, która, które.*

387. Zaimek względny *który, która, które,* odnoszący się do imienia w poprzedniém zdaniu wyrażonego, zgadza się z niém w rodzaju i liczbie, kładzie się zaś w spadku rządzonym od słowa swojego zdania, np. Szanuj *ojca, któremu* życie i wychowanie winien jesteś. Odstąpili mię *ludzie, dla których* wszystko poświęcałem. Spaliła się *wieś, w któréj* się twój brat urodził.

388. Zamiast *który, a, e,* używamy niekiedy zaimka *co,* szczególniéj zaś kiedy następujące zdanie nie do imienia, ale do całego zdania poprzedzającego odnosimy, np. Są mistrze *uczeni, co (którzy),* kiedy zechcą, żołądź uczynią z czerwieni. Poszedł do miasta *ubogi, co mu* dałeś jałmużnę. *Powściągnął swój język, co* mu zaszczyt jedna. *Przełamaliście trudności, co* jest chwały godne.

389. Często zaimek *to* sam lub jako przyrostek stoi nieodmiennie użyty zamiast podmiotu liczby pojedynczéj lub mnogiéj, a niekiedy dla większéj wybitności bez łącznika *jest, są,* przy nim się kładzie. Jeżeli jest bez podmiotu natenczas zastępuje wyrazy *ten człowiek, ci ludzie, ta rzecz, te rzeczy, to zdarzenie, te zdarzenia,* i dla tego nie zgadza się ani w rodzaju, ani w liczbie z rzeczownikiem, przy którym się kładzie.

Dobry *to* pan; ciężka *to* praca; *to* osobliwsza. Podobnie używa się w pytaniach i odpowiedziach, np. A *to kto?* (zamiast *a ten człowiek kto jest?*). *To człowiek wielki* (zamiast *ten człowiek jest człowiek wielki*). *Stary to* (ten człowiek) *mistrz w filutów zakonie. Zła to* (ta rzecz) *radość, po któréj żal chodzi. Są to* (ci ludzie) *nasi przyjaciele. Są to* (te kobiety) *nasze siostry.* Dla tego téż jeżeli zaimek ukazujący *to* stoi z wyraźnie położoném lub domyślném słowem *być,* należące do niego przymiotniki kładą się

w rodzaju żeńskim, bo się zgadzają z domyślnym rzeczownikiem *rzecz, sprawa,* który zaimek *to* zastępuje, np. Tak *to* pewna, jak to słońce świeci. Najgorsza*to* z ludźmi przewrotnymi.

390. Zaimek *to* z zaimkiem *wszystko* lub bez niego, do zogólnienia kilku imion jakiegobądź rodzaju użyty, kładzie się w rodzaju nijakim w liczbie pojedynczéj, np. Łaska pańska, gust kobiet, pogody jesienne, *wszystko to* jest zmienne. Łakomy, skąpy i świnia, jest *to* po śmierci zwierzyna.

To, kładzie się często dla saméj mocy i dobitności w wyrażeniu, a wtedy zrasta się z wyrazem, który wybitniejszym czyni, np. Albo*żto* miasto psuje? Bodaj*to* żyć na wsi!

Nakoniec zaimek *to,* używa się często zamiast spójnika *tedy* we wnioskowaniu po spójnikach *jeżeli,jeźli, kiedy, gdyby* i innych tym podobnych, np. *Jeżeli* co zasługuje na szacunek, *to* cnota. *Kiedy* nie mamy pieniędzy, *to* zostańmy w domu.

Zaimek *on* wskazujący i osobisty.

391. Zaimek *on, ona, ono, onego, onéj, onego,* w licz. mn. *oni, one* (191, 2) jest zaimkiem wskazującym i zawsze łączy się z rzeczownikiem wyraźnym lub domyślnym, np. Odpłata i na tym świecie i na *onym* (domyśl. świecie). Jużem ci nie *on* (człowiek), utartoć mi rogów.

392. Aby wiedzieć gdzie zaimek osobisty *on, oni, ony, jego, jéj, ich,* a gdzie wskazujący *onego, onéj, one, onych,* kłaść się powinien, uważać trzeba, że zaimek wskazujący zawsze w tym samym stoi spadku co i rzeczownik, który wskazuje, np. *on dom, onego domu, onym domem, ona suknia, onéj sukni, oną suknią, onych domów, onych sukien.* Co się tyczy zaimka osobistego ten przy jakimbądź spadku rzeczownika tylko w dopełniaczu kładziemy, np. *jego* dom (źle *onego* dom), *jego* domu a *onego* domu co innego znaczy, *jego* (źle *onego)* domowi; *jéj* suknia, *jéj* sukni a co innego znaczy *onéj* sukni, *jéj* suknią, *ich* (źle *onych)* domom.

Przydatnia.

393. PRZYDATNIĄ nazywa się rzeczownik, sam lub z należącemi doń wyrazami, objaśniający imię lub zaimek osobisty, z któremi się zgadza w liczbie i spadku, a jeżeli być może i w rodzaju, np. Jan III, *król polski, obrońca Wiednia,* umarł r. 1696. *Pierwsi*

królowie polscy, Mieczysław I i Bolesław wielki. O synu, *jedyna moja nadziejo* i *pociecho*, miłuj cnotę, bo ta prawego szczęścia jest źródłem.

DODATEK.

Sposób wyrażania porównania przymiotu w rzeczach.

394. Na wyrażenie względu porównania rzeczy co do ich przymiotu używamy przysłówków porównania: twierdzących *tak—jak* i przeczących *niż, niźli, niżeli, aniżeli,* oraz przyimków *od, nad, z.*

395. Jeżeli dwie rzeczy z sobą porównane pod względem przymiotu wcale się nie różnią, używamy przymiotnika w stopniu równym, który między przysłówki *tak—jak* kładziemy, np. Brat jest *tak* pilny, *jak* siostra; chleb *tak* lekki, *jak* pióro.

Często przysłówek *tak* opuszczamy, np. *Jak* mrówka pracowity, zamiast: *Tak* pracowity, *jak* mrówka.

Równość kilku różnych przymiotów w jednéj rzeczy znajdujących się wyrazami *równie—jak* lub *nie mniéj—jak* oznaczamy, np. *Równie* dobry, *jak* pracowity. *Nie mniéj* pilny, jak posłuszny.

396. Porównywając dwie rzeczy za pomocą stopnia wyższego uważać trzeba, któréj z nich wyższość przymiotu przyznać chcemy; to albowiem wpływa na użycie przysłówków porównania. I tak:

1) Jeżeli rzeczy, którą porównywamy, przyznajemy wyższy stopień przymiotu, aniżeli go ma ta, z którą ją porównywamy, natenczas do porównania używamy przysłówków *niż, niźli, niżeli, aniżeli,* np. silniejszy, *niż* twój brat; droższe jest życie, *aniżeli* majątek. Trzy rzeczy w szlacheckiém mieście naganne: dwór wyższy, *niźli* kościół; karczma okazalsza, *niźli* ratusz; psiarnia budowniejsza, *niźli* szpital. Ryś. Ad. 66.

2) Jeżeli zaś wyższy stopień przymiotu przyznajemy rzeczy, z którą inną porównywamy, to po stopniu wyższym przysłówek *jak* kładziemy. Ilekroć zatém stopień wyższy stoi w zdaniu przeczącém lub przez przysłówek *mniéj* jest wyrażony, porównanie nie przez *niż, niźli, niżeli, aniżeli,* ale przez *jak* wyrażamy, np. Nie masz lepszego dobra dla ludzi, *jak* prawdziwa wiara. *Mniéj*

u mnie ważą pochwały przez złych ludzi dawane, *jak* nagany przez dobrych czynione.

397. Zamiast przysłówków, *niż, niźli, niżeli, aniżeli,* można użyć przyimka *od* z dopełniaczem albo *nad* z biernikiem, np. Ja jestem *młodszy od* ciebie. Pojętniejszy *od* niego. Mają tam chleb lepszy *niż* chleb, żelazo *twardsze nad* żelazo.

Od znaczy tylko proste wyrażenie wyższości, *nad* zaś częściéj mieści w sobie znaczenie celującéj wartości osoby lub rzeczy, np. Dusza *nad* ciało, życie *nad* śmierć są lepsze rzeczy.

Przyimka *nad* używamy téż w porównaniu rzeczy z domyślnym lub wyraźnym przymiotnikiem w stopniu równym wzjętym w znaczeniu wyższego, np. Nie masz sędziego *nad* Boga, ani rozumnego *nad* najwyższego. Najdziesz nas ochotnymi i posłusznymi *nad* innych wszystkich.

Dawniéj po stopniu wyższym samego dopełniacza, na wzór grecki, albo téż przyimka *za* z biernikiem używano, np. Piękniejszy *słońca,* Groch. W, str. 239. Białegłowy w niczém nie są *mężczyzn* podlejsze. Gorn. Dw. str. 427. *Za łabędzia* piękniejsza. Nag. W. 512.

398. Okoliczność, iż rzecz jaka więcéj ma przymiotu, niż wszystkie inne z nią porównane, wyrażamy przez stopień najwyższy z przyimkiem *z,* z dopełniaczem rzeczy, z któremi ją porównywamy, np. Miód najsłodszy *z napojów.* Salomon najmędrszy *z ludzi.*

399. Co się dotąd mówiło o sposobach wyrażenia względów porównania przymiotników, toż samo służy i dla przysłówków (315 i 316), np. Ty piszesz wolniéj, *niż* siostra. Zaszliśmy dalej, *aniżeli* oni. Wyżéj *nad (od)* niego wygramolił się.

Stopień wyższy czasem się opuszcza, np. Wznieść człeka *nad człeka* (domyśl. *wyżéj)* Kraś. Sat. 6, 1. Nie biorę *nad potrzebę* (domyśl. *więcéj*). Tenże Sat. 5, 2.

Stopień wyższy przysłówków *niżéj, taniéj,* przy oznaczeniu ceny opuszcza się, i tylko zależący od niego przyimek *od* ma przy sobie w dopełniaczu imię cenę oznaczające, np. nie przeda *od* czterech złotych.

ROZDZIAŁ TRZECI.

SKŁADNIA RZĄDU.

400. Składnia rządu uczy, jak należy wyrazów używać ze względu na zależność jednych od drugich.

Wyrazy od których inne zależą *rządzącemi*, te zaś które od nich zależą *rządzonemi* nazywamy.

401. Imiona rzeczowne jako też niektóre przymiotne, wszystkie przyimki i niektóre przysłówki rządzą spadkami lub przyimkami; słowa zaś rządzą spadkami, przyimkami, albo innemi słowami, albo nakoniec pewnemi spójnikami.

UWAGA. Jakiemi spadkami lub przyimkami rządzą słowa, z takiemi też kładą się ich imiesłowy czynne, np. *pisać (piszący)* list; *lecieć (lecący)* na dach, *błogosławić (błogosławiący)* dzieciom. Ale urobione z nich rzeczowniki słowne nie wszystkie stosują się do rządu swoich pierwotników. Jakoż pochodzące od słów czynnych, a zatém biernikiem rządzących, z dopełniaczem kładziemy, np. *pisać* list, *pisanie* listu, *lubić* prawdę, *lubienie* prawdy; urabianych zaś ze słów z innemi spadkami stojących, z temi samemi spadkami używamy, np. *życzyć (życzenie)* szczęścia, *sprzeciwiać się (sprzeciwianie się)* dzieciom, *zdjąć (zdjęcie)* z krzyża.

Użycie Mianownika.

402. W mianowniku, dla tego tak nazwanym, iż rzecz bezwzględnie mianuje (69. II, 2), kładą się:

1) Rzeczowniki i zaimki osobiste (183) na pytanie *kto? co?* (188, 1), np. Kto przyszedł? *On*, *ja*, *ojciec*, *matka*, *dziecko*. Co tam stoi? *Koń*, *krowa*, *stół*, *krzesło*, *kanapa*.

2) Przymiotniki i imiesłowy na pytanie: *jaki? jaka? jakie?* np. Jaki ojciec? *Dobry*. Jaka kanapa? *Nowa*. Jakie krzesło? *Dębowe*. Jaki człowiek? *Zmęczony*, *potłuczony*.

3) Liczebniki porządkowe i zaimki wskazujące i względne (190, 1. 2) na pytanie *który? która? które?* np. Który człowiek? *Pierwszy*, *trzeci*, *on*, *ów*, *ten*, *tamten*, *który*.

4) Zaimki dzierżawcze i takież przymiotniki (150) w odpowiedzi na pytanie *czyj? czyja? czyje?* Czyje dobra? *Moje*, *twoje*, *narodowe*, *pańskie*. Czyj to kapelusz? *Mój*, *twoj*, *nasz*, *wasz*. Czyje masz pióro? *Swoje*, *twoje*, *pańskie*. Czyja trzoda? *Wiejska*, *miejska*.

5) Słowo *być*, także *nazywać się*, *zwać się*, z mianownikiem a częstokroć i z narzędnikiem kładziemy. Zob. § 374, 376 i 377. Uwaga.

Użycie dopełniacza.

403. Dopełniacz ma stąd swoję nazwę, iż jest dopełnieniem myśli.

I tak gdybym powiedział: *Cierpliwość usunęła wszystkie zawady*, myśl ta nie byłąby dostatecznie wyrażona, i dla tego słuchający zapytałby się: *czyja cierpliwość?* Przydany w odpowiedzi zaimek osobisty *jego, jéj, ich* lub rzeczownik *ojca, brata, przyjaciela* i t. p., w dopełniaczu położone uzupełniłyby ją, a wtedy powiedziałbym: *Cierpliwość ojca, brata, moja, twoja, jego, usunęła* i t. d.

404. Dopełniacz odpowiada na pytania:

a) Kogo? czego? pytając się o przedmiot działania słowem wyrażonego, np. *Kogo? czego* szukasz? *Ojca, brata, książki, noża. Kogo? czego* się boisz? *Człowieka, psa, szczura, żaby.*

b) Jakiego? jakiéj? jakiego? mówiąc o przymiocie imion w dopełniaczu stojących, np. Jakiego się boisz człowieka? *Złego, układnego.*

c) Czyj? czyja? czyje? pytając się o osobę lub rzecz, od któréj coś pochodzi, do któréj coś należy lub jest jéj częścią, np. Cierpliwość *nauczyciela*, korzyść *pracy*, owoc *niezgody*, wpływ *choroby;* dom *przyjaciela*, siostra *sąsiada*, piór *brata*, w książce *spółucznia*, ręką *sprawiedliwości*, dzieło *wszechmocności*, noga tego *stołu*, kawałkiem *kija*, ćwierć *łokcia*.

d) Którego? któréj? którego? gdy dopełniacz jakimś przydatkiem bliżéj określamy, np. Książka *brata? Którego? Starszego, młodszego, tego, tamtego* i t. p. Suknia *siostry. Któréj? (Siostry) Anieli, Józi.*

405. Wzgląd należenia rzeczy do rzeczy lub ich pochodzenia na pytanie *czyj? czyja? czyje?* wyrażamy albo dopełniaczem imienia osoby lub rzeczy do któréj coś należy, np. książka *brata*, władza *ojca*, suknia *siostry;* albo bardzo często zamiast dopełniacza rzeczownika, szczególniéj zaś gdy nim jest imię własne, na pytanie *czyj? czyja? czyje?* utworzony z niego przymiotnik dzierżawczy (150, 1) w mianowniku kładziemy. I tak zamiast *sprawiedliwość Boga*, mówimy *sprawiedliwość boska; ręka człowieka, ręka ludzka; pogoda jesieni, pogoda jesienna*, obywatel *Krakowa*, obywatel *krakowski;* miłosierdzie *(Boga) bozkie,*

obrady *(sejmu) sejmowe*, łaska *(pana) pańska*, dusza *(człowieka) ludzka*, urząd *(miasta) miejski*.

406. Ale między użyciem rzeczownika a przymiotnika na oznaczenie powyższych względów ta zachodzi różnica, że rzeczownik wyraża wzgląd szczególny do pewnéj osoby lub rzeczy odnoszący się; przymiotnik zaś wyraża go ogólnie, tojest odnosi go do całego gatunku rzeczy, z których imienia jest urobiony. Dla tego téż nie można przymiotnika używać zamiast rzeczownika w okolicznościach następujących:

1) Kiedy wyraz wzgląd wyrażający dokładniéj oznaczamy, czy to przez połączenie z nim przymiotnika, przydatni, całego zdania lub kiedy z przyciskiem mówimy, np. łaska *pana mojego;* łaska *pana, dziedzica téj majętności;* łaska *pana, który hojną ręką będącym w potrzebie dopomaga;* nie moja to praca i zasługi, ale łaska *pana* i t. d.

2) Kiedy imię wzgląd wyrażające w liczbie mnogiéj kładziemy, bo przez użycie przymiotnika zatarłby się wzgląd liczby mnogiéj. I tak np. *Lekarze półkowi* zebrali się, nie wyraża tego co *lekarze półków* zebrali się. Co innego znaczy *członkowie sądowi*, a *członkowie sądów; nauczyciele szkolni*, a *nauczyciele szkół*. W takiém zdarzeniu zamiast przymiotnika rzeczownik dla jasności kłaść należy.

3) Kiedy nie masz przymiotników odpowiednich rzeczownikom, przez które wzgląd rzeczy do rzeczy wyrażamy. I tak ze wszystkich rzeczowników umysłowych lub przymiotowych, np. *praca, śmiałość, dobroć, męztwo* i t. p. nie można urabiać odpowiednich im przymiotników; więc téż względu ich, przez przymiotniki wyrażać nie można. Dla tego mówimy: *korzyść pracy, skutek próżności, bogini męztwa* i t. p.

407. Dopełniacz kładzie się na pytanie *czego?*

1) Po imionach zbiorowych, także miarę, wagę i ilość oznaczających, np. półk *jazdy*, szwadron *ułanów*, tłum *ludzi*, kawałek *chleba*, funt *kawy*, mnóstwo *osób*, tuzin *łyżek*.

2) Po przymiotnikach względnych, tojest niezupełną myśl czyniących, a zatém jéj dopełnienia wymagających, jakiemi są: blizki, chciwy, godzien, pełen, pewien, potrzebny, próżen, świadomy, syty, wart, wdzięczny, wiadomy, zwyczajny, np. wolen *trosk ludzkich*, chciwy *znaczenia*, godzien *nagrody*, syt *lat i chwały*.

Chciwy i łakomy rządzą též biernikiem z przyimkiem *na*, np. chciwy *na szeląg*, łakomy *na zbiory*. Wdzięczny teraz kładzie się z przyimkiem *za* połączonym z biernikiem, np. *wdzięczen* za wyświadczoną łaskę.

3) Po liczebnikach rzeczownych *dwóch, trzech, czterech*, po wszystkich głównych, zacząwszy od liczby *pięć*, i nakoniec po zbiorowych oznaczonych i nieoznaczonych (165, 1) np. dwóch *panów*, trzech *uczniów*, pięć *koni*, dwadzieścia *wozów*, dwoje *ludzi*, troje *sanek*, ośmioro *dzieci*.

4) Po słowach czynnych, które pospolicie rządzą biernikiem kładzie się dopełniacz, jeżeli się przy nich znajduje *nie*, przysłówek przeczący, lub kiedy zależą od jakiego słowa z przysłówkiem *nie* połączonego.

np. *twierdząc*	*przecząc*
widzę miasto	nie widzę miasta
mają gruszki	nie mają gruszek
czyta list	nie czyta listu
mogę ci powiedziéć prawdę	nie mogę ci powiedziéć prawdy
chcę budować dom.	nie chcę budować domu.

Wszystkie inne słowa nie rządzące biernikiem, ten sam rząd zatrzymują z przeczeniem, jaki miały w twierdzeniu,

np. *twierdząc*	*przecząc*
wierzę ci	nie wierzę ci
ubiegaj się o nagrodę	nie ubiegaj się o nagrodę
donosi ojcu.	nie donosi ojcu.

5) Po słowie nieosobistém *nie masz (ma), nie było, nie będzie*, gdy niém bytności podmiotu zaprzeczamy.

np. *twierdząc*	*przecząc*
jest zgoda	nie masz (ma) zgody
były wojska	nie było wójsk
będą przeszkody	nie będzie przeszkód.

Uwagi. 1. Zaimek rzeczowny *nic* przy słowach z przeczeniem położonych dwojako się używa: jeżeli bowiem słowa z przeczeniem stojące z natury swojéj rządzą dopełniaczem, natenczas zaimek *nic* kładzie się w dopełniaczu, np. *niczego* nie pragnę, *niczego* nie żądam; jeżeli zaś słowo przed połączeniem go z przeczeniem *nie*, biernikiem rządziło, zaimek *nic*, mimo przeczenia, w bierniku kładziemy, np. *Nic* nie mam nazbyt. *Nic* nie powiem.

Jeżeli przysłówek przeczący *nie*, ściąga się nie do słowa, lecz do innego wyrazu w zdaniu będącego, natenczas biernik przy słowach czynnych, a mianownik przy słowie *być* wcale się nie zmie-

nia, np. Nie drzewo, ale dom widzę. Nie nożyczki, ale scyzoryk mi podaj. To nie jest ojciec, ale brat. Nie był to pałac, ale dworek.

6) Po słowach czynnych kiedy chcemy wyrazić, iż rzecz tylko w jakiéj części działaniu uległa, lub na niejakiś czas do użycia jest udzielona, kładzie się dopełniacz dla domyślnych wyrazów *wiele, część, ilość, tyle, dosyć, trochę, mnóstwo, użycie*, np. kupić *chleba*, dać *pieniędzy*, urwać *jabłek*, będzie tu *krzyku*. Dla tego też słowa czynne z przyimków *do, od, na, nad, przy, u*, oraz z dwóch przyimków *naob, naprzy, naz*, złożone, rządzą dopełniaczem, kiedy im te przyimki nadają znaczenie, którymbądź z domyślnych powyższych wyrazów uzupełnić się mogące, np. dobierać *koni*, dobywać *miasta*, nałapać *ryb*, naszczerbić *noża*, nabawić *niespokojności*, nadstawić *sukni*, nadwątlić *sił*, przylać *wody*, przymieszać *cukru*, przybywa *zdrowia*, ująć *obroku*, uciąć *pióra*, naobcinać *gałęzi*, naprzynosić *drew*, nazrywać *kwiatów*.

Jeżeli zaś przy tych słowach nie można się rzeczonych wyrazów domyślać, a zatém kiedy działanie przez nie wyrażone rozciąga się do całéj rzeczy, o któréj mówimy, z biernikiem je kładziemy, np. dopisał *złoty*, doniósł *nowinę*, przybywa *gość*, ujął *siostrę*, przysłał *pieniądze*, (rozumié się wszystkie, które miał lub które były potrzebne).

7) Słowa czynne z przyimka *do* złożone, prawie powszechnie z dopełniaczem kładziemy, bo przyimek *do* nadaje im znaczenie czynienia czegoś tylko w części ostatniéj, np. dopaść *konia*, doczekać się *śmierci*, doorać *pola*.

8) Z dopełniaczem kładą się:

a) Słowa zaimkowe: bać się, badać się, chronić się, chwycić się, doczekać się, domagać się, domyślić się, dorobić się, dowiedzieć się, dzierżéć się (trzymać się), imać się, jąć się, kajać się (żałować występku, błędu), lękać się, naprzéć się, obawiać się, obeżréć się, odprzysiądz się, odrzec się, objeść się, podjąć się, pozbyć się, przéć się, pytać się, radzić się, spodziewać się (dawniéj nadziewać się), strzedz się, tyczyć się, tknąć się, tykać się, trzymać się, uczyć się, ustrzedz się, wstydzić się, wypréć się, wyrzec się, wystrzegać się, wzdrygać się, zapréć się, zrzec się i nieosobiste chce mi się, zachce mi się, np. *Dwu rzeczy* snadno pozbyć się, ale trudno nabyć, *grosza i zdrowia; trzymać* się *prawdy;* domaga się *nagrody;* boisz się *ojca;* domyślasz się *tego* i t. p.

b) Następujące słowa: bronić, chcieć, chronić, chybić, dobyć, dochodzić (badać), doglądać, dokazać, dokonać, dopaść, dopełnić,

dopiąć, doścignąć, dostać, dostąpić, doświadczyć, dotrzymać, dowodzić, doznać, dozwolić, kosztować (smakować), litować (żałować), liznąć, łaknąć, macać (doświadczać), nabyć, nadużyć, niechać, ochraniać, oczekiwać, odbiedz, odjechać, odmówić, odstąpić, oduczyć, odumrzéć, odwyknąć, oszczędzać, patrzyć (pilnować), pilnować, pokusić (probować), poniechać, poszukiwać, potrzebować, pragnąć, próbować, śledzić, słuchać, strzedz, szanować (ochraniać), szczędzić, szukać, tknąć, tykać, uchodzić (unikać), uczyć (ze złożonemi oprócz *przy)*, ujść (uniknąć), unikać, ustąpić, używać, winszować, wołać (żądać), wyglądać (oczekiwać), wymagać, wzbronić, wzywać, zabronić, żałować, zaniechać, zaniedbać, zapomniéć, zaprzeczyć, zasięgać, zazdrościć, zabaczyć, żądać, żałować (ale się mówi za grzechy), żebrać, życzyć, tudzież nieosobiste: braknie (brakuje), staje i stawa (gdy znaczy starczy, wystarcza), niedostaje, niestaje, przybywa, ubywa, przyrasta, trzeba, potrzeba, np. śledzić *prawdy,* ochraniać *sukien,* używać *szczęścia,* żałować *pieniędzy,* litując (żałując) *krzywdy mojéj,* żałować *sukcesyi,* zasięgać *rady,* braknie *nogi,* zachciało się *zbytków,* wystarcza *drzewa,* przybywa *dochodów,* ubywa *wody,* póki *oczu* stanie płakać będę; nie staje mi *głowy.*

Uwaga. *Dostać* według myśli używa się z dopełniaczem cząstkowym lub z biernikiem, np. dostałem *pieniędzy,* dostałem *zegarek.*

Kupić, nabyć, kładą się z dopełniaczem lub biernikiem, a to według tego czy rzecz nabytą jako część, lub jako całość uważamy, np. kupił *sukna,* kupił *sukno,* kupił *chleba,* kupił *dom.* Niedokonane *kupować, nabywać, przedawać* i dokonane *przedać* rządzą tylko biernikiem. Chcąc wyrazić, że część jaka rzeczy jest sprzedana, dodajemy wyraz ilość oznaczający, np. przedał *wiele* mięsa, *trochę* chleba.

W wyrażeniach: *dać drapaka, kułaka, szturchańca; wypłatać (zrobić, wyrządzić) figla, wywrócić lub skakać koziołka,* nie jest dopełniacz ale biernik, który i w nieżywotnych niekiedy do dopełniacza jest podobny.

9) Dopełniacz kładzie się po niektórych przyimkach. Zob. § 303, 304 i 305.

10) Po przysłówkach obfitość lub niedostatek wyrażających, jakiemi są: *mniéj, więcéj, dosyć, nadto, nazbyt* i inne, np. dosyć *tego,* nadto *sług,* nazbyt *potraw,* więcéj *koni* i *psów.*

408. Własność osób lub rzeczy, które opisujemy, kładzie się w dopełniaczu na pytanie *jaki? jaka? jakie?* np. Młodzieniec *rzadkiéj dobroci,* człowiek *wysokiego wzrostu, niepospolitych zdolności, wesołego oblicza.*

Pod to prawidło podciągnąć należy wyrażenia: ***być dobréj, wesołéj myśli, być wesołego humoru, wspaniałego umysłu, dobrego serca.***

409. Po zaimku *co*, gdy jest pytającym, oraz po *co, coś* i *nic* (189) gdy w mianowniku lub bierniku dopełniają orzeczenie (356) pospolicie przymiotnik w dopełniaczu kładziemy, np. *Cóż milszego* nad zdrowie? *Cóż droższego* nad dobre imię? W jego wejrzeniu jest *coś ujmującego, łagodnego*. Ma w swych poruszeniach *coś szlachetnego, poważnego*. Nie ma *nic nowego*. *Nic dobrego* nie słychać. Powiedz *co nowego*.

410. Wyszczególniając autora jakiego pismiennego utworu, nazwisko jego zamiast w bierniku z przyimkiem *przez* w dopełniaczu kładziemy, np. Bajki *Krasickiego* (zamiast przez Krasickiego napisane). Satyry *Opalińskiego*. Sielanki *Zimorowicza*. Wiersze *Jana Kochanowskiego*.

Użycie Celownika.

411. Celownik, którym się odpowiada na pytanie *komu? czemu? jakiemu? jakiéj? jakiemu? któremu? któréj? któremu? czyjemu? czyjéj? czyjemu?* oznacza osobę lub rzecz będącą celem działania czyli tę, któréj się coś robi lub przeznacza, np. posłałem książkę *bratu*, darował dom *przyjacielowi*.

Imię w celowniku stojące w składni dalszym przedmiotem nazywamy, ze względu na biernik, który jest bliższym, np. Kupił *konia stryjowi*.

412. Celownikiem rządzą:

Przymiotniki: dłużny, należny, obowiązany (dawniéj obowiązały), podległy, posłuszny, pospolity (zwyczajny), potrzebny, powolny, przychylny, przydatny, przygodny (przydatny), przyjaźliwy, przyjazny, przyrodzony (wrodzony), przyzwoity, rad, równy, spólny, szkodliwy, wierny, winien, właściwy, własny (właściwy), zwyczajny, życzliwy, np. posłuszny *rodzicom*, powolny *nauczycielom*, rad *nowinie* i t. p. Następujące zaś tak w celowniku jak i w dopełniaczu z przyimkiem *dla* zarówno kłaść się mogą: chętliwy, chętny, dogodny, dostępny, miły, pomocny, pożądany, pożyteczny, przeciwny, przystępny, straszny, uległy, uprzejmy (szczery), usłużny, użyteczny, wolny, zdrowy, np. chętny *wszystkim* i *dla wszystkich*, dogodny *bratu* i *dla brata*, miły *ludziom*, uprzejmy *wszystkim* i *dla wszystkich*.

Podobny używa się tak z celownikiem jak i z przyimkiem *do*, np. podobny *ojcu* i *do ojca*.

413. Wiele słów z przyimka *od* złożonych, tudzież następujące, tak w znaczeniu dokonaném jak i niedokonaném z celownikiem wiążemy:

brać, dać, dać się, dociąć (o mowie), dogodzić, dogryźć (dokuczyć), dojąć, dokuczyć, dopomódz, dziwić się, dziwować się, folgować, grozić, kazać, kłaniać się, nadskakiwać, naprzykrzać się, obiecać, ofiarować, odezwać się, okazać, oprzéć się, panować, pochlebić, odebrać, podchmielić sobie, poddać się, podlegać, podobać się, podobać sobie, pomódz, podochocić sobie, podpadać (podlegać), podpić sobie, podrzeźniać, polecić, poruczyć, poświęcić i poświęcić się, potakiwać, pozwolić, pożyczyć, prosić się, przeczyć, przeszkodzić, przewinić, przyganiać, przyglądać się, przyjrzéć się, przykazać, przymilić się, przymówić, przypatrzyć się, przypisać, przypodobać się, przysięgać, przysięgać się, przysłać, przysłuchać się, przysłużyć się, przystawić, przywłaszczyć, przyznać, równać się, ślubować, sprostać (wydołać), sprzeciwić się, sprzyjać, świadczyć (czynić), szczęścić, szkodzić, towarzyszyć, tykać (mówić ty), ubliżyć, uchylić, udzielić, uledz, ulżyć, upodobać sobie, urągać i urągać się, ustąpić, uwłaczać (ubliżać), wydołać, wydrzéć, wyrównać, zabiedz, zapobiedz, zajrzéć (zazdrościć), zapłacić, zaprzeczyć, zaradzić, zaskoczyć, zaszkodzić, zastawić się, zazdrościć, zdołać, złorzeczyć, zrównać (wyrównać), życzyć, np. kłaniaj *mu* się, oparł *im* się. Kto *złemu* folguje, cięższe wnet poczuje.

414. Celownikiem rządzi też wiele słów nieosobistych (285), jakiemi są: braknie (brakuje), chce się, ckni się, ćmi się, godzi się, należy się, nie dostaje, ochapiać się (znaczy zdaje się że zna) potrzeba, trzeba, powodzi się, przykrzy się, przystoi, schodzi (braknie), śni się, szczęści się, trafia się, udaje się, wystarcza, zbywa, zdaje się, zdarza się, tudzież po nieosobistych wyrażeniach utworzonych z przysłówków (291): bolesno, łatwo, miło, markotno, pilno, przykro, smutno, snadno, trudno, tęskno, i t. p. np. ćmi *mi* się w oczach, przykrzyło się *dzieciom*, zdaje się *bratu*, markotno *im*, trudno *wam* będzie, czy *ci* się śniło? trzeba *mu* pieniędzy.

Uwaga. Niekiedy tylko domyślném jest słowo nieosobiste celownikiem rządzące, np. *Tobie* (przystoi) odgrażać! *Komu* się tu gniewać?

415. Mówiąc o czasie, po słowach nieosobistych *było*, *minęło, przeszło, skończyło się*, osobę lub rzecz, któréj czas liczymy w celowniku kładziemy, np. skończyło *mu* się lat dwa było już wtenczas *Bolesławowi* lat dziesięć; czas zaś upłynionego wydarzenia przez celownik zaimka *ten* wyrażamy, np. jest *temu*

lat dziesięć; jest *temu* rok, jakeśmy się widzieli; już *temu* cztery lata, jakeśmy tu byli.

416. Celownikiem rządzą téż przyimki *gwoli, kwoli, ku, przeciw, przeciwko, wbrew,* oraz *naprzeciw, naprzeciwko;* dwa ostatnie tylko po słowach poruszenia, jak to wyżéj (303, 2 i 304, 1) wskazaliśmy.

Użycie Biernika.

417. Biernik odpowiadający na pytania: *kogo? co? jakiego* (os. męz.)? *jaką? jakie? którego* (os. męz.)? *którą? które? czyjego? czyję? czyje?* wskazuje osobę lub rzecz, na którą działanie podmiotu jest wymierzone czyli rzecz będącą przedmiotem działania, np. Nauczyciel uczy *ucznia.* Pasterz pędzi owce. Kot łapie *myszy.*

Imię w bierniku stojące bliższym przedmiotem nazywamy.

418. 1) W bierniku kładzie się: *a)* Cena rzeczy na pytania *ile?* np. *Ile* cię kosztuje ta książka? *Cztery, pięć, dziewięć, dwadzieścia* złotych. *b)* Trwanie czasu na pytanie *jak długo?* np. Bawił *rok* w Krakowie. *Całą drogę* spał. *Całą zimę* nie padał śnieg. Już *godzinę* czekam. Ten biernik kładzie się dla domyślnego przyimka *przez*, który też niekiedy wyraźnie stoi. *c)* Odległość miejsca na pytanie *jak daleko?* np. Bielany leżą *milę* od Krakowa. *d)* Opisując rzeczy co do ich wielkości, długości, szerokości, głębokości, grubości i wysokości, np. *Dwie piędzie* szeroki; *stopę* głęboki, *trzy sążnie* długi. I tu biernik zawisł od domyślnego przyimka *na*, który też i wyraźnie się kładzie, np. droga *na dwa sążnie* szeroka, sznur *na dziesięć* łokci długi.

2) Biernikiem rządzą też wszystkie słowa czynne, jeżeli oznaczone przez nie działanie rozciąga się do całego przedmiotu (407, 6) lub kiedy nie mają przy sobie przeczenia (407, 4), np. Kocham *ojca;* pisze *list;* niosą *drzewo.*

3) Niektóre słowa nijakie złożone z przyimków biernikiem rządzących z tym spadkiem kładziemy. Takiemi są: *przebiegać* (miasto), *obejść* (rynek), *obieżeć* (świat), *przespać* (noc), *zaspać* (sprawę), *przeżyć* (niedolą), *przeskoczyć* (strugę); np. nie rad, jak mówią, gruszki w popiele *zaspi.*

4) Niektóre słowa nieosobiste, jakoto: *boli, daleko, dotyka, korci, mierzi, obchodzi, świerzbi, tyczy się,* rządzą biernikiem osoby lub rzeczy, np. boli *mię*, boli *psa*, korci *go*, obchodzi *ich*,

tyczy się *ojca*. I nieosobiste *czuć, słychać, widać, znać*, z biernikiem rzeczy kładziemy, np. czuć *swąd*, słychać *jęk*, widać *tęczę*, znać *ślad*.

5) Przyimki: *między, mimo, na, nad, o, po, pod, przed, przez, w, z, za*, kładą się z biernikiem, o czém się już w §§ 303, 304 i 305 mówiło.

Użycie Wołacza.

419. Wołacz służy do oznaczenia osoby lub rzeczy na którą wołamy czyli do niéj przemawiamy. Że zaś do drugiéj tylko osoby mówić możemy, zatém imię w wołaczu stojące jest osoby drugiéj, i dla tego słowo do niego należące w téjże osobie stać powinno, np. *Chłopcze!* słuchaj. *Ludzie!* bądźcie dobremi. *O losie!* jakże mię prześladujesz.

420. Zamiast wołacza używamy mianownika, kiedy przemawiając do kogoś jego tytuł wspominamy lub wyraz *pan* kładziemy, a wtedy słowo przed mianownikiem stać powinno, np. Chciéj *Jenerał* usłuchać mojéj rady. Przyjmij *Pan* wyraz rzetelnego poważania. Chodź *siostra*. Pozwól *Ksiądz*. Panie *Profesor!* Panie *Majster!*

UWAGA. Unikając poufałości w rozmowie z osobami wyższemi, odnoszące się słowo do mianownika użytego zamiast wołacza, nie w drugiéj, ale w trzeciéj osobie zwykle kładziemy, np. Pan Prezes *pozwoli* (za pozwolisz). Państwo *przyjdą* (za przyjdziecie).

Użycie Narzędnika.

421. NARZĘDNIK wskazuje osoby lub rzeczy będące przyczyną, sposobem lub narzędziem jakiegoś stanu lub działania i odpowiada na pytania *kim? czém? jakim? jaką? jakiém? którym? którą? którém? czyim? czyją? czyjém?* np. nie trzeba straszyć dzieci *kominiarzem;* był mu *blaskiem* w oczach; uwiódł go *obietnicą;* uderzył psa *kijem;* struli się *grzybami;* pisaliśmy *kredą*, przyjechał *twoją* bryczką.

422. Narzędnik stoi często zamiast przysłówka miejsce, czas lub sposób wyrażającego (307 i 311), np.

płynąć *rzeką, morzem;* jechać *lądem, sankami, truchtem; piorunem* zrobić, *całkiem* zburzyć, iść *dołem, wierzchem, dniem i nocą;* czytać *wyrywkami*, uciekać *manowcami*, złapać *żywcem*

latać *gromadą*, *słupem* stanąć, następować *koleją* (kolejno); choroba po ciele *pożarem* idzie.

423. Narzędnikiem rządzą:

1) Słowa czynne, które znaczą obieranie kogo czém, mianowanie, ogłoszenie, okrzyknienie, potwierdzenie, tytułowanie, jakiemi są: *mianować, obrać, obwołać, ogłosić, okrzyknąć, postanowić, potwierdzić, uczynić, uznać, zamianować, zrobić*, i niedokonane oraz zaimkowe z nich urobione, także po słowie *pisać się*, np. obrano go *posłem*, ogłoszono *cesarzem*. Jednakże niektóre z nich kładą się też z biernikiem i przyimkiem *na* lub *za*, np. wybrano go *na posła*, uznać go *za sędziego*.

2) Słowa czynne *nazywać, nazwać, nudzić, obdarzyć, uraczyć* i pochodzące od nich zwrótne *nudzić się* i t. d. np. nudził mnie *swém* opowiadaniem. Porównaj § 377 i 378.

3) Słowa nijakie znaczące celowanie, pogardzanie, rządzenie, kierowanie, jakiemi są: *brakować* (tojest wybierać), *brzydzić się, celować, cuchnąć, gardzić* i z niego złożone *pogardzić, wzgardzić, kierować, opiekować się, pachnąć, przechodzić*, gdy znaczy przewyższać, *przodkować, rządzić, słynąć, śmierdzić, szafować, trącić* (pachnąć lub śmierdzić), *władać, władnąć, zarządzać, zatrącać, zawiadywać*, jako też odpowiedne im niedokonane, dokonane lub częstotliwe, np. Gardzić się *nikim* nie godzi, i najpodlejszy zaszkodzi, Knapski Ad. Piwo trąci *beczką*. Mężnym zapaśnikiem życzy sobie *słynąć*. Lib. Hor. 17. Ktokolwiek z was jest co poetą *słynie*. Opal.

Mówi się też: *kierować* kogo, co, np. Mądrość sędziego ma kierować *prawo* ku zdrowiu tych, którzy do sądu przychodzą. Górn. *Interesiki nasze* skierował nienajgorzéj.

4) Słowa zwrótne, *bawić się, czynić się* (udawać), *parać się, świadczyć się, usprawiedliwiać się, zarazić się*, oraz słowo *pluć*, np. Pan wielki nie ma się *parać* (bawić się) *rzeczami małemi*. Na niego *żółcią* pluła. Bez cnoty *szlachcicem* się czynić, taki rozum jest, jak ktoby *się* bez duszy żywym być mienił (378). Skarga. Do tych przydajmy zaimkowe dokonane i niedokonane: *okazać się, okazywać się, pokazać się, zdawać się*, np. Człowiek nie może się długo okazywać *tém*, czém nie jest. Nie pokazuj się *(tém)*, czemeś nie jest. Knap. Jakby się *lasem*

Turkom zdał przyrodzonym. Tward. Długośmy siedzieli, a *momentem* się nam zdawało. Węg.

Kiedy się kładzie narzędnik po słowie *być* zob. § 377 i 378.

424. Nakoniec rządzą narzędnikiem przyimki: *między*, *pomiędzy*, *nad*, *pod*, *przed*, *z*, *za*, w okolicznościach wyżéj przywiedzionych (303, 3. 4 i 305).

Użycie Miejscownika.

425. Miejscownik, który się nigdy bez przyimka nie kładzie, wyraża wzgląd miejsca, czasu, osoby lub rzeczy, w któréj wnętrzu coś się znajduje lub dzieje.

426. Miejscownik odpowiada na pytanie *gdzie?* mówiąc o miejscu, a *kiedy?* o czasie.

1) Na pytanie *gdzie?* kładzie się z przyimkami, *w*, *przy*, *na*, *po*, np. w *szkole*, przy *matce*, na *polu*, po *mieście*.

Uwaga. Mówiąc o krajach i prowincyjach także przyimka *w* używamy, np. *w Polsce, w Litwie, w Niemczech, w Toskańskiém, w Wielkopolsce, w Mazowszu* i t. p. Ale następujące z przyimkiem *na* zwykle kładziemy: *na Białéj Rusi, na Podlasiu, na Podolu, na Rusi, na Ukrainie, na Wołoszczyznie, na Wołyniu, na Żmudzi. Szląsk, Węgry* kładą się z przyimkiem *na* lub *w*, np. *na (w) Szląsku, na Węgrach* lub *w Węgrzech*.

Niekiedy przyimek *na* i *w* bez różnicy kładziemy, np. *na polu, w polu; na chłodzie, w chłodzie*.

Mówimy téż *na wsi* i *we wsi*; ostatniego wyrażenia wtedy tylko używamy, kiedy do rzeczownika *wieś* przymiotnik lub imię własne przydajemy.

2) Na pytanie *kiedy?* kładzie się z przyimkiem *w* i wyraża chwilę oznaczoną, np. *w przeszłym miesiącu, w tym tygodniu, w zimie, w czwartym roku*.

427. Odstępują od tego prawidła:

a) Imiona dni tygodnia, rzeczowniki *święto* i *dzień*, kiedy przy nim imię świętego kładziemy, bo te na pytanie *kiedy?* stoją w bierniku z przyimkiem *w*, np. *w niedzielę, we czwartek, w święto, w dzień* ś. Piotra.

b) Następujące kładą się téż w bierniku z przyimkiem *w*: *w deszcz, w dzień powszedni, w mróz, w ten moment, w sam czas, w południe*. Ale mówimy *na wiosnę*.

c) Imiona *świtanie, północ, godzina,* które na pytanie *kiedy?*

stoją w miejscowniku z przyimkiem *o*, np. *o świtaniu, o północy, o godzinie trzeciéj*. Mówimy téż *o téj dobie, o tym czasie*, kiedy zdarzenie przeszłe do obecnéj chwili odnosimy. Tylko *kwadrans* stoi w bierniku z przyimkiem *o*, np. *o kwadrans* na piątą; także *o wpół do drugiéj, do trzeciéj* i t. d.

Niektóre imiona na pytanie *kiedy?* to w dopełniaczu bez przyimka, to w miejscowniku z przyimkiem *w* kładziemy, np. *roku tysiącznego ośmsetnego, piątego*, albo *w roku tysiącznym ośmsetnym piątym*. W dopełniaczu kładą się imiona czasu, kiedy się przy nich wyraz *przeszły* lub zaimek *ten* znajduje, np. *przeszłéj zimy, przeszłego roku, tego miesiąca, téj nocy, téj niedzieli*. Mówimy téż *dnia dzisiejszego, na dniu* i *w dniu dzisiejszym*.

Wyrazy niektóremi przyimkami rządzące.

428. Jak przyimki rządzą różnemi spadkami, tak i niektóre z nich od innych wyrazów są rządzone; dla tego téż o ich zależności wspomnieć tu należy.

Wyrazy rządzące przyimkiem *do*.

429. Przyimek *do* kładzie się:

1) Po rzeczownikach, kiedy ich przeznaczenie, stosowność lub przydatność wskazujemy, np. pióro *do czapki, do pisania, do zmiatania* kurzu, książka *do nabożeństwa*, nogi *do chodzenia*, potrzebujemy cieślów do budowania domów, ślusarzów do zawias. Glicz.

2) Po przymiotnikach: *podobny, sposobny, skłonny, stosowny, zdatny, zdolny*, lub im przeciwne znaczenie mających, jako téż i innych, które pod ich znaczenie podciągnąć można, jakiemi są: *ciężki, dobry, nieskory, ochoczy, ociężały, prędki, zły*, np. podobny *do ojca*, sposobny *do wszystkiego*, ochoczy *do pracy*, skłonny *do śmiechu, do gniewu, do płaczu*.

Pod to prawidło podciągnąć należy: *masz do tego pomoc, środki; do twarzy, do gustu, do rzeczy, do prawdy, do myśli*, i t. p. wyrażenia przy których się przymiotnika *stosowny*, domyślamy.

3) Po słowach, kiedy chcemy oznaczyć liczbę przybliżoną, kres lub stopień do którego działanie jest lub ma być posunięte, np. *do stu* wiosek spalił, *do trzydziestu* umarło, drzewo zgiął *do ziemi*, wygubił *do szczętu*, przyszło *do kłótni*, wspierał go *do śmierci*.

Z powyższego prawidła wypływają następujące sposoby mówienia: ani mnie *do snu*, ani *do pracy* (skłania co, pobudza); co *do mnie* (należy, ściąga się), to *do mnie; do pomocy, do tego, środki do tego, sposoby do tego* (domyśl. służące, prowadzące).

4) Po słowach poruszenie wyrażających, miejsce, osoba lub rzecz, do której idziemy, kładzie się z przyimkiem *do* w dopełniaczu, cel zaś w którym idziemy, stoi w bierniku z przyimkiem *na*, np. idę *do niego na lekcyją*: siostra poszła *do kościoła na mszą*; brat pojechał *do stryja na polowanie*. Mówimy jednak *iść* lub *jechać do kogo w nawiedziny, w swaty, w zwiady* lub *na zwiady*.

UWAGA. Złożone z przyimka *do* słowa ruch wyrażające dwojako się używają: z przyimkiem *do* lub z dopełniaczem bez przyimka, np. dobieżeć *kresu* i *do kresu*, *mety* i *do mety*. W téj dwojakiéj ich składni ta zachodzi różnica, iż z samym dopełniaczem położone wyrażają dopełnienie czegoś jakąś rzeczą, jéj osiągnienie lub dokonanie na niéj czynności, np. dolać *wody*, dosypać *mąki*; dopaść *konia*, *kija*, dokopać się *węgla*, domierzyć *łąk*, doorać *pola*; z przyimkiem zaś *do* zbliżenie się do rzeczy w dopełniaczu stojącéj lub przyczynienie czegoś do niéj oznaczają, np. dolać *do wody*, dosypać *do mąki*, dopaść *do konia*, dokopać się *do węgla*, domierzyć *do łąk*.

Wyrazy rządzące przyimkiem *od*.

430. *Od* z dopełniaczem maluje względy przeciwne tym, które się przyimkiem *do* wyrażają.

Przyimkiem *od* rządzą:

1) Wszystkie przymiotniki w stopniu wyższym w porównaniu stojące (350), np. wyższy *od brata*, bielszy *od śniegu*.

UWAGA. W dawnych pisarzach znajdujemy użyty dopełniacz bez przyimka, np. Powierzchnia szata na nim bielsza *śniegu* była. GROCHOW. Rym *złota* droższy. TENŻE. Gniew jego trwalszy piany. JAN KOCHAN. Porówn. § 397.

2) Przymiotniki: *daleki, inny, inszy, odległy, odmienny, różny, wstrętny*, np. Te rzeczy są *od siebie* dalekie. Mówi *od rzeczy* (domyśl. się: to co mówi jest dalekie od rzeczy, odległe od rzeczy). Ja nie jestem *od tego* (domyśl. daleki), żebym mu nie miał powiedzieć.

3) Wszystkie słowa czynne i zwrótne z tego przyimka złożone, jeżeli w nich oddalenie wyraża, jakiemi są: *odj[illegible]ć, odciągnąć*,

oddalić, odeprzéć i t. p. np. Odjechał *od przyjaciela*. Majętność swą *od krewnych* oddalił. SKARGA.

4) Słowa odwracania czegoś lub odporu znaczenie mające, jakiemi są: *bronić, ochraniać, oczyścić, różnić się, strzedz, usunąć, uwolnić, wybawić, wyłączyć, zbawić,* i t. p. np. bronić *od ognia*, strzedz *od zarazy*.

Z téj zasady wynikają wyrażenia: lekarstwo *od oczu, od głowy, od zarazy,* patron *od ognia*.

5) Wyrażając czas, miejsce, od którego się coś zaczyna (na pytanie *odkąd?)*, osobę lub rzecz od któréj coś pochodzi, zaczyna się, od niéj zależy, od niéj się bierze, dostaje, wymaga, żąda i t. p. lub która do czegoś służy, jest przeznaczona (na pytanie *od kogo? od czego?)* z tym przyimkiem w dopełniaczu kładziemy, np. *od piętnastego roku, od tygodnia, od morza, od północy, od Warszawy, od drzwi* aż do okna; zaczynajmy *od Boga;* licząc *od Bolesława wielkiego;* idzie *od brata; od nas* zawisło być cnotliwymi; to nie *ode mnie* zależy; szczotka *od sukien, od butów;* pióro *od czapki, od kapelusza;* pokój *od spania*.

Pod tę prawidło podciągnąć należy wyrażenia: zapłata *od roboty, od mieszkania* i t. p. przy których imiesłowu *zależąca* domyślać się trzeba. Także *od skromności* zalecać, strojna *od pereł, od złota;* skarby *od złota, od srebra, od kamieni drogich,* przy czém wyrażenia *biorąc miarę, biorąc cenę* i t. p. domyślać się należy.

6) Po słowach z przeczeniem położonych *od* z dopełniaczem wyraża cenę, któréj zniżyć nie można; zawisł zatém od domyślnego przysłówka *taniéj, niżéj,* np. nie przedam, nie dam, nie kupisz *od dwóch dukatów, od sześciu złotych, od dwudziestu groszy*.

7) Imiesłowy bierne oraz słowa nijakie rządzą przyimkiem *od* z dopełniaczem rzeczy będącéj początkiem lub przyczyną skutku przez nie wyrażonego, np. kochany *od nauczycieli,* zaproszony *od przyjaciół,* obdarty *od zbójców,* umiera *od żalu*.

Przy niektórych z tych słów i imiesłowów, można zamiast przyimka *od* użyć przyimka *z*, z dopełniaczem, lub *przez* z biernikiem, albo też narzędnika bez przyimka. Gdzie który z powyższych sposobów wyrażenia się, i czy jeden, czy więcéj może być użyty, wskazują następujące prawidła:

Od używa się kiedy jest mowa o przyczynie zewnętrznéj od

osób nie pochodzącéj, np. zgniły *od* deszczu, uschły *od* słońca, chwieje się *od* wiatru.

Od i *z*, może się używać tam, gdzie jest mowa o przyczynie ze wnętrza osoby lub rzeczy wynikającéj, np. drży *od (ze) strachu*, ale w takim razie częściéj *z* używamy, np. mdleje *ze słabości* i t. p.

Przez, używa się kiedy wystawiamy rzecz, za któréj pośrednictwem lub wpływem coś się dokonywa, np. oddany *przez niego* list, wyniesiony *przez zabiegi* przyjaciół.

Od lub *przez* kładzie się mówiąc o skutku od osób lub za ich pośrednictwem zdziałanym, np. lubo *od przyjaciół* wspierany, jednakże *przez przeciwników* do urzędu nie był przypuszczony.

Narzędnik stać może, kiedy rzecz jaką wystawiamy jako sposób lub narzędzie, którém się coś działa, np. Kto robi, *głodem* nie umrze. Narody nikczemnieją *rozpustą* i *gnuśnością*.

Jeżeli skutek wystawiony za pomocą wyżéj wyszczególnionych względów jedno i to samo wyraża, natenczas w tém samém zdaniu wszystkich tych wyrażenia się sposobów zarówno dobrze użyć można, np. giną ludzie *z rozpusty, od rozpusty, przez rozpustę, rozpustą*.

Wyrazy rządzące przyimkiem *na*.

431. Przyimek *na*, kładzie się z biernikiem nie tylko po słowach poruszenia, ale téż:

1) Po jakichbądź innych, kiedy sposób lub cel działania przez nie wyrażonego rzeczownikiem oznaczamy, np. otworzyć *na oścież*, położyć *na bok*, przestrzelić *na wylot*, naciąć *na krzyż*, brać *na rozum, na kredyt*, zabił *na śmierć*, poszedł *na polowanie*.

2) Po niektórych rzeczownikach, przymiotnikach i imiesłowach, aby określić ich wzgląd lub przeznaczenie do rzeczy w bierniku stojącéj, np. Paweł skąpy *na czeladź, na zbytki* utratny, skóra *na bóty*, sukno *na płaszcz, na surdut* i t. p. słaby *na nogi, na oczy;* proszony *na objad*, wysłany *na nauki*, lekarstwo *na zęby, na oczy*, środek *na myszy*, papier *na list*, gruby *na łokieć*, głęboki *na sążeń*.

Wyrazy rządzące przyimkiem *nad*.

432. *Nad* używa się z biernikiem: po przymiotnikach w stopniu wyższym stojących, a nawet i bez nich, kiedy wyższość lub większość jednéj z rzeczy porównanych nad drugą wyrazić chcemy, np. Ma więcéj *nad nas*. Nic *nad siłę*. To *nad* ich *rozumienie* było. Wydatek *nad przychód*. Miał wiele *nad insze hetmany*.

Po słowach litość, żal, podziwienie, zastanowienie się i zemstę wyrażających, kładzie się przyimek *nad* z narzędnikiem. Takiemi są: *litować się, płakać, użalić się, zastanowić się, zdumiewać się, zmiłować się*, np. Użalić się *nad kim*. Płacze *nad nieszczęśliwym*. Boże zmiłuj się *nad nami*. *Nad wszystkiém* się zastanawia. Pastwi się *nad nim*.

Wyrazy rządzące przyimkiem *w*.

433. *W*, kładzie się z biernikiem po przymiotnikach: *bogaty* (w znaczeniu okwitujący), *hojny, obfity* lub *okwity, szczodry, zamożny*, jako téż po słowach znaczących, iż jedna rzecz w drugiéj jest jakby zawarta, lub ukryta. Takiemi są: *obwinąć, ubrać, ustroić, oblec, zamienić*, także po słowie *obfitować* lub *okwitować*, np. Polska bogata *w lasy*. Szczodry *w pochwały*. Ci *w żołnierza konnego*, a tamci *w pieszego* okwitowali. Ubrał się *w kontusz*. Ustroili ją *w kwiaty*. Zamienił się *w proch*.

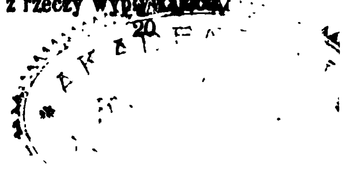
Ograniczając przymiotniki dobre lub złe skłonności oznaczające do jakiéjś rzeczy, imię jéj kładziemy w miejscowniku z przyimkiem *w*, np. biegły *w prawie*, skromny *w mowie*, skrzętny *w pracy*, śmiały *w boju*, stały *w przedsięwzięciach*, dumny *w szczęściu*, zuchwały *w powodzeniu*, nikczemny *w nieszczęściu*.

Wyrazy rządzące przyimkiem *z*.

434. Przyimek *z*, oznacza kierunek ze wnętrza czyli ze środka czegoś wynikający, i tém się różni od przyimka *w*, iż ten oznacza dążenie do środka.

Kładzie się zatém przyimek *z*, z dopełniaczem:

1) Po imionach rzeczownych, kiedy albo materyją, z któréj rzecz jest zrobiona, albo pożytek lub szkodę z rzeczy wypływającą

albo téż skąd ta rzecz pochodzi wyrażamy, np. mieszkanie *z drzewa*, stolik *z bukszpanu*, korzyść *z pracy*.

Zamiast przyimka *z* z dopełniaczem rzeczownika częściéj odpowiadający znaczeniu dopełniacza przymiotnik kładziemy (405), np. stolik *bukszpanowy*, dom *drewniany*.

2) Po przymiotnikach, rzeczownikach słownych, czasownikach lub imiesłowach, chcąc wyrazić początek skąd ruch wynika, przyczynę z któréj wyrażone czasownikiem działanie lub stan początek wzięły, np. wyruszyli *z miasta*, spadł *z obłoków*, *z ziemi* się wydobył, przybyły *ze wsi*, zdjąć *z krzyża*, *ze ściany*, gnije *z wilgoci*, schnie *z żalu*, naśmiewa się *z niego*, umiera *z głodu*, schnie *z bojaźni*.

Dla tego też kładą się z przyimkiem *z* słowa złożone:

a) Z nierozłącznego przyimka *wy*, jeżeli ten znaczy kierunek z wnętrza, np. *wydać*, *wydobyć*, *wyrzucić* i t. p. wylać *ze szklanki*, wydobyć *z kieszeni*.

b) Z przyimka *z (s)*, *ze*, kiedy znaczą ruch z miejsca, np. *zrzucić*, *zepchnąć*, *spędzić*, *spłoszyć* i t. p. zrzucić *ze stołu*, zepchnąć *z ławki*, spędzić *z dachu*.

c) Słowa wyrażające ogołocenie, odzieranie, otrząsanie się, opłonienie, wyzucie, a tém samém jakby wydobycie jakiéj rzeczy w czémsiś będącéj lub na czémsiś znajdującéj się, np. dźwignąć *z błota*, ogołocić *ze wszystkiego*, drzéć *ze skóry*, opłonąć *ze strachu*, *z bojaźni*, zdarł *z niego płaszcz*.

Częstokroć te same czasowniki kładą się z przyimkami *do* lub *z*, według tego czy chcemy wyrazić cel do którego coś zmierza lub początek z którego wynika, np. wychodzić *z domu*, wychodzić *do miasta*, iść *do kościoła* lub *z kościoła*.

3) Kiedy się mówi o części oznaczonéj lub nieoznaczonéj, którą z jakiéj całości wyłączamy, np. trzech *z nich* umarło, jeden *z nas*, który *z was*, każdy *z nich*, nie wielu *z ludzi*, żaden *z nich*, nic *ze wszystkiego*.

4) Po stopniu najwyższym, bo ten znaczy wyłączenie, np. najpilniejszy *z nich*, najlepszy *z ludzi*.

Za pomocą przyimka *z*, tworzą się następujące wyrażenia przysłówkowe (311): *z oka patrzéć* (tojest bokiem), *z pamięci* mówić, *z południa*, *z przygody*, *z razu*, *z słońca* iść, *z tra-*

funku, *z wiatru* stanąć, *z zimy*, w których znajdujący się przyimek *z*, zawisł od domyślnych słów wyrażających początek, pochodzenie, czerpanie, branie, wyciąganie, występowanie, wynikanie, zbaczanie.

Słowa kilką przyimkami lub spadkami rządzące, oraz te, które pod powyższe prawidła rządu podciągnąć się nie dają.

435. *Bluźnić kogo, na kogo, przeciw komu.*
Badać się od kogo, czego lub *o czém; badać kogo* (w procesie).
Chełpić się | *kim, czém, w kim,*
Chlubić się | *w czém* lub *z kogo, czego.* Między *chełpić się* a *chlubić się* ta zachodzi różnica, że tamto w złém, to zaś w dobrém bierzemy znaczeniu.
Chwytać się czego lub *za co.*
Dobadać się czego, rzadziéj *o kogo, na kim*, dopytać się.
Dobijać się czego lub *o co.*
Dopraszać się kogo, czego lub *o co.*
Dowiedzieć się czego lub *o czém.*
Jechać do kogo. Ale się mówi *jechać w drogę, w nawiedziny, w swaty.*
Litować kogo, czego, żałować go, szczędzić; *litować się nad kim* lub *nad czém.*
Łajać komu lub *kogo o co.*
Mścić się czego i *za co.*
Najgrawać kogo, komu, i *najgrawać się z kogo*, naśmiewać się, urągać.
Naśladować kogo (dopełniacz), *czego, kogo* (biernik), *co.*
Panować komu i *nad kim.*
Poddać co komu lub *pod kogo* i *pod co; poddać się czemu* i *pod co.*
Pokazywać co po sobie i *z siebie.*
Pokusić się o co.
Pomścić się czego nad kim.
Popisywać się czém lub *z czém.*
Przygotować komu co, kogo lub *co do czego.*
Przystoi komu lub *na kogo.*
Przywykać komu, czemu lub *do kogo, do czego.*
Pysznić się z czego.
Rozmyślać co, o czém.
Skarżyć na kogo przed kim; ale się mówi *skarżyć u sądu.*
Śni się komu co i *o czém.*
Spowiadać się komu i *przed kim, czego.*
Tęsknić, dawniéj *tążyć, tęgę mieć, do kogo, bez kogo, po kim, za kim, tęsknić sobie w czém.*
Upodobać sobie kogo, co lub *w kim, w czém.*
Urągać kogo, częściéj *urągać komu; urągać się komu* i *z kogo.*
Użalić się kogo, czego, nad kim, nad czém.
Wątpić o czém.
Wdrażać komu lub *w kogo.*
Wdrożyć się do czego albo *w co*, włożyć się.
Wpaść do lub *w*, z tą jednak różnicą, że *do* używa się tylko w znaczeniu właściwém, kiedy osoba lub rzecz wewnątrz jakiéj rzeczy wpada lub nagle wchodzi, np. *wpadł do* pokoju, *do* studni, *do* piwnicy i t. p. a z przyimkiem *w* używamy w znaczeniu przenośném, np. *wpadł w ręce, w oczy, w gniew, w niełaskę,*

w głowę i *do głowy* i t. p. Mówi się jednak *wpaść na myśl, wpaść na języki.*

Wybrać kogo na co i *za co,* kiedy się wyraża osoba, którą wybieramy, jeżeli zaś jéj nie wyrażamy, przyimek *za* opuszcza się.

Wywiadywać się o czém, rzadziéj *czego.*

Zajrzéć komu czego, zazdrościć mu.

Zakrawać na co, zmierzać do czego, zarywać na co.

Zapomniéć kogo, czego, o kim, o czém.

Zbywa komu na czém, braknie czego.

Zdumiewać się czém i *nad czém.*

Zezwolić na co.

Zmiłować się nad kim.

Żartować z kogo, z czego.

Żebrać czego u kogo.

Słowa, które ze zmianą rządu i znaczenie zmieniają.

436. *Bać się kogo, czego,* mieć strach przed nim; *o kogo, o co,* bać się, żeby mu się coś nie stało.

Błogosławić w znaczeniu wielbić, zdarzać co, ma *komu* i *kogo;* w znaczeniu dobrze życzyć ma *komu,*-w znaczeniu uszczęśliwić ma *kogo.*

Brać kogo, co, za kogo, za co, t. j. za inną osobę lub rzecz, np. bierzesz ojca za brata, drzewo za dom; *brać za co* znaczy téż uchwycić, np. za rękę.

Brakować co, wybierać,-*czém,* pogardzać, *w czém,* różnicę upatrywać.

Bronić kogo lub *czego, od kogo* lub *od czego* albo *przeciw komu* zasłaniać. Mówi się téż: *broń Boże śmierci, choroby* (zamiast *od choroby); bronić komu czego,* nie pozwalać.

Być za kim, trzymać jego stronę, *być za czém,* chcieć ażeby się coś stało; *być za mężem* znaczy mieć kogo za męża.

Celować czém lub *z czego do czego,* mierzyć. *Celować kogo, nad kogo, czém,* lub *w co,* przewyższać; *celować w czém,* odznaczać się. *Celować futro,* dobierać co lepsze kawałki.

Chronić się kogo, czego, unikać; *chronić się przed kim, przed czém,* strzedz się.

Chybiać kogo, czego, nie trafiać; *od czego,* oddalać się; *komu* ubliżać. *Chybia co kogo,* nie dochodzi go, mija go; *chybiać się z czém,* mijać się.

Czekać kogo, na kogo, na co, oczekiwać; *czekać czego od kogo,* spodziewać się. *Czekać komu,* mieć z nim cierpliwość. *Czeka kogo co,* gotuje mu się, wisi nad nim, np. *czeka go kara.*

Czepiać się kogo, czego, chwytać się, *czepiać się za co* (biernie), zahaczyć się. *Czepiać się przy kim,* być, wieszać się przy nim.

Czuć kogo, co;-kogo czém;-co czém; czuć o czém, pomiarkować,

zwąchać; *czuć nad sobą*, baczyć, uważać; *czuć do siebie*, znać się do czego; *czuć się na czém*, np. na siłach, na mocy.

Dąć czém, nadymać się z czego, wynosić się; *dąć w co*, dmuchać, np. w żagle; *dąć co*, nadymać; *dąć się*, pysznić się, nadymać się.

Dochodzić czego (tj. miejsca) lub *do czego*, zbliżać się, jeżeli zaś nie o miejscu mowa znaczy dostąpić lub poszukiwać, śledzić; *dochodzić kogo*, równać mu się.

Dojeżdżać czego lub *do czego*, zbliżać się do miejsca, *dojeżdżać kogo*, dopędzać; *kogo czém*, uderzyć; *dojechać komu*, dokuczyć mu.

Donosić komu o czém, zawiadamiać; *kogo*, oskarżać; *donosić czego*, o sukniach, dodrzéć, o innych, rzeczach dostarczać.

Dopytać się na kim pytając dowiedzieć się; *dopytać się o kogo*, wynaleźć go; *dopytać się do czego*, dobrać się np. do woreczka.

Dowieść kogo do kogo lub *do czego*, doprowadzić; *dowieść czego*, dokazać, okazać, że tak jest; *dowieść na kim*, wymódz; *dowodzić na kogo*, zadawać czyli zarzucać mu, *dowodzić kim, czém*, być jego naczelnikiem.

Dworować, dworsko służyć; *dworować z czego*, żartować.

Godzić (słowo czynne) *kogo, co*, lub *godzić się z kim*, umawiać się o cenę; *godzić kogo z kim*, jednać ich; *kogo czém*, uderzyć. *Godzić* (nijakie) *na kogo* lub *na co*, zmierzać, w znaczeniu fizyczném i moralném.

Grać co (o sztukach muzycznych), *grać na czém*, (o instrumentach), *grać w co* (o zabawach), *grać kogo, co* (jego osobę na scenie udawać).

Imać się kogo lub *czego*, chwytać się; *imać się z kim, z czém*, wdawać się.

Kajać się czego, żałować; *kajać się czém*, brać z czego przestrogę.

Lękać się kogo, czego, bardzo się go bać; *lękać się o kogo, o co*, żeby mu się coś nie stało.

Modlić się komu, gorąco go prosić; *modlić się do kogo*, mówi się o modlitwie, *za kogo*, prosić za nim w modlitwie.

Nalegać na kogo o co, nalegać, przynaglać; *nalegać kogo*, przypierać; *nalegać co*, wspierać się na czém.

Obierać kogo, co, bez wyrażenia osoby wybierać; *obierać za kogo, za co*, jeżeli się wyraża osoba, którą się obiera, np. obrał go za przyjaciela. *Obierać z czego*, ogołocić, *obierać* (o owocu) obrywać.

Obwiniać kogo w czém, sądzić go być winnym; *obwiniać o co*, oskarżać go.

Ocierać się o kogo, o co, dotykać go się, obcować z nim; *ocierać się z kim,* walczyć z nim, spierać się.

Odstąpić czego, odprzedać; *kogo, od kogo, od czego,* porzucić.

Otrząsnąć się komu, odgromić go; *otrząsnąć się z czego,* zwalić z siebie.

Pamiętać kogo, lub *co,* mieć w pamięci; *pamiętać komu,* bierze się w złém znaczeniu; *pamiętać na co,* wzgląd mieć; *pamiętać o czém,* mieć staranie, myśléć o czém.

Patrzyć kogo, jego się tylko trzymać; *patrzyć czego,* pilnować; *patrzyć na kogo, na co,* spoglądać, przypatrywać się; *patrzyć czego skąd,* oczekiwać, wyglądać.

Płakać kogo, czego, po kim, po czém, żałować; *płakać nad kim,* z litości nad nim łzy ronić; *płakać na kogo, na co,* z żalu do kogo łzy wylewać.

Prosić kogo, (dopełniacz) *o co,* np. prosiłem siostry o książkę lub *czego u kogo; prosić za kim, prosić kogo* (biernik) *na co,* zapraszać, np. prosiłem siostrę na objad.

Przebierać kogo, przestroić; *przebierać co,* odłączać, co lepsze; *przebierać w kim, w czém,* wybierać; *przebierać czém,* palcami, nogami; *przebiera się czego,* nieosob. czasu przeszł. *przebrało się,* już braknie; *przebrać się dokąd,* przedrzéć się.

Przechodzić co lub *przez co,* o miejscu znaczy przebyć je; o czasie *przechodzić co* (np. godzinę) znaczy przez cały ten czas chodzić; o sukniach znaczy używać ich; *przechodzić kogo czém* lub *w czém,* przewyższać; *przechodzić się,* używać przechadzki.

Przodkować komu, poprzedzać go; *przodkować czém* lub *w czém,* przewyższać, celować.

Przydać się komu, być dla niego pożytecznym, o chorobach przypaść. *Przydać się na co, do czego, dla kogo.*

Przysięgać komu na co lub *przez co,* tj. odwołując się do czego np. na miłość bliźniego, cnoty i t. p. *przysięgać na co,* ślubować co, np. na posłuszeństwo.

Pytać się kogo o co, dowiadywać się *Nie pytaj* z dopełniaczem bez zaimka, znaczy *nie szukaj, nie spodziewaj się,* np. nie pytaj tam prawdy, pieniędzy i t. p.

Schodzić na co, o miejscu; *schodzi na czém,* braknie czego.

Służyć co (z biernikiem) np. *służyć wojnę, żołnierską* (domyśl. *służbę) dworzańską, dworską, usarską* i t. p. *służyć komu, czém* (o rzeczach) i *w czém* (o czynnościach); *służyć do kogo, do czego* z przyimkiem *do* wyraża cel służby. *Służy komu co,* nie jest mu szkodliwe.

Smakować czego, smakiem dochodzić; *smakuje komu co,* do gustu przypada; *smakować sobie kogo, co* lub *w kim, w czém,* mieć upodobanie.

Śmiać się do kogo, uśmiechać się; *śmiać się z kogo* lub *z czego*, naśmiewać się.

Strzedz kogo, czego, od czego, a kiedy *od* się opuszcza, natenczas domyślamy się *od niebezpieczeństwa, szkody, zguby* i t. p.; *strzedz się kogo, czego*, chronić się; *strzedz się czém*, przestrogę brać z czego, np. *strzeż się innych przygodą; strzedz na kogo, na co*, zasadzać się.

Szanować się, ochraniać się; *szanować czego*, oszczędzać; *szanować kogo*, okazywać mu należne uszanowanie.

Szkodzić kogo, zastarzałe, niszczyć go, o szkodę przyprawiać; *szkodzić komu*, w znaczeniu fizyczném i moralném, być mu na przeszkodzie lub być mu szkodliwym.

Trąbić co i *na co; trąbić za kim*, przyczyniać się; *trąbić w uszy*, w uszy krzyczéć.

Trząść kogo, przetrząsać; *trząść owoce* (otrząsać je), *trząść kim* lub *czém*, mocno go poruszać.

Uchować gdzie, w czém, uchować co, wychować, *kogo, czego*, zachować go, np. nagłéj śmierci, śmiechów ludzkich, grzechu, *uchowaj Boże*, broń Boże, np. *kogo czego*, zachowaj go od czego.

Uchylić czego, trochę usunąć; *uchylić kogo, co*, oddalić, znieść; *uchylić się komu, czemu*, lub *od czego, przed czém*, usunąć się, nie nadstawiać się.

Udać jaką monetę, wydać ją; *udawać co*, przedstawiać, pokazywać; *udawać kogo*, jego osobę naśladować; *udawać za co*, wydawać; *udawać się*, zdawać się, pozór mieć; *udawać kogo do kogo*, donosić go fałszywie, *udawać się gdzie, dokąd, do kogo*. *Udać się* mówimy kiedy się co stało według życzeń; *udać się w kogo*, wrodzić się.

Ufać komu, zawierzać mu; *ufać w kogo, w co*, lub *w kim, w czém*, polegać na nim.

Ująć komu czego, umniejszyć mu; *ująć sobie kogo*, zjednać go; *ująć kogo za co*, chwycić; *ująć się kogo, czego, za co*, chwycić się; *ująć się za kogo, za co, za kim, za czém, o kogo, o co*, stawać w jego obronie; *ująć kogo czém*, zobowiązać; *ująć kogo*, przytrzymać go; *ująć w co*, np. ująć żądze w kręgi (kleszcze), *ująć się*, ograniczyć się.

Wiedzieć co i *o czém; wiedzieć co na kogo*, o jego przewinieniu, *wiedzieć co do kogo* znać jego skłonności.

Wierzyć komu, czemu i *wierzyć, w kogo, w co*, spuszczać się na co.

Wołać kogo lub *do kogo*, np. do *ciebie*, Panie, pokornie wołamy; wołać *do Boga* pomsty nie przestaną; *na kogo*, wzywać go; *wołać czego*, żądać; *wołać kogo, do kogo* lub *do czego*, przyzywać go.

Wstydzić się kogo, nie przyznawać się do niego lub mieszać

się jego obecnością. *Wstydzić się czego*, jakiego postępku. *Wstydzić się za kogo, za co*, rzadziéj *o co, kim* lub *czém*.

Wydać kogo, odkryć go; *wydać kogo za kogo*, o kobietach, np. *wydał córkę za mąż, za pana N.* domyśl. się *za mąż*.

Wyprosić co na kim, wyprosić kogo od czego lub *z czego*, *wyprosić się komu, wyprosić kogo skąd*, prosić albo kazać, żeby wyszedł.

Zarwać czego, nieznacznie dostać; *zarywać czego*, zbliżać się do czego, np. zarwał jego sposobu myślenia; *zarwać czego*, o czasie, część jego zająć, np. *zarwaliśmy nocy; zarwać kogo*, nie oddać mu długu; *zarywa się co*, zawala się.

Zatrącać czém, nieco pachnąć czém; *zatrącać czego*, zarywać, np. zatrąca włoskich obyczajów.

Żalić się kogo, czego, litować się;—*na kogo, na co*, utyskiwać.

Żałować kogo, czego, ale się mówi *żałować za grzech; żałować na kogo, żałować się na kogo*, skarżyć się; *żałować przed kim;* ale się mówi *żałować u prawa, u sądu*.

Zejść, z wyższego miejsca zstąpić, *zejść na czém*, ubytek czego cierpieć, np. na wzroku, na rozumie *zeszły; zejść się na co* lub *do czego*, przydać się, *zejdzie się komu co*, przystoi mu, godzi się.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

SKŁADNIA SŁÓW.

437. Prócz zasad według których słowa z podmiotem łączymy (373) znać jeszcze trzeba prawidła wskazujące, kiedy je w tych lub owych sposobach i czasach kłaść należy, żeby dokładnie wyrażały względy i następstwa czynności lub zależności działania.

Użycie czasów.

438. Wszystkie czasy, o których jużeśmy wyżéj mówili (211), dwojakie mają znaczenie: *bezwzględne*, gdy je same w sobie uważamy, i *względne*, gdy je odnosimy do czynności przez drugie słowo wyrażonéj. I tak gdy powiem np. *Wczoraj pisałem do ojca*, wyrażam bezwzględnie, żem się pisaniem zajmował. Mówiąc zaś: *Gdym pisał list, kilka razy zagrzmiało;* oznaczam, że moje pisanie odbywało się w czasie, gdy grzmiało, a więc było obecne i równoczesne czynności przez słowo grzmieć wyrażonéj. Po téj uwadze zastanówmy się nad użyciem każdego czasu pod tym dwojakim względem:

1) Czas teraźniejszy wyraża bezwzględnie czynność teraz się odbywającą, np. *Ojciec jé objad,* a względnie taką, która się odbywa obok drugiéj teraźniejszéj: Gdy ojciec *jé* objad, zawsze *gra* muzyka.

W żywém opowiadaniu często czas teraźniejszy zamiast przeszłego kładziemy, aby przez to okoliczności wydarzone obecnie przed oczy stawić, np. Aga, jako mu nakazano, z półkiem janczarów do smutnéj i w bojaźni zostającéj matki *zanosi* syna i za jedną drogą, jak szedł, miasto pod straż *bierze,* a za wielkie dobrodziejstwo syna matce żywego *oddaje,* ale jéj natychmiast z miasta ustąpić imieniem Solimana *rozkazuje.* Włyński w Kronice Orzechowskiego str. 116 wyd. wrocł.

2) Czas przeszły niedokonany używa się bezwględnie do wyrażenia czynności, która się odbywała w przeszłości, bez oznaczenia czy się ukończyła lub nie, np. *wczoraj pisałem nóty;* względnie wyraża czynność, która się odbywała obok drugiéj już teraz przeszłéj; np. Wczoraj, *gdym* nóty *pisał, grał* brat na flecie. Gdym był w ogrodzie, *przyjechała* siostra.

3) Czas przeszły dokonany służy do wyrażenia czynności, która się w przeszłości skończyła czyli dokonaną została, np. *Jużem* list *napisał.* Ktoś *wystrzelił.* Świeca *zgasła.* Jako czas względny wyraża czynność taką samą, ale z oznaczeniem, iż się wprzód odbyła, niż druga, także już przeszła, np. Gdym list *napisał*, wyszedłem na przechadzkę. Gdy ktoś *wystrzelił*, uciekliśmy z ogrodu.

Podobnie używamy téj formy do oznaczenia przeszłości ze względu na czynność teraźniejszą lub przyszłą, np. *Bawię się,* bom się już lekcyi *nauczył.* Kiedym *skończył* robotę, *będę* się teraz *bawił.*

4) Czas zaprzeszły może się tylko używać względnie do wyrażenia czynności, która poprzedziła drugą będącą już teraz przeszłą, np. Gdym *był* list *napisał,* wyszedłem na przechadzkę.

Uwaga. Czas zaprzeszły rzadko się używa w mowie naszéj (211, 4).

5) Czas przyszły niedokonany, od słów niedokonanych, wystawia czynność, która w przyszłości odbywać się będzie, np. Jutro *będziemy jedli* objad na wsi. Jako czas względny wystawia czynność obecną przyszłéj, tojest oznacza, iż się będzie odbywała obok innéj czynności przyszłéj, np. Gdy *będę przejeżdżał* mimo lasu, *dam* ci znak strzałem.

6) Czas przyszły dokonany, od słów dokonanych, bezwzględnie użyty wyraża czynność, która się w przyszłości zupełnie odbędzie, np. Jutro *zjemy* sobie objadek na wsi, a potém *przejedziemy się;* względnie zaś położony oznacza, że z dwóch czynności w przyszłości dokonać się mających, jedna wprzód się ukończy, niż druga, np. Gdy *przyjedziesz* do miasta, odwiedzisz mnie. Skoro list *napiszę*, przyjdę do ciebie.

W żywém opowiadaniu dla uobecnienia czynności przeszłéj kładzie się czas przyszły dokonany zamiast przeszłego, np. *Wołochowie téż z drugiéj strony uderzyli w nie i bardzo im byli silni, tak iż z razu Turcy Wołochom* ustąpią. —*Lecz Swierczowski postrzegłszy tego,* krzyknie *na nie.* Wrócą się *Wołochowie, a Turcy po nich* się udadzą, *ale się im zeprzéć* nie dadzą *i wstępnym bojem z nimi czyniąc mężnie się im opierają. Potém* się posilą *Turcy i na Wołochy wszystką mocą* natrą, *do tego strzelbę na nie* wywrą i t. d. Kronika Gwagnina, przekład Marcina Paszkowskiego, str. 186 wydan. pierwsze.

439. Czasy słów niedokonanych względnie użyte wyrażają zawsze czynność obecną drugiéj, tojest czas teraźn. wyraża czynność obecną drugiéj teraźniejszéj, przeszły obecną przeszłéj, a przyszły obecną przyszłéj; i dla tego téż wszystkie trzy imiesłowem czasu teraźniejszego wyręczają się, np. Ojcu *jedzącemu* objad muzyka przygrywa, przygrywała, będzie przygrywała (tj. gdy jé jadł, będzie jadł objad). Czasy zaś słów dokonanych oznaczają zawsze czynność dawniejszą od téj, która jest wyrażona przez słowo zdania głównego, tojest wskazują, iż się coś wprzód stało lub stanie, i stąd przy łączeniu zdań zamieniają się zawsze na imiesłów czasu przeszłego; np. *Napisawszy* list przechodzę się, przeszedłem się, przejdę się.

Użycie sposobów.

1. Sposób oznajmujący.

440. Sposobu oznajmującego używamy na oznaczenie, że to, co o podmiocie twierdzimy, jest prawdziwe, pewne i rzeczywiste, np.

Znam się ja do tego, iż dziad mój i ojciec w radzie królów nie *siedzieli*. Ale jako obfite źródło nie *jest* przez to mniejszéj chwały, iż samo od siebie *płynie*, a wody zniskąd w się nie *bierze;* jako słońce nie *jest* przez to podlejsze, iż samo od siebie jasność *daje*, a jasności w siebie nie *bierze* zniskąd: tak senatorski mój tytuł nie *jest* przez to niższy, iż się ode mnie *poczyna*. Górn. Dzieje str. 404. wyd. Most.

2. Sposób łączący.

441. Sposób łączący stąd nazwany, iż tylko w połączeniu z inném zdaniem czyni myśl zupełną, używa się, kiedy o czém z niepewnością mówimy, kiedy to nie jako będące rzeczywiście lub się dziejące, ale jako *chęć, zamiar, życzenie* lub *cel*, a zatém jako coś niepewnego wyrażamy.

W sposobie łączącym najprzód na zwyczaj wyrażania go w polskim języku, a potém na jego użycie wzgląd mieć należy.

a) Wyrażanie sposobu łączącego w polskim języku.

442. Słowa polskie nie mają osobnych odmian na oddanie znajdującego się w innych językach sposobu łączącego (229), ale go zastępują czasem przeszłym użytym ze spójnikami *aby, żeby, ażeby, iżby* oraz *byle* zamiast *żeby tylko, byleby*, a niekiedy z samém *by*, a natenczas spójnik ten z żadnym się innym wyrazem ani nawet ze słowem nie łączy, ale tylko jego zakończenie osobowe przybiera.

443. Ponieważ, jakeśmy już wyżéj (213, *b)* mówili, sposób łączący sam nigdy stać nie może, ale zawsze z inném zdaniem jest połączony, wypada zatém, że jako podrzędny czyli zależny w znaczeniu czasu stosować się musi do czasu słowa stojącego w zdaniu, od którego zawisł. Tak więc forma sposobu łączącego, lubo co do kształtu przeszła, może wyrażać czas teraźniejszy, przeszły, lub przyszły, a to według tego w jakim czasie użyto słowa w zdaniu przed spójnikiem stojącém i nim rządzącém. Tu tylko dodać należy, że stojące po spójniku słowo niedokonane zawsze wyraża czynność spółczesną czynności w zdaniu poprzedniém wyrażonéj; jeżeli zaś słowo jest dokonane to oznacza czynność, którą, stósownie do czasów zdania, od którego sposób łączący zależy, za skończoną w obecności, przeszłości lub przyszłości uważamy, np.

Proszę cię, żebyś pisał (cz. teraźń.).
Prosiłem cię, żebyś pisał (cz. przeszły niedok.).
Będę cię prosił, żebyś pisał (cz. przyszły niedok.).
Uprosiłem cię żebyś napisał (cz. przeszł. dokon.).
Uproszę cię, żebyś napisał (cz. przyszł. dokon.).

b) Użycie sposobu łączącego.

444. Ponieważ sposób łączący wyraża niepewność, zatém używa się po wszystkich słowach niepewny czyli wątpliwy wypadek oznaczających. Kładziemy go więc po słowach *wolą, rozkaz, życzenie, żądanie, zamiar, powątpiewanie* a zatém *niepewność* wyrażających, np. Chce, *żebym* do niego *przyszedł*. Wątpię, *iżby* to *było* prawdą. Nie donosiłem ci o tém, *żebyś się nie zmartwił*.

Po niektórych słowach *chęć, wolą, zamiar, rozkaz* i *życzenie* wyrażających, tak dobrze sposób łączący jak i bezokoliczny sam lub ze spójnikami *żeby, aby, iżby* i t. p. może być użyty, np.

kazał, żeby konie przyprowadzono
kazał konie przyprowadzić
kazał, żeby konie przyprowadzić.

3. Sposób warunkowy.

445. Warunek jest dwojaki: *pewny*, kiedy zależy od okoliczności, które za pewne i niezawodne uważamy i *niepewny*, kiedy dopełnienie go zawisło od okoliczności, które za wątpliwe uznajemy. Warunek pewny spójnikami *jeźli, jeżeli, kiedy, chyba że*, niepewny zaś spójnikami *gdyby, jeźliby, jeżeliby, chyba żeby* oznaczamy.

446. Do pewnego warunku przywiązaną czynność sposobem oznajmującym z przysłówkiem *to* wyrażamy, z niepewnym zaś warunkiem połączoną wskazujemy przez *toby*, a najpospoliciéj przez samo *by* z czasownikiem lub innym do niego należącym wyrazem związane. I témto właśnie różni się sposób warunkowy od łączącego, w którym *by* samo odrębnie bywa użyte lub z jakimś spójnikiem jest połączone (213 *b)*; np.

Jeźli przyjedzie, *to* go zaproś do mnie. *Jeżeliby* przyjechał, *tobyś* go zaprosił do mnie. *Gdyby* żył, *cieszyłby* się, lub *toby* się cieszył szczęściem swych dzieci. *By* (za *gdyby*) się w tém majętni postrzegli, jako im wiele dóbr ginąć prędko może rozmaitemi przypadkami, byli*by* do czynienia jałmużny ochotniejsi: bo dwojaki*by* pożytek mieli, i z tego, co*by* dali, utraty żadnéj nie mieli*by*, owszem*by*, skarby swoje po śmierci zebrali, i dobra*by* świeckie rozmnożyli. Skarga Żyw. 215, *b*. W tym przykładzie spójnik *by* tylko na początku za *gdyby* jest użyty; daléj zaś z różnemi wyrazami lub słowami połączony znaczy okoliczności niepewne, bo od niepewnego warunku *„by się postrzegli"*, zawisłe.

Dwa tak związane zdania muszą być oba przez warunek pewny lub niepewny wyrażone, nigdy zaś jedno pewném a drugie wątpliwém być nie może. Źlebyś się więc wyraził: *Byłobyto* dla mnie wielką przyjemnością, *jeżli* owoc méj pracy—w aktach szanownego komitetu złożony będzie.

4. Sposób życzący.

447. Sposób życzący podobnie jak łączący i warunkowy wyraża się w języku polskim przez czas przeszły ze spójnikiem *oby, bodaj, bodajby,* połączony.

448. Zdanie w sposobie życzącym wyrażone nigdy się nie odnosi do innego zdania, bo spójnik *oby* znaczy toż samo co *o! życzę, pragnę, by* lub *żeby,* a *bodajby* ściągnięte z wyrazów *Bóg daj* zamiast *niech Bóg da*, zawiera w sobie słowo *daj,* przy którém domyślamy się spójnika *by* lub *żeby,* który téż niekiedy wyraźnie kładziemy, np. *Oby* ci szczęście *sprzyjało. Bodaj* takowych *było, bodaj było* wiele, co dobrzy gospodarze i obywatele. Kraś. list 47.

Uwaga. *Bodaj* łączy się téż z bezokolicznym sposobem, np. *Bodaj żyć* między swojemi. Częstokroć znajduje się użyte i bez słowa, którego się z osnowy łatwo domyślamy, np. *Bodajto* (były) dawne czasy. Niekiedy jest téż przysłówkiem powątpiewania za *kto wie?* np. *Bodaj* tylko nieprzyjaciela wstrzymał. *Bodaj nie* używa się zamiast pytania *kto wie czy nie?* lub w znaczeniu *może, podobno,* np. *Bodaj* nie tam *poszedł.* Rozsiano wieści, a nawet *bodaj czy nie zyskały* wiary i t. d.

5. Sposób rozkazujący.

449. Sposób rozkazujący służy do wyrażenia rozkazu, zakazu, upomnienia, życzenia, przestrogi i prośby, np.

Wstań! Idź! Nie *czyń!* Nie *pisz! Bądź* uważny! *Strzeż się* go! Boże *zmiłuj się! Zmiłuj się* nad nami! *Przerwij* łzy rzewne, ojcze mój kochany, rzekła, *daj* folgę smutkom i boleści.

Uwaga. Sposób rozkazujący ma często zezwolenia znaczenie, a wtedy stoi zamiast *możesz, możecie,* np. *Śmij się* zewnątrz, a nie *czuj* i kropli wesela. Narusz.

450. Sposób rozkazujący nie ma pierwszéj osoby w liczbie pojedynczéj, bo nikt sam sobie nie rozkazuje; ale ma też osobę w liczbie mnogiéj, ponieważ niekiedy dla złagodzenia rozkazu, który

innym dajemy, i do siebie go rozciągamy, np. *daj, podaj, nieś, przynieś; nieśmy, przynieśmy; nieście, przynieście.*

Trzecią osobę sposobu rozkazującego w l. pojedyn. i mn. wyrażamy kładąc przed trzecią osobą obu liczb czasu teraźniejszego w niedokonanych a przyszłego w dokonanych przysłówek *niech* lub *niechaj*, które téż jest sposobem rozkazującym słowa *niechać*, np. *Niech (niechaj) kocha (ukocha); niech, (niechaj) kochają (ukochają).*

Uwaga. 1) *Niech, niechaj* z pierwszą osobą obu liczb czasu teraźń. lub przyszłego dokonanego nie wyraża rozkazu, ale zezwolenie, życzenie lub dopuszczenie, np. *Niech zginę*, jeżelim to mówił. *Niechaj umrę*, jeżeli zmyślam. *Niech żyje!*

2) *Niech* łączy się téż z przysłówkami *no, że* i spójnikiem *by*, wtedy *niechno* wzmacnia rozkaz, *niechże* dobitności mu przydaje (294), a *niechby* doradę lub warunek wyraża, np. niechno przyjdzie, niechże pisze, niechby dał; niechby on to mnie uczynił.

3) Przyrostek *no* i *ż* po samogłosce, a *że* po spółgłosce, połączone ze wszystkiemi osobami sposobu rozkazującego czynią dobitniejszém jego wyrażenie, np. pójdź*no*, dajcie*no;* kochaj*że*, kochajcie*ż*, kochajmy*ż*, niech*że* kochają.

451. Często zamiast sposobu rozkazującego używamy:

1) Czasu przyszłego, np. *Będziesz miłował* (za miłuj) pana Boga twego. *Pójdziesz* (za idź) do niego i *powiesz* (powiedz) mu.

2) Słów *proszę, chciéj, racz,* ze sposobem bozokolicznym przydanego słowa, gdy z grzecznością lub winném uszanowaniem wezwanie w sposobie prośby wyrazić chcemy, np. *Proszę* mi *dać* (daj mi). *Chciéj wysłuchać. Racz przyjąć.*

3) Samego sposobu bezokolicznego, przy którym się innego słowa w sposobie rozkazującym domyślamy, np. *stać!* (domyśl. *rozkazuję, zalecam* i t. p.) *słuchać!* W takiém rozumieniu i inne części mowy, np. *baczność! naprzód! śmiało!* i t. p. oraz czas przeszły *poszedł stąd* i wyrażenie *precz stąd* mają znaczenie sposobu rozkazującego, bo się przy nich stosownych słów w sposobie rozkazującym domyślamy. I tak przy wyrazie *baczność*, domyślamy się *miejcie;* przy *precz stąd* domyślamy się *idź* i t. p.

Uwaga. W sposobie rozkazującym z przysłówkiem *nie*, używamy prawie zawsze słowa niedokonanego za dokonane, np. *złóż*, nie *składaj; przypatrz się*, nie *przypatruj się; wywróć*, nie *wywracaj; przepisz*, nie *przepisuj*. Przyczyna tego jest, że przysłówek *nie* w tym razie używa się nie jako przeczący, ale jako odradzający, zabraniający; przeto musi po nim następować słowo nie-

dokonane; bo to tylko odradzać lub tego zabraniać możemy, czego jeszcze nie uczyniono; a słowa dokonane wyrażają czynność skończoną. Ale chcąc wyrazić czynność w chwili zaczętą i skończoną czyli czynność jednotliwą, albo czynność jaką pewną i oznaczoną, używamy sposobu rozkazującego słów dokonanych z przysłówkiem *nie*, np. *nie zgub', nie zdradź mię, nie upuść, nie zaduś*. Co innego jest *nie zabijaj*, a co innego *nie zabij;* tamto ściąga się do nieoznaczonych przypadków, to zaś używa się tylko mówiąc o pewnym i oznaczonym.

6. Sposób bezokoliczny.

452. Sposób bezokoliczny jakeśmy wyżéj widzieli (213, *f*) nie odmienia się przez czasy, osoby i liczby, ale się w znaczeniu czasu, osób i liczb stosuje do słów od których zawisł, np. chcę *pisać*, będzie chciała *czytać*, chcieliście *jeść*.

453. Sposób bezokoliczny kładzie się w języku polskim w następujących zdarzeniach:

1) Kiedy go za podmiot bierzemy (347), np. *Milczéć* (tj. milczenie) stanie za rozum. *Pracować* (tj. praca) jest rzeczą potrzebną.

2) Po słowach trzecioosobowych i trzecioosobowych wyrażeniach (288 i 291), jako téż po przymiotnikach ze słowem *być* czasujących się (230, 5), jakiemi są: *gotów jestem, powinienem* i t. p., np. powinieneś *wiedzieć;* gotów jest wszystko *poświęcić*.

Uwaga. Często stoi sam sposób bezokoliczny nie mając przy sobie trzecioosobowego słowa, którego się wtedy domyślamy. Zdarza się to szczególniéj w pytaniach. *Płakać* mi zawsze (przychodzi), gdy cię zobaczę. Nie *widać*. Nie *rozeznać*. Nie *wiedzieć*, jak mu dogodzić. Czy (każesz) *bić* go? Czy (mam) cię tu *czekać?* Czy (trzeba) to *pisać?*

3) Słowa niezupełną myśl wyrażające dopełniamy przydanym do nich czasownikiem w sposobie bezokolicznym. Takiemi są słowa: chcieć, dać, iść, kazać, lubić, mieć (kiedy niepewność wyraża), módz, musieć, począć, pójść, potrafić, pragnąć, prosić, przestać, radzić, śmieć, starać się, uczyć i uczyć się, umieć, ważyć się, woléć, zacząć, zalecić, zwyknąć, życzyć, i z nich złożone.

Uwaga. Używanie sposobu bezokolicznego po innych słowach, np. Zachęcali do dyjalektyki, bo ta *ułatwiała* z heretykami *wojować* (zamiast wojowanie), (Dzieje bibliotek str. 65); i także: Staranność w pisaniu zawsze zniewalała *wczytywać się* (zamiast do

wszytywania się) w starożytne wzory (tamże str. 66); nadto po imionach zamiast dopełniacza rzeczowników słownych (60, 10), np. Turcy wpadli w labirynt porohów bez *możności wyjść* (wyjścia) z niego. (Athenaeum 1845. Oddział V. Zesz. III. str. 111). Zlecenie *pomnożyć ilość* (pomnożenia ilości) czajek zaporozkich (tamże str. 107) sprzeciwia się duchowi języka polskiego.

4) Bardzo często używamy sposobu bezokolicznego w znaczeniu *nie mówię żeby* lub *nie mówię że, nie powiem że,* a wtedy toż-samo słowo w jakimś czasie z przeczeniem *nie,* powtarzamy, np. *Spać nie spał,* ale drzymał. *Dać nie dam,* ale pożyczę.

ROZDZIAŁ PIĄTY.

ZDANIA.

454.* Jużeśmy wyżéj mówili, co jest zdanie (344), kiedy jest gołe, rozwinięte (353), i co są zdania pojedyncze i ściągnięte (359). Pozostaje nam teraz wspomnieć o złożonych i innych, ze względu na ich znaczenie, rozmaicie nazywanych zdaniach.

Zdania złożone.

455. Mowa rzadko się składa z jednego (pojedynczego lub ściągniętego) zdania, ale bardzo często dwa lub więcéj zdań łączą się z sobą i tworzą zdanie złożone.

456. Złożoném zowie się zdanie powstałe przynajmniéj z dwóch pojedynczych, z których każde ma swój podmiot i orzeczenie. I tak dwa zdania: „*Wół ryczy. Baran beczy*“ za pomocą spójnika *a* połączone wyrazimy: *Wół ryczy a baran beczy.* „*Słońce nie świeci. Obłoki pokryły niebo.*“ *Słońce nie świeci, bo obłoki pokryły niebo.*

457. Zdania złożone moga być *spółrzędnie* lub *podrzędnie* z sobą połączone. Spółrzędnie wtedy są spojone, kiedy każde z osobna czyni myśl zupełną i zrozumiałą, np. *Nauczyciel uczy,* a *uczniowie uczą się.* Podrzędnie złączone są te zdania, z których jedno czyni myśl zupełną, drugie zaś tylko za pomocą pierwszego jest zrozumiałe, np. *Chory bierze lekarstwo, ażeby ozdrowiał.* Tu pierwsze zdanie jest zrozumiałe, drugie zaś: *ażeby ozdrowiał,* tylko za pośrednictwem pierwszego zrozumieć możemy. W tak złożoném zdaniu, to, które czyni myśl zupełną, dla téj jego własności, oraz ze względu, iż na zrozumienie drugiego zdania wpły-

wa, *głównem*, to zaś, które tylko za pośrednictwem zdania głównego jest zrozumiałe, *podrzędnem* nazywamy.

Zdanie podrzędne tém się różni od głównego, że się przed niém zawsze jakiś spójnik znajduje.

458. Zdania spółrzędnie połączone *spółrzędnemi*, podrzędnie zaś spojone *związanemi zdaniami* nazywamy dla tego, iż te ściśléj, niż spółrzędne są z sobą związane; bo podrzędne albo od głównych zależą, albo je téż wyjaśniają.

Zdania spółrzędne.

459. Jak w zdaniach ściągniętych kilka podmiotów ze spólném orzeczeniem, lub kilka orzeczeń ze spólnym podmiotem i t. d. (360) za pomocą spójników w jedno łączy się zdanie, tak i w zdaniach złożonych szczególne zdania spójnikami wiążemy.

460. Spójniki, których używamy do połączenia dwóch lub więcéj zdań głównych czyli spółrzędnych są: łączące (328), przeciwnicze (332), wnioskujące (333) i powodne (336); dla tego téż spójniki te spółrzędnemi nazywamy. Ale i bez spójników można łączyć zdania główne w jedno złożone, np. *Rolnik mówi* o gospodarstwie; *żołnierz opowiada* wyprawy; *uczeni rozprawiają* o naukach. Jeżeli zaś w dwóch ostatnich zdaniach orzeczenie *(opowiada, rozprawiają)* opuścimy i połączywszy je z pierwszém tak się wyrazimy: *Rolnik mówi* o gospodarstwie, *żołnierz* o wyprawach a *uczeni* o książkach, natenczas tak połączone wyrazy uczynią zdanie ściągnięte a nie złożone; bo nie wszystkie zdania będą miały swoje orzeczenie; dla tego téż je nie średnikiem ale przecinkiem odłączamy.

461. Zdania spółrzędne w pismie średnikiem (;) a krótsze przecinkiem oddzielamy, chyba że za pomocą spójników *i, lub,* są połączone.

Zdania związane.

462. Z dwóch zdań podrzędnie związanych, jakeśmy wyżéj wspomnieli (457), jedno jest zawsze *główne*, a drugie *podrzędne*.

Zdania podrzędne łączą się z głównemi za pomocą spójników, które dla tego, iż się przy nich używają, *spójnikami podrzędnemi* nazywamy.

463. Zdania podrzędne są dwojakie: 1) *zależne*, tojest takie, które po pewnych zdaniach głównych koniecznie następować powinny, bo jakby spadki są od nich rządzone, i 2) *poboczne*, które jakąś część zdania głównego bliżéj określają. Jak bowiem za pomocą przydatku lub dopełnienia (358) bliżéj oznaczamy podmiot i orzeczenie, tak podobnie znajdujący się w zdaniu główném podmiot, przydatek, dopełnienie lub przysłówek miejsca, czasu, sposobu i przyczyny, całém zdaniem bliżéj wskazujemy, które według tego *podmiotowém, przydatkowém, przysłówkowém* lub *zdaniem dopełnienia* nazywamy; np.

Pilność jedna uczniowi pochwałę. Jedna uczniowi pochwałę, *że jest pilny*. Nadzieja *wiecznego życia* pociesza nas. Pociesza nas nadzieja, *że wiecznie żyć będziemy*. Leniwy zasługuje *na karę (żeby go karano)*. Kruki zlatują się *do ścierwa*. Kruki zlatują się *tam, gdzie* jest ścierwo. Ojciec wyjechał ze *wschodem słońca (gdy słońce wschodziło)*. Udajesz *głupiego*. Udajesz, *jakobyś był głupi*. Nie może pisać z przyczyny *bólu palca*. Nie może pisać, *bo go palec boli*. Dobre *zachowanie się* dzieci cieszy rodziców. Cieszy rodziców, *kiedy się dzieci dobrze* zachowują. Chrystus zaleca nam *miłość nieprzyjaciół*. Chrystus zaleca nam, *żebyśmy nieprzyjaciół miłowali*. Krótkie zastanowienie się przekonywa nas *o szkodliwości kłamstwa (że kłamstwo jest szkodliwe)*. *Powodzenie bliźnich* cieszy człowieka poczciwego. Cieszy człowieka poczciwego, *kiedy się bliźnim powodzi*. *Życie* jego jest niepewne. Niepewno, *czy żyć będzie*. Chwalebna jest *pobożność*. Chwalebna jest, *żebyśmy byli pobożni*. Człowiek obiecuje sobie *długie życie, (że długo żyć będzie)*. Nie może pracować człowiek *słaby, (który jest słaby)*. Mój przyjaciel umarł z *początkiem wiosny (gdy się wiosna zaczynała)*.

Uwaga. 1) Zdanie główne zawiera zawsze główną myśl mówiącego, poboczne zaś jest tylko dokładniejszém jéj określeniem, bo zawsze się odnosi do jakiéjś części zdania głównego, którą albo określa, albo zastępuje, i dla tego według jéj znaczenia nazywa się *rzeczowném, przymiotném* lub *przysłówkowém* zdaniem, albo téż, jakeśmy wyżéj mówili, *podmiotowém, przydatkowém, przysłówkowém* lub *zdaniem dopełnienia*. Ale nie masz zdania *orzeczenia*, bo to jako właściwa treść zdania przez zdanie poboczne zastąpić się nie da.

2) Jak znaczenie zdań spółrzędnych różne jest od znaczenia zdań związanych, tak téż do połączenia jednych i drugich innych używamy spójników. Jakoż jedne z nich tylko spółrzędne, drugie spółrzędne i związane, a trzecie tylko związane spajają zdania. I tak:

1) Łączące (328)
2) Wyłączające (330)
3) Przeciwnicze (332)
4) Wnioskujące (333)

} wiążą tylko zdania spółrzędne.

5) Porównywające (331)
6) Niektóre przeciwnicze (332) } spajają tak spółrzędne, jak i podrzędne zdania.
7) Powodne (336)

8) Celowe (335)
9) Warunkowe (334) } służą tylko do łączenia zdań podrzędnych.
10) Czasowe (337)

11) Przysłówki pytające (309, 3) w pytaniach zwyczajnych są przysłówkami, np. *Czy był?* w ubocznych zaś są spójnikami podrzędnemi, np. Kto wié, *czy był?*

Zdania zależne.

464. Zależnemi czyli rządzonemi zdaniami są: 1) Pytania uboczne. 2) Zdania przedmiotowe. 3) Zdania skutek wyrażające i 4) Zdania cel lub zamiar oznaczające.

1) Pytania uboczne są te, które od jakiegoś zdania zawisły, np. Powiedz mi, *czy bogactwa uszczęśliwiają człowieka?* Myśl często o tém, *czyliś się wywdzięczył twym dobroczyńcom.* Czy wiész, *kiedy powróci?*

2) Zdania przedmiotowe dla tego tak nazwane, iż je po słowach myślenia, widzenia, czucia i innych zmysłowych lub umysłowych zamiast biernika za pomocą spójnika *że, żeby*, z główném zdaniem wiążemy. I tak zamiast: „Widzę *stojące drzewo*. Słyszę *śpiewające ptaki*. Czuję *zimno lodu*“ mogę mówić: Widzę, *że stoi drzewo*. Słyszę, *że ptaki śpiewają*. Czuję, *że lód jest zimny*. Nie żąda, *żeby mu dać*. Nie życzy sobie, *żeby przyjechał*.

Uwaga. Do zdań przedmiotowych policzyć można zdania *przytaczające* czyli *przywodzące* przez które własne słowa lub cudzą mowę, jak była powiedziana, dosłownie przywodzimy, np. Bóg rzekł: „*Niech będzie światłość!*“ Takie zdania odłączają się dwukropkiem i cudzysłowem.

3) Zdania skutek wyrażające łączą się z głównemi także za pomocą spójnika *że, iż*, np. Słońce sprawia, *że wszystko kwitnie*. Dokazał swą wytrwałością, *że się przy swojém utrzymał*. Tak jestem słaby, *że stać nie mogę*.

4) Zdania cel lub zamiar oznaczające mają przed sobą spójniki: *by, aby, żeby, ażeby, iżby*, np. Żyj cnotliwie, *żebyś spokojnie mógł umierać*. Ucz się, *ażebyś nabył potrzebnych nauk*. Rozkazano mu, *by przyszedł*. Proszę cię, *żebyś jutro napisał*. Okna służą do tego, *żeby przez nie światło do mieszkania wchodziło, a zimne powietrze przystępu nie miało*.

Zdania poboczne.

465. Pobocznemi są zdania: 1) Objaśniające. 2) Względne. 3) Warunkowe. 4) Czasowe. 5) Powodne czyli przyczynowe. 6) Wyłączające. 7) Przypuszczające. 8) Wnioskujące. 9) Porównywające, i nakoniec 10) Przeciwnicze; dwa ostatnie wtedy tylko, kiedy tak główne jak poboczne zdanie ma swoje słowo czyli orzeczenie.

1) Objaśniające zdania służą do objaśnienia rzeczownika lub zaimka *to, owo, w tém, w owém, z tego, dla tego*, i t. p. w zdaniu głównéma wyraźnie położonego albo téż domyślnego, z którém się wiążą za pomocą spójnika *że*, np. Gniewa go *(to), że mu odmówił*. Jestto największe szczęście, *żeś go zastał przy życiu*. Nie pisał do ciebie *dla tego, że jutro przyjedzie*.

2) Względne zdania bliżéj określają rzeczownik, przymiotnik rzeczownie wzięty, zaimek lub przysłówek czasu i miejsca stojący w główném zdaniu, z którém się wiążą za pomocą zaimka względnego, *który, która, które, kto, co, kiedy, kiedykolwiek, gdy, dokąd, dokądkolwiek, którędy, skąd, skądkolwiek, gdzie, gdziekolwiek, gdziebądź*. Takie zdania to w środku głównego, to przed niém, to po niém zwykle kładziemy; np. Ulewa, *która była w przeszłym tygodniu,* wielkie szkody poczyniła. *Kto smaruje,* ten jedzie. Pochlebstwo szkodzi temu, *który mu wierzy*. Wyniosła się na wieś, *co jéj staraniem wzrosła, gdzie cicha spokojność panuje, gdzie wszystko szczęściem i sytem oddycha.*

Czasem opuszcza się zaimek *ten, ta, to,* do którego się zdanie względne odnosi; np. Szczęśliwy (ten), *kto przestaje na swojém.*

Uwagi. 1) Zdanie względne zaimkiem *co* z główném połączone i po niém stojące, nie ściąga się do jego rzeczownika lub innego wyrazu, ale do całéj myśli przez nie wyrażonéj; np. Przysłał mu pięknego konia, *co go wielce uradowało*. Mój ojciec zachęcał mię do zamiłowania cnoty, *za co dozgonnie wdzięczen mu będę*.

2) Niekiedy zdanie względne przez inne takież zdanie, a nawet i przez więcéj zdań bliżéj oznaczamy; np. **Młodzież**, która do szkoły, *co dla jéj dobra przez zwierzchność jest zaprowadzona*, pilnie nie uczęszcza, **nie wielkie w naukach**, *o których nabycie starać się powinna*, **uczyni postępy**. Porównaj § 473.

3) Zdanie względne dla jasności myśli, szczególniéj zaś kiedy się w zdaniu główném kilka jednorodzajowych imion znajduje, jak

najbliżéj kłaść należy przy imieniu, które określa. I tak nie jasno wyraziłbym się mówiąc: Syn jest pociechą ojca, *który się dobrze zachowuje;* bo tu są dwa rzeczowniki rodzaju męzkiego. Jaśniéj będzie, gdy zdanie względne umieści się w środku głównego: Syn, *który się dobrze zachowuje,* jest ojca pociechą.

4) Zdania względne za pomocą zaimka *który, która, które, co* lub spójnika *gdy* z główném związane mogą się skracać za pomocą imiesłowów, jak to niżéj (466 i 468) zobaczymy.

5) Do zdań względnych można téż policzyć zdania *nawiasowe* tojest takie, które między wyrazy zdania głównego wtrącamy bez żadnego połączenia i dla tego je przecinkami, nawiasami lub cudzysłowem, albo rozłącznikiem oddzielamy od wyrazów zdania głównego, z którego bez naruszenia myśli mogą być wyłączone, np. Mój przyjaciel, *znasz go dobrze,* doniósł mi o tém. Syn mądry, *mówi Salomon w swych przypowieściach,* rozwesela ojca, ale syn głupi smutkiem jest matki swojéj.

3) Warunkowe zdania zawierają warunek czyli to, bez czego okoliczność jaka zdarzyć się nie może, np. ***Jeżeli nie jesteś pilny*** (warunek), ***nie uczynisz w naukach postępu*** (okoliczność od warunku zależąca). Okoliczność od warunku zawisłą w główném a warunek w pobocznéem zdaniu kładziemy; ale je według upodobania lub potrzeby szykujemy.

Zdania warunkowe łączymy za pomocą spójników ***jeźli, jeżeli, kiedy, gdy, chyba że,*** przed któremi przecinek kładziemy, np. Będziesz ukarany, ***jeżeli*** się nie poprawisz. Porównaj § 334.

4) Czasowe wskazują okoliczność czasu, w którym się czynność w zdaniu główném wyrażona zaczyna, trwała lub dziać będzie. Przykłady zob. w § 337.

5) Powodne czyli przyczynowe zawierają przyczynę dla któréj się coś dzieje. Przykłady zob. w § 336.

6) Wyłączające zdania albo znoszą część orzeczenia w zdaniu główném zawartego, albo je z niejakiemś wyłączeniem przypuszczają. Spójniki takie zdania wiążące są: ***tylko, tylko że, jednakże, lecz, ale, oprócz że, wyjąwszy że,*** np. Staś jest bardzo dobry chłopiec, ***tylko że niekiedy bywa roztargniony.***

7) Przypuszczające zdania, wyrażają pewne lub niepewne przypuszczenie, mimo którego przeciwność zdarza się to, co w zdaniu główném jest powiedziane. Do łączenia takich zdań używamy spójników przeciwniczych (332): ***acz, aczkolwiek, choć, chociaż, jakkolwiek, lubo, wprawdzie.*** Jeżeli te spójniki stoją w zdaniu poprzedniém, to w następném kładą się: ***ale, atoli, jednak, lecz,***

przecię, wszelako, np. Pojechał, *chociaż deszcz pada*. Zob. przykłady w § 332.

8) Wnioskujące zawierają wniosek czyli wynik z tego, co się w główném zdaniu powiedziało, np. Milczy, *więc zezwala*. Zobacz przykłady w § 333.

9) Porównywające zdania wyrażają porównanie i wtedy tylko są pobocznemi, kiedy ony równie jak i związane z niemi zdania główne mają swoje słowo czyli orzeczenie. Przykłady zob. w § 331.

10) Przeciwnicze zdania także wtedy tylko są pobocznemi, kiedy tak główne jak i ony mają osobne orzeczenie; w przeciwnym bowiem razie, tak te jak i porównywające są spółrzędnemi. Przykłady zob. w § 332.

Uwagi. 1) Zdania poboczne mogą téż stać między wyrazami zdania głównego, a wtedy je *pośredniemi* nazywamy, np. *Kula*, ponieważ jest okrągła, *łatwo się toczy*. *Struś*, lubo ma skrzydła, *latać nie może*. Wszystkich więźniów, *czy byli osądzeni lub nie*, wolnymi uczynił.

2) Niekiedy dla krótkości mowy opuszczamy łatwo domyślny spójnik to przed głównêm, to przed pobocznêm zdaniem stać mający, np. Nie mogę chodzić, *(bo) nogi mię bolą*. Kiedy się chłop przepości, *(wtedy) nie szuka w chlebie ości*.

Skracanie zdań pobocznych.

466. Zdania względne zaimkiem *który, która, które, co*, z główném związane wtedy się tylko skracają, kiedy te zaimki stoją w mianowniku lub bierniku. Skracanie to dzieje się w ten sposób, iż w zdaniu z mianownikiem zaimka względnego *który* lub *kto* zamieniwszy czasy niedokonane na teraźniejszy, dokonane zaś na przeszły imiesłów, zgadzamy je w rodzaju, liczbie i spadku z rzeczownikiem, do którego się zaimek odnosi.

np. Człowiek, *który pracuje*. Człowiek *pracujący*. Matki, *która czyta*. Matki *czytającéj*. Ciotkę, *która idzie*. Ciotkę *idącą*. Dzieciom, *które śpią*. Dzieciom *śpiącym*. Piórami, *które leżą*. Piórami *leżącemi*. Siostra, *która ma przyjść*. Siostra *mająca przyjść*. *Kto śpi, ten nie myśli. Śpiący nie myśli. Kto nie chce słuchać. Nie chcący słuchać. Chwalił uczniów, którzy się uczyli. Chwalił uczniów uczących się. Zawsze będę rad gościom, którzy mię odwiedzą (odwiedzającym mię).*

467. W skróconém zdaniu opuszcza się zaimek wskazujący ***ten, ta, to***, przez zdanie względne określony; np. ***Wszystkim***

tym, którzy przybyli. Wszystkim przybyłym. Na korzyść tych, którzy chcą. Na korzyść chcących.

468. Podobnie skracają się zdania poboczne złożone ze spójników *bo, chociaż, gdy, kiedy, ponieważ* i słów niedokonanych, gdy się odnoszą do zaimka osobistego w zdaniu główném w spadku względnym stojącego. W takich bowiem zdaniach, po opuszczeniu spójnika, słowo zamienia się na imiesłów czasu teraźniejszego czynny, który się kładzie w spadku zaimka osobistego. Jeżeli zaimek jest osoby pierwszéj i drugiéj to w zdaniu główném pozostaje, ale osobę trzecią wyrażający często się opuszcza, np.

Pomagał mi, *gdym cały dzień pracował.* Pomagał mi cały dzień *pracującemu*. Widziałem was, *gdyście szli z kościoła.* Widziałem was *idących z kościoła.* Posłałem mu pieniędzy, *bo był w niedostatku.* W niedostatku *będącemu* posłałem pieniędzy. Nie wierz mu, *chociaż się zaklina.* Nie wierz mu *zaklinającemu się.* Skoro się położył, zaraz go sen ogarnął; bo *był* bardzo *znużony.* Bardzo *znużonego* zaraz sen ogarnął.

Uwagi: 1) Ponieważ wszystkie słowa czynne i wiele nijakich nie mają imiesłowu czasu przeszłego, zatém zdania z mianownikiem zaimka względnego w czasie tym stojące na imiesłów zamieniać się nie mogą, np. brat, *który* kochał; dziecko, *które* spało.

2) Słowo *być* znajdujące się w zdaniu względném w skracaniu go bez użycia imiesłowu całkiem się opuszcza, np. Ci, *którzy są zdatni, nie* zawsze czynią w naukach postępy. *Zdatni nie zawsze* i t. d.

469. Tak téż skracają się zdania względne z zaimkiem w bierniku stojącym, z tą atoli różnicą, iż tu słowo czynne zamienia się na odpowiadający jego czasowi imiesłów bierny zgadzający się w rodzaju, liczbie i spadku z rzeczownikiem, do którego się odnosił zaimek względny; np.

Brat, *którego kocha.* Brat *kochany.* Matce, *którą kochamy.* Matce *od nas kochanéj.* Drzewa, *które ściął.* Drzewa *przez niego ścięte.* Końmi, *które zmęczył.* Końmi *zmęczonemi.* Kaleka, *którego* wszyscy *opuścili.* Kaleka od wszystkich *opuszczony.* Miasta, *które zwiedziłem.* Miasta przezemnie *zwiedzone.*

Uwaga. Podobnie skracają się téż zdania względne z dopełniaczem zaimka *który, która, które,* gdy ten od słowa jest rządzony, np.

Książka, *któréj szukałeś.* Książka *przez ciebie szukana.* Przechadzka, *któréj użyliście.* Przechadzka, *przez was użyta.*

470. Zdania mające przed sobą spójniki *gdy, skoro,* skracają się na imiesłów nieodmienny *ąc* i *szy,* ale to wtedy tylko, kiedy

tak główne jak i poboczne zdanie ma ten sam podmiot. Skracanie to dzieje się w ten sposób, że po opuszczeniu spójnika *gdy*, *skoro*, słowo zamienia się na imiesłów nieodmienny jego znaczeniu odpowiadający, a zatém na *ąc*, jeżeli było niedokonane, a na *szy*, kiedy było dokonane, np.

Gdy to mówił, płakał; przez imiesłów wyrażamy: *To mówiąc* płakał. *Gdy się o tém dowiedział*, zemdlał. *Dowiedziawszy się o tém* zemdlał. *Gdy go widzieć będziesz. Widząc* go. *Skoro* go *spostrzegł. Spostrzegłszy* go. Skoro sobie *przypomnisz. Przypomniawszy* sobie. *Gdy się dowiedział. Dowiedziawszy się.* Odpisał mu, *gdy nie mógł przyjechać.* Odpisał mu *nie mogąc przyjechać.*

Uwaga. Składnia imiesłowu i wtedy może być użyta, kiedy zdanie główne nieosobiście jest wyrażone, np. *Gdy się jedzie*, spi się dobrze. *Jadąc* spi się dobrze.

471. Jeżeli z dwóch zdań przez spójnik *gdy* lub *skoro* z sobą połączonych każde ma inny podmiot, wtedy nie można kłaść imiesłowu nieodmiennego, np. *Sposobność* trafiając się, *(ja)* piszę do ciebie. *Ja* w ogrodzie będąc, *(on)* przyszedł do mnie. *Francuzi* odebrawszy tę wyspę nazad, *handel* się tam znowu powrócił. Pam. polit. hist. r. 1783. I. 108.

Łączenie więcéj niż dwóch zdań.

472. Jak zdanie pojedyncze rozwinięte (353 i 354) przez różne przydatki rozszerza się coraz bardziéj, tak i zdanie złożone rozwija się, jeżeli do zdań głównych przydamy względne lub poboczne. I tak zdanie złożone: „*Upiory żyją w gorących krajach i ze śpiących ludzi i zwierząt krew wysysają*" rozszerzyć można jak następuje: *Upiory*, dawniéj za gatunek nietoperzy uważane, *są na stopę długie; znajdują się w gorących krajach*, gdzie się owocami żywią; *wysysają téż krew z ludzi śpiących i zwierząt*, raniąc ich swemi kolcowatemi językami.

Objaśnienie: Zdanie to składa się z trzech głównych następujących:

1) *Upiory są na stopę długie;* 2) *znajdują się w gorących krajach;* 3) *wysysają krew ze śpiących ludzi i zwierząt.* W członkach pierwszego zdania głównego stoi względne jako ściągnięcie: *dawniéj za gatunek nietoperzy uważane* (tj. *które dawniéj za gat. nietop.* i t. d.) Drugie zdanie główne bliżéj określa się poboczném miejsce oznaczającém: *gdzie się owocami żywią.* Trzecie zdanie główne bliżéj określa zdanie poboczne ściągnięte: *raniąc ich swemi kolcowatemi językami.*

Tymto sposobem Autor Śpiewow historycznych w dumie o Michale Glińskim gołe zdanie (353) „*Gliński liczył dni w więzieniu*“ rozwinąwszy podmiot i dopełnienie (358), oraz przydawszy zdania okoliczności miejsca określające, pięknie rozszerzył i wyraził jak następuje:

W okropnych CIENIACH pieczarów podziemnych,
Gdzie promień słońca nigdy niedochodził,
Kędy kaganiec, z środka sklepień ciemnych
Zwieszony, blade płomienie rozwodził,
GLIŃSKI, znajomy z zwycięztw i niecnoty,
LICZYŁ DNI smutne ciężkiemi zgryzoty.

473. Zdanie złożone może więcéj niż dwa zawierać zdania. Jakoż bardzo często trzy, cztéry, pięć a nawet i więcéj zdań w jedno większe wiążemy. Dzieje się to łącząc:

a) Kilka zdań głównych.

b) Dwa główne a jedno poboczne.

c) Jedno główne a dwa poboczne i t. p.

Co do pobocznych zdań uważać należy, że te: 1) Albo się odnoszą do różnych części zdania głównego; 2) Albo téż ich kilka należy do téj saméj części zdania głównego, a takie zdania są względem siebie spółrzędne; albo nakoniec 3) Jedno poboczne odnosi się do jakiéjś części zdania głównego, a drugie ściąga się do poprzedzającego je pobocznego, a tak jest jego zdaniem podrzędném.

Przykłady zdań złożonych z trzech pojedynczych.

474. Trzy zdania główne:

Bóg jest wszędzie obecny; cały świat jest jego tronem; jego wszechmocność wszystko ogarnia.

Dwa zdania główne a jedno poboczne:

Ziemia, *na któréj mieszkamy*, jest wielka; ale daleko większe jest słońce. Mniejszy jest księżyc, aniżeli gwiazdy; ale zdaje się być większym dla tego, *że jest bliżéj ziemi*. Sumienie wskazuje człowiekowi, *co jest sprawiedliwe a co niesprawiedliwe;* ale nie wszyscy ludzie idą za jego głosem.

Jedno zdanie główne a dwa poboczne:

Mowa, *która jest wyrazem naszego myślącego ducha*, odróżnia nas od zwierząt, *które myśléć i mówić nie umieją*. Myśl, *że Bóg jest ojcem miłującym ludzi*, powinna nas pocieszać, *gdy jesteśmy w nieszczęściu*. Porucz siebie i wszystko, *co cię dolega*, niewątpliwéj opiece Wszechmocnego, *który wszystkiém rządzi*.

Zdanie główne z dwoma pobocznemi, które się do téjże saméj jego części odnoszą; a zatém są względem siebie spółrzędne.

Badacze przyrody dostrzegli, *że zielone liście w czasie gdy słońce świeci okwicie wyziewają powietrze do życia potrzebne; ale że z tych samych liści po zachodzie słońca wywięzuje się powietrze zabijające.* W głębokich jaskiniach i starych piwnicach, *do których powietrze nie ma przystępu i gdzie szkodliwe wydobywają się wyziewy,* światło zwykle gaśnie.

Zdanie główne z dwoma pobocznemi, z których jedno odnosi się do jakiéjś części głównego, drugie zaś ściąga się do poprzedzającego je pobocznego, względem którego jest podrzędném.

Poczciwym jest ten, co sumiennie wypełnia powinności, *które zawsze pełnić powinien.* **Otwartym jest,** kto nawet wtedy mówi prawdę, *kiedy mu za nię cierpieć przychodzi.* **Nie unikaj niebezpieczeństwa,** kiedy powinność nakazuje, *żebyś się na nie narażał.* **Nie dla tego na tak daléką wojnęśmy jechali,** abyśmy tylko mieli ten głos lichy, *żeśmy pogańską ziemię zwojowali.*

Uwaga. W powyższych przykładach widzieliśmy, że i zdania poboczne mogą być względem siebie spółrzędnemi i podrzędnemi (457). To połączenie ich dzieje się za pomocą tych samych spójników, których używamy do łączenia zdań złożonych i związanych.

475. Zdanie z kilku złożone, składa się ze zdań ściągniętych (360), złożonych (456) lub związanych (458). Zdanie związane może być podrzędném względem jednego tylko zdania głównego lub pobocznego.

476. Jak w zdaniach złożonych i ściągniętych, tak i w tych, które ich wiele obejmują, używają się też same znaki przestankowe, tojest: przecinek średnik.

Okresy.

477. Okresem nazywamy zdania spółrzędne lub związane tak z sobą połączone, iż jednę myśl wyrażają, np.

Ponieważ jesteście w naszym domu, do naszych więc stosujcie się zwyczajów. Unikaj złych towarzystw, bo te każą dobre obyczaje.

478. Każdy okres składa się przynajmniéj z dwóch członków tojest: z ***poprzednika,*** który w ogólności wyraża myśl logicznie podrzędną, i ***następnika,*** w którym główna myśl jest zawarta.

1) Poprzednik i następnik zowią się *członkami* okresu, który według ich liczby dwuczłonkowym, trzyczłonkowym, czteroczłonkowym, pięcioczłonkowym i t. d. nazywamy.

2) Dwuczłonkowy okres składa się z jednego poprzednika i następnika. I wtedy dwuczłonkowym być nie przestaje, kiedy się do poprzednika lub następnika ściągają inne podrzędne zdania poboczne, np.

Jeżeli ciało kruche, jakiém jest szkło i porcelana, nagle z ciepła do zimna lub z zimna do ciepła przeniesiemy: natenczas pęka; albowiem w cieple nagle się rozszerza, w zimnie zaś prędko się skupia.

3) Trzyczłonkowy okres ma dwa poprzedniki i jeden następnik, albo jeden poprzednik i dwa następniki, np.

Jak burza z dziką wściekłością druzgoce drzewa i oszpeca postać przyrodzenia; jak trzęsienie ziemi w swych nagłych i gwałtownych wstrząśnieniach całe miasta pogrąża: tak wściekłość rozjuszonego roznosi w około nieszczęścia, niebezpieczeństwa i zagładę.

4) Czteroczłonkowy okres składa się z dwóch poprzedników i tyluż następników, albo z trzech poprzedników a jednego następnika, albo nakoniec z jednego poprzednika a trzech następników, np.

Kiedy człowiek skruszony stałym jest w swojém postanowieniu; kiedy szkodę przez siebie wyrządzoną według możności nagradza; kiedy się odzwyczaja od złego, a do dobrego nawyka: natenczas nawraca się; na nowo żyć zaczyna i skłonności swe zmienia.

479. W okresie wieloczłonkowym jak poprzedniki, tak i następniki są względem siebie spółrzędne. Spółrzędne członki (poprzedniki lub następniki) średnikiem przedzielają się, następniki zaś w wieloczłonkowym okresie dwukropkiem (:) odłączają się od swoich poprzedników, np.

Kto rzeczy, o których wié, że są skradzione, kupuje lub w zastaw bierze; kto skradzione rzeczy przechowuje lub ukrywa, albo się ich sprzedażą zajmuje; kto środki kradzieży wskazuje lub ułatwia; kto w czasie czynionéj kradzieży na straży stoi, aby złodziéj nie miał przeszkody; kto mu narzędzi do popełnienia kradzieży udziela lub przy niéj jest pomocny; kto znanych złodziejów i rozbójników w dom swój przyjmuje i gospodą podejmuje: ten jest uczęstnikiem kradzieży, i równie jak złodziéj karany będzie.

480. Jeżeli okres jest dwuczłonkowy ze związanych zdań (458) złożony, to je przecinkiem oddzielamy; średnik zaś kładzie się tylko w dwuczłonkowym okresie ze zdań spółrzędnych złożonym.

Uwaga. Zdania pojedyncze zamieniają się w okres, jeżeli istotne i przypadkowe cechy do jakiegoś pojęcia przywiązane (np. *jesień)* przez zdania wyrazimy. I tak pojedyncze zdanie „*W jesieni ptaki wędrowne odlatują do cieplejszych krajów*“ zamienimy

w okres jak następuje: Kiedy dni są coraz krótsze; kiedy słońce już słabo grzeje; kiedy chłodne wiatry po ściętém ścierniu ponuro wieją; kiedy się zimowit na łąkach ukazuje; kiedy się drzewa w sadach pod dojrzałym owocem uginają; kiedy liście na nich żółknąć zaczyna a krzewiny świeżą zieloność utracają: wtedyto zbierają się stada wędrownego ptastwa, by razem odlecieć w owe dalekie kraje, gdzie i powietrze jest łagodniejsze i mroźna zima nie przerywa wesołych śpiewów tych swobodnych wędrowców.

ROZDZIAŁ SZÓSTY.

SKŁADNIA SZYKU.

481. Składnia szyku zawiera prawidła należytego porządkowania wyrazów ze względu na ich zależność, jasność myśli, gładkość mowy i jéj dźwięczność.

482. Szyk jest *prosty* lub *zmienny*. Prosty zależy na wiązaniu wyrazów według ich zależności i porządku następujących po sobie pojęć, np. *Kupił konia bratu. Napisał list do siostry mieszkającéj w Warszawie;* w zmiennym zaś szyku układają się ze względu na gładkość mowy lub jéj dobitność. I tak zamiast: *Praca jest zasadą dobrego mienia,* mogę powiedzieć: *Dobrego mienia zasadą jest praca,* lub *Zasadą dobrego mienia jest praca.*

483. W szyku prostym ze względu na gładkość mowy unikać należy:

1) Zbiegu wyrazów od jednakowych zgłosek zaczynających się, na jednakowe zakończonych lub też samę samogłoskę mających; np. *We wszystkich tych moich nieprzerwanych zatrudnieniach. Ze wszystkiemi waszemi małemi i grzecznemi dziećmi. W ciemności ścigał gałgana. Nie łaj łajdaka. Ach! jaka straszna burza być musiała, ona wszystkie drzewa połamała i pozawalała całe drogi.* Tu częste brzmienie samogłoski *a* czyni mowę nie gładką.

2) Zbiegu wyrazów równéj długości; np. *Jakie drzewo, taki zawsze owoc bywa.*

3) Zetknięcia się wielu wyrazów jednozgłoskowych, np. *Ach! jak dziś wiatr dął, deszcz lał, grąd tłukł.*

4) Umieszczenia blizko siebie wyrazów z jednego źródła po-

chodzących lub toż samo znaczących, np. *Nie naśladuj prześladowców twoich*. Ale ze względu na moc wyrażenia, jeżeli dobitność mowy tego wymaga dobrze powiész: *Oko za oko, głowa za głowę* i t. p.

5) Rymowania w prozie oraz częstego używania tych samych sposobów mówienia; np. *Ludzkie cnoty są to przymioty, zasługujące na twoję uwagę i na uwagę wszystkich ludzi.*

6) Umieszczania na końcu zdań wyrazów jednozgłoskowych bez przycisku wymówić się mających, tudzież wyrazów przydługich, a do tego twardo zakończonych; np. *Wczoraj widziałem* go. *Posłałem książki* tam. *Postępek tego człowieka nowa dla mnie przyczyną zmartwienia* był. *Przenajchwalebniejszy, nieoceniony Konstantynopolitańczyku.*

Uwagi. 1) Szczególniéj wzgląd mieć należy na skrócone formy zaimków osobistych *mi, ci, się,* i t. d. które w niewłaściwém miejscu położone nie miłą czynią mowę, jak się o tém z następujących przykładów przekonać możemy. (Bib. Ossol. 1848. zesz. I.) str. 17. *I mu zaraz nagrodę zapewnić;* (tamże) *bo téż zadanie i trudy kniazia się z utworzeniem wsi nie kończyły;* tamże str. 16. *dokumentów wsi Ustrzyk* się *tyczących.*

2) Dobrze się kończy zdanie na wyraz jednozgłoskowy, gdy ten z przyciskiem wymawiamy, bo przez to mowa staje się dobitniejszą; lub gdy go poprzedza wyraz dwuzgłoskowy, bo wtedy przycisk pada na zgłoskę trzecią od końca; np. *W gruzach swoich legnie bój. Ciągle spi.*

484. Wskazanym wyżéj niedogodnościom zapobiegamy używając takiego układu wyrazów, który nie wynika z właściwego następstwa pojęć, ale zależy od względu na moc wyrażenia, gładkość mowy i jéj dobitność.

Taki układ, zmiennym szykiem nazywany, nie da się ująć w ogólne prawidła i dla tego téż pomijamy tu jego przepisy, bo te, równie jak zasady zamienni, dodatni i wyrzutni, które najwięcéj się przyczyniają do gładkości mowy, jéj mocy i dobitności, nie należą do gramatyki, ale w nauce o stylu zwykle się podają.

WIÉRSZOWANIE.

485. Układ pewnéj liczby wyrazów według następstwa wybitniéj lub słabiéj wymawiających się zgłosek, albo według ich ilości w całość związanych, nazywamy *mową wiązaną* czyli *wiérszem*.

który ze względu na to dwojakie połączenie zgłosek jest albo *rytmiczny*, kiedy ma jednaką ilość zgłosek i przycisków, albo *zgłoskowy*, kiedy się w jego układzie tylko do pewnéj ilości zgłosek ograniczamy. Wiérsz zatém jestto pewna, piękna, ograniczona całość brzmień i wyrazów. Zasady według których wyrazy w wiérsze wiążemy WIÉRSZOWANIEM zowiemy.

486. Takt od wyrazu greckiego ῥυθμός w wiérszowaniu *rytmem* nazywany jest zasadą wiérsza.

Starożytni w układzie swych wiérszy rozumieli przez rytm pewne połączenie długich i krótkich zgłosek, z których następstwa powstało jednostajne wznoszenie się i spuszczanie głosu przez nich *arsis* i *thesis* nazywane. Określona ilość jednostajnie połączonych zgłosek długich i krótkich składa starożytne wiérsze, które tém właśnie różnią się od prozy czyli wolnéj mowy, iż w niéj to wznoszenie i spuszczanie głosu czyli zgłoski długie z krótkiemi nie następują w pewnych jednostajnych wymiarach. Rozmaitość rytmu w starożytnych wiérszach zależy od pewnego połączenia zgłosek długich i krótkich; a tak wiérsze te stanowią rytmiczną całość pewnéj długości

487. Rytm języka polskiego, jak i w wielu nowożytnych, tym się różni od starożytnego, że w nim nie mamy względu na długość lub krótkość zgłosek, ale tylko na to, czy się z przyciskiem wymawiają lub go wcale nie mają. Na téj zasadzie połączona pewna liczba zgłosek stanowi rozmiar i granice wiérsza polskiego. Kiedy więc równość i tożsamość wiérszy starożytnych zasadza się na *równéj rozciągłości* pojedynczych części czyli stóp, to równość i tożsamość wiérsza polskiego od *równéj liczby* jego zgłosek zawisła.

488. Rytmiczność wiérsza polskiego zależy na różnicy i odmierzoném następstwie zgłosek przycisk mających czyli akcentowanych i bez przycisku stojących w tym samym rozmiarze, tojest w zbiorze pewnéj liczby zgłosek. Przez mocniejsze wybijanie pewnych zgłosek i dobrane ich następstwo w pewnéj od siebie odległości, tudzież przez pewną liczbę tychże przycisków nadaje się wiérszowi pewna siła, a w całym jego toku powstaje regularny, melodyjny spadek. Liczba zgłosek z przyciskiem wymawianych stanowi mocniejszą lub słabszą siłę wiérsza, a spadek *(thesis)* powstający z stałego następstwa przycisków w pewnéj odległości, sta-

nowi rytm, a tak czyni wiérsz rytmicznym. Ile siły przez dobraną liczbę przycisków wiérszowi nadać należy, i w jakich odległościach zgłoski akcentowane mają po sobie następować, to zawisło od czucia poety i charakteru, jaki chce nadać myśli i wiérszowi, tudzież od właściwego każdemu językowi przycisku. Ponieważ w języku polskim przycisk prawie zawsze pada na zgłoskę przedostatnią, a w wyrazach cztéro- lub więcéj zgłoskowych na każdą od końca parzystą; przeto zgłoski akcentowane tylko o jednę lub najwięcéj o dwie zgłoski nieakcentowane od siebie mogą być odległe *).

489. *Rytm* zawierający w sobie ograniczoną liczbę miar zowiemy *wiérszem*, a miary równe w skład jego wchodzące *stopami (pedes)*.

490. Część poetyki podająca prawidła składania mowy w wiérsze rytmiczne nazywa się *metryką*. Zawiera ona: 1) Naukę o przycisku wskazującą, które wyrazu zgłoski i dla czego wybitniéj, a które słabiéj lub obojętnie wymawiamy. 2) Naukę o częściach wiérszy czyli stopach, i 3) Naukę o wiérszach i ich różnych gatunkach.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

PRZYCISK.

491. Iloczas zależał u starożytnych na samém przedłużaniu lub skracaniu zgłosek, bez względu na uderzenie głosu tojest na akcent czyli *przycisk*. W języku polskim przycisk całkiem prawie zatarł ślady iloczasu tak, iż u nas długość miarowa zawsze łączy się z przyciskiem, a iloczas zgłosek nie zawisł od ważności ich brzmienia, ale w wielozgłoskowych od miejsca, które w składzie wyrazu zajmują, w jednozgłoskowych zaś od ważności ich wymawiania zależy.

492. Wszystkie zgłoski dzielimy na: 1) mające przycisk, 2) bez przycisku stojące i 3) takie, które według zmiennego ich położenia tym dwojakim sposobem wygłaszamy.

Na oznaczenie tego dwojakiego sposobu wymawiania zgłosek

---

* Wyjęte z dzieła Cegielskiego. *Nauka poezyi. Poznań.* 1845. str. 30.

używamy trojakich znaków, w ten sposób, że nad samogłoskami nie mającemi przycisku znak półksiężyca (◡), np. ă, ĕ, ĭ, ŏ, ŭ, y̆, nad temi, które z przyciskiem wymawiamy, kreskę (–) np. ā, ē, ī, ō, ū, ȳ, a nad takiemi, które według zmiennego położenia dwojako wygłaszamy, obadwa te znaki (◡̄), np. ā̆, ē̆, ī̆, ō̆, ū̆, ȳ̆, kładziemy.

Na tych zasadach opierają się następujące prawidła.

A. Wyrazy jednozgłoskowe.

493. 1) Wyrazy jednozgłoskowe mają przycisk, jeżeli je mocniéj wymawiamy. Z przyciskiem więc wymawiają się: rzeczowniki, przymiotniki, zaimki osobiste, słowa, przysłówki okoliczność jaką słowa wyrażające i wykrzykniki, np. *Pān, lēw, znāk, rād, sȳt, jā, tȳ, ōn, bīć, stāć, chciēć, źlē, czczō, āch! hā! ōt!* Ale wykrzyknik ō̆ jest obojętny.

Uwaga. Krótsze wyrażenia zaimków osobistych (186, 2): *mię, cię, się, mi, ci, go,* ze względu na ich położenie w mowie, także przyimki, nie mają przycisku. Ostatnie wtedy się tylko mocniéj wymawiają, kiedy się na nie przenosi przycisk jednozgłoskowych wyrazów, tudzież gdy wchodzą w skład słów jednozgłoskowych, np. *nā wieś, pōd piec, przȳ mnie, pō nim, zā to; pōddać, ūjąć się, zābić* i t. p. Ale w trójzgłoskowych słowach, tudzież gdy stoją przed rzeczownikiem jednozgłoskowym wybitniéj wymawiającym się nie mają przycisku, np, *pŏdpīsać, zăwōłać, przy̆łōżyć się, ză nōc, przĕz czās* i t. p.

2) W przeciwstawieniach wyrazy przeciw oznaczające zawsze z przyciskiem wymawiamy, np. Ja mówię *tāk,* a ty *niē.* Mówi się *przēz* las, a nie *bēz* las. Czy *ī,* czy *ā,* zawsze to spójnik. W ogólności jednozgłoskowy wyraz nie mający przycisku wybitniéj się wymawia, jeżeli jego położenie lub ciąg myśli tego wymaga, np. To *sīę* nie jest w swojém miejscu położone. Nie dobrześ napisał *mī.* Zamiast *mū,* połóż *jēmu.*

B. Wyrazy wielozgłoskowe.

494. 1) Pierwsza zgłoska wyrazu dwuzgłoskowego ma zawsze przycisk, np. *głowa, ojca, boli.*

2) Wyrazy z trzech i więcéj zgłosek złożone mają przycisk na przedostatniéj; atoli zakończenia pierwszéj i drugiéj osoby liczby mnogiéj w czasach przeszłych, czy na końcu tych osób stojące, czyli jako przekładnia z innemi wyrazami połączone nie liczą się za zgłoski pod względem przycisku. Zostaje on więc tam, gdzieby stał, gdyby ich przy wyrazie nie było. Dla tego mówimy *byliśmy, siedliście, gdybyśmy, jeśliście, komuście.*

3) Cudzoziemskie, choćby nawet spolszczone, zachowują ściśle swój narodowy przycisk, np. *Wenera, fizyka, Nestora, Sekwana, Daryjusz, Ifigenija.*

4) Przymiotniki i przysłówki złożone (136) mają podwójny przycisk, np. *złotołuki, prędkonogi.*

5) W złożonych rzeczownikach polskich należy się w wymawianiu stosować do zwyczaju narodowego, który każe wymawiać *Władysław, męczygłów* i znowu *Bolesław, piwowar, pędziwiatr, drapichrust, łomikost, łomignat.*

6) Czterozgłoskowe wyrazy, lubo z dwóch imion niezłożone, mogą mieć podwójny przycisk, np. *doświadczenie, przekonanie.* Tu należą względne słów pierwszéj i drugiéj osoby liczby mnogiéj z przyrostkami *byśmy, byście*, w których także podwójny przycisk czuć się daje, ale pierwszy jest mocny, drugi słaby, np. *chcielibyście, bylibyśmy, pisalibyście, jeżelibyśmy.*

7) Gdy kilka wyrazów stoi obok siebie, końcowa zgłoska poprzedzającego może mieć przycisk, jeżeli i przed nią, i bezpośrednio po niéj, długa stoi zgłoska z przyciskiem; jeżeli zaś następująca po niéj nie ma przycisku, natenczas i ona go mieć nie może. Dla tego téż w *pisze brat*, *sze* może mieć przycisk, bo po niém

następuje zgłoska *brat*, którą wybitniéj wymawiamy. Podobnie w *pisał wczoraj*, *sał* może się użyć z przyciskiem, bo następuje po niém *wczo* przycisk mające. Ale w przykładzie *pisał niedawno wujaszek*, zgłoska *ał* jest bez przycisku, bo go téż nie ma i *nie* po niéj stojące; podobnie w *niedawno* głoska *o* nie ma przycisku, bo następujące *wu* mieć go nie może.

8) Ze zgłosek w skład tego samego wyrazu wchodzących, trzecie od końca nie mogą mieć przycisku, bo bezpośrednio stoją przed zgłoskami przycisk mającemi; jeżeli się zaś wyraz składa z więcéj niż trzech zgłosek, ta, która go zaczyna będzie obojętną, np. *pisali*, *przepisali*, *przepisywali*, *poprzepisywali*, *dobrodziejstwo*, *arcyksiąże*, *doświadczony*.

ROZDZIAŁ DRUGI.

STOPY W WIÉRSZACH.

495. Na wzór muzykalnych taktów składają się wiérsze miarowe z taktów rytmicznych *stopami* zwanych. Podział całkowitéj miary wiérsza na takie części potrzebny jest do poznania i ułożenia rytmu.

1) *Stopy wiérszowe* u starożytnych składają się albo z jednakowych cząstek, tojest samych długich lub samych krótkich zgłosek; albo z niejednakowych, tojest długich z krótkimi pomieszanych. W naszym języku stopy mogą się składać ze zgłosek przycisk mających i bez niego wymawianych.

2) Cząstki te muszą być z sobą połączone za pomocą wzniesienia i spuszczenia głosu w ten sposób, że w każdéj stopie musi być *rytmiczne wzniesienie głosu (arsis)* i jego *spadek (thesis)*. A że wzniesienie do długiéj czyli przycisk mającéj zgłoski, spadek zaś do krótkiéj czyli bez przycisku będącéj jest przywiązany, wypada zatém, że wzniesienie będzie na początku stopy, je-

żeli się ta zaczyna od zgłoski przycisk mającéj, np. *pisze*, *byliśmy;* jeżeli zaś na początku jest zgłoska bez przycisku czyli krótka, natenczas spadek będzie na początku, a wzniesienie na końcu stopy, np. *przez las nie chodzili*. W pierwszym razie nazywamy *stopę spadającą*, w drugim *wstępującą*.

3) Stopy z więcéj niż dwóch zgłosek złożone, mogą być nietylko spadającemi lub wstępującemi, ale téż obie te własności w sobie łączyć mogą, a natenczas będą *wstępująco–spàdającemi*, np. *chodzili, chodziliście*, albo *spadająco–wstępującemi*, np. *pędziwiatr, łomignat, Władysław*. Czterozgłoskowe stopy mogą być jeszcze podwójnie wstępującemi lub podwójnie spadającemi, np, *nie mamy nic, do matki idź*, *ciągłe deszcze*.

4) Stopy w skład wiérszy łacińskich wchodzące, z których jedne w naszym języku całe wiérsze tworzyć mogą, drugie zaś z tamtemi niekiedy się łączą, dzielą się według ilości zgłosek na *dwuzgłoskowe*, *trójzgłoskowe* i *czterozgłoskowe*. Skład ich, tojest po ile mają zgłosek długich czyli naszych z przyciskiem, a po ile krótkich czyli naszych bez przycisku, tudzież ich nazwy poznać można z nauki prozodyi łacińskiéj *). Tu tylko o tych wspomnimy, które językowi polskiemu są najwłaściwsze; są zaś następujące dwuzgłoskowe: *spondej, trochej*, *jamb;* trzyzgłoskowe: *daktyl* i *amfibrach*.

1) Spondej (– –) składa się z dwóch długich, np. *bogdaj, nie chcę, brat pisze*.

2) Trochej (– ◡) albo Chorej składa się z długiéj i krótkiéj czyli z mającéj przycisk i bez przycisku stojącéj, np. *głowa, pisze, po nię*.

---

*) J. K. Trojańskiego *Gramatyka łacińska w Warszawie*. 1836. str. 360. Ant. Poplińskiego *Gram. łać. Poznań*. 1835. str. 571.

3) JAMB (⏑ –) trochejowi przeciwny, składa się z krótkiéj i długiéj, np. *na dzień.*

UWAGA. *Jamb* mogą u nas tworzyć dwa jednozgłoskowe wyrazy np. *na wzór, przez las i on.* W wiérszu zaś mogą go stanowić dwie pierwsze zgłoski dłuższego wyrazu, np. *napi|sał;* może téż powstać z połączenia wyrazów, np. *na dachu siedzi ptak.*

4) DAKTYL (– ⏑ ⏑) składa się z jednéj długiéj i dwóch krótkich, np. *byliśmy, byliście, gdybyśmy, skoroście. Wenera, muzyka, szczegóły, w ogóle, gniewa się, matka i (ojciec), głowa nie | tęga.*

5) AMFIBRACH mający długą między dwiema krótkiemi, u nas nawet w szczególnych wyrazach jest bardzo pospolity, np. *wymowa, ogrody, przedałem, nie miałem, nie słyszę.*

ROZDZIAŁ TRZECI.

WIÉRSZE RYTMICZNE.

496. WIÉRSZEM RYTMICZNYM nazywamy pewną ilość stóp rytmicznie z sobą połączonych.

1) Dłuższe wiérsze wymagają pewnego miejsca, gdzieby w czytaniu głos mógł nieco spocząć, tém bardziéj, że ich łączenie się z sobą nie zawsze pozwala na taki wypoczynek na końcu wiérszą. Spoczęcie to najstosowniejsze jest ku środkowi wiérsza, i dla tego je *średniówką* nazywamy.

2) *Średniówka* zależy na tém, aby ku środkowi wiérsza w miejscu oznaczoném kończył się wyraz. Kiedy to zakończenie przypada nie w końcu stopy, ale na jéj początku lub w środku, tojest: kiedy ostatnia wyrazu część taktowém uderzeniem odcięta od stopy poprzedzającéj do następującéj się przenosi, powstaje stąd *cezura.* I tak w wiérszach:

Jak jaki *pędzi* | *wiatr* po świecie biega brat,

Zwyczajna jego *pra* | *ca* czytać całą noc,

Bóstwa twojego *po*|*świadcza* wszystko na świecie potęgę,

zgłoski *wiatr, ca, świadcza,* są *cezurami.*

3) Cezura jest męzka, kiedy na długą zgłoskę przypada, jak w pierwszym wiérszu *wiatr;* żeńska, kiedy przypada na krótką, jak w drugim wiérszu *ca;* nakoniec obojętna, jak w trzecim wiérszu *cza.*

497. Stopy w skład wiérsza wchodzące są albo jednakowe, np. same jamby, trocheje, albo różne, np. spondeje z daktylami. W pierwszym razie zowie się *wiérsz jednostajny,* w drugim *mieszany.* Podług ilości stóp zowią się wiérsze *dwu-trzy-cztero-stopowe* i t. d., a podług ilości wiérszy, z których się składa wrotka (509) nazywa się wrotka *dwuwiérszowa, trzywiérszowa, czterowiérszowa* i t. d.

Na wzór łacińskich mogą być u nas następujące wiérsze:

1) Trochaiczne, np.

Jaka chluba jest | z zwycięztwa,
Jaka chwała z pięknych ran,
Nieść na skroni wieniec męztwa,
Oto dla mnie piękny stan.

O pokoju, niebios darze,
Wejrz na biedne ludzkie plemię!
Niechaj przecie raz tę ziemię
Już rozjaśni promień twój;
Niechaj łzami zlane twarze,
Otrą matki, otrą żony;
Niech mordami nasycony
W gruzach swoich legnie bój.

2) Jambowe, np.

Zwyczajna jego praca czytać całą noc
A w dzień rozrywki szukać w gronie lubych sióstr.

Damonie przestań szy | dzić,
Wychodzisz z mojéj gło | wy,
Już nie chcę ciebie wi | dzieć,
Nie pragnę twéj rozmo | wy.

Upły|wa czas|·i·bie|ży w swym| niezmier|nym pędzie,
Gdy jeszcze rok przeminie jeden, co z nas bę|dzie?

3) Daktyliczne. Z tych najważniejszy jest *hexametrem* zwany, którego starożytni do bohaterskiéj poezyi i do satyr szczególniéj używali. I u nas w utworach tego rodzaju używać go można. Wiérsz ten powinien mieć cezurę w trzeciéj stopie męzką lub żeńską, tojest na wzniesieniu albo w spondeju lub trocheju, np.

Gniew opiewaj Bo|gini Achilla zgubny Pelidy
Który nieszczęścia tak wie|le ściągnął na greckie narody.

Już uleciały i znikły na zawsze
Z tobą Filonie pędzone momenta.
Ach uleciały i nigdy nie wrócą,
Aby obudwóch pogrążyć w rozpaczy.

Stawcie się w koło,
W ręce puhary,
Nektar to stary,
Huczcie wesoło.
Życie przeminie,
Czas ten młodości,
Chwila radości,
Szybko upłynie.

Do miary daktylicznéj należy *pentameter*, tojest taki wiérsz, który w trzeciéj i szóstéj stopie ma tylko jednę zgłoskę męzką. Takie dwie stopy mogą u nas czynić tylko dwuzgłoskowe zgłoski długie. W środku można położyć i spadający spondej (495, 2) lub trochej; ale w czwartéj i piątéj stopie powinny być czyste daktyle.

Runął straszliwy grom w chwili zapalił się las
– ⏑ ⏑ | – ⏑ ⏑ | – ⏑ || – ⏑ ⏑ | – ⏑ ⏑ | –
Febe z niebieskiéj krainy słaby rzucała mi blask.

4) Saficzny, np.

Miejsce trochejów mogą u nas zastąpić spadające spondeje (495, 2), w ostatnim zaś wiérszu miejsce trocheja spondej, np.

Możesz ręką chwały się dobić w boju,
Lub wymową wsławić się wśród pokoju,
Ale jeźlić żona nie zdobi, praca
Nic nie popłaca.

Z gospodarstwa z pilnéjli masz wysługi
Grosz zebrany, albo z kupiectwa drugi,
Gdy się żona twa nie przyłoży ktemu,
Zginąć wszystkiemu. *) i t. d.

5) CHORYJAMBOWY, np.

Lydyjo po | wiedz czemu
Gubisz mi bra | ta mego?

Przebóg | Lydyjo po | wiedz nam.

Powiedz | Lydyjo nam | czemu przyja | ciel nasz

Powiedz | Lydyjo nam | czemu tak psuć | chcesz przyjacie | la wdzięk.

498. Z tego cośmy dotąd powiedzieli każdy się łatwo przekona, że nie masz tak trudnéj miary, którąby w naszym języku oddać było niepodobną rzeczą. Lecz jak starożytni poeci nie trzymali się ściśle miar wprowadzonych, ale każdy tworzył sobie taką, jaką do dobitniejszego oddania myśli swego poematu za najstosowniejszą uważał: tak i my nie powinniśmy niewolniczo naśladować wzorów starożytnych, ale możemy składać takie miary, jakie się nam w każdym razie stosownemi zdawać będą. Wszakże możemy nawet na wzór starożytnych składać wiersze z dwóch różnych miar, byleśmy je starannie zachowali. I tak naprzykład odezwa Krasickiego do dzieci najsnadniéj da się zamienić na taką miarę składaną:

O wy, co zawsze niebaczne na względy
Za cackiem bieżéć gotowe w zapędy,
Za cackiem, które wysoko zbyt leci,
Wam niosę bajki, słuchajcie mnie dzieci!
Wy, których tylko niestatek żywiołem,
Wy, co za fraszką gonicie pospołem,
Nabycie któréj nie zdobi, lecz szpeci,
Wam niosę bajki, słuchajcie mnie dzieci!
Wy, które marne przybrawszy postaci,
Baśniami łudzić umiécie spółbraci,
Baśniami, które rozpusta ukleci,
Wam niosę bajki, słuchajcie mnie dzieci!

---

*) Przyjdzie zginąć wszystkiemu.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

WIÉRSZE ZGŁOSKOWE.

499. Cała budowa i piękność wiérszy polskich zasadza się na ilości zgłosek, na ilości i następstwie zgłosek mających przycisk i bez przycisku, tudzież na rymie i jego jakości; od tych więc warunków zależy ich rozmaitość *).

500. Zastanawiając się nad powierzchownym wiérszy polskich układem, cztery w nich rzeczy spostrzegamy; 1) Liczbę zgłosek; 2) Środek wiérsza; 3) Koniec wiérsza; 4) Jednakość lub różność czyli gatunek wiérszy.

1. Liczba zgłosek.

501. Wiérsze polskie mogą mieć od cztérech aż do trzynastu zgłosek, od których téż mają swoje nazwiska tak, iż są wiérsze cztérozgłoskowe, pięciozgłoskowe i t. d. Dłuższe wiérsze nad trzynastozgłoskowe są bardzo rzadkie. Wiérsze dwu i trzyzgłoskowe znajdują się tylko w większych wrotkach.

Krótsze wiérsze używają się w przedstawieniu treści lekkiéj i wesołéj, dłuższemi zaś (11—13 zgłos.) poważne rzeczy opiewają się.

Najpowszechniéj używają się wiérsze 8, 10, 11 i 13sto zgłoskowe.

Przykłady wiérszy według liczb zgłosek.

1) *Czterozgłoskowy.*

Panie Janie!
W każdym stanie
Zyskać można.
Myśl ostróżna.

2) *Pięciozgłoskowy.*

Tygrys wylata,
Spoziera zdala
I kłami błyska,
Język wywala.

3) *Sześciozgłoskowy.*

Ach! róży, ach róży,
Wśród ziemi rozłogów
W téj życia podróży
Tak wiele jest głogów.

4) *Siedmiozgłoskowy.*

Włosy jego w węża splącz,
Dwie obrączki razem złącz.

5) *Ośmiozgłoskowy.*

Góra, góra, zielony las
Dzisiaj razem nie będzie nas.

6) *Dziewięciozgłoskowy.*

Czyż ja u ojca nie dziecina!
Czyż ja u ojca nie jedyna!
Czemuż, czemu w moje rano,
Cały świat mi zawiązano?

7) *Dziesięciozgłoskowy.*

Drzym sobie duszo! co ci do tego,
Że tam myśl czyjaś po niebie lata,
Że ktoś ciekawy początku swego,
Ze starych grobów kurze obmiata.

---

*) Cegielski, Nauka poezyi, Poznań 1845 str. 14.

8) *Jedenastozgłoskowy.*

Kraków—stolica pyszna co się zowie.
Ile jest grodów wspaniałych na ziemi,
Kraków najpierwszy pomiędzy wszystkiemi,
I mało ludzi — co byli w Krakowie!

9) *Dwunastozgłoskowy.*

Lecisz miły ptaszku przez olszowe gaje,
Zaśpiewaj mi przecię, gdzie mój Jaś zostaje.

10) *Trzynastozgłoskowy.*

Ludzi we mgle nie widać, tylko sierpy, kosy,
I pieśni brzmią, jak muzyk niewidzialnych głosy.

11) *Czternastozgłoskowy.*

Hej hetmańska zbroja sławna po świecie szerokim!
Hej hetmański koń, sierota, rży smutnie; wié po kim.

12) *Piętnastozgłoskowy.*

W czczą jakąś trzeźwość ziemia ta, że aż mi strách, popadła,
Ni mowa duchem świętym tchnie, ni piérśby go już zgadłà.

13) *Szesnastozgłoskowy.*

Gdzie nad wielką wodą sierpy w wybujałéj trzcinie brzęczą,
Gdzie liść klonu cukrowego igra z piór papuzich tęczą, i t. d.

Uwaga. Wiérsze dłuższe nad trzynastozgłoskowe przechodzą granicę rozmiaru uczuciem naszém zakreślonego, i dla tego bardzo są rzadkie.

2. Środek wiérsza czyli średniówka.

502. Rozmiar wiérsza, zależący od uczucia oraz od tchu potrzebnego do wymówienia go w całości, wymaga podziału wiérszy na dwie połowy. Miejsce, gdzie się kończy pierwsza połowa z końcem wyrazu, nazywamy środkiem wiérsza czyli *średniówką.* W wiérszach mniéj niżeli dziesięć zgłosek mających rzadko wiérszopisowie nasi zachowują średniówkę, względem któréj uważać trzeba: 1) Żeby na ostatnią wyrazu zgłoskę przypadała; 2) Żeby się we środku albo blizko środka wiérsza znajdowała, tojest w samym środku, kiedy wiérsz ma parzystą liczbę zgłosek 8, 10, 12; w nieparzystych zaś wiérszach, żeby jedną więcéj nad połowę miała zgłosek. Niezachowanie tego prawidła czyni wiérsz mniéj gładkim i mniéj melodyjnym, np.

Rok się kochali — a wiek się nie widzieli.

Nakoniec uważać należy: 3) Żeby średniówka czyniła przestanek logiczny, a zatém żeby nie przypadała po wyrazie, który ze

związku mowy należy do następującego, bo wtedy niepodobna wytchnąć w połowie wiérsza; np.

Myśliwiec krąży koło | puszcz litewskich łoża.
albo Po wielu latach pierwszy | raz miała rodzina.

Mniéj razi niestosowne jéj położenie, kiedy blizko niéj znajduje się inny logiczny przestanek, np.

Brał dom żałobę, ale | powiedzieć nie śmiano
Po kim była żałoba, tylko zgadywano
W okolicy, i tylko | cichy smutek panów i t. d.

Koniec wiérsza czyli rym.

503. Rymem nazywamy podobieństwo wyrazów w idących po sobie lub odpowiednich wiérszach. Rym wiąże dwa lub więcéj wiérszy w jednę całość, np.

Czemu, czemu w moje rano
Cały świat mi zawiązano?

—

Gdy ja pójdę z domu
Kiedy powędruję,
Komuż wtedy komu,
Pięknie podziękuję?

504. Rym jest dwojaki: *mezki* i *żeński*. Męzki stanowią dwie końcowe podobnie brzmiące głoski wyrazów jednozgłoskowych, np.

Co wy mówicie mnie?
Ja waszych nie słucham mów.
Wy ludzie jesteście w śnie
Mnie wschodzi życia nów.

Rym żeński, powszechniéj używany, zależy na zgodności brzmienia zgłosek końcowych wraz z poprzedzającą je samogłoską, np.

Tędy, tędy leciał ptaszek,
Och świécący, krasnopióry,
Stąd od gniazdka śród igraszek,
Wiał się, wiał i wiał do góry.

505. Rym albo jest *ścisły* czyli zupełnie jednaki, gdy i jednakie ma głoski i jednakowe brzmienie, np. *nagroda, szkoda;* albo jest *wolniejszy,* gdy nie ma zupełnie tych samych głosek, np. *dwiema, oczyma; rano, dostaną; zbroi, mojéj;* albo ma głoski inaczéj wymawiane, np: *w mowie, powié; nazwisku, zysku; obiema, oczyma.* W przestarzałych wiérszach polskich ledwie znać rymy, np. *mówił, narodził; mieście, ubóstwie.*

506. Chcąc w wiérszach rymów używać, uważać trzeba, żeby były dobre. Do dobroci ich należy:

1) Aby były czyste, tojest, aby zawierały zupełnie zgodne z sobą brzmienia i miały ten sam przycisk czyli akcent. Złeby więc były rymy, gdybyś powiedział: *po co, mocą; pisze, słyszę; słońce, gorące;* atoli to nie od prawideł, ale od słuchu zależy. Jakoż dobrze rymują: *pychy, lichy; bieży, szerzy; błahy, zamachy.*

2) Aby jeden wyraz, czy złożony, czy niezłożony, nie kładł się w rym, np. *nami, z nami.*

3) Aby nie rymować dwóch jednozgłoskowych wyrazów z wyrazem dwuzgłoskowym, np. *pis-ał, mi dał; i wy, krzywy;* chyba że przycisk jednakowo pada na przedostatnią, np. *skromnie, do mnie; na tém, bratem.*

4) Rymy powinny mieć miłe brzmienie. Złe byłyby np. *w nią brnie, krnąbrnie.*

5) Nie powinny być zbyt łatwe i pospolite, np. *pisała, czytała; męztwo, zwycięztwo; młodości, płochości.*

6) Wiersze z jednakiemi rymami blizko po sobie następować nie powinny, bo rażą ucho swém jednostajném brzmieniem.

Co się tyczy wierszy: starać się trzeba, żeby, wyjąwszy gdy się powieść jaka czyni, wiérsz drugi kończył się na przestanku większym, a przynajmniéj na mniejszym. np.

> Z niebieskich najrańszą piosnek
> Ledwie zadzwonił skowronek,
> Najrańszy kwiatek pierwiosnek
> Błysnął ze złotych obsłonek.

507. Rym już używany, już nie używany, czyni osobny gatunek wiérszy rymowych lub nierymowych. Nierymowym wiérszem pisał żyjący w wieku XVII. Krzysztof Opaliński, wojewoda poznański († 1655), Satyry wielokrotnie wydane. Oto ustęp z Satyry X. ks. III. nauczający, żeby nikt nie ufał w urodzenie:

> Drugi rzecze, że idę z dziadów i pradziadów
> Zacnych i starożytnych. Mam stryja marszałkiem,
> Mam wuja pieczętarzem, abo więc biskupem.
> Cóż z tego? To już przez to gębę odąć trzeba?
> I nic nigdy godnego nie robić na świecie?
> Precz z tą dumą takową! Znam ja ciebie dobrze
> I wiém, co się w cię wlewa. Zacnieś się urodził,
> Ale żyjesz jako flis, albo jako hajduk.

508. Wiérsze ze względu na rymy są: *nieprzekładane* i *przekładane*. Nieprzekładane są, kiedy się z sobą rymują każde dwa wiérsze tuż przy sobie stojące, np.

Lecz cóż widać na wzgórku? Z blizkiego rozdołu
Kłęby dymu z iskrami buchają pospołu,
Wiją olbrzymie słupy, co zgięte u góry,
W ciężkie, czarne, skrwawione rozchodzą się chmury.

Przekładane są wiérsze, kiedy rymy równobrzmiące w pewnéj odległości po sobie następują, przeplecione jednym lub nawet kilką wiérszami innego rymu. Sposób przekładanego rymowania jest rozmaity. Najużywańszy jest, że albo wiérsze na przemian z sobą rymują, tojest pierwszy z trzecim, a drugi z czwartym, albo dwa z sobą rymujące wiérsze zamknięte są między innemi dwoma jednakową końcówkę mającemi, tojest piérwszy rymuje z czwartym a drugi z trzecim, np.,

Wędrowiec śpiewa, gdy go podróż nudzi,
I żeglarz śpiewa na wezbranéj fali,
Biedny wyrobnik z piosenką się budzi,
Żołniérz ponuca oparty na stali.

—

Ucichł, usnął dwór zamkowy,
Panna czuwa.—Na zegarze
Bije północ,—milczą straże.
Panna słyszy dźwięk podkowy.

We wrotkach (510) mogą być jeszcze inne przekładania, a natenczas nie trzeba zbyt rozdzielać wiérszy rymujących, tudzież i na to uważać należy, żeby wszystkie wrotki były z sobą zgodne.

509. Zbiór wiérszy o jednakiéj liczbie zgłosek *niezłożonym*, a o różnéj ich liczbie *złożonym* nazywamy, np.

Skrzypnęły dolne podwoje,
Stąpa ktoś w przysionkach długich,
I otwiera się drzwi troje,
Troje drzwi jedne po drugich.
Wchodzi jeździec cały w bieli
I usiada na pościeli.

—

W czasy gorące
Na łące
Pasły się społem
Osieł z wołem:
Tamten chróstem, ten trawą;
A pomiędzy murawą,
Tam gdzie kwiaty i ziółka
Pszczółka.

Wrotki.

510. Wiérsze albo bez przerwy jedne po drugich następują, albo téż dzielą się na pewne ustępy z greckiego *strofami* a po polsku *wrotkami* nazwane, dla tego, że po skończonym ostatnim wiérszu jednéj części, wraca się pieśń do gatunku pierwszego wiérsza, i wszystkie następujące wiérsze taki zupełnie mają wymiar, jaki był w pierwszéj części. Wrotka zatém jest połączeniem kilku wiérszy w jednę rytmiczną i harmonijną całość, jakąś myśl rozwiniętą obejmującą. Wrotki są *jednostajne*, gdy obejmują wiérsze tegoż samego rozmiaru, i *niejednostajne*, kiedy albo po parze tylko rozmiarem są równe, albo téż pary równe przeplatane są innemi między sobą równemi, albo kiedy nakoniec wszystkie wiérsze różnéj są długości, co się tylko w większych wrotkach zdarza. Według ilości wiérszy w skład wrotek wchodzących dzielimy je na dwuwiérszowe, trzywiérszowe i t. d. aż do siedemnasto-wiérszowych. Liczba wiérszy w jednéj wrotce może być rozmaita, zwykle jednak bywa parzysta (4, 6, 8 i t. d.); w nieparzystéj (3, 5, 7 i t. d.) ostatnie wiérsze dwóch po sobie idących wrotek wzajemnie sobie odpowiadają. Wyszczególnienie ich z przykładami znajdziesz w dziele Cegielskiego *Nauka poezyi. Poznań.* 1845. str. 43 i następne.

PISOWNIA.

511. Pismo służy do przedstawienia oczom ustnéj mowy. Ponieważ głoski są znakami pewnych brzmień, pierwszą zatém pisowni zasadą być powinno: *„Pisz jak mówisz“*. Atoli to prawidło licznym ulega wyjątkom, a zasady na niém oparte nie mogą być pewne dla tego, że nie we wszystkich stronach kraju jeden wyraz ma toż samo brzmienie i nie mamy dosyć znaków, któreby różnicę brzmień mownych dostatecznie wskazywały.

512. Pewniejsze pisowni zasady są:

1) *Poznanie natury głosek i ich brzmienia.* Na téjto zasadzie piszemy np. dwojakie *e*, ściśnione i otwarte, *a* i *ą*, bo tę różnicę brzmienia i w mowie dostrzegamy.

2) *Mechanizm języka.* I tak z zasad mechanizmu języka wypływa, że jeden i ten sam wyraz według różnicy względów, które

oznacza, rozmaicie piszemy, np. *gwoździę, gwoździsz; goszczę, gościsz* (27 i 36).

3) *Łagodzenie brzmienia;* dla niego bowiem wyrzucamy, przybieramy, lub zmieniamy niektóre głoski wyrazu. I tak zamiast, np. *weźrzenie* piszemy *wejrzenie; środek* zamiast *śrzodek,* lubo tak dawniéj pisano, i dla tego *s* miękczono *(48 d.) miejsce* od *mieścić* i t. p.

4) *Względy gramatyczne,* jakiemi są: *a)* Pochodzenie czyli wzgląd na pierwiastek lub inne wyrazy z tego źródła pochodzące. Na téjto zasadzie piszemy *mezki* od *mąż* (§ 58 i str. 80), *francuzki* od *Francuz*, *objad* od *jeść, sąsiedzki* od *sąsiad, marzyć* nie *mażyć,* bo pochodzi od *mara; wietrzny* nie *wieczszny,* co pochodzi od *wiatr; ludzki* nie *lucki,* bo pochodzi od *lud*; *iskrzyć* nie *iskszyć,* bo pochodzi od *iskra; każę* od *kazać; karzę* od *kara; zwycięzki* od *zwycięzca, zwyciężyć* i t. p. *b)* Składanie czyli wzgląd na to, z czego się wyraz składa. Piszemy np. *jąć, jeść,* przez *j(e),* zatém i złożone z nich *wjąć, zjeść*, przez tę głoskę pisać należy. *c)* Zmiana końcowa wyrazów. I tak rzeczowniki żeńskie na *ska,* w celowniku na *sce* kończymy, toć i *Polska* na *sce* kończyć należy. Piszemy *bok* przez *k,* bo się mówi *boku, róg,* bo się mówi *rogu, nóż* nie *nusz,* bo się mówi *noża* i t. p.

5) *Podobieństwo czyli wzgląd na to, co jest zwyczajem języka w podobnych razach.* Na zasadzie podobieństwa pisać należy *prośba* (nie *prozba)* od *prosić,* jak się pisze *kośba* od *kosić.*

Żaden atoli z tych względów pojedynczo uważany, nie może rozwiązać wszystkich wydarzyć się mogących wątpliwości; ale jeden drugiemu przychodzi w pomoc, i w połączeniu nakoniec rzecz wyjaśnią *). Gdzie zaś wyżéj wskazane zasady nie uchylają wątpliwości, tam iść należy za zwyczajem powszechnym, powagą wzorowych pisarzy ustalonym.

Podział pisowni.

§13. Nauka pisowni wskazuje: 1) Gdzie jakie głoski pisać należy. 2) Jak się piszą lub w pismie rozdzielają szczególne wyrazy.

*) Szwejkowski w dziele: ***Rozprawy i wnioski o ortogr. polsk.*** str. 196.

3) Sposoby oznaczenia głoskami początku mowy, znaczenia wyrazów lub oznaki uszanowania. 4) Zasady oddzielania wyrazów znakami przestankowemi: dla tego téż nad każdą z tych części osobno zastanowić się należy.

ROZDZIAŁ PIERWSZY.

PISANIE GŁOSEK.

514. Jak głoski dzielą się na samogłoski i spółgłoski, ostatnie zaś na twarde i miękkie, pojedyncze i złożone czyli dwójki, tak téż w tym porządku o pisaniu niektórych z nich w krótkości wspomnimy.

Samogłoski.

515. Samogłoski *a, é, ę, ó, i, y*, w wymawianiu i pisaniu szczególniéj na uwagę zasługują. Z tych:

A w dawnych książkach polskich dwojako pisane znajdujemy, tojest ze znamieniem prawém (ʹ) i bez niego. Znamię to, według Kopczyńskiego, wskazywało, iż ta samogłoska otwarcie wymawiać się powinna; ściśnione zaś brzmienie miała mieć wtenczas, kiedy stała bez znamienia, np. pan (czytaj pąn) jak to lud dotąd, szczególniéj zaś w Wielkopolsce, wymawia. Ale ten gramatyk zmienił to prawidło w ten sposób, że ściśnioném nazwał *á* ze znamieniem prawém. Zwyczaj powszechny już oddawna odrzucił znamionowanie téj samogłoski, jako do rozróżnienia w mowie prawie niepodobne i dla wdzięku języka wcale nie korzystne.

É ściśnione piszemy:

a) W rzeczownikach w § 54 wskazanych.

b) W narzędniku i miejscowniku liczby pojed. przymiotników rodzaju nijakiego i zaimków przymiotnych, np. ***dobrém piórem, w piękném ciele, w mojém, twojém swojém mieszkaniu.***

Uwaga. Przymiotniki rzeczownie wzięte nie mają w tych spadkach *é* ściśnionego, np. *wielkiém pogłownem, podymnem. Pracuj nad twojém dobrem* (159. 2).

c) W sposobie bezokolicznym słów do piątéj i szóstéj odmiany należących, w czasie przeszłym na *ałem* zakończonych (265 i 272) także w ***mléć, pléć*** i rzadko używanych ***bojéć się, chrapiéć, sapiéć, stojéć*** (269).

d) W sposobie bezokolicz. jednozgłoskowych słów trzeciéj odmiany na *rzéć* zakończonych (246, 1), np. *drzéć, mrzéć* także w *żréć* i *patrzéć* (275).

e) W przysłówku *téż* dla odróżnienia go od liczby mnogiéj zaimka ukazującego, np. *Ja téż byłem. Teżto przysięgi twoje.*

We wszystkich innych słowach na *eć* zakończonych, dla odróżnienia cechy ich odmian i znaczenia, *e* otwarte pisać należy, np. *umieć, rozumieć, śmieć* (262), *siwieć* (259, 1). Wszakże co innego znaczy *boleć*, a co innego *boléć*, tamto ma *boleje*, a to *boli*.

Uwaga. Niektóre wyrazy jedni piszą przez *é* ściśnione, drudzy przez *y*. Dla ustalenia ich pisowni należy pisać przez *y* te wszystkie, w których odmianie nie objawia się *e* otwarte, np. *badyl, blich, cybuch, cyrkiel, cyrulik, cyrograf, drzymać, gryka, gzyms, gdyrać, mir, pył, rozynek, zbir, zydel, zyz*, nie zaś *badél, bléch, drzémać*, i t. d.

E̜ pisze się w środku wyrazów jak i na końcu czasowników, gdziekolwiek jego brzmienie słyszéć się daje. Nadto pisać je należy:

a) W mianowniku, bierniku i wołaczu imion rodzaju nijakiego, które w dopełniaczu liczby pojedynczéj *ęnia* lub *ęcia* przybierają (120, 2), np. *brzemię, imię; kurczę, cielę.*

b) W bierniku liczby pojed. rzeczowników żeńskich, wyjąwszy zakończone na *ni*, cudzoziemskie na *ja*, swojskie na *la* i *nia* z poprzedzającą spółgłoską (117, 2) oraz na *owa* i *na z* poprzedzającą samogłoską zakończone (161), bo w tych *ą* piszemy, np. *cnotę, kanię, żmiję, tęczę, lwicę, strzechę, nogę, mąkę; panią, gospospodynią, familiją, stancyją, Szwecyją, liniją, groblą, stajnią, wozownią, królową, senatorową, wojewodzinąą, sędziną* i t. p.

c) W bierniku następujących wyrazów odmiennych: *jednę, nię* (źle *nią*), *tę, tamtę, onę, owę, czyję, moję, twoję, swoję, naszę, waszę, samę, wszystkę.* Wielu piszących spadek ten w powyższych wyrazach mylnie na *ą* zakończa, bo wszyscy dawniejsi pisarze a nawet i nowożytni poprawnie piszący zawsze go na *ę* skłaniają i lud tak wymawia.

I, w języku naszym używa się jako znak miękczenia i jako samogłoska (17). Jako znak miękczenia nie zaczyna ani nie kończy zgłoski. Jako cienka samogłoska pisze się wszędzie, gdziekolwiek

samo albo z jakąś poprzedzającą lub następującą spółgłoską czyni zgłoskę, np. *sto-i, wi-dzę, in-ny*. Porównaj § 17 i 21, 4.

Uwaga. Po spółgłosce miękkiéj na względne czasowników (74, 5) spływającéj nie pisze się *i* za znak miękczenia, bo go spółgłoska dla jasności mowy zatrzymuje, np. *kmiecem* twój i ubogi robak, nie *kmieciem*, boby się zatarł ślad, że względna jest przyczepiona (zob. § 35), *Chocęś* i t. d.

Ó ściśnione pisze się, gdy stojąca po niém spółgłoska słaba (38 i 56) bądź sama, bądź ze zgłoskami *ka, ko*, na niém się wspiera. W ostatnim razie i po rozłączeniu z spółgłoską słabą, a nawet i w pochodnych pozostaje *ó* ściśnione, np. *grób, ród, nóż, stół, kłódka, słówka, ziółko, żydówka, dachówka*.

Następujące mają *o* otwarte, chociaż na nie spływają głoski pochylające.

1) Wyrazy: *od, pod, dob* (doba), *dzięcioł, gruczoł, kwiczoł, mozoł, pachoł, sokoł, gąsior, jawor, jezior, kaczor, piskorz, por, sikor, sobor, węgorz, żywioł, chodź, groź, koł, orz, porz, słodź*.

2) Wyrazy obce na *or*, np. *aktor, rektor, fawor*.

3) Na przyrostkową spółgłoskę *z* zakończone, np. *toż, jakoż, wszelakoż, mówionoż, byłożto*.

Nakoniec pisze się *ó* ściśnione w następujących wyrazach:

Ból, bóstwo, bót, brózda, chór, chróst, córa, córka, czółno, dłóto, dowództwo, drót, dwóch, główny, góra, Józef, Jakób, kłóć, kłócić, kłótnia, król, krótki, który, lóżny, lózować, łót, młócić, mnóstwo, mól, mówić, mózg, mrówka, nóra, obróż, ochędóstwo, ogół, ogórek, ósmy, ósmak, pióro, płókać, płótno, podróż, pójść, póki, póty, powrósło, póżny, próba, próchno, prócz, prószyć, próżny, robótka, równy, rózga, róża, różny, siódmy, siódmak, skóra, sobótka, sójka, spólny, spółka, śrót, stós, stróż, szczegół, szósty, tchórz, twórca, ubóstwo, włóczęga, włóczka, włóczyć, włókno, wojewódzki, województwo, wójt, wróbel, wrócić, wróżyć, wskórać, wskróś, wtóry, żółć, Żółkiew', żółty, żółw', żóraw', źródło.

Uwaga. W pisaniu *ó* ściśnionego wielka niejednostajność dostrzegać się daje. Jedni bowiem piszą tam *ó* ściśnione, gdzie drudzy *u* używają. Dla ustalenia pisowni takich wyrazów, idąc za zdaniem Deputacyi od król. Towarzystwa warszawskiego przyjaciół nauk do ustalenia zasad pisowni polskiéj wyznaczonéj *), piszmy *u* statecznie tam, gdzie w gramatycznych odmianach wyrazu nigdzie się nie ukazuje *o* otwarte, i jeżeli bliższe pochodzenie wyrazu nie wymaga koniecznie *o* ściśnionego. Piszmy zatém: *bankrut, biuro, but, bruzda, całun, chruściel, chrust, dłuto, drut, kłus, krubka* (naczynie drewniane do chowania czego, pudełko, puszka), *luźny*,

*) Zob. *Rozprawy i wnioski o ortografii polskiéj. Warszawa*. 1830.

nucić, nuta, opiekun (zatém *opiekuńczy), płukać, pułk, pułka, pułkownik, ślusarz, śruba, sznur, szpunt, tłumacz* i t. p. Wyrazy cudzoziemskie mające *u*, a mianowicie zakończone na *unek*, nie powinny się pisać przez *ó* ściśnione; *trunek, werbunek, frasunek, rachunek;* przeciwnie polskie podobnego zakończenia mają zawsze *o* otwarte: *trzonek, korzonek* i t. d.

Y grube kładzie się zawsze po spółgłoskach twardych, prócz *g* i *k* (21, 4) tudzież po podniebiennych miękkich (22), np. *my, ty, słynąć, dym; twierdzy, pracy, róży, tłuszczy, suszy.*

Spółgłoski twarde.

516. Właściwe każdéj spółgłosce brzmienie wskazuje, gdzie którą pisać należy. Z twardych spółgłosek, w piśmie szczególniéj na uwagę zasługują: *f, g, h, ks, x* i *z*.

F, z pisma łacińskiego wraz z całym alfabetem do polskiego przybrane, pisze się tylko w wyrazach przyswojonych, w których albo się już znajduje, albo w przeniesieniu ich do pisma naszego z *ph* powstało, np. *farba, fałsz, trafić, filozof,* (philosophus), *fizyka* (physica), *filolog* (philologus), *Filip* (Philippus). Ze swojskich ledwie kilka wyrazów przez *f* piszemy, np. *fujara, krotofila* za *krotochwila* lub *krótkochwila*, tojest zabawka czas czyli chwile skracająca, *obfity, obfitować* zamiast *okwity, okwitować.* Niektóre wyrazy dotąd przez *sf* pisane ze względu na ich pochodzenie przez *sw* pisać należy: *swora, sworność, sworzeń.*

G, używamy tak w swojskich jak i obcych wyrazach. W swojskich stale zachowuje to brzmienie, i dla tego wszędzie się pisze, gdziekolwiek jego dźwięk słyszéć się daje. Ale przed *e* bezpośrednio stać nie może (21, 4), np. *głowa, gęsty, ginąć, ogień, bagien.* Co się tyczy wyrazów obcych uważać należy, że w niektórych z nich przed *e* głoskę tę jak *j(e)* wymawiamy, w innych właściwe jéj zachowujemy brzmienie. I tak mówimy: *jenerał* (generalis), *rejestr* (regestrum), *ewanjelija* (evangelia), *jeometryja* (geometria), i znowu: *Genewa, Gerwazy, Gertruda.* Dla jednostajności w piśmie wszystkie wyrazy obce to brzmienie mające przez *g* pisaćby należało; atoli, kiedy w niektórych z nich dźwięk *j* zamiast *g* zwyczaj upowszechnił, i w piśmie zachować je wypada. Dla tego téż piszemy: *jenerał, jeografija, rejestr* i t. p.

H, nie uważa się za spółgłoskę, bo się nie urabia narzędziami mownemi, ale jest tylko tchem przez gardło płynącym, który się

zlewa na jakąś samogłoskę i jéj brzmienie wzmacnia; dla tego je téż *przydechem* nazywają. Tę własność brzmienia *h*, najlepiéj nam wyjaśnia mowa ludu naszego, który, nie mając w języku ojczystym brzmień rodzinnych od *a*, *e*, zaczynających się, wyrazy obce na początku głoski te mające z przydechem wymawia, np. *Hanka* za *Anka*, *Helżbieta*, *harfa*, *harmata*, *hałun*, i t. p. W języku polskim piszą się przez *h* następujące wyrazy:

Boh (rzeka), Bohdan (Bogdan), błahy, bohatér, braha, buhaj, czyhać, ha! habit, Hadziacz, (miasto), haft, haja (ryba), hajduk, hajdamak, hak, halabarta, halerz, Halicz, Halina, Halka, Halszka, hałaburda, hałastra, hałas, hałun, hamernia, hamować, hamulec, han, handel, Haneta, Hanusia, hańbić, hap, haracz, haramza i harandzia (gawiedź), harap, harc, harcźéć, hardy, harmider, harmonija, harować (usilnie pracować), Harpija, hart, hasać, hasło, haubica, hazard, heban, Hebe (bogini młodości u Greków), hybel, Hebrajczyk, heca, heciak od hecia, hej, Hekate (bogini piekła), hektyk, Helena, Helikon (góra), Helespont, hełm, hemoroidy, heraldyka, herb, herbata, heretyk, Herman, Herod, heroiczny, herszt, hetka, hetman, Hijacynt, hierarchija, hieroglyf, Hieronym, Hilary, himn, hipokryta, historyja, Hiszpan, hodować, hojny, holować, Holender, hołd, hołobla, hołota, hołubiec, honor, hop, horda, horodniczy, horyzont, hosanna, hospodar, hostyja, hoży, hrabia, hreczka, hu, hubka, huf, hufnal, huk, hukać, hulać, huletka (laska pasterska), hultaj, Humań, humor, huncfot, hup, hupka, hurmem, hurt, hurtem, hurty, husarz, huta, huzar, Hyjacynt, hyberna (danina na żołd wojskowy z dóbr królews. i duchown.), hyc, hycel, hyda (ohydzenie), hydra, hydraulika, hydrografija, hydzić, hyjena, hyl (cypel ziemi w wodę wychodzący), Hymen (bożyszcze małżeństw), hymn (zob. himn), hypochondryja, hypokondryja, hypokryta, hypoteka, kurhan, Mahomet, mahoń, puhacz, puhar, Sapieha, wahać się, wahadło i t. d.

Ks i *X*. Brzmienia tych głosek są do siebie podobne, albowiem greckie i łacińskie *x* z głosek *ks* powstało, i dla tego niektórzy nasi pisarze i w swojskich wyrazach *x* za *ks* niewłaściwie używają; swojskie bowiem wyrazy, w których brzmienie tych głosek słyszéć się daje, przez *ks* pisać należy, np. *książę*, nie *xiążę*, *książka* nie *xiążka*, *ksiądz* nie *xiądz*. Ale w skróceniu *x* za *ks* czyli *ksiądz* (np. *X. Skarga)*, zwyczaj upowszechnił. Podobnie przez *x* piszą się imiona obce tak własne jak i pospolite przyswojone, np. *Xerxes*, *Xenofon*, *Alexander*, *Maxymilijan*, *Felix*, *text*, *examen*, *maxyma* i t. p.

Z, jako przyimek dwojako się pisze, tojest przez *z* i *s*. Pisze się *z* bez względu na następującą spółgłoskę (42 i 43) jeżeli ten przyimek nie jest z wyrazem spojony, np. *z szkołą*, *z chałupy*,

z czapki, z pracy i t. p. Kiedy w złożonych *z*, a kiedy *s* pisać należy, zobacz §§ 42 i 43. Ale przyimki *bez, roz* zawsze przez *z* piszemy, np. *bezpieczny*, *rozprawa, rozkosz*, *rozebrać*, *bezcześcić*, i t. p.

Spółgłoski miękkie.

517. Spółgłoski miękkie wszędzie się piszą, gdziekolwiek ich brzmienie słyszéć się daje. Ze spółgłosek miękkich szczególniéj na uwagę zasługują wargowe (22) *b', f', m', p', w'*, które wielu nie zawsze miękczy tam, gdzie z zasad języka miękczyć się powinny. W których imionach miękczyć je należy, poznaje się w rzeczownikach z dopełniacza: w męzkich jeżeli przed *a* lub *u* przybierają *i* jako znak miękczenia (17), a w żeńskich, kiedy w tym spadku na względną *i* (74, 5) spływają, np. *kiełb', kiełbia; karp', karpia; paw', pawia; drób', drobiu; karm', karmi; krew', krwi.* Lubo w żeńskich to *w'* powszechnie twardo wymawiamy, jednakże ze względu na podobieństwo skłonienia, miękczyćby je należało, np. *konew', konwi, marchew', marchwi.*

W drugiéj osobie licz. pojed. sposobu rozkazującego słów piątéj odmiany, dawniéj powszechnie głoski te miękczono, np. *rób'*, *traf', trap', nastaw', zbaw'*. (Zob. *Wujka Nowy Test. w Krak.* r. 1593 str. 20 i 24 i indziéj). Także w *kłam', łam', łom'* (239), *kłap'* i kilku innych na *pać* zakończonych (240).

Nie miękczą się te głoski, kiedy przez odmianę przybywa zgłoska, lub kiedy sposób bezokoliczny z przyrostkami *no, że*, jest połączony, np. *róbno, róbże, róbmy, róbcie.*

Uwaga. Lubo z ogólnéj zasady należałoby te głoski miękczyć w sposobie rozkazującym, jednakże je w potocznéj mowie, szczególniéj zaś *b'* i *w'*, powszechnie twardo wymawiamy.

J(e) jako spółgłoska (45) samo nie czyni zgłoski, i dla tego też tam się tylko pisze, gdzie to brzmienie zaczynające zgłoskę lub ją kończące opiera się na przyległéj samogłosce, np. *ja, jąć, jeleń, jęk, jodła, jutro, raj, kléj, sejm, bij, mój, kuj, stryj* i t. p.

Ponieważ *j(e)*, jakeśmy wyżéj powiedzieli, w wyrazach swojskich służy do połączenia przykrego dla naszych uszu zbiegu dwóch samogłosek (48), zatém i obce imiona na *i-a, y-a*, zakończone, ze względu na tę właściwość języka naszego przez *j(e)*

pomiędzy te samogłoski wtrącone pisać wypada. Ale w wymawianiu tych imion, które, prócz małéj ich liczby, w swoich językach mają przedostatnią krótką, przycisk na trzeciéj od końca kłaść należy (494, 3). Ze względu więc na podobieństwo zakończenia, jak piszemy swojskie *źmija, szyja, zgraja, kaznodzieja, delija, nadzieja, knieja*, piszmy i obce własne i pospolite, np. *Anglija, Grecyja, Fabijan, Scypijon, manija, talija, exekwije, racyja, exekucyja* i t. p. Taki sposób pisania tych imion, nietylko że się zgadza z wymawianiem ich, ale nadto uogólnia zasadę ich spadkowania, jak się o tém z porównania odmiany tych imion z polskiemi tegoż zakończenia (zob. *źmija* § 116) przekonać można. Pisanie samego *j(e)* po opuszczeniu samogłoski *i* lub *y*, utrudza skłanianie tych wyrazów, i zmienia ich brzmienie. Wszakże inaczéj brzmi *Anglija* a inaczéj *Angl-ja* i t. p.

Uwaga. Głoska *j* na końcu słów stojąca jest cechą sposobu rozkazującego. Które słowa w tym sposobie piszą się przez *éj*, a które przez *ij* lub *yj*, zobacz w § 225. A. *b*. c.

Rz. Głoska *r* z syczącą *z* połączona trojako się wymawia, co téż i w pismie odróżniać wypada. I tak jeżeli po *r* stoi *z* bez kropki, to obie głoski łącznie się wymawiają i jedno tworzą brzmienie, np *drze, mrze, trzeba, trzy, trzaska, wierzgać*. Jeżeli po *r* następuje *ż*, natenczas obie głoski osobno wygłaszamy, np. *drżę*, *(dr-żę), rży (r-ży)*. Są znowu wyrazy, w których *z* po *r* następujące nie łącznie z niém, ale osobno wymawiamy; a w takim razie dobrzeby było kłaść kreskę nad *r*, np. *mar'znąć*, nie *marznąć, mier'zić, zmar'zlak* i t. p. Tym więcéj baczyć należy na tak różne tych głosek wymawianie, że z mylnego wygłoszenia ich wątpliwość powstać może. I tak co innego znaczy *drzyj* od *drzéć* (225. A. *b.)*, a co innego *drżyj* od *drżéć* (272).

Uwaga. Jak dwójkę *rz* (4. *b)* w niektórych wyrazach rozłącznie wymawiamy, a w tedy dla usunięcia wątpliwości względem brzmienia tych głosek, niektórzy łącznik (535) pomiędzy nie kładą, tak podobnież wiele jest słów z przyimków złożonych, które się zaczynają od podobnych głosek jak i inne wyrazy niezłożone, np. *oborać, obozować; ziścić, zimować; worać, worek; odłamać, odłużyć,* t. p. Że zaś w niezłożonych spółgłoski łącznie się wymawiają, a w złożonych odbijają się, zatém niektórzy dla wskazania téj różnicy, w złożonych słowach za przykładem Jana Śniadeckiego, przyimek łącznikiem od nich przedzielają, np. *ob-orać, w-orać, z-iścić, z-orać, zmar-znąć, zmar-zły*.

Spółgłoski miękkie w zakończeniu sposobu bezokolicznego.

518. Cechą sposobu bezokol. w języku naszym są miękkie głoski syczące: *c*, *dz*, *ć*. Aby poznać, którą z tych głosek słowa w tym sposobie przybierają, uważać należy na głoskę stojącą przed *ł* w trzeciéj osobie liczby pojed. czasu przeszłego. Jeżeli bowiem tę cechę czasu przeszłego poprzedza *k*, sposób bezokoliczny kończy się na *c*; na *dz* zaś wtedy, kiedy przed nią *g* stało; we wszystkich innych kończy się na *ć*, które po odrzuceniu *ł* przybieramy. Tylko słowa w tym czasie *b*, *d* lub *t* przed *ł* mające odstępują od tego ogólnego prawidła, bo po przybraniu *ć*, głoski te przed niém na *ś* zamieniają (252), np. *tłukł*, *tłuc; wlókł*, *wlec* (52); *ciekł*, *ciec; mógł*, *módz; biegł*, *biedz; legł*, *ledz; lągł*, *lądz; kochał*, *kochać; pisał*, *pisać; czynił*, *czynić; uczył*, *uczyć; grzebł*, *grześć; skubł*, *skuść; bódł*, *bóść; kradł*, *kraść; padł*, *paść; jadł*, *jeść; plótł*, *pleść*.

Podwajanie spółgłosek.

519. Jak w polskim, tak i w innych językach często się zdarza, że się w tym samym wyrazie tak w mowie jak i w pismie spółgłoski podwajają, np. *zzuć*, *oddać*, *wwinąć*, *senny*, *lekki*, *miękki*, *ssać* i t. p.

Takie wyrazy polskie zawsze podwójne głoski w pismie mieć powinny, bo je i w mowie podwajamy. Toż samo czynimy z nazwiskami osobowemi litewskiemi, np. *Jagiełło*, *Radziwiłł* (71, A. *f*). Ale imiona cudzoziemskie własne i pospolite, wyjąwszy te, w których wyraźnie podwojenie spółgłoski w mowie słyszéć się daje, lubo w językach, z których są przybrane przez podwojone piszą się głoski, my tylko przez jednę pisać powinniśmy; bo w mowie podwójnego ich brzmienia nie wyrażamy, np. *afekt*, *komisyja*, *kolegijum*, *hipika*, *Izabela* i t. p.

ROZDZIAŁ DRUGI.

PISANIE SZCZEGÓLNYCH WYRAZÓW.

520. Jak wyrazy pojedyncze dla wygodnego czytania osobno piszemy, tak znowu składane dla uniknienia dwuznaczności łącznie pisać należy, np. *wielkomyślny*, *dobrowolny*, *oddzielny*, *wielkanoc*, *sztukamięsa*. Przydłuższe wyrazy złożone, szczególniéj zaś

przymiotniki, kiedy się pierwsza ich część składowa kilka razy zmienia, co się najpospoliciéj z liczebnikami dziać zwykło, niekiedy kreską przedzielamy, np. *Komisyja cywilno-wojskowa, wiatr południowo-zachodni, kolor niebiesko-czerwony, wiérsze trzy-cztéro-pięcio i sześcio-zgłoskowe*.

521. Przyimki *bez, nad, od, pod, przed, w* i *z*, mające po sobie łagodzące *e* (302), podobnie jak wszystkie inne, jeżeli w skład wyrazu nie wchodzą, odłącznie piszemy, chyba że do nich przyczepia się *ń*, jako skrócona forma zaimka *niego* (186, 9), np. *ode mnie, beze mnie, pode drzwi, przezeń, nadeń* i t. p.

522. Przymki, przysłówki i spójniki z kilku wyrazów, szczególniéj zaś z rzeczowników, zaimków i przyimków złożone, dla wskazania różnicy ich znaczenia łącznie piszemy, np. *Złoty*, tojest *trzydzieści groszy:* To jest *ten złoty, któregoś szukał*. Wyrazy tak piszące się są:

Dlaczego, dlatego, dokąd, dopóki, dopokąd, dotąd, dopóty, dopotąd, dotychczas, gdzieniegdzie, naco, nadewszystko, nadto, nakoniec, nakształt, naostatek, naówczas, nareszcie, natenczas, natomiast, natychmiast, niemniéj, odkąd, odtąd, oto, poco, poczém, pokąd, pomiędzy, potąd, potém, przedewszystkiém, skąd, stąd, stémwszystkiém, takjest, tojest, tymczasem, wkoło, wokoło, wówczas, wprawdzie, wreszcie, wtedy, wtém, wtenczas, zaco, zaczém, zatém i t. p.

523. Przyrostki, które nigdy osobnych wyrazów nie czynią (201 i 294), piszą się łącznie; osobno pisane czyniłyby niekiedy mowę wątpliwą, np. *pisałże tak?* i *pisał, że tak*.

524. Przysłówek *nie*, gdy znaczy przeczenie, pisze się zawsze osobno: *nie daj, nie mów, nie rozum, ale głupstwo;* i t. p. Gdy zaś nie znaczy przeczenia, ale niedostatek, ubycie czegoś z przedmiotu, lub zmianę własności jakiéj rzeczy, pisze się łącznie, np. *niemowa, niemoc, niechęć, niezgoda, nieczułość, nierozsądek* i t. p.

Pisanie imion własnych cudzoziemskich.

525. Imiona własne cudzoziemskie należące do narodów, które używają alfabetu łacińskiego, pisać się u nas mają tak, jak je cudzoziemcy piszą w swych własnych językach.

526. Wyłączają się z tego ogólnego prawidła:

1) Imiona własne starożytne, które zwyczaj powszechnie przy-

jęty dozwala wyrażać podług polskiéj pisowni: *Wirgili*, *Tacyt*, *Babilon*, *Sydon* i t. p., chyba że pisarz dla szczególnych powodów, w nazwiskach starożytnych, w postaci swéj nieprzeistoczonych, chce zachować ich pisownią cudzoziemską.

2) Kilka imion wielkich ludzi z późniejszych nawet wieków, w których powszechny zwyczaj spolszczenie pisowni zatwierdził, np. *Wolter*, *Szekspir*, *Rasyn*, *Kornel*, *Kondeusz*.

Zwyczaj powszechny.

527. W pisaniu niektórych wyrazów, pomijając ich pochodzenie, wymawianie i inne względy gramatyczne, stosujemy się do powszechnego, powagą poprawnie piszących ustalonego zwyczaju. I tak pomimo zasady, iż *s*, *z*, w odmianie wyrazów przed miękką spółgłoską miękko wymawiamy (27) nie miękczymy ich w wyrazach, *bolesny*, *nazwie*, *pasmie*, *pismie*, *spi*, *spieka*, *spieszyć*, *cudzoziemczyznie*, *gotowiznie*, *mieliznie*, *ojczyznie*, *przyjaznie* (przysł.), *siwiznie*, *starszyznie*, *więznie*, *zwierzę*.

Ale miękczy się *ś* w wyrazach: *jaśnie*, *maśle*, *pośle*, *powściągnąć*, *ślaz*, *śle*, *ślub*, *śluza*, *śpiew*, *śrubsztak*, *trzaśnie*, *ukośnie*, *wiośle*, *wiośnie*, *właśnie*, *zazdrośni*.

Po głoskach *ś*, *ź*, dawniéj pisano *rz*, np. *śrzodek*, *śrzuba*, *źrzenica*, *źrzebię* t. p., teraz piszemy *środek*, *śruba*, *źrenica*, *źrebię*.

O zamianie *ź* na *j* przed *rz* zob. § 48 *d*.

Następujące przez *sz* pisać należy: *szklanka*, *szkło*, *szla*, *szlachcic*, *szlak*, *Szląsk*, *szpik*, *szpital*, *szpinak*, *szrot*. Ale lepiéj pisać *spinka* lub *śpilka* (zob. str. 36 zakończ. *arnia)* od *spiąć* (42), niż *szpinka*, *szpilka*, bo tu przyimek *z* zamienił się na *s*.

Że nie należy pisać *scz* namiast *szcz*, np. *szczęśliwy* nie *sczęśliwy* t. d., o tém już wyżéj (27) mówiliśmy.

Dzielenie wyrazów i przenoszenie ich z jednego wiérsza na drugi.

528. Gdy się wyraz cały w jednym wiérszu nie kończy, natenczas, na znak jego przeniesienia, łącznik w końcu wiérsza położywszy (535, 7), pozostałe zgłoski do drugiego przenosimy. Tu na następujące okoliczności wzgląd mieć należy:

1) Że wyraz jednozgłoskowy nie może się rozdzielać i przenosić, np. *nieść, pójść, dzwon.*

2) Że przyimki *w, z,* łączące się zawsze z wyrazem do którego należą, nie mogą stać na końcu wiérsza, chyba że dla złagodzenia zbiegu spółgłosek głoskę *e* przybrały, np. *we* Lwowie, *ze* wschodu.

3) Spójnik *i,* nie powinien stać na końcu wiérsza boby stąd wyniknął niejaki przedział między nim a następującym wyrazem, który łączy z poprzedzającym, np. *przyszedł i-wziął.*

4) Wyrazy złożone, w przenoszeniu każdy osobno piszemy, np. *od-kopać, zpo-za, roz-głosić, pod-skoczyć.*

5) Jeżeli w środku wyrazu znajdują się dwie lub więcéj spółgłosek, natenczas albo się dzielą, tojest, że pierwsza łączy się z poprzedzającą, a drugie z następującą samogłoską, szczególniéj zaś, jeżeli się spółgłoska podwaja, np. *spół-głoska, koń-czyć, lek-ki;* albo jeżeli się znajduje w mowie wyraz niezłożony od podobnych spółgłosek zaczynający się, wtedy obiedwie opierają się na następującéj samogłosce, np. *zgło-skować,* bo się mówi *sko-ro, skop.* Ale nie mogę dzielić *oko-li-czność, wszy-stkie,* bo nie masz w języku wyrazów, któreby się od *czn* lub *stk* zaczynały; powinno więc być: *okolicz-ność, wszys-tkie, naj-dobro-tliwszy.*

6) Unikać należy takich podziałów, w którychby przez rozłączenie głosek pierwsza połowa wyrazu przybrała zakończenie do jakiegoś innego wyrazu podobne, np. *ka-żdy,* lepiéj według powszechnego zwyczaju *ka-żdy.* Na téj zasadzie dzielmy téż: *szczęś-liwy, wszys-cy.*

Skrócenia w pismie najużywańsze.

529. Często dla oszczędzenia miejsca lub z pośpiechu, zamiast wypisania niektórych wyrázów, tylko je przez początkowe głoski w pismie oznaczamy, a to *skróceniami* nazywamy. Najużywańsze skrócenia w polskim języku są:

b. m. (bieżącego miesiąca.)
b. m. i r. (bieżącego miesiąca i roku).
ces. król. (cesarsko-królewski).
czyt. (czytaj).
D. lub d. (dnia).
D. lub Dobr. (Dobrodziéj).
Dr. (Doktor).
etc. (*et cætera* z łacińsk. znaczy i t. d.).
H. W. K. (Hetman Wielki Koronny).
J. C. M. (Jego Cesarska Mość).
J. K. M. (Jego Królewska Mość).
JMĆ lub JMCI (Jegomość).
J. O. (Jaśnie Oświecony).

J. O. Mci Kżę lub Xżę (Jaśnie Oświecony Mości Książę).
JP. lub JPan, Jmć Pan (Jegomość Pan).
i t. d. (i tak daléj).
i t. p. (i tym podobne).
JW. (Jaśnie Wielmożny).
JWP. (Jaśnie Wielmożny Pan).
JJWWPP. (Jaśnie Wielmożni Panowie).
JX. (Jegomość Ksiądz).
k. (karta)
K. W. K. (Kanclerz Wielki Koronny).
K. W. L (Kancl.Wielki Litewski).
ks. (księga).
L. lub l. (liczba).
m. b. (miesiąca bieżącego).
M. P. (miejsce pieczęci).
Mci (Mość, Miłość, Miłościwy).
Mci P. MP. (Mości Panie).
m. p. (miesiąca przeszłego).
m. p. (*manu propria* tojest: ręką własną).
N. K. P. N. M. (Najjaśniejszy Królu, Panie Nasz Miłościwy).
N. P. (Najjaśniejszy Pan).
NN. PP. (Najjaśniejsi Państwo).
np. lub n. p. (na przykład).
O. OO. (Ojciec, Ojcowie, o zakonnikach).
Ob. (Obywatel).
ob. lub zob. (obacz, zobacz).
P. PP. (Pan, Panowie).
p. (przez).
p.-s. (po skończeniu, *post scriptum*).
porówn. (porównaj).
p. t. lub pod tyt. (pod tytułem).
r. (roku).
r. b. (roku bieżącego).
r. z. (roku zeszłego).
R. P. lub r. p. (roku pańskiego lub przyszłego.
r. p. d. m. (roku pańskiego, dnia, miesiąca).
rękop. (rękopism).
rozdz. lub r. (rozdział).
Rzplita (Rzeczpospolita).
Ś. ŚŚ. (Święty, Święci).
ś. p. (świętéj pamięci).
str. (strona).
T. lub t. (tom).
t. j. lub tj. (tojest).
W . (Wielki) po imionach królów i t. d., a przed nazwiskami znaczy Wielmożny.
w. (wiérsz).
WM. (Waszmość).
WMci D. (Wielmożny Mości Dobrodzieju).
WMP. (Waszmość Pan).
W. K. (Wielki Koronny).
W. L. (Wielki Litewski).
W. O.X. (Wieleb. Ojciec Ksiądz)
W. X. (Wielki Książę).
W.X.L. (Wielki Książę Litewski).
WW. OO. (Wielebni Ojcowie).
WP. (Wielmożny Pan).
WW. PP. (Wielmożni Panowie).
wyd. (wydanie).
X. (Ksiądz lub Książę).
XX. (Księża).

W tych skróceniach widzimy głoski już większe, już mniejsze, i przy nich kropkę. Jeżeli chcemy wyrazić liczbę mnogą, podwajamy te głoski, jakeśmy to wyżéj widzieli.

ROZDZIAŁ TRZECI.

OZNACZANIE GŁOSKAMI POCZĄTKU MOWY, ZNACZENIA WYRAZÓW LUB USZANOWANIA.

530. Głosek większych używamy w piśmie: 1) Aby niemi widoczniéj oznaczyć początek mowy lub myśli. 2) Aby znaczenie

imienia wyraźniejszém uczynić, np. *wieprz*, *Wieprz; kocieł*, *Kocieł*. 3) Nakoniec w pewnych wyrazach kładziemy je na znak uszanowania.

1. Głoski większe dla odróżnienia początku mowy i myśli.

531. Aby odróżnić początek mowy lub myśli, piszemy głoski większe w następujących zdarzeniach:

1) Na początku pisma i w pierwszym wyrazie odstępu czyli na nowym wiérszu, chociażby ten nie po kropce, ale po innym znaku przestankowym następował, oraz w pierwszym wyrazie po kropce, np. Jam jest Pan Bóg twój i t. d.

1) Nie będziesz miał i t. d.
2) Nie będziesz brał i t. d.
3) Pamiętaj dzień i t. d.

2) Po znaku zapytania i wykrzyknienia, jeżeli po nich nowy okres następuje; jeżeli zaś powtarzają się pytania i wykrzyknienia, oraz kiedy pytanie jest uboczne (464. 1) albo taż sama myśl daléj się ciągnie, głoskę małą piszemy, np.

A kto Waści zaprosił do Nieświéża na wesele? Sam się zaprosiłem, Książę Panie! Zatęskniłem się w Słonimie.—Czy oni szkodę jaką robili czy nie chcieli bazarnego opłacić? Cóżto, czy już nam nie wolno na targu półdrabek przedawać? Kto ciebie, hultaju, do takiéj zabawy namówił? zapytał książe Karolka.—Gdzieżeś cnoto? gdzieś prawdo? gdzieście się podziały?

3) Na początku przytoczonych wyrazów obcych, gdy je wprost, tojest nie zależnie od jakiegoś poprzedniego słowa w mowę wprowadzamy, np.

Westchnął zatém nieborak i rzekł: Wiem, dla czego
Były pustki w dziurawym worku stryja mego. (Kraś. Baj.)

4) W poezyi na początku każdego wiérsza, bo tu każdy wiérsz jest pewną całością.

2. Głoski większe dla uczynienia wyraźniejszém znaczenia imion.

532. Aby znaczenie imion wyraźniejszém uczynić, piszemy większą głoskę początkową w imionach własnych narodów, osób, istot, pod postacią osób uważanych, w imionach własnych zwierząt, miejsc tak na ziemi, jak i na niebie (konstellacyj), gmachów, świąt i t. d., słowem na początku wszystkich imion ogólnych,

przez które szczególne rzeczy oznaczamy, np. ***Rzymianie, Cycero, Krakowianie; Gabryjel, Jowisz, Samijel, Bucefał*** (koń Alex. wielkiego), ***Filuś, Azyja, Lublin, Bielany, ulica Długa, ulica Szeroka, Baltyk, Wisła, Sala, Gopło, Tatry, Termopile, Białowiezka puszcza, Kremlin, Belweder, most Waterloo, Pogoń*** (herb), ***Dębno*** (herb), ***Wielkanoc, Wniebowstąpienie, Kuczki, Bajram, Baran*** (konstel.), ***Byk, Rak, Orzeł, Tarcza Sobieskiego*** (konstel.) i t. p.

Uwaga. Imiona dni nie są nazwami własnemi, ale tylko oznaczają następstwo dni lub miesięcy tak, jak *zima, wiosna, lato, jesień*, następstwo pór roku wyrażają. Jak w imionach *téj nocy, przeszłéj zimy, w jesieni*, małą głoskę piszemy, tak też i imiona dni w tygodniu i miesięcy małą głoską pisać należy, gdyż i te tylko pewną cząstkę czasu oznaczają *).

Piszą się głoską większą rzeczowniki, przymiotniki i liczebniki dla odznaczenia osób przy ich imionach użyte, np. ***Kazimiérz Wielki, Bolesław Chrobry, Bolesław Krzywousty, Władysław Łokietek*** i t. p.; także przymiotniki z imion osób urobione, np. ***plemię Jakóbowe, za czasów Zygmuntowskich, dobra Radziwiłłowskie, stado Sapieżyńskie.***

3. Większe głoski początkowe jako oznaki uszanowania.

533. Zwyczaj upowszechnił, że większych głosek używamy w pismie na oznakę czci i uszanowania. Z téj więc przyczyny piszemy większą głoskę początkową:

1) W imionach ***Bóg, Bóstwo, Trójca, Pan***, gdy oznaczają prawdziwego Boga; jeżeli zaś imiona te inne mają znaczenie, piszą się głoską mniejszą, np. ***Grecy bogom ofiary czynili.***

2) Przymiotnik ***święty*** pisze się przez większą początkową literę, gdy się łączy z imieniem własném, np. ***Święty Jan Kanty, Świętego Piotra.*** W innych okolicznościach pisze się przez literę zwyczajną, np. ***Po świętéj pamięci ojcu moim. I święci ludzie mają swe wady.***

3) Wyrazy ***Najjaśniejszy, Jaśnie Oświecony, Jaśnie Wielmożny, Wielmożny, Przewielebny, Prześwietny, Wysoki*** i t. p. które się przydają do imion władz, urzędów i godności, dla oznaki czci lub uszanowania, większemi głoskami pisać należy.

---

*) Mroziński w dziele *Rozprawy* i t. d str. 523.

4) Nazwiska same tytułów lub urzędów wtedy tylko większemi głoskami pisać zwykliśmy, kiedy tego wymaga potrzeba okazania względem kogoś oznaki uszanowania. W dziełach zaś drukowanych, gdzie nie mamy na względzie stosunków osobistych z osobami, których urzędy wspominamy, imiona te małemi głoskami zwykle piszemy.

ROZDZIAŁ CZWARTY.

ZNAKI PISARSKIE.

534. Znaki pisarskie używane po wyrazach, według mniejszych lub większych przestanków po nich czynić się mających, oraz różnego urabiania głosu w ich wymawianiu, najwięcéj ułatwiają dobre i zrozumiałe czytanie.

535. Znaki pisarskie teraz używane, są następujące:

1) , *Przecinek* czyli *komma*, oznacza najmniejszy przestanek.

2) ; *Średnik* oznacza przestanek większy, tj. zawieszenie głosu w czytaniu znaczniejsze, niż po przecinku.

3) : *Dwukropek* wskazuje przestanek większy niż ten, który się średnikiem oznacza.

4) . *Kropka, punkt* czyli *peryjod*, wskazuje przestanek największy po końcu zdania.

5) ? *Znak pytania.*

6) ! *Wykrzyknik.*

7) - albo = *Łącznik.*

8) — — *Pauza* czyli znak przerwanéj mowy.

9) ...... Znak opuszczonych głosek lub wyrazów.

10) ( ) albo [ ] *Nawias.*

11) „ " *Cudzysłów.*

12) = i || Znak rozmowy czyli wskazujący inną osobę mówiącą.

13) ' *Apostrof*, znak skrócenia czyli opuszczonéj samogłoski.

14) *Ustęp (a linea, a capite)* czyli ustęp od nowego wiérsza oznacza szereg nowych myśli.

Znaki przypisowe czyli *Odsyłacze* († * a, 1), *paragraf* (§), lub *znaki podziałowe* (przez litery *A, B, C, a, b,* c, lub przez liczby porządkowe I. II. III. IV. 1. 2. 3. 4. i t. d. wyrażane), jako środki pomocne do lepszego objęcia całkowitego układu dzieła lub

podziału pojedynczéj myśli, do znaków przestankowych liczyć się nie mogą.

536. Wszystkie znaki pisarskie według ich przeznaczenia trojako podzielić można. Jakoż jedne z nich w zdaniu szczególne jego części oddzielają (przecinek, średnik, dwukropek); drugie zdanie zamykają (kropka, znak zapytania, wykrzyknik); trzecie nakoniec przerwanie mowy oznaczają (nawias, pauza i znak przerwanéj mowy). Użycie trzech pierwszych znaków (, ; :) wskazuje stosunek w jakim zostają między sobą części zdania złożone (457, 458 i 461); trzy drugie (. ? !) od osnowy zdania zawisły: trzy zaś ostatnie (( ) lub [ ] —, = = =) dla tego tylko do znaków przestankowych liczymy, iż przez nie rozmaity sposób przerwania mowy oznaczamy.

I. *Znaki związek zdań wskazujące.*

Przecinek (,).

537. Przecinek ostrzega o potrzebie małego w mowie przestanku i pisze się:

1) Między krótkiemi zdaniami spółrzędnemi (457 i 461), np.

Małe złego początki wzrastają z uporu,
Zawżdy ludzi omamia błahy punkt honoru. Kraś.
Od Boga poczynamy, Bóg początkiem wszemu. J. Kochan.

2) Przed zdaniami podrzędnemi. Przykłady zob. w § 463.

3) Wskazując domyślne orzeczenie, szczególniéj zaś kiedy łącznik *być* opuszczamy; a wtedy po podmiocie przecinek, a po dopełnieniu średnik kładziemy, np.

Lasek ów i strumień przypominał Julijannę; staw, przypadek w jéj oczach; pokoiki, edukacyją Damona. Kraś.

..... są sady, a drzewa w sadzie,
A na drzewach są jabłka w wielkiéj obfitości;
Adam, pan; Ewa, jejmość; a wąż, podstarości. Kraś.

4) W zdaniach ściągniętych (359. 2).

Aby dokładnie wiedzieć po jakich wyrazach w zdaniu ściągniętém przecinki kłaść należy, pamiętać trzeba, że kilka zdań wtedy możemy ściągnąć (359. 2): *a)* Kiedy mają kilka podmiotów a jedno orzeczenie. *b)* Jeden podmiot a kilka orzeczeń. *c)* Jeden podmiot z kilką przydatkami. *d)* Jeden podmiot i orzeczenie z kilką dopełnieniami, i nakoniec *e)* Jedno orzeczenie z kilką podmiotami i do-

pełnieniami. Stąd wynika, że w zdaniu ściągniętém kładą się przecinki: po podmiotach, orzeczeniach, przydatkach i dopełnieniach z należącemi do nich wyrazami (358), jak się to w następujących okaże przykładach.

Uwaga. Zdarza się, że niektóre z tych części w ściągniętém zdaniu spójnikiem *i* są połączone.

Przykłady: *a)* Pochlebiająca mierność, rady niewieście, fałszywa gorliwość, wszędzie wpływ obcy, kierowały krokami Zygmunta III. Niemc.— Cztery wojny na północy, liczne wyprawy szwedzkie, wojna wołoska, turecka, najazdy Tatarów, krwawe zajścia domowe, panowanie nakoniec obfite w zdarzenia, stanie się przedmiotem dzieła, poleconego mi od towarzystwa królewskiego. Tenże. — Wytężona duma i chuć panowania, niepowściągniona żądza znaczenia, chciwość nieumiarkowana dostatków, pieniactwo z całą czeredą szalbierstwa i wykrętarstwa, wyuzdana zazdrość i zawzjętość, w jakież nie rzucają się trudy, mozoły i niebezpieczeństwa, żeby mnożyć cudze nieszczęścia, uciski i niepokoje. Śniad.

b) Przyszła śmierć przez okna nasze, werwała się w domy nasze, pobiła przed sienią dzieci i młodzieńce po ulicach. Trupy jako gnój po polu leżą, jako trawa za kosarzem; a nie masz tego, ktoby je pogrzebał. Skarga.— Boże! nie rozpuścisz już daléj gniewu twego; bo się Ty w miłosierdziu kochasz. Obrócisz się do nas, i zmiłujesz się nad nami, i złożysz z nas złości nasze, i wrzucisz w głębokość morską wszystkie grzechy nasze, i uiścisz się nam w prawdzie twojéj. Tenże.

c) Zgięty wiekiem, trudami obozów, a może i obrad tych, złamany dwudziestoletniém strapieniem, król i ojciec wasz, to co świat ten ceni najwyżéj, koronę w ręce wasze oddaję. Niemc.

Uwaga. Tu „król i ojciec wasz“ nie są podmiotami, ale przydatnią (303) do domyślnego podmiotu *ja* odnoszącą się.

d) Dzięki wam wszystkim niosę za wasze rady, usługi, przychylność. Niemc.— Pieniędzy macie dosyć, dostatek żywności, szaty tak kosztowne, sług takie gromady, koni, wozów, takie koszty, dochody pieniężne wszędzie pomnożone. Skarga.— O najmilsza matko, już zbytkują dzieci twoje, źle tych dostatków używają, na grzechy, na utraty, na próżności. Tenże.— Wszystko na tym należy, aby prawa były sprawiedliwe, wszystkim pożyteczne, cnoty, a najwięcéj bogobojność szczepiące: a nakoniec dobrą exekucyją i karnością opatrzone. Tenże.

e) Wielkiéj mądrości, i biegłości, i umiejętności, i nabożeństwa, stawienie praw i opatrzenie exekucyjéj ich potrzebuje. Tenże. — Czytanie czyni człowieka zamożnym, obcowanie rozmownym, a pisanie dobitnym i gruntownym. Śniad. — Wojny, nieurodzaje, im są szkodą, nam zyskiem. Kraś.

5) Nakoniec przecinkami oddzielamy wsunięte w zdania: *a)* Przydatnią (393). *b)* Wołacza na początku zdania lub gdy w nie jest wciśnięty. *c)* Zdania nawiasowe (465 Uw. 5). *d)* Zdania poboczne, gdy je w środku głównych umieszczamy (str. 251. Uw. 1).

PRZYKŁADY: *a)* Niespokojność wewnętrzna, najdotkliwszy stan człowieka, zwyczajnym jest podziałem zbytecznie ujętych miłością własną. — Kapelan miejsca tego, staruszek przystojny, cieszył mię częstokroć w utrapieniu. KRAŚ.

b) Ma téż, dziatki, swe przymioty chudoba i t. d. — Do ciebie, szkolna młodzi, zwracam mój głos.

c) Więc WPan byłeś, rzekłem, w Anglii i w Chinach? Bynajmniéj, odpowiedział, alem się wyuczył tego sposobu.

d) W wieku waszym, który jest porą uprawy i zarobku, starajcie się z czasu korzystać. ŚNIAD. Dostojność, choćby i najwyższa, upokorzeniem jest dla nich. KRAŚ.

Średnik (;).

538. ŚREDNIK trzyma środek między przecinkiem a dwukropkiem, i znaczy, że przy nim głos zawiesić oraz dłużéj go, aniżeli przy przecinku, wstrzymać potrzeba.

539. Średnik kładzie się najpowszechniéj między zdaniami mającemi przecinki, szczególniéj zaś między spółrzędnemi, jeżeli z podrzędnemi są połączone lub gdy są nieco przydłuższe (457 i 461).

Niech każdy umié dobrze swój język; niech ścisłe znaczenie każdego wyrazu ma sobie dobrze znane; niech się strzeże słów niepotrzebnych, źle określonych i tułackich; niech z pilną uwagą roztrząsa i to co myśli, i to co pisze; a z języka pospolitego zrobi sobie język filozoficzny. ŚNIAD.

Dwukropek (:)

540. DWUKROPEK jest znakiem dłuższego jeszcze, niżeli po średniku, zawieszenia głosu.

Dwukropek kładzie się:

1) W dłuższych okresach między poprzednikiem a następnikiem (478). Przykłady zob. w § 478 i 479.

2) Po skończoném zdaniu, jeżeli po niém następuje inne, które je wyjaśnia lub rozwija, np.

Matematyka jest królowa wszystkich nauk: jéj ulubieńcem jest prawda, a prostość i oczywistość jéj strojem. ŚNIAD. Rozkosz, jako

pszczoła: miodu troszka, a żądła i boleści wiele. SKARGA.— Post na wstrzemięźliwości zasadza się: ta nietylko zdrowiu przeciwna nie jest, ale owszem, według powszechnego wszystkich lekarzów zdania, pomocna. KRAŚ.

3) Jeżeli następujące zdanie zawiera wyobrażenie oddzielne, spółrzędne, np.

Gdzie błędni pasterze, tam błędne trzody: ślepy ślepego daleko nie zaprowadzi. NARUSZ.— Kto krok daléj uczynił, ten naturalnie jest pierwszym: opóźniony nie ma sposobu innego naprawienia równowagi, tylko krok swój przyspieszyć. SZWEJK.

4) Kiedy następujące zdanie jest wnioskiem z poprzedzającego, np.

Człowiek pozbawiony od urodzenia jakiego zmysłu, nie może mieć pojęcia rzeczy do tego zmysłu należącéj: ślepy nigdy o farbach, a głuchy o głosie nic sobie wystawić, ani żadnego czucia mieć nie potrafi. ŚNIAD.— Czuli jesteśmy na życzliwość i przywiązanie drugich, miłe nam jest dane wsparcie w potrzebie, żądamy w nędzy ratunku i pocieszenia: więc i inni ludzie czuli na to wszystko być muszą. DMOCH.

5) Po ostatnim wyrazie zdania, którém wyliczenie zapowiadamy, np.

Trzy są tylko narzędzia do obserwacyj astronomicznych potrzebne: teleskop, zegar i koło. ŚNIAD.— Wszystko to uczy nas: Naprzód, że i t. d. Powtóre, że i t. d. Tenże.— Nie mogłem w tém miejscu zataić złego używania przysiąg: przysiąg przy odzierżeniu urzędów i t. d.

6) Gdy się przytacza wprost cudze słowa, albo jakoby cudzą myśl, pytanie, zdanie i t. d. (str. 248. Uw.), np.

Najstarszy z stołowników zawoławszy mnie do siebie rzekł: Bracie! bądź z nami, używaj darów przyrodzenia, i t. d. KRAŚ. Romantyczności głównėm prawidłem jest: nie krępować imaginacyi ludzkiéj żadnemi prawidłami sztuki. ŚNIAD.

UWAGA. Przywodząc cudze słowa nie wprost, ale za pomocą spójników *iż, że, by,* przecinkiem je oddzielamy, np. Mowił, że pójdzie. Mamy od Chrystusa obietnicę, iż, o co go prosić będziem, wysłucha nas. SKARGA.

II. Znaki zdanie zamykające.

541. Według rozmaitéj osnowy zdań (363) trojakich znaków na ich końcu używamy, jakeśmy to wyżéj wskazali (364).

np. Język łaciński ten gani, który go nie zna. Cóż uczyniłeś? O! jakżeś szczęśliwy!

25*

Kropka czyli punkt (.).

542. Kropka czyli punkt jest znakiem zupełnego spuszczenia głosu i wstrzymania się w czytaniu z powodu skończonéj myśli. Kropka kładzie się na końcu zdania (344) lub okresu (477), po pojedynczych wyrazach w odpowiedzi stojących (352, 5), po głoskach lub zgłoskach skrócenie oznaczających (329), i nakoniec po liczbach, gdy stoją na końcu zdania lub porządek w wyliczaniu wskazują. Co się tyczy liczb, to w innych zdarzeniach takie znaki przestankowe po nich kłaść należy, jakie ze związku myśli i miejsca wypadają, np.

W skromności się kochajmy, a będziemy między sąsiady zacnymi; nie bądźmy do zbytków skłonnymi, a nie będą nas pograniczni zwać marnotrawcami; małą rzeczą się kontentujmy, a będziem i bogatymi, i cnotliwymi, i wolnymi od frasunków. Starowol.

Czy byłeś w szkole? Nie. Ile razy go widziałeś? Raz. Nigdy.

Miesiąc peryjodyczny zamyka w sobie 27 dni, 7 godzin, 43 minut, 12 sekund. Śniad.

Znak wykrzyknienia (!).

543. Znak wykrzyknienia wskazujący podniesienie głosu dla wyrażenia jakiegoś uczucia, kładzie się:

1) Po wykrzyknikach (340), kiedy same tylko stoją lub wyraz nieodmienny po nich następuje, np. *o! ach! héj! gwałtu! o! jakże, ach! gdyby można mieć!*

2) Po wołaczach na początku mowy bądź samych, bądź z wykrzyknieniem stojących, gdy je z mocnym przyciskiem wymawiamy, tudzież po sposobach rozkazujących, np. *ojcze! bracie! o matko! o losie! o nieba! wstań! idź! niech zginę!*

3) Po całych zdaniach, gdy je z przyciskiem wygłaszamy, np. *jakto dobrze być pracowitym!*

Uwaga. Wołacz na początku zdania bez mocnego przycisku wymówić się mający lub między wyrazy zdania wtrącony, przecinkiem oddzielamy (537. 5). np. Dzieci moje, cnota jedna
Życie wam szczęśliwe zjedna. Karp.

Na rozkaz twój, Boże, góry przejdą z jednego miejsca na drugie.

Znak pytania (?).

544. Znak pytania zawieszenie głosu oraz zatrzymanie się w czytaniu oznaczający, kładzie się po każdém zapytaniu czy to

w jednym wyrazie (352. 5) lub całém zdaniu jest zawarte, np. *kto? co? kiedy? gdzie? co mówisz? Zuchwalcze! kto jesteś? skądeś? i po coś tu przyszedł?*

W zdaniach związanych (458) znak pytania na końcu okresu kładziemy, np.

Razu jednego prosił księżyc matki, aby mu kazała suknie zrobić, ale żeby były dogodne. A jak dogodne być mogą, rzekła matka, gdy się ty codzień odmieniasz? (KRAŚ. IV. 106).

545. Jeżeli po zdaniu główném opowiadającém następuje podrzędne pytające jako poboczne (465), natenczas nie można kłaść znaku zapytania lub wykrzyknienia dla tego, że to zdanie jest tylko dopełnieniem głównego:

Poskromisz w sobie chęć obmawiania drugich, jeżeli się zapytasz, czyli i sam takich lub większych wad nie masz, i czyli mówiąc o drugich sam o sobie nie wyrokujesz.

UWAGA. W nawiasie użyty wykrzyknik lub znak pytania raz lub kilka razy, a czasem i z wykrzyknikiem połączony (?, ??, !?) znaczą objawienie wątpliwości albo téż zdaniu, przy którém je w nawiasie umieszczono, odmówienie wszelkiego podobieństwa do prawdy wyrażają.

III. Znaki przerwanie mowy oznaczające.

Łącznik (- albo =).

546. ŁĄCZNIK, krótka pozioma kréska czyli linijka, dawniéj przez dwie poziome lub pochyłe kréski wyrażany, znaczy rozkład wyrazu na zgłoski. Używamy go pospolicie na końcu wiérsza, kiedy dla braku miejsca część wyrazu przenosimy; w innych zaś miejscach wtedy go tylko kładziemy, kiedy podział wyrazu na zgłoski oznaczyć chcemy, lub gdy w piśmie przydłuższy wyraz złożony, według części składowych rozdzielamy, np. *miesz-ka-niec, wszech-mo-cny, kolor jasno-czerwony.*

547. Kiedy przyrostek *li* w połączeniu z wyrazem, stałby się powodem jakowéj wątpliwości lub dwuznaczności, to go z nim za pomocą łącznika spajamy, np.

Płeć nasza nie ma-li sobie co wyrzucić w sprawie mowy ojczystéj? ŚNIAD. Chrzest Janów był-li z nieba, czyli z ziemi? SKARGA. Ma-li co, wszyscy pytamy; a jak dobry mało dbamy. KNAP. Kocha-li brata swego?

Pauza (—).

548. PAUZA składająca się z podłużnéj kreski wskazuje znaczny przestanek i kładzie się:

1) Chcąc oznaczyć niedokończoną czyli przerwaną albo przerywaną mowę:

a) Przez inną osobę mówiącą, np.

Ponieważ Tymon w igrzyskach zwycięzcą został, w Olimpii zaś—
TYMON. Ale ja w Olimpii nie byłem. KRAŚ.
BOLESŁAW. Wiem ja o tém, iż dość wiernie opisali dzieła moje: ale—
KAZIMIÉRZ. Czegoż więcéj do chwały potrzeba?

b) Przez samegoż mówiącego, zwłaszcza dla wzruszonego lub pomieszanego umysłu, np.

ADOLF. Może chciałeś jéj ten szal posłać?
GRAF. A—tak—właśnie chciałem—przez nię—. BOGUSŁ.

2) Gdy, chcąc zwrócić uwagę czytelnika na szczególniejszy obrot myśli lub na wyraz nieoczekiwany, albo na sprzeczność jakową, dłuższą, a zwłaszcza nagłą czynimy w mowie przerwę czyli pauzę, któréj żadnym innym znakiem przecinkowym wyrazić nie można, np.

. . . . . źle być niewdzięcznikiem.
Więc ci zwykłą monetą zapłacę — wierszykiem. KRAŚ.
. . . . . szuka zgubionego syna.
Jęcząc przychodzi, jęcząc leci znowu biedna;
Wreszcie wraca w rozpaczy, wraca — sama jedna. FELIŃ.
Chmury — Twój wóz; Twe konie — wiatry nieścignione;
Duchy — posłańcy; słudzy — gromy zapalone.

3) Kładzie się téż pauza między dwa zdania, które wprawdzie wewnętrzne mają z sobą powinowactwo, ale zewnętrznie ściśle się z sobą nie łączą, np.

Spiesz! — lecz gdzież się podziała? — NOWOROCZ.
Kogut, iż zapiał na odmianę,
Zyskał życie pożądane,
Zapiał był raz po deszczu — Odmiana.
Więc zaraz z rana
Gospodarz w pole i t. d. KRAŚ.

Znak opuszczonych głosek lub wyrazów (..........).

549. Częstokroć różne względy mogą być dla piszącego powodem, że nie mogąc całego wypisać słowa, albo chcąc wskazać opuszczenie jednego lub więcéj wyrazów, w miejscu ich kropek używa, np.

Pan S... posłał do P. W..... list przez...
Gdyśmy się już przeprawili przez rzékę, obróciwszy się Lech do św..... KRAŚ.

O nawiasie (() lub [ ]).

550. NAWIASEM nazywamy klamry czyli znaki zamykające wyraz albo zdanie tworzące myśl bez naruszenia związku mowy opuścić się mogącą, jako oddzielną od myśli okresu, wśród którego się mieści, i do jakiegoś objaśnienia mu służy. Nawiasem nazywamy także i wyrazy klamrami zawarte, które zawsze niższym głosem wymawiamy, np. *Zaczyna rzecz swoję od tego, iż tylko mądrzy (tojest tacy, jak on) mają pisać historyją.* KRAŚ.

UWAGI. 1) Ponieważ nawias zamyka wyrazy i zdania uboczne, do ciągu mowy nie należące; przeto bez względu na nawiasowe zdania, takie się przy nim kładą znaki przestankowe, jakich ciąg mowy wymaga, np.

Próżnował kto lecie (mówi mędrzec), będzie zimie żebrał, a nikt mu nie da. SKARGA.— Są tacy (bo gdzież się głupstwo nie znajdzie), którzy chcąc wszystko ułatwić, wszystko niszczą. KRAŚ.

2) Zdania nawiasowe zachowują znaki pismienne według swéj treści, np.

Ile razy widziałem Archijasza (korzystam tu bowiem, sędziowie, z waszéj dla mnie łaskawości, widząc, że mnie w tym nowym rodzaju mówiącego z taką uwagą słuchacie), ile razy go widziałem i t. d. CYCERO.

3) Niekiedy zamiast nawiasów przecinki kładziemy, (587. 5), np.

Pan Tadeusz ustąpi, jestem tego pewny,
Jako młodszy i jako gospodarza krewny.

Cudzysłów („).

551. CUDZYSŁÓW jestto znak z dwóch połączonych przecinków złożony, który kładziemy przed pierwszym i po ostatnim wyrazie, jako też na początku każdéj linii obcych słów wiernie przytoczonych. Niektórzy w przydłuższéj mowie tylko przed pierwszym i po ostatnim wyrazie cudzysłów umieszczają, atoli lepiéj jest kłaść go na początku każdéj linii; bo tym sposobem obce wyrazy wybitniéj się pokazują, np.

Król Jan Kazimiérz, składając po dwudziestoletniém panowaniu koronę, temi słowy żegnał (r. 1668) zebrany w sejmie naród: „Że-„gnam was i ojcowskiém uściśnieniem do piersi moich przytulam; „dochowam słodką pamięć waszę póki mi życia stanie. Aczkolwiek „rozległość miejsc rozdzielać nas będzie, nic od was i od téj ulu-„bionéj ojczyzny serca mego nie potrafi oddalić.“

Znaki rozmowy (=, ||).

552. Znaki rozmowy sąto dwie linijki pionowe i poziome obok siebie położone, z których poziome (=) wyraz *rzekł*, *powiedział* zastępują, pionowe zaś (||) ukończenie mowy wskazują, oraz ostrzegają, że autor sam daléj rzecz prowadzi, np.

Uprzedził go Mikołaj — ściskają się oba:
=Jak się masz przyjacielu? jak ci się podoba
Dzień dzisiejszy?= Pogodny=Cieszę się=Ja wzajem.
|| Idzie dyskurs uprzejmy zwykłym obyczajem.
Już się sobie zwierzyli, o czém i nie myślą.
Więc obcych wizerunki malują i kréślą.
=Jan?=To oszust.=Bartłomiéj?=To szuler wierutny.
Jędrzéj?=Mędrek=Wincenty?=Dziwak bałamutny.
=Franciszek?= On ma rozum tylko przy kieliszku.
|| Wchodzi—aż ci do niego:=Witajże braciszku!
|| A Franciszek, co właśnie z nich czynił igrzyska,
=Witajcież kochankowie! || całuje i ściska. (Kraś. II, 155).

W pismach naszych, ze szkodą myśli, nie odróżniamy tych dwóch znaków, ale w miejscu pierwszego pospolicie tylko jednę kreskę poziomą (—) czyli pauzę kładziemy; na odznaczenie zaś słów autora od mowy osób rozmawiających, albo żadnego znaku nie używamy, albo pauzę powtarzamy. Gdy tym sposobem jeden znak do wskazania różnych względów użyty niezrozumiałości pisma może być powodem, a wprowadzone powyższe znaki w zagranicznych drukach wszelką wątpliwość usuwają i rozmowę jasną czynią, przeto w naszych książkach, gdzieby tego zachodziła potrzeba, używaćby ich należało.

Apostrof (').

553. Apostrof, znak opuszczonéj głoski, nie używa się w języku polskim jak tylko w imionach własnych cudzoziemskich, piszących się u nas według zwyczaju języka, z którego pochodzą, np. *dzieła d'Alemberta*, *d'Anville*, *d'Argent*, *De l'Isle* i t. p.

Niektórzy względne spadków naszych (74. 5) przydane do imion własnych obcych, ich pisownią skreślonych, apostrofem oddzielają, np. *Vilmaine'owi*, *Chateaubriand'a*, *Pope'go* i t. p.

Ustęp.

554. Ustępem nazywamy przejście w pisaniu do nowego wiérsza, lubo poprzedzający nie jest jeszcze zapełniony.

Jak w dziełach paragrafy i ich napisy są mniejszemi poddzia-

łami rozdziałów, tak ustępy są przerwą czyli przestankiem trzymającym środek między tytułem paragrafu a kropką czyli znakiem okresowym.

555. Ustęp jest dwojaki *mały* i *wielki*. Mały jest kiedy z niezapełnionego wiérsza do nowego przechodzimy; wielki zaś będzie wtenczas, kiedy prócz przejścia do nowego wiérsza, pomiędzy nim a porzedzającym znaczniejszy przedział czynimy.

556. Ustępu używamy:

1) Gdy w pismie o rozmaitych rzeczach lub sprawach traktującém, od jednéj do drugiéj przechodzimy.

2) Gdy dowody twierdzenia lub projektu, albo warunki czyli artykuły umowy wyliczamy.

3) Gdy się zaczyna szereg nowych myśli.

4) W ogóle za każdą razą, gdy po wyłożeniu jakiego rozumowania, do innego przechodzimy.

Jeżeli ściślejszy jest związek między tém, cośmy napisali i co napisać mamy, to się mniejszy robi ustęp; większy zaś wtedy będzie, kiedy ten związek jest nieco daleki.

KONIEC.

SPIS RZECZY.

ŹRÓDŁOSŁÓW.

Rozdział pierwszy.

Rozdział drugi.

Rozdział siódmy.

Rozdział ósmy.

Rozdział dziewiąty.

Rozdział dziesiąty.

SKŁADNIA.

Rozdział pierwszy.

Rozdział drugi.

Rozdział trzeci.

Rozdział czwarty.

Rozdział piąty.

Rozdział szósty.

WIÉRSZOWANIE.

Rozdział pierwszy.

Rozdział drugi.

Rozdział trzeci.

Rozdział czwarty.

PISOWNIA.

Rozdział pierwszy.

Rozdział drugi.

Rozdział trzeci.

Rozdział czwarty.

